HANNAH ARENDT s-a născut în 1906 la Linden (acum parte a Hanovrei), în sânul unei familii de evrei de naţionalitate germană. A studiat filosofia la Universitatea din Marburg, cu Heidegger, apoi s-a mutat la cea din Heidelberg, unde şi-a luat şi doctoratul, în 1929. Din cauza nazismului, la sfârşitul anilor ’30 a fugit în Franţa, iar ulterior, în 1941, în SUA. În 1959, a devenit prima femeie din lume titularizată pe post de profesor universitar, la Princeton.

Personalitate proeminentă a gândirii socio-politice contemporane, Hannah Arendt a abordat în lucrările sale cele două mari şi foarte dificile teme ale epocii postbelice, totalitarismul și antisemitismul, analizând mecanismele care au creat posibilitatea manifestării unor astfel de fenomene și evidențiind structurile care le asigură perpetuarea.

Selecţiuni bibliografice: *Originile totalitarismului* (1951), *The Human Condiţion* (1958), *Între trecut și viitor* (1961), *On Revoluţion* (1962), *Crizele republicii* (1969), *On Violence* (1970), *Life of the Mind* (operă postumă, 1978).

HANNAH ARENDT

Eichmann la Ierusalim

Raport asupra banalităţii răului

CUPRINS

Cuvânt către cititor

Aceasta este o ediţie revăzută şi adăugită a cărţii care a apărut pentru prima dată în mai 1963. Am fost reporter al ziarului *The New Yorker* la procesul lui Eichmann de la Ierusalim, din 1961, ziar care, de altfel, a publicat primul această relatare – într-o formă uşor prescurtată – în februarie-martie 1963. Cartea a fost scrisă în vara şi toamna anului 1962, şi terminată în luna noiembrie a aceluiaşi an, în timpul şederii mele, ca bursier, la Centrul pentru Studii Aprofundate al Universităţii Wesleyan.

Revizuirea acestei ediţii urmăreşte în primul rând remedierea unei serii de erori tehnice, niciuna neavând însă vreo influenţă asupra analizei sau argumentării din textul original. Dosarul faptelor ce acoperă perioada în cauză nu a fost încă stabilit în toate detaliile şi există chestiuni asupra cărora o ipoteză bazată pe informaţii nu va fi probabil niciodată saturată de informaţii întru totul demne de încredere. Astfel, numărul total al victimelor Soluţiei Finale este o simplă presupunere – între patru milioane şi jumătate şi şase milioane – şi nu a fost niciodată confirmat, la fel şi numărul total al victimelor din fiecare dintre ţările implicate. Unele materiale inedite, în special în ceea ce priveşte Olanda, au fost scoase la lumină după publicarea acestei cărţi, dar nimic din cele dezvăluite atunci nu a fost important pentru eveniment în ansamblul său.

Majoritatea adăugirilor sunt şi ele de natură tehnică, clarificând un aspect particular, introducând fapte noi sau, în unele cazuri, citate din surse diferite. Aceste noi surse au fost adăugate în bibliografie şi sunt discutate în noul Post-scriptum, care se ocupă de controversa generată

de publicarea iniţială. În afara Post-scriptumului, singura adăugire importantă se referă la conspiraţia germană îndreptată împotriva lui Hitler, din 20 iulie 1944, pe care, în versiunea iniţială, nu o menţionam decât în treacăt. Linia cărţii, în ansamblul ei, a rămas complet neschimbată.

Le mulţumesc pe această cale lui Richard şi Clara Winston, pentru ajutorul acordat la pregătirea textului Post-scriptumului care însoţeşte această ediţie.

iunie, 1964
HANNAH ARENDT

O, Germania —

Auzind vorbele care răsună din casa ta, omul râde. Dar oricine te vede se întinde să apuce cuţitul.

BERTOLD BRECHT

I. Casa Justiţiei

Beth Hamishpath – Casa Justiţiei: cuvintele acestea, rostite cu glas sonor de grefierul tribunalului, ne fac să sărim în picioare, căci anunţă sosirea celor trei judecători care, cu capul descoperit, în robe negre, pătrund printr-o uşă laterală în sala de judecată pentru a-şi ocupa locurile pe cel mai înalt nivel al podiumului. La cele două capete ale mesei lor lungi, care avea să fie curând acoperită cu nenumărate cărţi şi peste o mie cinci sute de documente, se află stenodactilografele tribunalului. Imediat lângă judecători se află traducătorii, de ale căror servicii este nevoie pentru schimburile directe de cuvinte între acuzat sau avocatul acestuia şi completul de judecată. În rest, acuzaţii, vorbitori de limbă germană, ca de altfel toţi cei din public, urmăresc lucrările conduse în ebraică prin intermediul transmisiei simultane la radio, excelentă în franceză, suportabilă în engleză şi de-a dreptul comică, deseori chiar neinteligibilă, în germană. (În contextul obiectivităţii scrupuloase a tuturor pregătirilor tehnice în vederea acestui proces, printre misterele minore care înconjoară noul stat Israel se numără şi acela că, deşi exista un procent ridicat al populaţiei de origine germană, totuşi nu a fost posibilă găsirea unui translator competent în singura limbă pe care acuzatul şi avocatul său o puteau înţelege. Vechea prejudecată care plana asupra evreilor germani – cândva foarte accentuată în Israel – nu mai este suficient de puternică pentru a oferi o explicaţie. Singura explicaţie posibilă rămâne încă mai vechea, dar încă foarte populara „Vitamină P”, cum numesc israelienii protecţia, în cercurile guvernamentale şi birocratice.) Pe un rând mai jos decât translatorii, faţă în faţă, şi deci cu profilul spre sală, se pot

vedea boxa de sticlă a acuzatului şi boxa martorilor. Şi, în fine, pe rândul cel mai de jos, cu spatele spre public, se află procurorul cu cei patru asistenţi ai săi, ca şi avocatul apărării, care, de-a lungul primelor săptămâni, avea să fie însoţit de un asistent.

Niciun moment nu se va putea observa ceva teatral în comportamentul judecătorilor. Felul în care se mişcă nu este studiat, atenţia lor intensă, veşnic trează, ce se crispează sub impactul durerii în vreme ce ascultă relatările suferinţelor, este întru totul naturală; nerăbdarea lor în faţa încercării acuzării de a prelungi la nesfârşit aceste audieri este spontană şi dinamizatoare, atitudinea lor faţă de apărare este poate puţin prea politicoasă, ca şi cum ar avea permanent în vedere faptul că „Dr. Servatius a fost aproape singur în această bătălie epuizantă, într-un mediu neprietenos", iar comportamentului lor faţă de acuzat nu i se poate reproşa nimic. Este atât de evident că judecătorii sunt trei oameni buni şi cinstiţi, încât nu surprinde pe nimeni faptul că niciunul dintre ei nu cedează tentaţiei de a şarja în cadrul acestui proces – pretinzând că ei, născuţi şi educaţi în Germania, trebuie să aştepte traducerea în ivrit. Lui Moshe Landau, preşedintele completului de judecată, îi e destul de greu să-şi amâne replica până când traducătorul și-a făcut datoria, și adesea intervine în traducere, corectând-o și ameliorând-o, cu o evidentă mulțumire pentru că are acest prilej de amuzament într-o chestiune altfel sumbră. Câteva luni mai târziu, în timpul interogatoriului contradictoriu al acuzatului, va reuși chiar să-i facă pe colegii săi ca, în dialogul cu Eichmann, să facă apel la limba lor maternă, germana – o dovadă, dacă mai era nevoie de aşa ceva, a remarcabilei sale independenţe faţă de opinia publică obişnuită în Israel.

De la bun început, nu există nicio umbră de îndoială că judecătorul Landau este acela care dă tonul şi că face tot posibilul pentru a evita ca acest proces să devină un spectacol, sub influenţa histrionismului procurorului. Or, dacă nu reuşeşte întotdeauna, unul dintre motive este simplul fapt că lucrările se desfăşoară pe un podium, în faţa unui public, iar minunatul strigăt al grefierului de la începutul fiecărei noi şedinţe joacă rolul de cortină care se ridică. Oricine ar fi fost acela care a proiectat această sală a noii *Beth Ha'am,* Casa Poporului (înconjurată

acum de garduri înalte, păzite de la acoperiş până-n pivniţă de gărzi de poliţie înarmate până în dinţi şi cu un şir de barăci de lemn în curtea din faţă, în care erau percheziţionaţi minuţios toţi cei care soseau), a avut în minte, mai mult ca sigur, un teatru, cu fosă pentru orchestră şi cu galerie, cu avanscenă şi scenă, şi cu uşi laterale pentru intrarea actorilor. Cu siguranţă, acest tribunal nu este un loc nepotrivit pentru procesul-spectacol la care se gândise prim-ministrul Israelului, David Ben Gurion, atunci când hotărâse ca Eichmann să fie răpit din Argentina şi să fie adus la Tribunalul Districtual din Ierusalim pentru procesul care îi era intentat pentru rolul jucat în cadrul Soluţiei Finale a chestiunii evreieşti. Or, Ben Gurion, pe drept numit „arhitectul statului", rămâne regizorul tehnic invizibil al lucrărilor procesului. Nu a participat la nicio înfăţişare; în sala tribunalului, el vorbeşte prin gura lui Gideon Hausner, procurorul general, care, reprezentând guvernul, face tot posibilul, chiar tot posibilul, pentru a-şi asculta şeful şi dacă, întâmplător, performanţa sa maximă nu este suficient de bună, aceasta se datorează faptului că procesul este prezidat de cineva care slujeşte cu credinţă justiţia, aşa cum dl Hausner slujeşte statul Israel. Justiţia cere ca acuzatul să fie incriminat, apărat şi judecat, iar toate celelalte chestiuni aparent mai importante – „Cum de s-a putut întâmpla aşa ceva?" şi „De ce s-a întâmplat?", „De ce evreii?" şi „De ce germanii?", „Care a fost rolul celorlalte naţiuni?" şi „În ce măsură Aliaţii erau şi ei răspunzători de desfăşurarea evenimentelor?", „Cum de puteau colabora evreii, prin intermediul propriilor lideri, la propria distrugere?" şi „De ce s-au dus la moarte ca mieii la tăiere?" – să fie lăsate în suspensie. Justiţia insistă asupra importanţei lui Adolf Eichmann, fiul lui Karl Adolf Eichmann, omul din boxa de sticlă (special construită pentru a-i asigura protecţia), de talie mijlocie, subţire, de vârstă medie, cu început de chelie, cu o proteză care nu i se potriveşte şi ochi miopi. Pe tot parcursul procesului acuzatul nu încetează a-şi întinde gâtul spre banca juraţilor (nu priveşte nici măcar o dată spre asistenţă) şi îşi păstrează cu disperare, iar de cele mai multe ori cu succes, stăpânirea de sine în ciuda ticului nervos al gurii, căpătat cu siguranţă mult înainte de a fi început procesul. Sunt judecate faptele sale, nu suferinţele evreilor, nu poporul german şi nici

omenirea, nici măcar antisemitismul sau rasismul.

Iar justiţia, deşi poate o „abstracţie" pentru cei ce împărtăşeau modul de gândire al lui Ben Gurion, se dovedeşte a fi un stăpân mult mai sever decât primul-ministru, cu toată puterea sa. Modul de guvernare al acestuia din urmă, după cum nu întârzie să demonstreze dl Hausner, este permisiv; îi permite procurorului să ţină conferinţe de presă şi să dea interviuri pentru televiziune în timpul procesului (programul american, sponsorizat de Corporaţia Glickman, este întrerupt întruna – afaceri, ca întotdeauna! – de reclame imobiliare) şi chiar să aibă izbucniri „spontane" în faţa reporterilor din clădirea tribunalului – este sătul de interogatoriul încrucişat la care este supus Eichmann, care răspunde prin minciuni la toate întrebările; permite priviri furişe aruncate în sală şi manifestarea teatrală a unei vanităţi ieşite din comun, care ajunge, în cele din urmă, să triumfe la Casa Albă printr-un compliment al Preşedintelui Statelor Unite pentru „o treabă bine făcută". Justiţia nu permite nimic de genul acesta. Cere izolarea, permite mai curând regretul decât furia, şi recomanda o atenţie deosebită pentru a evita ca o anumită persoană să iasă prea tare în evidenţă. Vizita judecătorului Landau în Statele Unite, la scurt timp după proces, nu a fost mediatizată, excepţie făcând organizaţiile evreiești direct vizate.

Şi totuşi, oricât de susţinută ar fi fost încercarea de a împiedica „ieşirea la rampă a vreunuia dintre protagonişti", aceştia se aflau acolo, aşezaţi în partea superioară a platformei, privind publicul ca de pe scena unei reprezentaţii. Publicul se presupunea că reprezintă lumea întreagă, şi, de-a lungul primelor săptămâni, a şi fost alcătuit în cea mai mare parte din ziarişti şi redactori de reviste care sosiseră la Ierusalim din cele patru colţuri ale lumii. Aveau să urmărească un spectacol la fel de senzaţional ca Procesul de la Nürnberg, numai că de această dată „în centrul atenţiei avea să se afle tragedia evreimii ca naţiune". Căci, „dacă îl vom acuza pe Eichmann şi de crimele comise împotriva ne-evreilor, […] aceasta" nu este pentru că el chiar le-ar fi comis ci, în mod surprinzător, *pentru ca noi nu facem nicio distincţie etnică.* O afirmaţie remarcabilă, desigur, pentru un procuror care o rosteşte în discursul său inaugural. S-a dovedit a fi afirmaţia-cheie din dosarul acuzării. Căci

acest dosar a fost construit ţinând cont de ceea ce au suferit evreii şi nu de ceea ce a făcut Eichmann. Or, conform celor spuse de dl Hausner, aceasta distincţie avea să fie nerelevantă, deoarece „nu era decât un singur om care fusese implicat aproape exclusiv în probleme care ţineau de evrei, a cărui sarcină fusese distrugerea acestora, al cărui rol în instaurarea regimului nedrept se limitase doar la chestiunea evreiască. Acesta era Adolf Eichmann”. Nu era oare logic să-i fie prezentate instanţei toate detaliile suferinţelor evreilor (care, desigur, nu au fost niciodată contestate) şi să se caute apoi dovezile care, într-un fel sau altul, l-ar fi pus pe Eichmann în legătură cu cele întâmplate? Procesul de la Nürnberg în care acuzaţii au fost „condamnaţi pentru crime comise împotriva indivizilor de diverse naţionalităţi”, lăsaseră deoparte tragedia evreilor pentru simplul motiv ca Eichmann nu se numărase atunci printre cei aduşi în faţa instanţei.

Credea oare cu adevărat dl Hausner că Procesul de la Nürnberg ar fi acordat o atenţie sporită sorţii evreilor dacă Eichmann s-ar fi aflat atunci pe banca acuzaţilor? Greu de presupus. Ca majoritatea celor din Israel, el credea ca numai un tribunal evreiesc le putea face dreptate evreilor şi că era de datoria evreilor să-şi judece duşmanii. De aici şi ostilitatea practic unanimă a celor din Israel faţă de simpla menţionare a unui tribunal internaţional care l-ar fi condamnat pe Eichmann nu pentru crimele „împotriva poporului evreu”, ci pentru crime împotriva umanităţii aplicate unor reprezentanţi ai poporului evreu. De aici ciudata afirmaţie autolaudativă: „Noi nu facem deosebiri etnice”, care sună mai puţin ciudat în Israel, unde dreptul rabinic guvernează statutul personal al cetăţenilor evrei, ceea ce are drept rezultat faptul că niciun evreu nu se poate căsători cu un ne-evreu; căsătoriile încheiate peste hotare sunt recunoscute, dar copiii din căsătoriile mixte sunt bastarzi din punct de vedere legal (copiii cu părinţi evrei născuţi în afara căsătoriei sunt legitimi), iar dacă se întâmplă ca cineva să aibă o mama ne-evreică, acesta nu poate beneficia nici de ceremonia de căsătorie, nici de cea de înmormântare. Ultragiul privind această chestiune a devenit şi mai acut în 1953, când o parte însemnată a jurisdicţiei privind dreptul familiei a fost preluată de instanţa laică. Femeile pot acum moşteni proprietăţi şi se bucură, în general, de un

statut similar cu cel al bărbaţilor. De aceea, e greu de presupus că respectul pentru credinţă sau puterea minorităţii religioase fanatice a fost acela care a împiedicat guvernul israelian să substituie jurisdicţia laică dreptului rabinic în ceea ce priveşte căsătoria şi divorţul. Cetăţenii Israelului, religioşi sau nereligioşi, par să fie de acord în privinţa faptului că este de dorit să existe o lege care să interzică contractarea căsătoriilor mixte, și acesta este principalul motiv pentru care – așa cum au recunoscut-o, în afara tribunalului, chiar şi oficialităţile israeliene – toată lumea a fost de acord şi cu indezirabilitatea unei constituţii scrise în care o asemenea lege ar fi trebuit să figureze, într-un mod jenant. („Motivaţia invocată împotriva căsătoriilor civile este aceea că ar diviza Casa Israelului, şi că i-ar despărţi pe evreii din Israel de evreii din diaspora", aşa cum a afirmat recent Philip Gillon, în *Jewish Frontier.)* Oricare ar fi motivele, exista desigur ceva uluitor în naivitatea cu care acuzarea denunţa infamele Legi de la Nürnberg din 1935, care interziceau căsătoriile mixte şi relaţiile sexuale dintre evrei şi germani. Corespondenţii cei mai bine informaţi erau pe deplini conştienţi de ironia faptului, dar nu au menţionat acest lucru în rapoartele lor. Îşi închipuiau că nu era momentul potrivit pentru a le spune evreilor ce nu era în regulă cu legile și instituţiile din propria lor ţară.

Dacă publicul prezent la proces urma să fie lumea întreagă, iar piesa prezentată să fie imensa panoramă a suferinţelor evreieşti, realitatea depăşea cu mult aşteptările şi scopurile propuse. Ziariştii au rămas la datorie nu mai mult de două săptămâni, după care componenţa publicului a suferit o schimbare dramatică. Asistenţa urma să fie formată, de acum încolo, de israelieni, dintre aceia care erau prea tineri pentru a cunoaşte povestea sau, în cazul evreilor orientali, care nu o auziseră niciodată. Procesul se voia a-i iniţia pe aceştia în ceea ce înseamnă să trăieşti printre ne-evrei, încercând să-i convingă că numai în Israel putea fi un evreu în siguranţă, ducând o viaţă onorabilă. (Pentru corespondenţii de presă, lecţia era rezumată într-o broşură despre sistemul de legi al Israelului, care fusese înmânată jurnaliştilor. Autoarea acesteia, Doris Lankin, citează o decizie a Curţii Supreme prin care doi taţi care îşi „răpiseră copiii aducându-i cu ei în Israel"

erau sfătuiţi să-i trimită înapoi la mamele lor care, trăind peste hotare, aveau, după lege, drept de custodie asupra copiilor. Aceasta, adaugă autoarea – nu mai puţin mândră de o asemenea legalitate strictă decât era dl Hausner în dorinţa sa de a condamna crima chiar şi atunci când victimele erau ne-evrei, – „în ciuda faptului că trimiterea copiilor înapoi, încredinţându-i în custodia şi în grija mamelor, însemna a-i condamna la a se angaja într-o luptă inechitabilă cu elementele ostile din diaspora".) În publicul de acum se găseau însă extrem de puţini tineri; asistenţa nu era formată nici din israelieni, alţii decât evreii, în general. Sala era plină de „supravieţuitori", de oameni de vârstă mijlocie sau chiar vârstnici, imigranţi din Europa, cum eram şi eu, care cunoşteau pe dinafară tot ce era de ştiut şi care nu aveau dispoziţia necesară pentru a li se da lecţii şi nu aveau desigur nevoie de acest proces pentru a trage propriile concluzii. Pe când martorii se perindau unul după altul, ororile adunându-se una după alta, ei stăteau acolo, ascultând în public poveşti pe care cu greu le-ar fi putut suporta în particular, dacă ar fi trebuit să-l aibă în faţă pe narator. Cu cât se desfăşura mai pe larg „calamitatea poporului evreu aparţinând acestei generaţii" şi cu cât retorica domnului Hausner devenea tot mai grandilocventă, cu atât mai palid şi mai fantomatic apărea chipul din boxa de sticlă şi niciun gest cu degetul în semn de „şi acolo se află monstrul responsabil de toate acestea" nu-l mai putea trezi la viaţă.

Exact aspectul spectaculos al procesului a fost acela care s-a prăbuşit sub greutatea acelor atrocităţi de neimaginat. Un proces seamănă cu o piesă de teatru prin aceea că începe şi se încheie cu făptaşul, nu cu victima. Un proces-spectacol are nevoie, încă mai mult decât un proces obişnuit, de o delimitare clară, care să stabilească linia de demarcaţie dintre ceea ce s-a făcut şi cum s-a făcut. În centrul unui proces nu se poate afla decât acela care a comis fapta – şi, din acest punct de vedere, acesta se aseamănă eroului dintr-o piesă de teatru –, iar dacă suferă, atunci trebuie să sufere pentru ceea ce a făcut, nu pentru ceea ce i-a făcut pe alţii să sufere. Nimeni nu ştie mai bine acest lucru decât judecătorul care prezidează procesul, în faţa ochilor căruia procesul începe să degenereze într-un spectacol sângeros, ca „o navă lipsită de cârmă, aflată în voia valurilor". Dar dacă eforturile sale de a

evita acest lucru erau adesea vane, vina pentru această înfrângere aparţinea, în mod straniu, apărării, care abia dacă s-a ridicat să conteste vreo mărturisire, oricât de nerelevantă sau de lipsită de importanţă ar fi fost. Dr. Servatius, aşa cum îl numea toată lumea, fără excepţie, a fost ceva mai curajos atunci când a venit momentul prezentării documentelor, iar cea mai impresionantă dintre rarele sale intervenţii a avut loc atunci când acuzarea a introdus ca dovadă jurnalele lui Hans Frank, fostul guvernator general al Poloniei şi unul dintre principalii criminali de război spânzuraţi la Nürnberg. „Nu am decât o singură întrebare. Este oare Adolf Eichmann numele acuzatului menţionat în acele douăzeci şi nouă de volume [de fapt erau treizeci şi opt]?... Numele Adolf Eichmann nu apare niciodată în toate acele douăzeci şi nouă de volume. [...] Mulţumesc, nu mai am întrebări."

Aşa se face că procesul s-a transformat într-o reprezentaţie, dar spectacolul cu care dorise Ben Gurion să înceapă a avut totuşi loc, sau mai curând „lecţiile" care a crezut el că trebuie ţinute evreilor şi ne-evreilor, israeliţilor şi arabilor, pe scurt lumii întregi. Aceste învăţăminte care urmau să fie trase dintr-un eventual spectacol erau menite a fi diferite în funcţie de fiecare dintre receptori. Ben Gurion subliniase aceste învăţăminte înainte de a începe procesul, într-o serie de articole care explicau motivul pentru care evreii îl răpiseră pe acuzat. Era lecţia dată lumii ne-evreieşti: „Vrem să stabilim în faţa naţiunilor întregii lumi cum milioane de adulţi, din simplul motiv că se întâmplase să fie evrei, şi un milion de copii, care erau din întâmplare copii evrei, au fost omorâţi de către nazişti." Sau, în cuvintele *Davar*-ului, organul partidului Mapai al dlui Ben Gurion: „Aduceţi la cunoştinţa opiniei publice din lumea întreaga faptul că nu numai Germania nazistă poartă răspunderea distrugerii a şase milioane de evrei din Europa." Şi, din nou, citându-l pe Ben Gurion: „Vrem ca naţiunile lumii să ştie [...] şi ar trebui să le fie ruşine." Evreii din diaspora trebuie să-şi aducă aminte că iudaismul, „vechi de patru mii de ani, cu creaţiile sale spirituale, cu restricţiile sale etice şi cu aspiraţiile sale mesianice", s-a confruntat întotdeauna cu „o lume ostilă", că evreii au degenerat până la a ajunge să se îndrepte spre moarte ca oile şi că numai constituirea unui stat evreiesc le-a dat

evreilor posibilitatea de a răspunde loviturilor primite, aşa cum s-a întâmplat şi cu israeliţii în războiul de independenţă, în aventura Suezului şi în accidentele – practic cotidiene – de la graniţele nefericite ale Israelului. Iar dacă evreilor aflaţi în afara hotarelor Israelului trebuia să li se arate diferenţa dintre eroismul israelit şi supusa pasivitate evreiască, lecţia era bună şi pentru locuitorii Israelului: „generaţia de israelieni care au crescut după Holocaust” era în pericol de a-şi pierde legăturile cu poporul evreu şi, prin extensie, cu propria istorie. „Este necesar ca tineretul nostru să ţină minte prin ce a trecut poporul evreu. Vrem ca ei să cunoască cele mai tragice evenimente din istoria noastră.” În fine, unul dintre motivele pentru care Eichmann a fost adus în faţa instanţei a fost acela „de a ne da posibilitatea să descoperim şi alţi nazişti, de exemplu legăturile dintre nazişti şi unii şefi arabi”.

Dacă acestea ar fi fost singurele motivaţii pentru aducerea lui Adolf Eichmann în faţa Tribunalului Districtual de la Ierusalim, procesul ar fi fost un eşec din aproape toate punctele de vedere. În anumite privinţe, învăţămintele erau superflue, în altele trimiteau pe o pistă greşită. Datorită lui Hitler, antisemitismul fusese discreditat, poate nu pentru totdeauna, dar cu siguranţă pentru o vreme, şi asta nu pentru că evreii deveniseră dintr-odată mai populari, ci deoarece, pentru a folosi chiar cuvintele domnului Ben Gurion, majoritatea oamenilor „înţeleseseră că, în zilele noastre, camerele de gazare şi fabricile de săpun sunt consecinţe posibile ale antisemitismului”. La fel de superfluă a fost şi lecţia destinată evreilor din diaspora care nu aveau nevoie de marea catastrofă în care şi-a găsit sfârşitul o treime din poporul lor pentru a se convinge de ostilitatea lumii. Convingerea că antisemitismul este etern şi omniprezent a fost nu numai cel mai puternic factor ideologic al mişcării sioniste de la Afacerea Dreyfus încoace; era şi cauza unei, altfel inexplicabile, permanente disponibilităţi a comunităţii evreieşti germane de a negocia cu autorităţile naziste în primele etape ale regimului. (Inutil să mai menţionăm că exista o prăpastie între aceste negocieri şi colaborarea ulterioară a *Judenräte-lor* [Consiliilor evreieşti]. Nu erau puse încă în discuţie chestiunile morale, ci numai o decizie politică al cărei „realism” era discutabil: termenul de „ajutor

concret”, aşa cum a fost formulat argumentul, era preferabil denunţurilor „abstracte”. Era vorba, de fapt, de o *Realpolitik* lipsită de nuanţe machiavelice. Pericolele ascunse nu au ieşit la iveală decât ani mai târziu, după izbucnirea războiului, când contactele zilnice dintre organizaţiile evreieşti şi birocraţia nazistă înlesniseră peste măsură de mult traversarea de către funcţionarii evrei a acelui abis care despărţea ajutorul dat evreilor să fugă de sprijinul acordat naziştilor pentru a-i deporta. Această convingere a fost cea care a dat naştere periculoasei incapacităţi a evreilor de a-i deosebi pe prieteni de duşmani. Evreii germani nu erau însă singurii care îşi subestimau inamicii, deoarece ei considerau că toţi ne-evreii erau cam o apă şi un pământ. Dacă primul ministru Ben Gurion, din toate punctele de vedere practice şeful statului evreu, dorea să întărească acest gen de „conştiinţă evreiască”, atunci el nu a avut un bun sfătuitor. Căci o schimbare de mentalitate este, de fapt, una dintre cerinţele esenţiale pentru existenţa statală a Israelului, care a făcut prin definiţie din evrei un popor între popoare, o naţiune între naţiuni, un stat printre state, depinzând acum de o pluralitate care nu putea permite dihotomia veche de când lumea şi, din păcate, adânc înrădăcinată religios, dintre evrei şi ne-evrei.

Contrastul dintre eroismul israelian şi supunerea pasivă cu care s-au îndreptat către moarte evreii – sosind la timp în punctele de transport, mergând pe propriile picioare la locul de execuţie, săpându-şi propriile morminte, dezbrăcându-se şi aranjându-şi cu grijă hainele, culcându-se unul lângă altul pentru a fi împuşcaţi – părea un argument subtil, iar procurorul, întrebând martorii unul după altul, „De ce nu aţi protestat?”, „De ce v-aţi urcat în tren?”, „Cincisprezece mii de oameni erau acolo şi doar câteva sute de soldaţi aveaţi de înfruntat – de ce nu v-aţi răsculat, de ce nu i-aţi atacat?”, nu făcea decât să justifice faptul, în toată amploarea sa. Tristul adevăr al chestiunii este însă că poziţia era cu totul greşită, întrucât niciun grup sau popor ne-evreu nu s-a comportat diferit. Cu şaisprezece ani în urmă, aflat încă sub impactul direct al evenimentelor, David Rousset, un fost deţinut de la Buchenwald, descria ceea ce ştia ei că se întâmplase în toate lagărele de concentrare: „Triumful SS-ului cere ca victima torturii să se lase

purtată în laţ fără vreo umbră de protest, să renunţe, abandonându-se până într-atât încât să înceteze a-şi mai afirma identitatea. Şi nu degeaba. Nu gratuit, sau din pur sadism doresc oamenii SS-ului înfrângerea voinţei victimei. Ei știu că sistemul care reușește să-şi distrugă victima înainte ca aceasta să urce pe eşafod [...] este de departe cel mai bun în ceea ce priveşte menţinerea în sclavie a unui întreg popor. Este cel mai bun sistem în a-l supune. Nu este nimic mai îngrozitor decât această procesiune de fiinţe umane care se îndreaptă către moarte ca proştii" *(Les Jours de notre mort*, 1947). Instanţa nu a primit niciun răspuns la această întrebare crudă şi stupidă, dar răspunsul ar fi putut fi găsit cu uşurinţă de oricine ar fi permis propriei imaginaţii să se oprească puţin asupra sorţii acelor evrei olandezi care, în 1941, în vechiul cartier evreiesc al Amsterdamului, au îndrăznit să atace un detaşament al forţelor germane de securitate. Patru sute treizeci de evrei au fost arestaţi, ca represiune, şi torturaţi pur şi simplu până ce și-au dat sufletul, întâi la Buchenwald și apoi în lagărul austriac de la Mauthausen. Luni în şir, a fost ca şi cum ar fi murit de mii de ori, şi oricare dintre ei și-ar fi invidiat semenii de la Auschwitz şi chiar pe cei de la Riga şi Minsk. Există multe lucruri mult mai rele decât moartea, iar SS-ul a avut grijă ca nici unul dintre acestea să nu fie vreo clipă prea departe de capacitatea de a raţiona și de imaginaţia victimelor sale. În această ordine de idei – poate mai mult decât orice altceva – încercarea deliberată de la proces de a prezenta doar aspectul evreiesc al istoriei denatura adevărul, chiar și adevărul evreiesc. Gloria revoltelor din ghetoul din Varşovia și eroismul acelor alţi câţiva care au ripostat consta exact în aceea că ei refuzaseră moartea, comparativ mai uşoară, pe care le-o ofereau naziştii – în faţa plutonului de execuţie sau în camerele de gazare. Iar martorii de la Ierusalim care au depus mărturie despre rezistenţă şi rebeliune, despre „micul loc ocupat de acestea în istoria Holocaustului", au confirmat, o dată în plus, că numai cei foarte tineri fuseseră capabili de a lua „decizia că nu putem merge pentru a fi măcelăriţi ca oile".

Dintr-un anumit punct de vedere însă, aşteptările domnului Ben Gurion în ceea ce priveşte procesul nu au fost înşelate. Procesul a

devenit, într-adevăr, un instrument important în descoperirea altor nazişti şi criminali, nu însă şi în ţările arabe, care oferiseră, în mod făţiş, refugiu la sute de astfel de indivizi. Legăturile marelui Muftiu cu naziştii, în timpul războiului, nu erau deloc un secret; el sperase că aceştia aveau să-l ajute la punerea în practică a unor „soluţii finale” în Orientul Apropiat. Aşa se face că ziarele de la Damasc şi Beirut, de la Cairo şi din Iordania nu-şi ascundeau simpatia pentru Eichmann sau regretul că el „nu-şi terminase treaba”; iar o emisiune radio de la Cairo a dat chiar o uşoară notă antigermană comentariilor din ziua deschiderii procesului, plângându-se că „în timpul celui de-al Doilea Război Mondial nu existase nici măcar un singur incident în care un avion german să fi zburat deasupra unei aşezări evreieşti şi să, fi lansat vreo bomba asupra acesteia”. Faptul că naţionaliştii arabi simpatizaseră cu naziştii este bine cunoscut, motivele sunt evidente şi nu era nevoie nici de Ben Gurion şi nici de acest proces pentru „a descoperi acest lucru”. El nu se ascundeau deloc. Procesul a scos în evidenţă doar faptul că toate zvonurile despre legăturile lui Eichmann cu Haj Amin el Husseini, fostul Muftiu al Ierusalimului, erau nefondate. (Eichmann îi fusese prezentat Muftiului în timpul unei recepţii oficiale, în acelaşi timp cu alţi şefi de departamente.) Muftiul avusese legături strânse cu Ministerul de Externe german şi cu Himmler, dar acesta nu era un lucru nou.

Dacă remarca lui Ben Gurion privitoare la „legăturile dintre nazişti şi unii şefi arabi” era lipsită de scop, faptul că, în acest context, el nu a menţionat Germania de Vest este surprinzător. Desigur, era liniştitor să auzi ca Israelul „nu-l mai considera pe Adenauer răspunzător pentru Hitler”, şi că „pentru noi, un german decent, deşi aparţine aceleiaşi naţiuni care, cu douăzeci de ani în urmă, a participat la uciderea a milioane de evrei, este o fiinţă umană decentă”. (Nu a existat nicio menţiune referitoare la arabii decenţi.) În ultimii zece ani, Republica Federală Germania, deşi nu recunoscuse încă statul Israel – probabil de teamă ca ţările arabe să nu recunoască Germania lui Ulbricht – a plătit Israelului şapte sute treizeci şi şapte de milioane de dolari ca reparaţii de război. Aceste plăţi urmau să se încheie în curând şi Israelul încerca acum să negocieze cu Germania Federală acordarea

unui împrumut pe termen lung. Altfel spus, relaţia dintre cele două ţări, şi mai ales relaţia personală dintre Ben Gurion şi Adenauer, fusese destul de bună şi dacă, în urma procesului, câţiva deputaţi din Knesset – Parlamentul israelian – au reuşit să impună anumite restricţii asupra programului de schimburi culturale cu Germania Federală, acesta era un aspect pe care Ben Gurion nici nu-l prevăzuse şi nici nu sperase să apară. Mai remarcabil este însă faptul că Ben Gurion nu prevăzuse – sau cel puţin nu s-a obosit să menţioneze – că prinderea lui Eichmann avea să marcheze primul efort serios al Germaniei de a aduce în faţa instanţei măcar pe aceia direct implicaţi în omor. Agenţia Centrală pentru Investigarea Crimelor Naziste, înfiinţată cu întârziere de statul vest-german, în 1958, şi condusă de procurorul Erwin Schüle, se lovise de tot felul de dificultăţi, datorate în parte lipsei de cooperare din partea martorilor germani, în parte lipsei de bunăvoinţă a instanţelor locale de a-i acţiona în justiţie pe cei implicaţi, pe baza materialului trimis de Agenţia Centrală. Tribunalul de la Ierusalim nu a scos la iveală noi dovezi importante, de genul celor necesare pentru descoperirea asociaţilor lui Eichmann, însă vestea senzaţionalei capturări a lui Eichmann şi a procesului iminent au avut un impact suficient de mare pentru a convinge instanţele locale să se folosească de descoperirile domnului Schüle şi să depăşească reţinerea nativă care îi împiedica să facă ceva în cazul „criminalilor care se află printre noi”, excepţie făcând tradiţionala metodă de a oferi o recompensă pentru capturarea criminalilor bine cunoscuţi.

Rezultatele au fost uimitoare. La şapte luni după sosirea lui Eichmann la Ierusalim – şi cu patru luni înaintea deschiderii procesului – Richard Baer, succesorul lui Rudolf Höss la comanda lagărului de la Auschwitz, a putut fi, în sfârşit, arestat. Într-un ritm rapid, majoritatea membrilor aşa numitului Comando Eichmann – Franz Novak, care trăia în Austria, ca tipograf, dr. Otto Hunsche, care se instalase, ca avocat, în Germania Occidentală, Hermann Krumey, care devenise farmacist, Gustav Richter, fost „consilier pentru problemele evreieşti” în România, şi Willi Zopf, care deţinuse acelaşi post la Amsterdam – au fost, la rândul lor, arestaţi. Deşi dovezile împotriva lor fuseseră publicate în Germania cu ani înainte – în cărţi,

reviste şi articole –, niciunul dintre ei nu găsise necesar să trăiască sub un nume de împrumut. Pentru prima dată de la începerea războiului, ziarele germane erau pline de rapoarte referitoare la procesele criminalilor nazişti, toţi ucigaşi în masă (după mai 1960, luna în care a fost prins Eichmann, doar crima de gradul întâi mai putea fi adusă în faţa instanţei; toate celelalte delicte au căzut sub incidenţa prescrierii, care, în cazul crimei, survine după douăzeci de ani), iar reţinerea instanţelor locale de a intenta proces pentru aceste crime s-a manifestat în sentinţele extrem de indulgente primite de acuzaţi. (Aşa se face că Otto Bradtisch, membru al *Einsatzgruppen,* unităţile mobile de execuţie ale SS-ului în Est, a fost condamnat la zece ani de muncă silnică pentru uciderea a cincisprezece mii de evrei; dr. Otto Hunsche, expertul juridic al lui Eichmann, personal răspunzător de o deportare de ultim moment a circa o mie două sute de evrei unguri, dintre care ce puţin şase sute au fost ucişi, a fost condamnat la cinci ani de muncă silnică, iar Joseph Lechthaler, care i-a „lichidat" pe locuitorii evrei din Slutsk şi Smolensk, în Rusia, a fost condamnat la trei ani şi şase luni.) Printre cei proaspăt arestaţi se aflau oameni foarte importanţi în timpul regimului nazist, dintre care majoritatea fuseseră deja denazificaţi de instanţele germane. Unul dintre aceştia era generalul SS Karl Wolff, fostul şef al personalului particular al lui Himmler, care, conform unui document înaintat la Nürnberg în 1946, întâmpinase „cu deosebită bucurie" vestea că „de două săptămâni, un tren ducea zilnic cinci mii de membri ai Poporului Ales" de la Varşovia la Treblinka, unul dintre centrele de exterminare din Răsărit. Altul era Wilhelm Koppe, care condusese iniţial gazările de la Chelmno, pentru a deveni apoi succesorul lui Friedrich-Wilhelm Krüger, în Polonia; fusese unul dintre cei mai cunoscuţi comandanţi superiori ai SS care primiseră misiunea de a face Polonia *judenrein*[1], pentru ca, în Germania postbelică, Koppe să devină directorul unei fabrici de ciocolată. Din când în când se mai pronunţau şi sentinţe grele, dar acestea păreau încă mai discutabile atunci când erau administrate unor acuzaţi cum ar fi Erich von dem Bach-Zelewski, fost general din grupul demnitarilor

[1] *Judenrein* – „purificată de evrei".

SS, dar şi de diverşi şefi ai poliţiei. Fusese judecat în 1961 pentru a fi participat la rebeliunea Röhm din 1934, şi condamnat la trei ani şi jumătate; apoi, în 1962, a fost acuzat din nou, pentru uciderea – în 1933 – a şase comunişti germani, adus în faţa unui complet de judecată la Nürnberg şi condamnat la închisoare pe viaţa. Niciun cap de acuzare nu menţiona că Bach-Zelewski fusese şeful brigăzilor împotriva partizanilor de pe frontul de Est sau că participase la masacrarea evreilor de la Minsk şi Mogilev, în Rusia Albă[2]. Trebuiau oare instanţele germane să facă „distincţii etnice” pretextând că „crimele de război” nu sunt crime? Sau este oare posibil ca ceea ce era o sentinţă neobişnuit de aspră, cel puţin pentru tribunalele Germaniei postbelice, să fi fost pronunţată pentru că Bach-Zelewski se numărase printre puţinii care încercaseră efectiv o depresie nervoasă după omorurile în masă, care suferiseră protejându-i pe evrei de *Einsatzgruppen* şi care depuseseră mărturie pentru acuzare, la Nürnberg? În plus, el era singurul din această categorie care, în 1952, se autodenunţase public pentru omor în masă, fără a fi însă adus în faţa instanţei pentru această acuză.

Speranţele ca acum lucrurile să se schimbe sunt foarte mici, chiar dacă administraţia Adenauer a fost silită să dea afară din sectorul juridic peste o sută patruzeci de judecători şi procurori, laolaltă cu numeroşi ofiţeri de poliţie, toţi cu un trecut mai mult decât compromiţător, şi să-l demită pe Wolfgang Immerwahl Frankel, procurorul-şef al Curţii Supreme Federale, deoarece acesta – în ciuda celui de-al doilea nume al sau – fusese sincer atunci când i se ceruseră amănunte despre trecutul său nazist. S-a apreciat că, dintre cei unsprezece mii cinci sute de judecători din *Bundesrepublik,* cinci mii erau activi în instanţe în timpul regimului hitlerist. În noiembrie 1962, la scurtă vreme după epurările din corpul juridic şi la şase luni după ce numele lui Eichmann dispăruse din cadrul rubricilor de ştiri, a avut loc la Flensburg, într-un tribunal aproape gol, mult aşteptatul proces al lui Martin Fellenz. Fostul reprezentant al demnitarilor SS şi al şefilor de politic, care fusese un membru de seamă al Partidului Liber

[2] Rusia Albă – Bielorusia (n.k.).

Democratic din Germania lui Adenauer, a fost arestat în iunie 1960, la câteva săptămâni după capturarea lui Eichmann. A fost acuzat de a fi participat, purtând chiar răspunderea parţială, la uciderea a patruzeci de mii de evrei, în Polonia, după mai bine de șase săptămâni de audieri detaliate, procurorul a cerut pedeapsa maximă – condamnarea la muncă silnică pe viaţă. Or, tribunalul l-a condamnat pe Fellenz la patru ani, din care acesta efectuase deja doi ani şi jumătate aşteptând în închisoare să fie judecat. Oricum ar fi, nu încape îndoială că procesul lui Eichmann a avut cele mai mari consecinţe în Germania. Atitudinea poporului german faţă de propriul trecut, care le-a dat de furcă vreme de peste cincisprezece ani tuturor experţilor în domeniul chestiunii germane, nu putea fi mai clar demonstrata: germanii înșiși nu dădeau prea multă importanţă problemei, într-un fel sau altul, şi nu prea le păsa de prezenţa masivă a criminalilor în ţară, din moment ce nu prea exista posibilitatea ca vreunul dintre ei să comită crime din proprie iniţiativă; totuși, dacă opinia publică mondială – sau, mai curând, ceea ce germanii numeau *das Ausland* (străinătatea), reunind sub un singur apelativ toate ţările, cu excepţia Germaniei – ar fi devenit insistentă şi ar fi cerut ca aceşti oameni să fie pedepsiţi, atunci ei ar fi fost pe deplin dispuși să cedeze, cel puţin până la un anumit punct. Cancelarul Adenauer prevăzuse aceasta stânjeneală şi a dat glas temerii sale că procesul avea să „stârnească din nou toate ororile”, producând în toată lumea un nou val de sentimente antigermane, aşa cum, de altfel, s-a şi întâmplat. În timpul celor zece luni de care a avut nevoie Israelul pentru pregătirea acestui proces, Germania s-a preocupat să-și asigure un statut onorabil, având în vedere rezultatele previzibile ale procesului, dovedind un zel nemaiîntâlnit în căutarea şi acţionarea în justiţie a criminalilor de război aflaţi pe teritoriul ţării. Nicio clipă însă, autorităţile germane sau vreun segment semnificativ al opiniei publice nu au cerut extrădarea lui Eichmann, ceea ce părea a fi mişcarea evidentă, din moment ce orice stat suveran este mândru de dreptul său de a-i judeca pe aceia care îi aduc prejudicii. (Poziţia oficială a guvernului Adenauer, care susţinea că acest lucru nu era posibil deoarece nu exista niciun tratat de extrădare între Israel şi Germania, nu stă în picioare; aceasta nu însemna decât că Israelul nu era obligat

să accepte extrădarea. Fritz Bauer, procuror general la Hessen, a intuit chestiunea şi a cerut guvernului federal de la Bonn să înceapă procedurile de extrădare. Însă, în privinţa acestei chestiuni, sentimentele domnului Bauer erau acelea ale unui evreu german şi nu erau împărtăşite de opinia publică germană, nu numai că cererea sa a fost refuzată de guvernul de la Bonn, dar abia dacă a fost remarcată şi nu a fost susţinută de nimeni. Un alt argument împotriva extrădării, prezentat de observatorii trimişi de guvernul vest-german la Ierusalim, a fost acela că Germania abolise pedeapsa capitală şi era, în consecinţă, incapabilă de a da sentinţa pe care o merita Eichmann. În contextul indulgenţei arătate de instanţele germane faţă de criminalii nazişti vinovaţi de omoruri în masă, este greu să nu suspectezi aceasta obiecţie de rea-credinţă. Desigur, cel mai mare risc politic al unui proces al lui Eichmann care s-ar fi judecat în Germania ar fi fost achitarea din lipsă de *mens rea*, după cum a subliniat J.J. Jansen*, în Rheinischer Merkur,* 11 august 1961.)

Mai există însă un alt aspect, mai delicat şi mai relevant din punct de vedere politic, al acestei chestiuni. Una este să-i descoperi pe criminali şi pe ucigaşi în ascunzătorile în care se află, şi alta să îi găseşti, înfloritori şi afirmaţi social, în viaţa publică – pentru a-i cuprinde pe acei nenumăraţi indivizi din administraţia federală şi de stat şi, în general, din serviciul *public,* ale căror cariere înfloriseră în timpul regimului hitlerist. Este însă adevărat că, dacă administraţia Adenauer ar fi fost mult prea reticentă în a folosi funcţionari cu un trecut nazist compromiţător, ar fi existat riscul de a nu mai avea deloc o administraţie. Adevărul se situează, desigur, exact la cealaltă extremă a afirmaţiei lui Adenauer că „doar un procent destul de mic” de germani fuseseră nazişti şi că o „mare majoritate fusese fericită să îi ajute ori de câte ori putea pe concetăţenii evrei”. (Un ziar german, *Frankfurter Rundschau*, şi-a pus cel puţin întrebarea evidentă, care îşi aştepta de mult rândul – de ce atât de mulţi oameni, care nu se poate să nu fi cunoscut, de exemplu, dosarul procurorului-şef, au ales să păstreze tăcerea – pentru a veni, apoi, cu un răspuns şi mai previzibil: „Pentru că se simţeau ei înşişi vinovaţi.”) Logica procesului lui Eichmann, aşa cum a gândit-o Ben Gurion, cu accentul pus pe chestiunile de ordin

general în detrimentul preciziei legale, ar fi cerut darea în vileag a complicităţii tuturor birourilor şi autorităţilor germane în ceea ce priveşte Soluţia Finală – a tuturor angajaţilor civili din ministerele de stat, din forţele armate regulate, împreună cu Statul lor Major, din sectorul juridic şi din lumea afacerilor. Însă, deşi acuzarea – aşa cum a conceput-o dl Hausner – a mers până într-acolo încât să cheme la bară martor după martor pentru a depune mărturie pentru lucruri care – deşi suficient de adevărate şi de îngrozitoare – nu aveau, în cel mai fericit caz, decât o foarte vagă legătură cu acuzatul, ea a evitat cu grijă să abordeze chestiunile incendiare – referitoare la practic omniprezenta complicitate, care a depăşit cu mult rândurile membrilor de partid. (Înaintea procesului lui Eichmann au existat zvonuri extrem de răspândite care numeau „câteva sute de personalităţi de marcă ale Republicii Federale ca fiindu-i complici”, însă aceste zvonuri erau false. În discursul său inaugural, dl Hausner a menţionat ca acei „complici la crimă ai lui Eichmann nu erau nici gangsteri, nici oameni de condiţie proastă”, şi a arătat că ar trebui să „îi depistăm – doctori şi judecători, cărturari, bancheri şi economişti – care au făcut parte din acele consilii care au decis exterminarea evreilor”. Aceasta promisiune nu a fost respectată, dar nici nu ar fi putut fi respectată în forma în care fusese făcută. Căci nu existase niciodată un „consiliu care să decidă” ceva, iar „demnitarii în robă cu grade academice” nu au decis niciodată exterminarea evreilor, ei nu au făcut decât să se reunească pentru a stabili paşii necesari pentru a duce la îndeplinire un ordin trasat de Hitler.) Şi totuşi, atenţiei instanţei i-a fost supus un asemenea caz: acela al dr. Hans Globke, unul dintre ce mai apropiaţi consilieri ai lui Adenauer care, cu peste douăzeci şi cinci de ani în urmă, a fost coautorul unui comentariu infam la adresa Legilor de la Nürnberg şi, ceva mai târziu, autorul strălucitei idei de a-i obliga pe toţi evreii germani să aibă, drept un al doilea prenume, „Israel” sau „Sarah”. Însă numele dr. Globke – doar numele său – a fost înserat de către apărare în procedurile curţii districtuale, şi asta, probabil, numai din speranţa de a „convinge” guvernul lui Adenauer să înceapă procedurile de extrădare. În orice caz, era îndoielnic faptul că fostul *Ministerialrat* (consilier ministerial)

de Interne şi actual *Staatssekretär* (secretar de stat) în cancelaria lui Adenauer ar fi fost mai îndreptăţit a figura în istoria a ceea ce au suferit cu adevărat evreii din partea naziştilor decât era ex-Muftiul Ierusalimului.

Căci istorie era – cel puţin din punctul de vedere al acuzării – ceea ce stătea în centrul procesului. „În acest proces istoric, în boxa acuzării nu se află un individ, şi nici numai regimul nazist, ci însuşi antisemitismul de-a lungul întregii istorii." Aceasta a fost linia iniţiată de Ben Gurion şi urmată cu credinţă de dl Hausner, care şi-a început discursul inaugural (desfăşurat de-a lungul a trei şedinţe) cu faraonii din Egipt şi cu decretul lui Haman „de a distruge, măcelări, şi a-i face să piară". A continuat, citându-l pe Ezechil: „şi când eu Dumnezeu am trecut pe lângă tine şi te-am văzut murdărit cu sângele tău, şi-am grăit: Trăieşte, deci, în sângele tău", explicând ca aceste cuvinte trebuie interpretate ca fiind „imperativul cu care s-a confruntat această naţiune încă de la apariţia sa pe scena istoriei". Era o istorie nepotrivită şi o retorică ieftină; mai rău decât atât, era evident în contradicţie cu punerea sub acuzaţie a lui Eichmann – sugerând că, poate, el nu era decât un executor inocent al unui destin misterios dinainte stabilit, sau chiar al antisemitismului –, care era poate necesară pentru a marca traseul străbătut de „calea pătată de sânge pe care a mers acest popor" pentru a-şi împlini destinul. Câteva şedinţe mai târziu, atunci când prof. Salo W. Baron, de la Universitatea Columbia, a depus mărturie în favoarea istoriei mai recente a evreimii est-europene, dr. Servatius nu a mai putut rezista tentaţiei de a pune întrebările evidente care se cereau puse: „De ce a căzut tot acest ghinion pe capul poporului evreu?" şi „Nu credeţi că la baza sorţii acestui popor stau motivaţii iraţionale dincolo de capacitatea de înţelegere a unei fiinţe umane?" Nu există oare acolo ceva de genul „spiritul istoriei, care împinge istoria înainte [...] fără influenţa oamenilor?" Nu este oare dl Hausner în principal de acord cu „şcoala dreptului istoric" – o aluzie la Hegel – şi nu a demonstrat el că „ceea ce fac liderii nu va duce întotdeauna la scopul şi la destinaţia pe care o doresc? [...] Aici intenţia era de a distruge poporul evreu; obiectivul nu a fost atins şi acum a luat fiinţă un stat nou şi înfloritor". Argumentul

apărării ajunsese acum periculos de aproape de cele mai recente noţiuni antisemite referitoare la Înţelepţii Sionului, prezentate cu toată seriozitatea cu patru săptămâni înainte, în cadrul Adunării Naţionale Egiptene, de către deputatul și ministrul adjunct de externe Hussain Zulficar Sabri: Hitler era nevinovat de măcelărirea evreilor; el era doar o victimă a sioniştilor, care îl „siliseră să comită crime care aveau să ducă, în cele din urmă, la atingerea scopului lor – crearea statului Israel". Cu această excepţie, dr. Servatius, în spiritul filosofiei istoriei propuse de procuror, plasase Istoria pe locul rezervat în general Înţelepţilor Sionului.

În ciuda intenţiilor lui Ben Gurion şi a tuturor eforturilor acuzării, în boxă a rămas un individ, o persoană în carne şi oase. Or, dacă lui Ben Gurion „nu-i păsa ce verdict se dădea în cazul lui Eichmann", era, în mod indiscutabil, de datoria tribunalului de la Ierusalim să dea unul.

II. Acuzatul

Otto Adolf, fiul lui Karl Adolf Eichmann şi al Mariei, născută Schefferling, capturat într-o suburbie a Buenos Aires-ului în seara zilei de 11 mai 1960, transportat, nouă zile mai târziu, cu avionul în Israel şi adus în faţa justiţiei la Tribunalul Districtual din Ierusalim, a fost citat în instanţă în virtutea a cincisprezece capete de acuzare: „împreună cu alţii" a comis crime împotriva poporului evreu, crime împotriva umanităţii şi crime de război, pe toată durata regimului nazist şi, mai ales, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Legea pedepsirii naziştilor şi a colaboraţioniştilor din 1950, în virtutea căreia a fost el judecat, prevede că „o persoană care a comis unul dintre aceste delicte [...] este pasibilă de pedeapsa cu moartea". Pentru fiecare cap de acuzare, Eichmann a pledat: „Nevinovat, în sensul acuzaţiei aduse."

Atunci, în ce sens se considera el oare vinovat? În timpul lungii audieri a acuzatului, conform spuselor lui „cea mai lungă din câte se cunosc", nici apărarea, nici acuzarea, şi nici măcar vreunul dintre cei trei judecători nu s-a obosit să-i pună această întrebare evidentă. Avocatul său, Robert Servatius din Köln, angajat de Eichmann şi plătit de guvernul israelian (conform precedentului ivit la Procesul de la Nürnberg unde toţi avocaţii apărării au fost plătiţi de Tribunalul puterilor victorioase), a răspuns la această întrebare în cadrul unui interviu de presă: „Eichmann se simte vinovat în faţa lui Dumnezeu, nu în faţa legii", însă acest răspuns a rămas neconfirmat de acuzat. Aparent, apărarea pare să fi preferat ca Eichmann să pledeze nevinovat pe baza faptului că acuzaţiile care i se aduceau nu erau crime, ci „acte de stat", asupra cărora niciun alt stat nu avea jurisdicţie

(par in parem imperium non habet[3]), că fusese de datoria lui să asculte și că, în conformitate cu cele spuse de Servatius, el comisese acte „pentru care ești decorat dacă învingi şi trimis la spânzurătoare dacă pierzi". (Goebbels declarase, în 1943: „Vom intra în istorie ca cei mai mari oameni de stat ai tuturor timpurilor sau ca cei mai mari criminali ai istoriei.") În afara graniţelor Israelului (la o reuniune a Academiei Catolice din Bavaria, dedicată – după cum o numea *Rheinischer Merkur* – „delicatei probleme" a „posibilităţilor şi limitelor de-a trata cu vina istorică şi politică, în cadrul procedurilor de drept penal"; Servatius a mers chiar un pas mai departe, declarând că „singura problemă penală a procesului Eichmann constă în pronunţarea sentinţei împotriva răpitorilor israelieni, caz care nu a fost încă adus în faţa instanţei" – întâmplător, o afirmaţie oarecum dificil de conciliat cu declaraţiile repetate și puternic mediatizate din Israel, în care el califica desfăşurarea lucrărilor tribunalului drept „o mare realizare spirituală", comparând în mod favorabil acest proces cu Procesul de la Nürnberg.

Atitudinea personală a lui Eichmann era cu totul diferită. În primul rând, acuzaţia de crimă era falsă: „Nu am avut nimic de a face cu uciderea evreilor. Nu am omorât niciodată vreun evreu, sau vreun ne-evreu, căci nu am ucis niciodată vreo fiinţă omenească. Niciodată nu am dat ordinul ca un evreu sau un ne-evreu să fie omorât; pur şi simplu nu am făcut-o", sau, aşa cum avea să aprecieze el ulterior această afirmaţie, „S-a întâmplat [...] să nu fiu nevoit s-o fac niciodată" – căci nu a lăsat nicio umbră de îndoială asupra faptului că şi-ar fi ucis și propriul tată dacă i s-ar fi ordonat acest lucru. De aceea, el a repetat iar şi iar (fapt deja declarat în aşa-numitele documente Sassen – interviul acordat în 1955, în Argentina, ziaristului olandez Sassen, un fost SS-ist care se sustrăgea şi el justiţiei, interviu care, după capturarea lui Eichmann, a fost publicat parţial în revistele *Life* din Olanda şi *Der Stern* din Germania) că putea fi acuzat doar pentru a fi „facilitat şi acceptat" anihilarea evreilor, despre care a declarat la

---

[3] *Par in parem non habet iurisdiction/imperium* – „O entitate egală în drepturi nu are jurisdicție/autoritate contra egalului său" (principiu de drept internațional).

Ierusalim că a fost „una dintre cele mai mari crime din istoria umanităţii". Apărarea nu a dat atenţie teoriei lui Eichmann; acuzarea a pierdut însă mult timp în efortul de a demonstra că Eichmann ucisese – cel puţin o dată – cu propriile mâini (un băiat evreu în Ungaria), şi a dedicat încă mai mult timp – şi cu mai mult succes – unei note scrise în grabă în timpul unei convorbiri telefonice, de Franz Rademacher, expertul în problema evreiască din cadrul Ministerului de Externe german, pe unul dintre documentele referitoare la Iugoslavia, şi care suna astfel: „Eichmann propune împuşcarea." Aceasta s-a dovedit a fi „singurul ordin de a ucide" – dacă asta a fost – pentru care a existat vreodată o dovadă cât de mică.

Dovada era mai discutabilă decât părea a fi fost în timpul procesului, când judecătorii au acceptat versiunea procurorului împotriva negării vehemente de către Eichmann – o negare total lipsită de eficienţă, din moment ce a omis „scurtul incident [doar 8000 de oameni] care nu era atât de evident", conform afirmaţiilor lui Servatius. Incidentul avusese loc în toamna anului 1941, la şase luni după ocuparea de către Germania a părţii sârbe a Iugoslaviei. De la bun început, armata fusese hărţuită de rebeliunile partizanilor, iar autorităţile militare au hotărât să rezolve problema pe loc, împuşcând 100 de ostatici evrei şi ţigani pentru fiecare soldat german omorât. Desigur, nici evreii şi nici ţiganii nu erau partizani; însă, conform spuselor reprezentantului civil al guvernului militar, un anume Staatsrat Harald Turner, „[erau oricum şi] evreii pe care îi aveam în lagăre; la urma urmei şi ei sunt cetăţeni sârbi şi trebuie, oricum, să dispară" (citat de Raul Hilberg în *The Destruction of European Jews,* 1961). Lagărele fuseseră instituite de generalul Franz Böhme, guvernatorul militar al regiunii, şi adăposteau numai evrei de sex masculin. Nici general Böhme, nici Staatsrat-ul Turner nu au aşteptat aprobarea lui Eichmann pentru a începe să-i împuște, cu miile, pe evrei şi pe ţigani. Problemele au apărut atunci când Böhme, fără a consulta poliţia şi autorităţile SS cuvenite, a hotărât *deportarea* tuturor evreilor săi, probabil pentru a arăta că nu era nevoie de trupe speciale, operând sub comanda altcuiva, pentru a face ca Serbia să devină *judenrein.* Eichmann a fost fără îndoială informat, din moment ce era vorba de o

problema de deportare, şi a refuzat să dea aprobarea deoarece mişcarea ar fi interferat cu alte planuri. Însă nu Eichmann, ci Martin Luther, de la Ministerul de Externe, a fost acela care i-a reamintit generalului Böhme că, „în alte teritorii [adică în Rusia], alţi comandanţi militari avuseseră grijă de un număr simţitor mai mare de evrei fără ca măcar să declare faptul”. În orice caz, dacă Eichmann chiar a „propus împuşcarea”, el nu le-a spus militarilor decât că ar trebui să continue să facă ceea ce făcuseră şi până atunci şi că problema ostaticilor era în totalitate de competenţa lor. Era vorba, evident, de o afacere a armatei, în cauza nefiind decât bărbaţi. Punerea în practică a Soluţiei Finale în Serbia avea să înceapă şase luni mai târziu, când femeile şi copiii au fost adunaţi şi eliminaţi cu ajutorul camioanelor de gazare. În timpul audierii, Eichmann a ales – ca de obicei – explicaţia cea mai complicată şi mai improbabilă. Rademacher avusese nevoie de sprijinul Biroului Central pentru Securitatea Reichului, partenerul lui Eichmann, pentru propria poziţie în această chestiune în cadrul Ministerului de Externe; de aceea a falsificat el documentul. (În 1952, la propriul proces, Rademacher a explicat el însuşi incidentul, într-un mod mult mai rezonabil, în faţa unui tribunal din Germania Federală: „Armata era răspunzătoare pentru ordinele privind Serbia şi trebuise să îi împuşte pe evreii rebeli.” Faptul suna mult mai plauzibil, dar era tot o minciună, căci ştim – din surse naziste – că evreii nu erau „rebeli”.) Dacă era dificil de interpretat drept ordin o remarcă făcută la telefon, era încă mai dificil de crezut că Eichmann fusese în postura de a da ordine generalilor de armată.

Ar mai fi pledat el nevinovat şi în cazul în care ar fi fost acuzat de complicitate la crimă? Poate, dar atunci ar fi făcut specificări importante. Faptele sale erau o crimă doar privite retrospectiv. Or, el fusese întotdeauna un cetăţean care respecta legea iar, în cel de-al Treilea Reich, ordinele lui Hitler – pe care le executase, indiscutabil, cum putuse mai bine – aveau „putere de lege”. (Apărarea ar fi putut invoca, în sprijinul teoriei lui Eichmann, mărturia unuia dintre cei mai cunoscuţi experţi în drept constituţional ai celui de-al Treilea Reich, Theodor Maunz, în momentul de faţă ministru al educaţiei şi culturii în Bavaria, care, în 1943, a afirmat [în *Gestalt und Recht der Polizei]:*

„Ordinul Führerului este centrul absolut al actualei ordini legale.”) Aceia care i-au spus astăzi lui Eichmann că ar fi putut acţiona astfel ignorau, pur şi simplu, sau uitaseră cum au stat lucrurile la vremea aceea. Eichmann nu voia să se numere printre aceia care pretindeau acum că „se opuseseră dintotdeauna stării de fapt”, când, în realitate, ei fuseseră dornici să facă ceea ce li se spunea atunci să facă. Cu toate acestea, vremurile se schimbă, iar el, la fel ca şi prof. Maunz, „ajunsese la păreri diferite”. Ceea ce făcuse era bun făcut, nu avea de gând să nege nimic din toate acestea; în schimb, a propus, textual, „să mă spânzur în public, pentru a servi drept avertisment pentru toţi antisemiţii de pe pământ”. Prin aceasta, el nu voia să spună că regretă ceva: „Căinţa este pentru copiii mici.” *(Sic!)*

Chiar şi în condiţiile unei presiuni considerabile, exercitate de avocatul său, Eichmann nu şi-a schimbat poziţia. Într-o discuţie referitoare la oferta făcută de Himmler, în 1941, de a schimba un milion de evrei contra a 10.000 de camioane, și la propriul rol în cadrul acestui plan, Eichmann a fost întrebat: „Domnule acuzat, în negocierile cu superiorii dumneavoastră, v-aţi exprimat cumva mila pentru evrei, şi aţi spus cumva că existau posibilităţi pentru a-i ajuta?” Iar el a răspuns: „Mă aflu aici sub jurământ și trebuie să spun adevărul. Nu din milă am iniţiat această tranzacţie” – ceea ce ar fi fost în regulă, însă nu Eichmann fusese acela care a iniţiat-o. După care a continuat, destul de sincer: „Mi-am explicat motivele azi-dimineaţă”, motive care erau următoarele: Himmler îl trimisese la Budapesta pe omul său, pentru a se ocupa de chestiunile legate de emigraţia evreiască (care devenise, întâmplător, o afacere prosperă: în schimbul unor enorme sume de bani, evreii îşi puteau cumpăra salvarea. Totuşi, Eichmann nu a menţionat acest lucru. El a fost indignat de faptul că, în acest caz, chestiunile de emigrare erau tratate de un om care nu făcea parte din forţele de poliţie, „căci eu trebuie să ajut şi să duc la îndeplinire deportarea, iar chestiunile de emigrare, în care mă consideram expert, erau lăsate pe seama unui om care era nou în domeniu […] mă săturasem […] am ajuns la concluzia că trebuie să fac ceva pentru a prelua personal chestiunile legate de emigrare”.

De-a lungul întregului proces, Eichmann a încercat să clarifice, în

general fără succes, acest al doilea punct al pledoariei sale de „Nevinovat în sensul acuzaţiei aduse". Capul de acuzare susţinea nu numai că ar fi acţionat singur – fapt pe care nu l-a negat –, ci şi în afara motivelor de bază şi în deplină cunoştinţă de cauză asupra naturii criminale a faptelor sale. Cât despre motivele de bază, el era pe deplin convins că, în adâncul sufletului său, nu era ceea ce se numea un *innerer Schweinehund,* un ticălos. Iar în ceea ce priveşte propria conştiinţă, Eichmann îşi amintea perfect că ar fi avut conştiinţa încărcată doar dacă nu ar fi făcut ceea ce i se ordonase să facă – cu mult zel şi cu o meticulozitate extremă. Aceasta, să recunoaştem, era greu de acceptat. Jumătate de duzină de psihiatri îi declaraseră „normal" – „Mai normal, oricum, decât sunt eu după ce l-am examinat", se spune că ar fi exclamat unul dintre aceştia, în timp ce un altul a considerat că întregul tablou psihologic, atitudinea lui Eichmann faţă de soţie şi copii, faţă de mamă şi tată, de fraţi, de surori şi prieteni, era „nu numai normală, ci chiar de dorit" – şi, în cele din urmă, pastorul care-l vizita în mod regulat la închisoare după ce Curtea Supremă încheiase audierile din cadrul apelului, a liniştit din nou pe toată lumea declarând că Eichmann este „un om cu concepţii foarte pozitive". Dincolo de comedia experţilor în ale sufletului se află realitatea dură – faptul că Eichmann nu este, în mod evident, un caz de moralitate dacă se ţine cont doar de sănătatea mintală legal dovedită. (Dezvăluirile recente ale domnului Hasner din *Saturday Evening Post,* referitoare la problemele pe care „nu le putea ridica în faţa instanţei", au contrazis afirmaţiile oferite pe cale neconvenţională la Ierusalim. Ni se spune acum că Eichmann fusese declarat de psihiatri a fi „un om obsedat de dorinţa de a ucide", „o personalitate perversă, sadică", caz în care locul său ar fi fost într-un azil de nebuni.) Mai mult decât atât, cazul său nu era nici unul de ură patologică faţă de evrei, de antisemitism fanatic sau de vreun fel de îndoctrinare. El „personal" nu a avut nimic împotriva evreilor; dimpotrivă, avea o mulţime de „motive personale" pentru a nu-i urî pe evrei. Desigur, printre prietenii săi cei mai apropiaţi erau şi o serie de antisemiţi fanatici, cum era de exemplu Lászlo Endre, secretar de stat al Ungariei, însărcinat cu afacerile politice (evreieşti), care a fost spânzurat în 1956, la Budapesta. Însă,

conform spuselor lui Eichmann, era vorba mai curând de faptul că „unii dintre cei mai buni prieteni ai mei sunt antisemiţi”.

Din păcate, nimeni nu l-a crezut. Procurorul nu l-a crezut pentru că nu era treaba lui. Avocatul apărării nu i-a dat atenţie pentru că, spre deosebire de Eichmann, nu era – după toate aparenţele – interesat de problemele de conştiinţă. Cât despre judecători, aceştia nu l-au crezut pentru că erau prea buni şi, poate, prea conştienţi de fundamentele profesiei lor, pentru a admite că o persoana „medie”, normală, nici înapoiată mintal, nici îndoctrinată, nici cinică, ar fi putut fi complet incapabilă de a deosebi binele de rău. Au preferat să conchidă, plecând de la minciuni ocazionale, că era un mincinos – scăpându-le astfel cea mai mare provocare morală şi chiar legală a întregului dosar. Dosarul lor se baza pe presupunerea că acuzatul – ca toate „persoanele normale” – trebuie să fie conştient de natura criminală a actelor sale, iar Eichmann era într-adevăr normal în măsura în care nu era „o excepţie în cadrul regimului nazist”. Totuşi, în condiţiile de funcţionare ale celui de al Treilea Reich, era de aşteptat ca doar „excepţiile” să se comporte „normal”. Acest adevăr simplu a dat naştere unei dileme pentru judecători, dilemă pe care aceştia nu au putut nici s-o rezolve, nici să i se sustragă.

Se născuse pe 19 martie 1906, la Solingen, un oraş german din Renania, vestit pentru cuţitele, foarfecele şi instrumentele sale chirurgicale. Cincizeci şi patru de ani mai târziu, lăsându-se în voia hobbyului sau favorit – scrierea memoriilor – el a descris astfel acest eveniment memorabil: „Astăzi, 15 ani şi o zi după 8 mai 1945, încep să-mi las gândurile să zboare înapoi, la acel 19 martie al anului 1906, când, la ora 5 dimineaţa, am intrat în viaţa pe acest pământ, sub forma unei fiinţe umane.” (Autorităţile israeliene nu au făcut public manuscrisul. Harry Mulisch a reuşit să studieze „timp de o jumătate de oră” această autobiografie, iar săptămânalul germano-evreiesc *Der Aufbau* a putut publica scurte fragmente din acesta.) Conform concepţiilor sale religioase, rămase neschimbate încă din perioada nazistă (la Ierusalim, Eichmann s-a declarat un *Gottgläubiger,* termenul nazist pentru aceia care s-au rupt de creştinism, şi a refuzat

să jure pe Biblie), acest eveniment urma să fie pus în seama unui „purtător mai înalt de sens”, o entitate oarecum identică cu „mişcarea universului”, căreia îi este supusă viaţa umană, lipsită în sine de un „sens mai înalt”, care să-i fie propriu. (Terminologia este destul de sugestivă. A-l numi pe Dumnezeu un *Höheren Sinnestrager* însemna, din punct de vedere lingvistic, a-i acorda un anumit loc în ierarhia militară, din moment ce naziştii transformaseră „executantul de ordine” militar, *Befehlsempfanger,* într-un „purtător de ordine”, un *Befehlstrager,* ceea ce sugera – precum anticul „ţap ispăşitor” – povara responsabilităţii şi a importanţei care se presupune că plana asupra acelora obligaţi să execute ordinele. Mai mult decât atât, Eichmann, ca de altfel toţi aceia care aveau vreo legătură cu Soluţia Finală, era în mod oficial și un „purtător de secrete”, *Geheimnisträger,* ceea ce nu era, desigur, din punctul de vedere al importanţei personale, ceva la care să strâmbi din nas.) Eichmann însă, nefiind prea interesat de metafizică, rămânea extrem de tăcut în ceea ce priveşte relaţiile ceva mai strânse dintre „purtătorul de sens” şi „purtătorul de ordine”, şi a trecut la reconsiderarea celeilalte cauze posibile a existenţei sale – părinţii: „Nu ar mai fi fost atât de bucuroşi la venirea pe lume a primului lor născut dacă ar fi putut vedea cum, în ceasul naşterii mele, ursitoarea nenorocului, pentru a-i face în ciudă ursitoarei norocului, îşi întreţesea deja în viaţa mea firele suferinţei şi ale durerii. Însă un fel de val de nepătruns îi împiedica pe părinţii mei să privească în viitor.”

Nenorocul a început să-şi facă simţită prezenţa destul de curând. A început şcoala. Tatăl lui Eichmann, iniţial Contabil la Compania de Tramvaie şi Electricitate din Solingen şi, după 1913, reprezentant al aceleiaşi corporaţii în Austria, la Linz, avea cinci copii, patru fii şi o fiică, dintre care se pare că doar Adolf, vârstnicul, nu a fost capabil să-şi termine liceul, sau măcar să absolve şcoala tehnică de inginerie la care fusese trimis după eşecul la liceu. De-a lungul vieţii sale, Eichmann i-a înşelat pe oameni în privinţa „nenorocului” său timpuriu, ascunzându-se în spatele mai onorabilului nenoroc financiar al tatălui său. Cu toate acestea, în Israel, în timpul primei confruntări cu căpitanul Avner Less, anchetatorul de poliţie care a petrecut cu el circa 35 de zile şi care i-a „stors” 3564 de pagini dactilografiate, transcrise

după 76 de benzi de magnetofon, Eichmann era într-o dispoziţie debordând de exuberanţă şi entuziasm în privinţa acestei ocazii unice de a „pune pe tapet tot [...] ce ştiu” şi, în acelaşi timp, de-a avansa la gradul de cel mai cooperant acuzat întâlnit vreodată. (Entuziasmul său a fost temperat rapid, fără a dispărea însă vreodată în întregime, atunci când a fost confruntat cu întrebări concrete, bazate pe documente incontestabile.) Cea mai buna dovadă a încrederii sale iniţiale orbeşti, manifestată vădit în cazul căpitanului Less (care i-a spus lui Harry Mulisch: „Am fost confesorul tatălui domnului Eichmann”), era aceea că îşi recunoştea – pentru prima dată în viaţă – necazurile timpurii, deşi trebuie să fi fost conştient de faptul că, prin aceasta se contrazicea singur în ceea ce privea o serie de documente importante din toate dosarele sale oficiale naziste.

Ei bine, necazurile sale erau obişnuite: „cum nu fusese chiar cel mai harnic” elev – sau, s-ar putea spune, cel mai talentat – tatăl său îl scosese de la liceu şi apoi de la şcoala tehnică, cu mult înainte de absolvire. De aceea, profesia care figurează în toate documentele oficiale: inginer constructor, este tot atât de aproape de realitate pe cât este afirmaţia că locul naşterii sale era Palestina şi că el vorbea fluent ivrit şi idiş – o altă minciună scandaloasă pe care Eichmann adora să le-o servească atât colegilor săi din SS, cât şi victimelor sale, evreii. Era în spiritul pretenţiei sale dintotdeauna că fusese concediat din postul de comis-voiajor la Compania Vacuum Oil din Austria datorită apartenenţei sale la Partidul Naţional-Socialist. Versiunea pe care i-a prezentat-o căpitanului Less era mai puţin dramatică, deşi probabil că nici aceea nu era adevărată: fusese concediat pentru că era o perioadă de şomaj, când angajaţii necăsătoriţi erau primii care îşi pierdeau slujba. (Această explicaţie, care la prima vedere pare plauzibilă, nu este însă şi satisfăcătoare, deoarece el îşi pierduse locul de muncă în primăvara anului 1933, pe când era deja logodit de doi ani cu Veronika, sau Vera Liebl, care ulterior i-a devenit soţie. De ce nu se căsătorise cu ea înainte, pe când mai avea, încă, o slujbă bună? S-a însurat în cele din urmă în martie 1935, probabil deoarece burlacii din SS – ca şi cei de la Vacuum Oil – nu erau niciodată siguri de posturile pe care le ocupau şi nu puteau fi promovaţi.) Evident, lauda de sine a fost

întotdeauna unul dintre viciile capitale ale lui Eichmann.

În timp ce tânărul Eichmann mergea prost cu şcoala, tatăl său a părăsit Compania de Tramvaie şi Electricitate şi a intrat în afaceri pe cont propriu. A cumpărat o mică exploatare minieră şi şi-a pus la muncă progenitura care îi dezamăgise aşteptările, pe post de muncitor în mină; dar asta numai până i-a găsit o slujbă la departamentul de vânzări al Companies Oberosterreichischen Elektrobau, unde Eichmann a rămas vreme de peste doi ani. Trecuse deja de 22 de ani şi era lipsit de perspectiva de a face carieră. Singurul lucru pe care îl învăţase, probabil, era cum să vândă. Ceea ce a urmat a fost ceea ce el numea prima cotitură, despre care avem – o dată în plus – două variante destul de diferite. Într-un dosar bibliografic manuscris, pe care l-a înaintat în 1939 SS-ului pentru a obţine o avansare, Eichmann descria situaţia astfel: „între anii 1925 şi 1927 am lucrat ca vânzător la compania Austrian Elektrobau. Am părăsit postul la cerere, de bună voie, căci compania Vacuum Oil de la Viena îmi propusese să fiu reprezentantul său în Austria Superioară”. Cuvântul-cheie este aici „propus”, din moment ce – conform versiunii pe care i-a relatat-o căpitanului Less, în Israel – nimeni nu i-a propus nimic. Mama lui murise pe când el avea zece ani, iar tatăl său se recăsătorise. Un văr al mamei sale – care era preşedinte al Clubului Automobilistic din Austria şi care era însurat cu fiica unui om de afaceri evreu din Cehoslovacia, se folosise de relaţiile sale cu directorul general al companiei Austrian Vacuum Oil, un evreu – dl Weiss –, pentru a obţine, pentru nefericita sa rudă, o slujbă de comis-voiajor. Eichmann i-a fost îndatorat în mod, „necorespunzător; evreii din familia sa se numără printre „motivele personale” de a nu-i urî pe evrei. Nu uitase nici că, în 1943 sau 1944, atunci când Soluţia Finală era în plină desfăşurare, „fiica rezultată din această căsătorie, pe jumătate evreică conform Legilor de la Nürnberg [...], a venit la mine pentru a obţine aprobarea în vederea emigrării în Elveţia. Desigur, am aprobat cererea, şi acelaşi unchi a venit la mine să mă roage să intervin pentru un cuplu de evrei vienezi. Menţionez acest lucru doar pentru a arăta că eu, personal, nu-i uram pe evrei, căci întreaga mea educaţie fusese – datorită mamei şi tatei – profund creştină, mama, datorită rudelor sale cu sânge evreiesc,

avea păreri diferite de cele obişnuite în cercurile SS."

A mers destul de departe pentru a demonstra acest lucru: nu nutrise niciodată resentimente faţă de victimele sale, ba mai mult, nici măcar nu ţinuse secret acest lucru. „I-am explicat asta domnului dr. Lownherz, şeful comunităţii evreieşti din Viena, aşa cum i-am explicat-o şi domnului dr. Kastner [vicepreşedintele organizaţiei sioniste din Budapesta]; cred că am spus-o tuturor, toţi oamenii mei o ştiau, toţi o auziseră la un moment dat din gura mea. Chiar şi la şcoala primară, aveam un coleg cu care îmi petreceam timpul liber, care venea la noi acasă; o familie din Linz, cu numele Sebba. Ultima dată când m-am întâlnit cu el, ne-am plimbat pe străzile Linzului, eu purtând deja la butonieră sigla N.S.D.A.P-ului [Partidul Nazist], fără ca el să aibă vreo reacţie în acest sens". Dacă Eichmann ar fi fost ceva mai puţin formal sau dacă ancheta de la politie (care s-a abţinut a-l confrunta cu probele existente, probabil tocmai pentru a se asigura de cooperarea acestuia) ar fi fost mai puţin discretă, „lipsa lui de prejudecăţi" s-ar fi putut înfăţişă şi sub un alt aspect. Se pare că la Viena, unde s-a bucurat de un asemenea succes în aranjarea „emigrării forţate" a evreilor, el avusese o amantă evreică, o „iubire veche" de la Linz. *Rassenschande*, relaţiile sexuale cu evreii, reprezentau probabil cel mai grav delict pe care l-ar fi putut comite un membru SS şi, deşi pe durata războiului violarea fetelor evreice devenise o îndeletnicire favorită, nu era totuşi obişnuit ca un înalt ofiţer SS să aibă o legătură cu o femeie evreică. Aşa se face că denunţarea repetată de către Eichmann a lui Julius Streicher, editorul obscen, şi nu tocmai sănătos mintal, al publicaţiei *Der Stürmer*, cunoscută pentru antisemitismul său pornografic, avea probabil o motivaţie personală, exprimând mai mult decât o nemulţumire de rutină pe care un SS-ist „luminat" ar fi putut-o avea în faţa pasiunilor vulgare a unor personalităţi mai puţin nobile ale Partidului.

Cei cinci ani şi jumătate petrecuţi la compania Vacuum Oil trebuie să se fi numărat printre anii cei mai fericiţi din viaţa lui Eichmann. A dus-o bine în acea vreme de şomaj declarat, mai locuia încă la părinţi, excepţie făcând momentele când era în delegaţie. Data la care a luat sfârşit această viaţă idilică – Rusaliile anului 1933 – se numără printre puţinele date pe care Eichmann şi le-a amintit întotdeauna. De fapt,

lucrurile începuseră să se schimbe în rău de câtăva vreme. La sfârşitul anului 1932 a fost transferat pe neaşteptate de la Linz la Salzburg, contrar dorinţelor sale: „Mi-am pierdut orice urmă de bucurie în ceea ce făceam, nu-mi mai plăcea să vând, să dau telefoane.” De o asemenea pierdere subită a *Arbeitsfreude* [a plăcerii muncii] Eichmann avea să sufere tot restul vieţii sale. Cea mai gravă criză de acest gen a avut loc atunci când s-a comunicat ordinul Führerului privind „exterminarea fizică a evreilor”, în cadrul căreia el urma să joace un rol atât de important. Şi aceasta a survenit pe neaşteptate; el personal „nu se gândise niciodată la […] o asemenea soluţie care implica recursul la violenţă”, şi şi-a descris reacţia cu aceleaşi cuvinte: „Pierdusem acum totul, toată bucuria muncii, orice urmă de iniţiativă, orice interes; eram, ca să spun aşa, dezumflat”. Un episod similar trebuie să fi avut loc la Salzburg, în 1932, şi din relatarea sa reiese clar că nu a fost prea surprins atunci când a fost concediat, deşi nu trebuie crezute nici spusele sale cum că fusese „foarte fericit” la demitere.

Oricare ar fi fost motivele, anul 1932 a marcat un punct de cotitură în viaţa lui Eichmann. În luna aprilie a acelui an se înscrisese în Partidul Naţional-Socialist şi intrase în SS, la propunerea lui Ernst Kaltenbrunner, un tânăr avocat din Linz care avea să devină, ulterior, şeful Biroului Central pentru Securitatea Reichului *(Reichssicherheitshauptamt* sau R.S.H.A., cum îl voi numi de aici înainte), într-unul dintre cele şase departamente principale ale acestuia – Biroul IV, sub comanda lui Heinrich Müller; Eichmann avea să fie numit, în cele din urmă, şef al secţiei B-4. La tribunal, Eichmann a lăsat impresia unui membru tipic al clasei mic-burgheze, impresie întărită de fiecare frază rostită sau scrisă în timpul detenţiei. Faptul era însă menit a induce în eroare; el era mai curând fiul *declasat* al unei familii burgheze tradiţionale şi semnificativ pentru declinul său pe scara socială era amănuntul că, pe când tatăl său era un bun prieten al tatălui lui Kaltenbrunner, care era şi el avocat la Linz, relaţia dintre fiii celor doi era destul de rece: Eichmann era tratat în mod clar de către Kaltenbrunner ca fiindu-i inferior din punct de vedere social. Înainte ca Eichmann să intre în Partid şi în SS, făcuse dovada faptului că era un om care simte nevoia de a fi integrat unei organizaţii; 8 mai

1945, data înfrângerii oficiale a Germaniei, era semnificativă pentru el în primul rând deoarece atunci înţelesese că, din acel moment, urma să nu mai fie membru al vreunei organizaţii. „Am simţit că urma să trăiesc o viaţă individuală dificilă, lipsită de conducere, că nu mai aveam să primesc directive de la nimeni, că nu aveau să mi se mai dea ordine sau comenzi, că nu aveam să mai dispuns de regulamente pertinente – pe scurt, în faţa mea se înfăţişa o viaţă cu totul necunoscută mie.” Pe când era copil, părinţii săi, neinteresaţi de politică, îl înscriseseră în Asociaţia Tinerilor Creştini, din care a trecut ulterior în mişcarea germană de tineret, *Wandervogel.* În timpul celor patru ani dezastruoşi de liceu, Eichmann intrase în *Jungfrontkämpfeverband,* secţia de tineret a organizaţiei austro-germane a veteranilor de război, care, deşi violent progermană şi antirepublicană, era totuşi tolerată de guvernul austriac. Atunci când Kaltenbrunner i-a sugerat lui Eichmann să intre în SS, el tocmai era pe punctul de a deveni membru al unei grupări cu totul diferite, Loja Francmasonă Schlaraffia, „o asociaţie de oameni de afaceri, medici, actori, funcţionari civili etc., care se reuniseră pentru a cultiva veselia şi spiritualitatea […] Fiecare membru trebuia, periodic, să ţină o conferinţă având în centru umorul, umorul rafinat”. Kaltenbrunner i-a explicat lui Eichmann că va trebui să renunţe la acea societate veselă întrucât, atâta timp cât era nazist, nu putea fi francmason – cuvânt care, la acea vreme îi era necunoscut. Alegerea între SS şi Schlaraffia (numele derivă din *Schlaraffenland*, ţara fantastică a lacomilor din basmele germane) ar fi putut fi dificilă, dar el a fost oricum „dat afară” din Schlaraffia; comisese un păcat care, chiar şi astăzi, când îşi spunea, în închisoarea israeliană, povestea, îl făcea încă să roşească de ruşine: „Contrar educaţiei primite, am încercat, deşi eram cel mai tânăr, să-mi invit tovarăşii la un pahar de vin.”

Ca o frunză în vârtejul timpului, Eichmann a fost suflat din Schlaraffia, ţara mult visată dar inexistentă a meselor întinse prin farmec şi a puilor fripţi care îţi zboară în gură – sau, mai corect spus, din compania filistinilor respectabili, cu diplome şi cariere asigurate, şi cu „umor rafinat”, al căror cel mai rău viciu era, probabil, o dorinţă nestăvilită de farse nesărate –, pentru a ajunge în coloanele aflate în

marş ale Reichului cel de 1000 de ani, ce nu a durat decât exact doisprezece ani şi trei luni. Oricum, el nu a intrat în Partid din convingere, nici nu a ajuns vreodată să fie convins de principiile acestuia – ori de câte ori era întrebat despre motivele sale, el repeta aceleaşi clişee jenante despre Tratatul de la Versailles şi despre şomaj; mai curând, aşa cum a arătat el în faţa instanţei, „era ca şi cum ar fi fost înghiţit de Partid în ciuda tuturor aşteptărilor şi fără decizii prealabile. S-a întâmplat prea repede şi brusc". Nu avea timp şi cu atât mai puţin dorinţa de a îi corect informat, nu ştia nici măcar programul Partidului, nu a citit niciodată *Mein Kampf.* Kaltenbrunner i-a spus: „De ce nu intri în SS?" Iar el a răspuns „De ce nu?" Aşa au stat lucrurile şi atâta era de spus.

Desigur, nu numai atât ar fi fost de spus. Ceea ce Eichmann a uitat să-i spună judecătorului care prezida audierea era că fusese un tânăr ambiţios, sătul de slujba sa de comis-voiajor încă înainte ca Vacuum Oil să se sature de el. De la o viaţă nesemnificativă şi monotonă, lipsită de importanţă, vântul l-a purtat în Istorie, aşa cum a înţeles-o el, altfel spus într-o Mişcare aflată în continuă mişcare, în care un om ca el – deja un ratat chiar şi în propriu ochi – putea să înceapă de jos şi să facă totuşi carieră. Şi dacă nu întotdeauna i-a plăcut ceea ce a trebuit să facă (de exemplu, să trimită oameni la moarte, cu trenul, în loc să-i silească să emigreze), dacă a ghicit destul de curând că întreaga afacere avea să se sfârşească prost, Germania pierzând războiul, dacă de planurile sale dragi s-a ales praful (evacuarea evreimii europene în Madagascar, înfiinţarea unui teritoriu evreiesc în regiunea Nisko din Polonia, experimentul cu dispozitivele de apărare împotriva tancurilor ruseşti, atent construite de jur-împrejurul biroului său de la Berlin) şi dacă, spre marea sa „durere şi suferinţă", nu a avansat niciodată mai sus de gradul de SS Obersturmbannführer (rang echivalent cu acela de locotenent-colonel) – pe scurt, dacă, excepţie făcând anul petrecut la Viena, viaţa i-a fost plină de frustrări, el nu a uitat niciodată care ar fi fost alternativa. Nu doar în Argentina, unde ducea existenţa nefericită a unui refugiat, ci şi în sala tribunalului din Ierusalim, unde, cu soarta practic hotărâtă, s-ar fi putut să fi preferat totuşi – dacă l-ar fi întrebat cineva – să fie spânzurat ca Obersturmbannführer a.D. (în retragere)

decât să își trăiască viaţa liniştit şi normal, ca un simplu comis-voiajor pentru compania Vacuum Oil.

Începutul noii cariere a lui Eichmann nu a fost prea promiţător. În primăvara anului 1933, în timp ce ducea lipsa de slujbă, Partidul şi toţi cei afiliaţi lui din Austria fuseseră suspendaţi ca urmare a instalarii lui Hitler la putere. Dar chiar şi în lipsa acestei noi calamităţi, nici nu s-ar fi pus problema unei cariere în Partidul Austriac: chiar şi aceia care se înscriseseră în SS îşi îndeplineau slujbele obişnuite. Kaltenbrunner mai era încă asociat la firma de avocatură a tatălui sau. Ca urmare, Eichmann s-a hotărât să se ducă în Germania, ceea ce era cât se poate de normal atâta vreme cât familia sa nu renunţase niciodată la cetăţenia germană. (Acest fapt a avut o oarecare importanţă în timpul procesului. Dr. Servatius ceruse guvernului vest-german să ceară la rândul său extrădarea acuzatului, iar apoi, pentru că nu reușise acest lucru, să plătească măcar cheltuielile apărării, ceea ce Bonnul a refuzat, pe motiv ca Eichmann nu era cetăţean german, ceea ce era o minciună sfruntată.) La Passau, la graniţa germană, el era din nou un comis-voiajor, iar atunci când i-a raportat liderului regional, l-a întrebat plin de nerăbdare „dacă nu avea cumva relaţii la compania bavareză Vacuum Oil”. Ei bine, era vorba despre una dintre destul de frecventele sale alunecări de la o perioada la alta a vieţii. Ori de câte ori se vedea confruntat cu semnele evidente ale unei aparenţe naziste neregenerate, fapt ce i se întâmplase nu numai cât stătuse în Argentina, dar şi în închisoarea de la Ierusalim, el s-a scuzat spunând: „Iată-mă din nou, veche poveste *[die alte Tour]*.” Însă devierea de la Passau a fost rapid vindecată; i s-a spus că mai bine s-ar fi înrolat pentru antrenament militar – „N-am nimic împotrivă, mi-am zis; de ce să nu devin soldat?” – şi a fost trimis în două tabere de campanie SS din Bavaria – la Lechfeld și la Dachau (nu a avut nicio legătură cu lagărele de concentrare de acolo), unde se antrena „Legiunea austriacă în exil”. Așa a devenit el austriac, urmând valul vremii, în ciuda faptului că avea paşaport german. A rămas în acele tabere de campanie din august 1933 până în septembrie 1934, a avansat în rangul de Scharführer (caporal) şi a avut suficient timp la dispoziţie pentru a-şi reconsolida dorinţa de a se lansa într-o carieră de soldat. Conform

propriei relatări, în acele paisprezece luni nu s-a distins decât într-o singură privinţă, şi aceasta a fost antrenamentul punitiv, pe care l-a dus la îndeplinire cu multă obstinaţie, în spiritul unei îndârjiri de tipul „aşa îi trebuie tatei dacă mă lasă să-mi degere mâinile; trebuia să-mi fi cumpărat mănuşi”. Dar, în afara unor plăceri atât de dubioase, cărora le-a datorat însă prima avansare, a fost o perioadă oribilă: „Monotonia serviciului militar era ceva ce nu puteam suporta, zi de zi acelaşi lucru, iar şi iar acelaşi lucru.” Aşa se face că, plictisit până la refuz, a auzit că Serviciul de Securitate al Reichsführerului SS (*Sicherbeitsdienst*-ul lui Himmler, sau S.D., cum îl voi numi de acum încolo) avea nevoie de oameni şi şi-a depus imediat candidatura.

III. Un expert în problema evreiască

În 1934, când Eichmann a candidat cu succes pentru un post, S.D.-ul era un aparat relativ nou din cadrul SS-ului, fiind fondat cu numai doi ani înainte, de către Heinrich Himmler, pentru a servi drept serviciu de informaţii al Partidului. În acel moment, îl avea în frunte pe Reinhardt Heydrich, un fost ofiţer de informaţii din cadrul marinei, care devenise – după cum a afirmat Gerald Reithnger – „adevăratul inginer al Soluţiei Finale” *(The Final Solution,* 1961). Sarcina iniţială a S.D.-ului a fost aceea de a-i spiona pe membrii de partid, oferind astfel SS-ului un ascendent asupra aparatului de partid obişnuit. În paralel, S.D.-ul preluase şi anumite îndatoriri suplimentare, devenind centru de informaţii şi cercetare al Poliţiei Secrete de Stat, sau Gestapo. Aceştia au fost primii paşi către contopirea SS-ului cu poliţia, care nu a fost totuşi pusă în practică până în septembrie 1939, deşi, începând din anul 1936, Himmler a deţinut dubla funcţie de Reichsführer SS şi de şef al Poliţiei Germane. Desigur, Eichmann nu avea cum să aibă cunoştinţă despre aceste dezvoltări ulterioare, dar se pare că, atunci când a intrat în S.D., nu a ştiut nimic nici despre natura acestuia. Faptul este destul de probabil, deoarece operaţiunile S.D.-ului fuseseră întotdeauna ultrasecrete. În ceea ce-l priveşte pe Eichmann, totul nu a fost decât o neînţelegere şi, la început, „o mare dezamăgire. Căci am crezut că era vorba despre ceea ce citisem în *Münchener Illustrierten Zeitung*; atunci când oficialităţile partidului aveau gărzi de comando după ei, oameni stând în calea maşinilor [..] Pe scurt, confundasem Serviciul de Securitate al Reichsführerului SS cu Serviciul de Securitate al Reichului […] şi nimeni nu mi-a deschis ochii, nimeni nu nu-a spus nimic. Căci nu

aveam nici cea mai vagă idee despre ceea ce descopeream acum.” Întrebarea dacă Eichmann spunea adevărul a avut o anumită greutate la proces, unde a trebuit să se decidă dacă el se ofense voluntar pentru acel post sau dacă fusese numit fără a o cere. Confuzia sa, dacă despre confuzie era vorba, nu este inexplicabilă; SS-ul, sau *Schutzstaffeln*, fusese creat iniţial ca un corp de unităţi speciale pentru asigurarea protecţiei liderilor de partid.

Totuşi, dezamăgirea lui Eichmann consta în principal în aceea că trebuia să ia totul de la început, că era din nou la nivelul cel mai de jos, şi singura lui consolare era că mai existau şi alţii care făcuseră aceeaşi greşeală. A fost repartizat la departamentul de Informaţii, unde prima sa misiune a fost de a îndosaria toate informaţiile referitoare la Francmasonerie (care, în confuzia ideologică nazistă timpurie, era oarecum amestecată cu iudaism, catolicism şi comunism) şi de a sprijini înfiinţarea unui muzeu al Francmasoneriei. Avea acum ample posibilităţi de a afla ce însemna straniul cuvânt pe care i-l strecurase Kaltenbrunner în timpul discuţiei despre Schlaraffia. (Întâmplător, dorinţa de a înfiinţa muzee menite a-i comemora pe duşmana lor era o caracteristică a naziştilor. În timpul războiului, câteva servicii s-au întrecut, în mod trist, pentru cinstea de a înfiinţa muzee şi biblioteci antievreieşti. Datorăm însă acestei ciudate nebunii păstrarea multor comori culturale ale evreimii europene.) Problema era însă că lucrurile deveniseră din nou foarte, foarte plicticoase şi Eichmann a fost transferat la nou-înfiinţatul departament care se ocupa de evrei. Acesta era adevăratul început al carierei care avea să se încheie la tribunalul de la Ierusalim.

Era anul 1935, când Germania, încălcând prevederile Tratatului de la Versailles, introdusese serviciul militar obligatoriu şi anunţase public planurile de reînarmare, inclusiv constituirea unei forţe aeriene şi a unei flote. Era anul în care Germania, care părăsise în 1933 Liga Naţiunilor, se pregătea – nu în secret şi nici în linişte – pentru ocuparea zonelor demilitarizate ale Renamei. Era anul discursurilor de pace ale lui Hitler – „Germania are nevoie de pace şi doreşte pacea”, „Recunoaştem Polonia ca patria unui popor mare şi conştient de naţionalitatea sa”, „Germania nu intenţionează şi nici nu doreşte să se

amestece în afacerile interne ale Austriei, să anexeze Austria sau să încheie un *Anschluss*" – şi, mai presus de toate, era anul în care regimul nazist a câştigat, din nefericire, recunoaşterea generală reală în Germania şi peste hotare, Hitler fiind admirat peste tot ca un important politician naţional. Germania trecea printr-o perioadă de tranziţie. Datorită imensului program de reînarmare, şomajul fusese lichidat, rezistenţa iniţială a clasei muncitoare fusese înfrântă, iar ostilitatea regimului, care fusese dirijată la început împotriva „antifasciştilor" – comunişti, socialişti, intelectuali de stânga şi evrei ocupând posturi importante –, nu se transformase încă de tot în persecuţia evreilor *qua* evrei.

Desigur, unul dintre primii paşi făcuţi, atunci, în 1933, de guvernul nazist fusese excluderea evreilor din Serviciul Civil (care includea, în Germania, toate poziţiile didactice, de la şcoala elementară la universitate, majoritatea ramurilor industriale şi de divertisment, incluzând radioul, teatrul, opera şi concertele) şi, în general, înlăturarea lor din birourile publice. Afacerile particulare au rămas însă practic neatinse până în anul 1938, şi nici chiar domeniul medical şi juridic nu au fost afectate decât treptat, deşi studenţii evrei au fost excluşi din majoritatea universităţilor, nemaipermiţându-li-se nicăieri să absolve o facultate. În acei ani, emigraţia evreilor s-a desfăşurat într-un mod accelerat şi în general organizat, iar restricţiile privind valuta, care au îngreunat evreilor – fără a le-o face însă imposibilă – scoaterea din ţară a propriilor bani, sau cel puţin a unei mari părţi din ei, erau valabile şi pentru ne-evrei. Aceste prevederi datau din zilele Republicii de la Weimar. Existau o serie de *Einzelaktionen,* acţiuni individuale, prin care se exercitau presiuni asupra evreilor pentru ca aceştia să-şi vândă proprietăţile, adesea la preţuri ridicol de mici, dar aceasta se întâmpla în general în oraşele mici şi totul putea fi pus, într-adevăr, în legătură cu iniţiativele „individuale", spontane, ale unor Storm Troopers întreprinzători – aşa-numiţii oameni S.A., care, excepţie făcând corpul lor de ofiţeri, erau recrutaţi, în marea lor majoritate, din rândul claselor de jos. Este adevărat că poliţia nu a împiedicat niciodată aceste „excese", dar autorităţile naziste nu erau prea fericite de ceea ce se întâmpla, întrucât acestea afectau valoarea

proprietăţii imobiliare pe întreg teritoriul ţării. Emigranţii, în afară de cazul că erau refugiaţi politici, erau oameni tineri, care îşi dădeau seama ca în Germania nu mai puteau avea un viitor. Şi cum, curând, au aflat că numai cu greu mai puteau avea un viitor chiar și în celelalte ţări europene, în această perioadă unii emigranţi evrei s-au întors de unde plecaseră. Atunci când a fost întrebat cum se împăcau sentimentele sale personale faţă de evrei cu antisemitismul scandalos și violent al Partidului în rândurile căruia intrase, Eichmann a răspuns printr-un proverb: „Nimic nu e mai fierbinte ca mâncarea de pe foc” – proverb care era atunci întâlnit şi pe buzele multor evrei. Toţi trăiau într-un paradis nebunesc, în care, de câţiva ani, chiar și Streicher vorbea despre o „soluţie legală” a problemei evreieşti. A fost nevoie de organizarea pogromurilor din noiembrie 1938, a aşa-numitei *Kristallnacht* sau Noaptea geamurilor sparte, când au fost spulberate vitrinele magazinelor a 7500 de evrei, când au fost incendiate toate sinagogile și 20,000 de bărbaţi evrei au fost trimiși în lagăre de concentrare, pentru ca paradisul acela să se prăbușească.

Aspectul adesea uitat al chestiunii este acela că faimoasele Legi de la Nürnberg, emise în toamna anului 1935, nu reuşiseră să rezolve problema. Depoziţiile a trei martori din Germania, foşti oficiali de rang înalt din cadrul organizaţiei sioniste, care părăsiseră Germania curând după izbucnirea războiului, nu au oferit decât o vagă imagine asupra adevăratei stări de fapt din timpul primilor cinci ani ai regimului nazist. Legile de la Nürnberg îi privaseră pe evrei de drepturile politice, nu şi de cele civile; ei nu mai erau cetăţeni (*Reichsbürger*), dar rămâneau membri ai statului german (*Staatsangehörige*). Chiar şi în situaţia în care emigrau, ei nu deveneau automat apatrizi. Relaţiile sexuale între germani și evrei erau interzise, ca de altfel și contractarea căsătoriilor mixte. De asemenea, nici o femeie germană sub patruzeci şi cinci de ani nu putea fi angajată într-o gospodărie evreiască. Dintre aceste prevederi, numai ultima avea şi o semnificaţie practică; celelalte nu făceau decât să legalizeze o situaţie *de facto.* Deci, Legile de la Nürnberg erau considerate a fi stabilizat noua situaţie a evreilor din Reich-ul german. Ei au devenit cetăţeni de rangul II, pentru a ne exprima delicat, începând cu 30 ianuarie 1933. Separarea

lor aproape completă de restul populaţiei fusese o chestiune realizată în câteva săptămâni sau luni – prin teroare, dar şi prin consimţământul tacit al celor din jurul lor. „Exista un zid între ne-evrei şi evrei", mărturisea dr. Benno Cohn, din Berlin. „Nu-mi amintesc să fi vorbit cu un creştin pe toată durata călătoriilor mele în Germania," Acum, evreii simţeau că şi-au primit legile lor şi nu vor mai fi proscrişi. Dacă rămâneau între ei, aşa cum au fost siliţi întotdeauna să o facă, ar fi fost capabili să trăiască fără ameninţarea de a fi molestaţi. Sau, aşa cum spunea *Reichsvertretung*-ul evreilor din Germania (asociaţia naţională a tuturor comunităţilor şi organizaţiilor, care fusese înfiinţată în septembrie 1933, la iniţiativa comunităţii berlineze, fără a fi desemnată de nazişti), intenţia Legilor de la Nürnberg era de „a stabili un nivel la care o relaţie suportabilă între germani şi poporul evreu [ar deveni] posibilă", la care un membru al comunităţii din Berlin, un sionist radical, a adăugat: „Viaţa este posibilă în spiritul oricărei legi. Cu toate acestea, nimeni nu poate trăi într-o totală ignoranţă a ceea ce este permis şi ce nu. Un cetăţean util şi respectabil poate fi foarte bine un membru al unei minorităţi existente în mijlocul unui popor măreţ." (Hans Lamm, *Über die Entwicklung des deutschen Judentums,* 1951). Şi cum, în timpul epurării Röhm din 1934, Hitler distrusese puterea S.A.-ului – Storm Trooperii în cămăşi brune care fuseseră practic singurii responsabili ai pogromurilor şi atrocităţilor timpurii – şi din moment ce evreii nu erau conştienţi, din fericire, de puterea crescândă a SS-ului în cămăşi negre, care se abţinea în general de la ceea ce Eichmann numea, în mod dispreţuitor, „metodele *Stürmer*" ei credeau – în general – că ar putea fi posibil un *modus vivendi.* S-au oferit chiar să coopereze la „soluţionarea chestiunii evreieşti". Pe scurt, atunci când Eichmann şi-a început ucenicia în domeniul afacerilor evreieşti, domeniu în care, patru ani mai târziu, avea să fie recunoscut drept „expert", şi când a avut primele contacte cu funcţionarii evrei, atât sioniştii, cât şi asimilaţioniştii discutau în termenii unei măreţe „renaşteri evreieşti", o măreaţă mişcare constructivă a evreimii germane", ba chiar se mai şi certau între ei, în termeni ideologici, cu privire la dezirabilitatea emigraţiei evreieşti, ca şi cum aceasta ar fi depins de decizia lor.

Relatarea făcută de Eichmann în timpul anchetei de la poliţie, referitoare la modul în care a fost iniţiat în activitatea din cadrul noului departament – desigur, cu denaturările de rigoare, dar nu complet lipsită de adevăr –, reaminteşte în mod straniu de acest paradis nebunesc. Primul lucru care s-a întâmplat a fost că noul său şef, un anume von Mildenstein – care avea să-şi primească puţin după aceea transferul la *Organisation Todt,* a lui Albert Speer, unde s-a ocupat de construcţia de autostrăzi (era ceea ce pretindea Eichmann a fi, un inginer de meserie) – i-a cerut ui Eichmann să citească *Der Judenstaat,* de Theodor Herzl, cunoscutul clasic sionist, care l-a convertit pentru totdeauna pe Eichmann la sionism. Aceasta pare să fi fost prima carte serioasă pe care a citit-o vreodată şi i-a produs o impresie durabilă. De atunci înainte, după cum a repetat-o de nenumărate ori, cu greu s-a mai putut gândi la altceva decât la o „soluţie politică” (spre deosebire de „soluţia fizică” ulterioară, prima însemnând expulzare, cea de-a doua exterminare) şi cum să „pună un teren stabil sub picioarele evreilor”. (Ar merita poate menţionat faptul că, în 1939, el pare să fi protestat împotriva profanatorilor mormântului lui Herzl, de la Viena, şi există relatări asupra prezenţei sale, în haine civile, la comemorarea a treizeci şi cinci de ani de la moartea lui Herzl. Este destul de ciudat ca el nu a vorbit despre aceste lucruri la Ierusalim, unde a bravat în continuu în privinţa bunelor sale relaţii cu oficialităţile evreieşti.) Pentru a pune umărul la aceasta întreprindere, el a început să răspândească învăţătura sfântă printre camarazii săi din cadrul SS, ţinând conferinţe şi scriind pamflete. Şi-a însuşit apoi câteva cunoştinţe superficiale de ebraică, ceea ce i-a permis să citească cu poticneli un ziar în limba idiş – întreprindere nu tocmai greu de realizat, din moment ce idişul, la bază un dialect vechi german scris cu litere ebraice, poate fi înţeles de orice vorbitor de limba germană care stăpâneşte câteva zeci de cuvinte ebraice. Ba a mai citit chiar şi încă o carte, *History of Zionism* (Istoria sionismului), de Adolf Böhm (în timpul procesului a confundat-o întruna cu *Judenstaat*-ul lui Herzl), ceea ce reprezenta, probabil, o realizare remarcabilă pentru un om care, conform propriei mărturisiri, fusese întotdeauna reticent când venea vorba de a citi altceva decât ziare şi care, spre

disperarea tatălui său, nu s-a folosit niciodată de cărţile din biblioteca familiei. După ce l-a citit pe Böhm, a studiat modul de organizare a mişcării sioniste, cu toate partidele, grupările sale de tineret şi diferitele sale programe. Deşi aceasta nu a făcut din el o „autoritate”, era suficient pentru a-i aduce numirea ca spion oficial în cadrul birourilor sioniste şi al întâlnirilor acestora. Merită să menţionăm că ucenicia lui Eichmann în domeniul afacerilor evreieşti se rezuma aproape integral la sionism.

Primele sale contacte personale cu funcţionarii evrei, toţi sionişti bine cunoscuţi, cu tradiţie, au fost pe deplin satisfăcătoare. Motivul pentru care a fost atât de fascinat de „chestiunea evreiască”, a explicat el, era propriul său „idealism”; aceşti evrei, spre deosebire de asimilaţionişti – pe care i-a dispreţuit dintotdeauna – şi spre deosebire de evreii ortodocşi – care-l plictiseau –, erau „idealişti”, la fel ca şi el. Un „idealist”, în concepţia lui Eichmann, nu era doar un om care credea într-o „idee” sau cineva care nu fura sau nu accepta să fie mituit, deşi aceste calităţi erau indispensabile. Un „idealist” era un om care *trăia* pentru ideile sale – deci care nu putea fi un om de afaceri – şi care era gata să sacrifice totul pentru acele idei, totul şi, mai ales, pe oricine. Atunci când a afirmat, la interogatoriul de la poliţie, că şi-ar fi trimis şi propriul tată la moarte dacă i s-ar fi cerut acest lucru, el nu a vrut doar să accentueze măsura în care respecta ordinele şi era gata să li se supună; voia în acelaşi timp să arate cât de „idealist” fusese el dintotdeauna. „Idealistul” perfect, ca orice altă făptură umană, îşi avea, desigur, propriile sentimente şi emoţii, dar nu le putea lăsa să-i afecteze acţiunile dacă se întâmpla ca acestea să intre în conflict cu „ideea” sa. Cel mai mare „idealist” pe care l-a întâlnit Eichmann în rândul evreilor a fost dr. Rudolf Kastner, cu care a negociat în timpul deportării evreilor din Ungaria şi cu care a ajuns la o înţelegere: ca el, Eichmann, să permită plecarea „ilegală” în Palestina a câtorva mii de evrei (trenurile erau, de fapt, păzite de poliţia germană) în schimbul „liniştii şi al ordinii” în lagărele din care erau trimişi la Auschwitz sute de mii de evrei. Cele câteva mii de oameni salvaţi prin această înţelegere, evrei de marcă şi membri ai organizaţiilor sioniste de tineret, erau – conform spuselor lui Eichmann – „cel mai bun material

biologic”. Dr. Kastner, aşa cum a înţeles Eichmann lucrurile, îşi sacrificase tovarăşii evrei în numele „ideii” sale – şi aşa trebuie să fie. Judecătorul Benjamin Halevi, unul dintre cei trei judecători desemnaţi pentru procesul lui Eichmann, s-a ocupat de procesul lui Kastner din Israel, în care Kastner a trebuit să se apere, justificându-şi cooperarea cu Eichmann şi alţi nazişti de rang înalt. După părerea lui Halevi, Kastner îşi „vânduse sufletul diavolului”. Acum, când în boxa acuzaţilor se afla însuşi diavolul, acesta s-a dovedit a fi un „idealist”, şi, deşi pare greu de crezut, este foarte posibil ca cel care şi-a vândut sufletul să fi fost şi el un „idealist”.

Cu mult înainte ca toate acestea să se întâmple, lui Eichmann i s-a dat prima ocazie de a pune în practică cele învăţate în timpul uceniciei. După *Anschluss* (încorporarea Austriei în Reich), în martie 1938, el a fost trimis la Viena pentru a organiza un fel de emigrare care a fost bine cunoscută în Germania unde, până în toamna anului 1938, a fost întreţinută iluzia că evreii aveau voie, dacă doreau, să părăsească ţara, nefiind însă siliţi să o facă. Printre motivele pentru care evreii germani credeau în această iluzie se afla programul N.S.D.A.P.-ului, formulat în 1920, care a împărtăşit curioasa soartă a Constituţiei de la Weimar, de a nu fi fost niciodată abolit oficial. Cele douăzeci şi cinci de puncte antisemite ale sale erau cu adevărat inofensive: evreii nu puteau fi cetăţeni cu drepturi depline, nu puteau deţine posturi în cadrul serviciului civil, urmau să fie excluşi din presă, iar toţi aceia care obţinuseră cetăţenia germană după 2 august 1914 – data izbucnirii Primului Război Mondial – aveau să fie lipsiţi de cetăţenie, ceea ce însemna că erau pasibili de expulzare. (Fapt elocvent, privarea de cetăţenie a fost efectuată imediat. Expulzarea în bloc, însă, a circa cincisprezece mii de evrei, care – de pe o zi pe alta – erau trimişi de cealaltă parte a graniţei poloneze, la Zbaszyn, unde erau imediat internaţi în lagăre, nu a avut loc decât cinci ani mai târziu, când nimeni nu se mai aştepta la acest lucru.) Programul Partidului nu a fost luat niciodată în serios de oficialităţile naziste. Aceştia se mândreau cu apartenenţa lor la o mişcare, prin contrast cu un partid, iar o mişcare nu putea fi legată de un program. Chiar şi înainte de instalarea naziştilor la putere, aceste douăzeci şi cinci de puncte nu mai erau

decât o concesie făcută sistemului partinic şi unui electorat atât de previzibil, suficient de demodat pentru a întreba care era programul partidului atunci când cineva mergea să se înscrie în el. După cum am văzut, Eichmann nu avea asemenea obiceiuri deplorabile, şi atunci când a spus instanţei de la Ierusalim că nu cunoştea programul lui Hitler, este foarte posibil să fi spus adevărul: „Programul Partidului nu conta; ştiai cărui fel de mişcare i te alături.” Pe de altă parte, evreii erau suficient de demodaţi pentru a cunoaşte pe dinafară cele douăzeci şi cinci de puncte şi pentru a crede în ele. Aveau tendinţa de a trata drept „excese revoluţionare” temporare ale membrilor sau grupurilor indisciplinate tot ceea ce contrazicea ducerea la îndeplinire a programului Partidului.

Însă ceea ce s-a întâmplat la Viena, în martie 1938, era ceva cu totul şi cu totul diferit. Sarcina lui Eichmann fusese definită drept „emigrare forţată”, şi aceste cuvinte însemnau exact ceea ce spuneau: toţi evreii, indiferent de preferinţă sau de cetăţenie, aveau să fie obligaţi să emigreze – act numit, în limbajul cotidian, expulzare. Ori de câte ori se gândea Eichmann la cei doisprezece ani din viaţa lui, el evidenţia acel singur an petrecut la Viena, în calitate de şef al Centrului pentru Emigrarea Evreilor Austrieci, drept perioada cea mai fericită şi mai plină de succes. Cu puţin timp înainte, fusese avansat la gradul de ofiţer, devenind Untersturmführer (locotenent) şi fusese apreciat pentru „vasta cunoaştere a metodelor de organizare şi a ideologiei oponentului, evreimea”. Misiunea de la Viena fusese prima sa misiune importantă, ce pusese în joc întreaga lui carieră, care până atunci avansase destul de lent. Trebuie să fi dorit cu ardoare să-i iasă bine, iar succesul sau a fost spectaculos: în opt luni, 45.000 de evrei au părăsit Austria, în timp ce, în aceeaşi perioada, din Germania nu au plecat decât maximum 19.000. În mai puţin de 18 luni, Austria fusese „curăţată de aproape 150.000 de oameni, aproximativ 60% din populaţia evreiască a ţării, toţi aceştia părăsind ţara „legal”; chiar şi după izbucnirea războiului, circa 60.000 de evrei au putut scăpa. Cum a făcut-o? Bineînţeles, ideea în baza căreia toate acestea au devenit posibile nu-i aparţinea; era, mai mult ca sigur, o directivă specifică a lui Heydrich, cel care-l trimisese de la bun început la Viena. (Declaraţia lui

Eichmann a fost vagă în ceea ce priveşte autorul acestei idei, pe care şi-o asuma totuşi implicit. Pe de altă parte, faptul că autorităţile israeliene au optat [aşa cum a afirmat-o *Bulletin*-ul lui Yad Vashem] pentru fantastica „teză a responsabilităţii totale a lui Adolf Eichmann" şi pentru încă mai fantastică „presupunere că mintea cuiva [adică a lui] era în spatele întregii afaceri", l-a ajutat în mod considerabil în efortul sau de a se împăuna cu pene de împrumut, lucru pentru care avea, oricum, un talent deosebit.) Ideea, aşa cum a fost ea prezentată de Heydrich în cadrul unei conferinţe cu Göring din dimineaţa premergătoare acelei *Kristallnacht,* era simplă şi destul de ingenioasă: „Prin intermediul comunităţii evreieşti, am stors o anumită sumă de bani de la evreii bogaţi care doreau să emigreze. Plătind aceşti bani, şi o sumă suplimentară în devize, ei le-au dat şi evreilor săraci posibilitatea plecării. Problema nu era aceea de a-i face pe evreii bogaţi să plece, ci de a scăpa de gloata evreiască." Iar această „problemă" nu a fost rezolvată de Eichmann. Înainte de terminarea procesului, s-a aflat de la Netherlands State Institute for War Documentation că Erich Rajakowitsch, un „avocat strălucit" pe care Eichmann, conform propriei mărturii, l-a „angajat pentru a se ocupa de aspectele legale din cadrul birourilor centrale pentru emigraţia evreiască de la Viena, Praga şi Berlin", a emis ideea „fondurilor de emigrare". Ceva mai târziu, în aprilie 1941, Rajakowitsch a fost trimis de Heydrich în Olanda pentru a „înfiinţa acolo un birou central care să servească drept model pentru «soluţionarea chestiunii evreieşti» în toate ţările europene ocupate".

Cu toate acestea, rămâneau o mulţime de probleme care nu puteau fi rezolvate decât pe parcursul operaţiunii, şi fără îndoială că în aceste condiţii şi-a descoperit Eichmann, pentru prima dată în viaţă, anumite calităţi deosebite. Două erau lucrurile pe care el le putea face mai bine decât alţii: putea organiza şi putea negocia. Îndată după sosire, el a iniţiat negocieri cu reprezentanţii comunităţii evreieşti, pe care a trebuit mai întâi să-i elibereze din închisoare sau din lagărele de concentrare, din moment ce în Austria, „zelul revoluţionar" – care depăşea cu mult „excesele" timpurii din Germania – se concretizase în detenţia mai tuturor evreilor de marcă. După această experienţă,

funcţionarii evrei nu mai aveau nevoie de Eichmann pentru a-i convinge de faptul că emigrarea era dezirabilă. Ei l-au informat, mai curând, de enormele dificultăţi care le stăteau în cale. În afara problemei financiare, deja „rezolvate”, dificultatea majoră consta în numărul mare de acte pe care fiecare emigrant trebuia să le adune laolaltă înainte de a putea părăsi ţara. Fiecare asemenea act nu era valabil decât un interval limitat de timp, astfel încât în general valabilitatea primului act expira cu mult înainte ca ultimul să fi putut fi obţinut. De îndată ce Eichmann a înţeles cum mergea treaba, sau, mai curând, cum nu mergea, el „s-a sfătuit cu sine însuşi” şi a „emis ideea care am crezut că va face dreptate ambelor părţi”. El a imaginat „o linie de asamblare, la capătul căreia se depunea primul document, şi apoi următoarele acte, urmând ca la celalalt capăt să apară paşaportul, în calitate de produs final”. Lucrul putea fi realizat dacă toţi funcţionarii implicaţi – Ministerul de Finanţe, oamenii de la fisc, poliţia, comunitatea evreiască etc. – s-ar fi aflat sub acelaşi acoperiş şi ar fi fost puşi să-şi îndeplinească datoria pe loc, în prezenţa petiţionarului, care nu ar mai fi trebuit să alerge din birou în birou şi care, se presupunea, avea să fie astfel scutit şi de o serie de şicane umilitoare sau de anumite cheltuieli destinate mituirii. Când totul a fost gata şi linia de asamblare funcţiona rapid şi lin, Eichmann i-a „invitat” pe funcţionarii evrei de la Berlin să o inspecteze. Aceştia au fost şocaţi: „Este ca o fabrică automată, ca o moară de taină conectată cu o brutărie. La un capăt pui un evreu care încă mai deţine câteva proprietăţi, o fabrică, o prăvălie sau un cont în bancă, acesta trece prin clădire de la ghişeu la ghişeu, din birou în birou, şi iese pe partea cealaltă fără niciun ban, fără niciun drept, doar cu un paşaport pe care scrie: «Trebuie să părăseşti ţara în două săptămâni. Altminteri vei fi trimis într-un lagăr de concentrare.»”

Acesta era, desigur, în mare, adevărul referitor la această procedură; nu era însă întregul adevăr. Căci aceşti evrei nu puteau fi lăsaţi „fără niciun ban” din simplul motiv că, în lipsa banilor, la acea dată, nicio ţara nu i-ar fi acceptat. Aveau nevoie – şi li s-au dat – de *Vorzeigegeld*, suma pe care erau obligaţi să o arate pentru a primi viza şi pentru a trece de controlul serviciului de imigrări al ţării care urma

să-i primească. Pentru aceasta, aveau nevoie de valută străină pe care ei, oricum, nu o puteau obţine decât cu greu, deoarece fuseseră mulţi ani în ilegalitate. De aceea, Eichmann a trimis peste hotare funcţionari evrei care să solicite marilor organizaţii, evreieşti fonduri, acestea fiind apoi distribuite de comunitatea evreiască potenţialilor emigranţi, cu obţinerea unui profit considerabil (un dolar, de exemplu, era schimbat contra a 10 sau 20 de mărci, în timp ce cursul său pe piaţa valutară era de 4,20 mărci). Aceasta a fost principala cale prin care comunitatea a obţinut nu numai banii necesari pentru evreii săraci şi pentru oamenii care nu dispuneau de conturi peste hotare, ci şi fondurile necesare pentru propriile activităţi, extrem de extinse. Pentru a face posibilă această afacere, Eichmann a avut de înfruntat o opoziţie semnificativă din partea autorităţilor germane, din domeniul financiar, a guvernului şi a Ministerului de Finanţe care, la urma urmei, nu puteau ignora faptul că aceste tranzacţii se concretizau într-o depreciere a mărcii.

Lăudăroşenia era viciul care îi dăuna lui Eichmann. A fost un act de pură bravadă atunci când, în timpul ultimelor zile ale războiului, le-a spus oamenilor săi: „Voi sări râzând în mormânt, căci faptul că am pe conştiinţa moartea a cinci milioane de evrei [sau «duşmani ai Reichului», după cum a susţinut el întotdeauna că ar fi spus] îmi dă o satisfacţie extraordinară.” Nu a sărit şi, dacă avea ceva pe conştiinţă, nu era vorba de crimă, ci, aşa cum s-a dovedit, de faptul că îl pălmuise cândva pe dr. Josef Löwenherz, şeful comunităţii evreieşti din Viena, care a devenit ulterior unul dintre evreii săi favoriţi. (La vremea aceea îşi ceruse scuze în faţa oamenilor săi, dar incidentul a continuat să nu-i dea pace.) Să-ţi arogi moartea a cinci milioane de oameni, cifra aproximativă a pierderilor totale de vieţi omeneşti de pe urma eforturilor reunite ale birourilor şi autorităţilor naziste, era ridicol, şi el o ştia foarte bine, dar continua să repete expresia incriminatoare *ad nausem*[4] oricui sta să-l asculte, şi asta chiar şi doisprezece ani mai târziu, în Argentina; „gândul că [el] ieşea astfel din scenă îi dădea un extraordinar sentiment de înălţare sufletească”. (Fostul Legationsrat Horst Grell, un martor al apărării care-l cunoscuse pe Eichmann în

[4] *Ad nauseam* – până la saturație.

Ungaria, a depus mărturie că, după părerea lui, Eichmann făcea pe grozavul. Faptul trebuia să fi fost clar pentru toţi aceia care îl auzeau proferând acea pretenţie absurdă.) Pretenţia de a fi „inventat" sistemul ghetourilor sau de a fi „avut ideea" de a-i trimite pe toţi evreii europeni în Madagascar nu era decât lăudăroşenie curată. Ghetoul de la Theresienstadt, a cărui „paternitate" o pretindea Eichmann, fusese înfiinţat la câţiva ani după ce sistemul de ghetou fusese introdus în teritoriile estice ocupate, iar înfiinţarea unui ghetou special pentru anumite categorii privilegiate a fost – ca şi sistemul de ghetou – „ideea" lui Heydrich. Planul Madagascar pare să fi luat „naştere" în birourile Ministerului de Externe german, iar contribuţia personală a lui Eichmann s-a dovedit a fi profund tributară iubitului său dr. Löwenherz, pe care îl angajase să pună pe hârtie „câteva idei de bază" despre cum ar putea fi transportaţi în afara Europei, după război, patru milioane de evrei – după toate probabilităţile în Palestina, din moment ce proiectul Madagascar era ultrasecret. (Confruntat, la proces, cu raportul lui Löwenherz, Eichmann nu i-a negat dreptul de autor; a fost unul dintre puţinele momente în care a părut realmente stânjenit.) Ceea ce a dus în cele din urmă la capturarea lui Eichmann a fost nevoia sa de a folosi vorbe mari – era „sătul să tot fie un pribeag anonim între o lume şi alta" – şi această nevoie trebuie să se fi accentuat considerabil odată cu trecerea timpului, nu doar pentru că nu avea nimic de făcut despre care să considere că merită, dar şi pentru că epoca postbelică aruncase asupra sa o „faimă neaşteptată".

Lăudăroşenia este însă un viciu răspândit; un defect mai specific şi mai hotărâtor al caracterului lui Eichmann era incapacitatea sa, aproape totală, de a judeca lucrurile din punctele de vedere ale altora. Nicăieri acest defect nu a fost mai evident ca în relatarea sa referitoare la episodul vienez. El, oamenii săi şi evreii „trăgeau împreună la aceeaşi căruţă", şi ori de câte ori existau dificultăţi, funcţionarii evrei veneau în grabă la el „pentru a-şi uşura inima", pentru a-i spune „toată durerea şi necazul lor" şi pentru a-i cere ajutorul. Evreii „doreau" să emigreze, iar el, Eichmann, era acolo pentru a-i ajuta, căci se întâmplase ca, în acelaşi timp, autorităţile naziste să-şi fi exprimat dorinţa de a vedea Reichul *judenrein.* Cele două dorinţe coincideau, iar

el, Eichmann, putea „face dreptate ambelor părţi”. La proces nu a cedat niciun pas când a venit vorba despre această parte a povestirii, deşi a fost de acord că astăzi, când „vremurile s-au schimbat într-atâta”, s-ar putea ca evreii să nu fie prea fericiţi să-şi amintească de acea „tragere la aceeaşi căruţă”, iar el nu dorea „să le rănească sentimentele”.

Textul german al procesului-verbal încheiat ca urmare a anchetelor făcute de poliţie în perioada 29 mai 1960–17 ianuarie 1961, cu fiecare pagină corectată şi aprobată de Eichmann, constituie o adevărată mină de aur pentru un psiholog – cu condiţia ca acesta să fie suficient de înţelept pentru a înţelege că oribilul poate fi nu numai ridicol, ci şi scandalos de hilar. O parte a comediei nu poate fi redată în engleză deoarece rezidă în eroica luptă a lui Eichmann cu limba germană, care îl înfrânge, în mod invariabil. Este caraghios atunci când vorbeşte, *passim*, despre „cuvintele înaripate” *(geflügelte Worte*, o expresie colocvială germană pentru citate preluate din clasici), vrând de fapt să spună vorbe goale, *Redensarten*, sau sloganuri, *Schlagworte.* Era caraghios atunci când, în timpul interogatoriului privitor la documentele Sassen, condus în germană de către judecătorul care prezida şedinţa, el a folosit expresia *kontra geben* (a plăti dinte pentru dinte), pentru a spune că rezistase eforturilor lui Sassen de a da culoare povestirilor sale. Evident în necunoştinţă de cauză în ceea ce priveşte misterele jocului de cărţi, judecătorul Landau nu l-a înţeles, iar Eichmann nu a fost capabil să găsească un alt mod de a exprima ceea ce voia să spună. Vag conștient de un defect care trebuie să-i fi dat de furcă încă din şcoală – care provenea dintr-o uşoară formă de afazie –, el s-a scuzat, spunând ca „*Amtssprache* (limbajul administrativ) este singura mea limbă”. Important aici este însă faptul că acest limbaj a devenit limba sa, deoarece era pur şi simplu incapabil să articuleze chiar și o singură frază care să nu fie un clişeu. (Oare aceste clişee au fost ceea ce au considerat psihiatrii a fi atât de „normal” şi de „dezirabil”? Sunt acestea „ideile pozitive” pe care speră un funcţionar să le găsească la cei ale căror suflete le manipulează? Cea mai bună posibilitate a lui Eichmann de a-şi demonstra, la Ierusalim, partea bună a propriului caracter s-a ivit atunci când tânărul ofiţer de poliţie care răspundea de liniştea lui psihică i-a înmânat, pentru a-l ajuta să se

relaxeze, *Lolita.* După două zile, Eichmann i-a înapoiat cartea, vizibil indignat; „O carte destul de supărătoare” – *„Das ist aber ein sehr unerfreuliches Buch*” – i-a spus el paznicului.) Desigur, judecătorii aveau dreptate atunci când i-au spus în final acuzatului că tot ceea ce afirmase nu erau decât „vorbe goale” – cu excepţia faptului că ei erau convinşi că era o falsă lipsă de conţinut şi că acuzatul dorea să disimuleze alte gânduri care, deşi hidoase, nu erau lipsite de conţinut. Această presupunere pare a fi respinsă de consistenţa izbitoare cu care Eichmann, în ciuda memoriei sale destul de proaste, repeta cuvânt cu cuvânt aceleaşi fraze stereotipe şi clişee inventate de el (când a reuşit să construiască o frază proprie, a repetat-o într-atât încât a transformat-o şi pe aceasta într-un clişeu) de fiecare dată când se referea la un incident sau la vreun eveniment de oarecare importanţă pentru el. Fie că-şi scria memoriile în Argentina sau la Ierusalim, fie că vorbea cu anchetatorul de poliţie sau că se adresa instanţei, ceea ce spunea era mereu acelaşi lucru, exprimat cu aceleaşi cuvinte. Cu cât cineva îl asculta mai mult, cu atât devenea mai evident că inabilitatea sa de a vorbi era strâns legată de inabilitatea de a *gândi,* adică de a gândi din punctul de vedere al altuia. Nu se putea comunica cu el, nu pentru că ar fi minţit, ci deoarece era înconjurat de cea mai sigură protecţie împotriva cuvintelor şi prezenţei celorlalţi, şi, prin urmare, împotriva realităţii ca atare.

Aşa se face că, fiind confruntat timp de opt luni cu realitatea de a fi anchetat de un poliţist evreu, Eichmann n-a avut nici cea mai mică ezitare în a-i explica pe îndelete şi în mod repetat de ce fusese incapabil să ajungă la un grad mai înalt în cadrul SS-ului, că aceasta nu se întâmplase din vina lui. El făcuse tot posibilul, ba chiar ceruse să fie trimis ca militar activ – „Pe front, mi-am spus, şi atunci [gradul de] Standartenführer [colonel] va sosi mai iute”. În faţa instanţei, dimpotrivă, a pretins că ceruse să fie transferat deoarece dorise să scape de îndatoririle sale criminale. Nu a insistat mult asupra acestui aspect, deşi – şi în mod straniu – nu fusese confruntat cu ceea ce-i menţionase căpitanului Less, căruia îi mai spusese şi că el sperase să fie nominalizat pentru acele *Einsatzgruppen* din Est, unităţile mobile de exterminare, deoarece atunci când acestea fuseseră înfiinţate, în

martie 1941, biroul său era „mort” – nu mai exista emigraţie, iar deportările nu începuseră încă. În fine, mai era şi cea mai mare ambiţie a sa – aceea de a fi avansat în postul de şef de poliţie într-un oraş german; din nou, pentru a nu face nimic. Ceea ce dă comicul acestor pagini din cadrul interogatoriilor este că totul fusese spus cu tonul cuiva care era convins că se confruntă cu o simpatie „normală, umană” pentru o poveste de ghinion. „Orice plănuiam sau pregăteam mergea prost – problemele mele personale, ca şi eforturile de ani de zile pentru a obţine un teritoriu pentru evrei. Nu ştiu, dar totul părea ca sub apăsarea unui blestem; orice doream, orice voiam şi plănuiam să fac, era, cumva, împiedicat de soartă. Eram frustrat în toate, indiferent despre ce ar fi fost vorba.” Atunci când căpitanul Less i-a cerut părerea asupra unei dovezi incriminatorii şi poate mincinos oferite de un fost colonel din SS, el a exclamat, tremurând dintr-odată de furie: „Sunt foarte surprins că omul acesta a putut fi vreodată un *Standartenführer* SS, asta mă surprinde cu adevărat, foarte tare. Este întru totul, întru totul de neimaginat. Nu ştiu ce să zic.” Nu a spus niciodată aceste lucruri cu o intenţie de sfidare, ci ca şi cum ar fi dorit, chiar şi acum, să apere standardele de conformitate cu care trăise în trecut. Chiar şi cuvintele „SS”, „carieră” sau „Himmler” (pe care îl numea întotdeauna cu lunga sa titulatură oficială Reichsführer SS și șef al poliției germane, deși nu îl admira deloc) îi declanşau un mecanism care devenise de neînlăturat. Prezenţa căpitanului Less, un evreu din Germania, incapabil oricum să creadă că membrii SS-ului promovau în carieră prin exercitarea unor înalte calităţi morale, nu a scos nici măcar pentru o clipa acest mecanism din regimul său normal de funcţionare.

Din când în când, comedia se transforma în oroarea întruchipată, închegându-se în poveşti – probabil suficient de adevărate – al căror caracter macabru îl depăşeşte de departe pe acela al fanteziilor suprarealiste. Aceasta a fost povestea spusă de Eichmann în timpul interogatoriilor de la poliţie, referitoare la ghinionistul Kommerzialrat Storfer de la Viena, unul dintre reprezentanţii comunităţii evreieşti. Eichmann a primit o telegramă de la Rudolf Höss, comandantul de la Auschwitz, prin care acesta îl informa ca Storfer sosise şi ceruse să-l vadă de urgenţă pe Eichmann. „Mi-am spus, în regulă, omul acesta s-a

comportat întotdeauna cum se cuvine, aşa că e demn de atenţia mea [...] Voi merge personal acolo pentru a vedea cum stau lucrurile cu el. Şi mă duc la Ebner [şeful Gestapoului din Viena], şi Ebner îmi spune – îmi amintesc destul de vag – «Măcar dacă n-ar fi fost atât de neîndemânatic; s-a ascuns şi a încercat să scape», ceva de genul acesta. Or, poliţia l-a arestat şi l-a trimis într-un lagăr de concentrare, şi, conform ordinelor Reichsführerului [Himmler], nimeni nu putea ieşi odată ce intrase acolo. Nu se putea face nimic; nici dr. Ebner nu putea face, nici eu, nici oricine altcineva. M-am dus la Auschwitz şi i-am cerut lui Höss să-l văd pe Storfer. «Da, da [a spus Höss], este într-unul dintre detaşamentele de lucru». Apoi, cu Storfer, ei bine, era normal şi omeneşte, am avut o întâlnire normală, umană. Mi-a împărtăşit toată durerea şi suferinţa sa. I-am spus: «Ei bine, dragul şi vechiul meu prieten *[Ja, mein lieber guter Storfer]*, efectiv, am înţeles! Ce ghinion blestemat!» şi i-am mai spus: «Uite, efectiv nu am cum să te ajut, pentru că, în conformitate cu ordinele Reichsführerului, nimeni nu poate ieşi de aici. Nu te pot scoate. Nici dr. Ebner nu te poate scoate. Aud că ai făcut o greşeală, că te-ai ascuns sau ai vrut să bravezi, ceea ce, la urma urmei, *tu* nu aveai nevoie să faci». [Eichmann voia să spună că Storfer, în calitate de funcţionar evreu, nu putea cădea sub incidenţa deportării.] Am uitat ce a răspuns el la asta. Apoi, l-am întrebat cum se simte. Iar el mi-a răspuns, da, se întreba dacă nu putea fi scutit de munca, era muncă grea. Şi atunci i-am spus lui Höss: «Muncă – Storfer nu va trebui să muncească!» Dar Höss a zis: «Toată lumea munceşte aici.» Aşa că eu am replicat: «Bine», am spus, «Am să fac o mică şmecherie ca Storfer să aibă doar de ţinut o mătură în mână şi să aibă grijă ca pietrişul aleii să fie în ordine», că acolo erau mici alei cu pietriş. Şi am adăugat: «Are dreptul să stea jos cu mătura, pe una dintre bănci». Apoi, întorcându-mă [spre Storfer]: «E-n regulă aşa, domnule Storfer? Îţi convine?» La care el a fost foarte mulţumit, ne-am strâns mâinile, după care lui i s-a dat mătura şi a luat loc pe banca lui. Am simţit o mare bucurie interioară că am putut măcar să-l văd pe bărbatul cu care lucrasem vreme de atâţia ani, şi că am putut vorbi unul cu celălalt." Şase săptămâni după această întâlnire normală, umană, Storfer era mort – pe cât se pare nu gazat, ci împuşcat.

Este acesta un caz tipic de rea-credinţă, de autoiluzionare mincinoasă combinată cu o prostie scandaloasă? Sau este, pur şi simplu, cazul eternului criminal lipsit de remuşcări (Dostoievski menţionează la un moment dat în jurnalele sale că, în Siberia, printre mute de criminali, violatori şi hoţi, nu a întâlnit nici măcar un om care să recunoască faptul că greşise), care nu-şi poate permite să înfrunte realitatea deoarece crima sa a devenit parte integrantă a acestei realităţi? Şi totuşi, cazul lui Eichmann este diferit de acela al criminalului obişnuit care se poate proteja eficient de realitatea unei lumi noncriminale doar în limitele strâmte ale unei bande. Eichmann nu avea decât să-şi reamintească trecutul pentru a se simţi asigurat că nu minte şi că nu se înşală pe sine, căci şi el, şi lumea în care trăia fuseseră cândva într-o armonie perfectă. Or, acea societate germană de optzeci de milioane de suflete fusese protejată de realitate şi fapte prin exact aceleaşi mijloace, prin aceleaşi autoiluzionări, aceleaşi minciuni şi aceeaşi prostie care încolţise acum în concepţia lui Eichmann. Aceste minciuni se schimbau de la un an la altul, şi adesea se contraziceau între ele; mai mult decât atât, ele nu erau în mod necesar aceleaşi pentru diferitele ramuri ale ierarhiei de partid sau pentru popor, în ansamblul său. Practica autoiluzionării devenise însă atât de răspândită, aproape o condiţie preliminară a supravieţuirii, încât chiar şi acum, la optsprezece ani de la colapsul regimului nazist, atunci când cea mai mare parte a conţinutului său de minciuni a fost dată uitării, este uneori dificil să nu crezi că pasivitatea devenise parte integrală a caracterului naţional german. În timpul războiului, cea mai eficientă minciună servită poporului german era sloganul despre „bătălia destinului pentru poporul german” *[der Schicksalskampf des deutschen Volkens],* slogan lansat de Hitler sau de Goebbels, care a făcut autoiluzionarea mai simplă din trei motive: în primul rând, sugera că războiul nu era război; în al doilea rând, că fusese iscat de destin, nu de poporul german; iar în al treilea rând, că pentru germani era o chestiune de viaţă şi de moarte, ei trebuind să-şi nimicească inamicii pentru ca să nu fie nimiciţi.

Uimitoarea disponibilitate a lui Eichmann, atât în Argentina, cât şi în

Israel, de a-şi recunoaşte crimele nu se datora atât propriei sale abilităţi criminale de autoiluzionare, cât aurei de pasivitate sistematică ce caracterizase atmosfera generală şi general acceptată a celui de-al Treilea Reich. „Desigur”, el jucase un rol în exterminarea evreilor; desigur, dacă „nu i-ar fi transportat, ei nu ar fi fost daţi pe mâinile măcelarului”. „Ce”, a întrebat el, „este de «recunoscut» aici?” Acum, a continuat apoi, „i-ar plăcea să facă pace cu foştii [săi] duşmani” – un sentiment pe care îl împărtăşea nu numai cu Himmler, care îl exprimase în timpul ultimului an de război, sau cu Frontul Muncii, condus de Robert Ley (care, înainte de a se sinucide la Nürnberg, a propus reînfiinţarea unui „comitet de conciliere” format din naziştii răspunzători pentru masacre şi din supravieţuitorii evrei), dar, fapt de necrezut, și cu numeroși germani simpli, care fuseseră auziţi a se fi exprimat în exact aceiaşi termeni la sfârşitul războiului Acest clişeu scandalos nu le mai era impus de sus, era o frază stereotipă de producţie proprie, la fel de lipsită de realitate precum acele clișee prin care trăiseră oamenii doisprezece ani; se putea practic vedea ce „aer uluitor de înălţare” îi dădea vorbitorului în momentul în care îi ieşea de pe buze.

Mintea lui Eichmann era plină până la refuz cu asemenea fraze. Memoria sa se dovedise nu tocmai demnă de încredere în ceea ce priveşte mersul real al evenimentelor. Într-unul din rarele momente de exasperare, judecătorul Landau l-a întrebat pe acuzat: „Ce îţi *poţi* aminti?” (dacă nu-ţi aminteşti discuţiile purtate la aşa-numita conferinţă de la Wannsee, care s-a ocupat de diversele metode de exterminare), iar răspunsul era, desigur, că Eichmann îşi amintea destul de bine momentele de cotitura din propria sa carieră, dar că acestea nu coincideau în mod necesar cu momentele de cotitura din istoria exterminării evreilor sau, de fapt, cu momentele de cotitură ale istoriei. (Întotdeauna avusese probleme să-şi amintească data exactă a izbucnirii războiului sau a invaziei din Rusia.) Dar esenţa acestei chestiuni era că el nu uitase nici măcar una dintre frazele sale proprii care, într-un moment sau altul, îi serviseră pentru a-i da „aerul de înălţare”. Astfel, ori de câte ori, în timpul audierii, judecătorii încercau să facă apel la conştiinţa lui Eichmann, ei erau întâmpinaţi cu

„exaltare”, fiind scandalizaţi şi în acelaşi timp derutaţi atunci când aflau că acuzatul avea la dispoziţie un clişeu înălţător pentru fiecare dintre perioadele vieţii sale şi pentru fiecare activitate a sa. În mintea lui Eichmann nu exista nicio contradicţie între „Voi sări râzând în mormânt”, potrivită sfârşitului războiului, şi „Mă voi spânzura bucuros în public pentru a fi un avertisment pentru toţi antisemiţii de pe pământ”, care acum, în circumstanţe mult diferite, îndeplinea exact aceeaşi funcţie, de a i da un nou imbold.

La proces, aceste obiceiuri ale lui Eichmann au dat naştere unor dificultăţi considerabile – mai puţin pentru Eichmann personal, cât pentru aceia care veniseră să-l acuze, să-l apere, să-i judece şi să scrie despre el. Pentru toate acestea, era esenţial ca el să poată fi luat în serios, ceea ce era foarte greu de făcut, cu excepţia cazului în care nu se căuta cea mai simplă ieşire din dilema între oroarea de negrăit a faptelor sale şi absurditatea de netăgăduit a omului care le făptuise, declarându-l un mincinos inteligent, calculat – ceea ce, evident, el nu era nici pe departe. Propria conştiinţă, referitor la aceste chestiuni, era departe de modestie: „Unul dintre puţinele daruri cu care m-a binecuvântat soarta este o înclinaţie pentru adevăr în măsura în care acesta depinde de mine.” El își declarase acest dar chiar şi înainte ca procurorul să vrea să-i pună în seama crime pe care nu le comisese. În însemnările dezorganizate, dezlânate, făcute în Argentina în vederea pregătirii pentru interviul cu Sassen, pe când mai era, așa cum el însuşi o spune, „în deplinătatea libertăţii sale fizice şi psihice”, a dat glas unui avertisment fantastic destinat „viitorilor istorici, să fie suficient de obiectivi pentru a nu se îndepărtă de calea acestui adevăr menţionat aici” – fantastic deoarece fiecare rând al acestor mâzgăleli îi dovedeşte ignoranţa totală în privinţa a tot ce nu era legat în mod direct, tehnic şi birocratic, de munca sa şi, totodată, scoate în evidenţă faptul că avea o memorie extrem de slabă.

În ciuda tuturor eforturilor procurorului, era clar pentru toată lumea ca omul acesta nu era un „monstru”, însă era într-adevăr dificil să nu-l bănuieşti a fi un clovn. Or, cum aceasta bănuială ar fi fost fatală întregii întreprinderi, şi mai era şi greu de susţinut ţinând seama de suferinţele cauzate de acuzat şi de cei asemenea lui unor milioane de

oameni, cele mai exagerate clovnerii ale lui abia dacă au fost băgate în seamă şi nu au fost mai niciodată relatate. Ce se putea face cu un om care declara întâi, cu multă emfază, că singurul lucru pe care l-a învăţat într-o viaţă prost condusă era acela că nu trebuie să faci niciodată un jurământ („Astăzi nimeni, niciun judecător nu m-ar mai putea convinge să fac o declaraţie sub jurământ în calitate de martor. Refuz, refuz din considerente morale. Din moment ce experienţa mea îmi spune că, dacă cineva este credincios jurământului, atunci acesta trebuie să suporte într-o zi consecinţele, eu unul am hotărât, o dată pentru totdeauna, că niciun judecător şi nicio autoritate nu va fi vreodată capabilă să mă facă să prestez un jurământ, să depun o mărturie sub jurământ. Nu o voi face de bună voie, şi nimeni nu va fi în stare să mă silească s-o fac.”), şi apoi, după ce i s-a spus explicit că, dacă doreşte să depună mărturie pentru apărarea sa, o poate face „sub jurământ sau fără jurământ”, a declarat fără împotrivire că prefera să depună mărturie sub jurământ? Sau cine a asigurat instanţa, în mod repetat şi cu mare tam-tam în privinţa sentimentelor, la fel cum îl asigurase înainte pe anchetatorul de la poliţie, ca cel mai rău lucru pe care l-ar fi putut face ar fi fost să încerce să se sustragă adevăratelor sale responsabilităţi, să lupte pentru a-şi salva pielea, să ceară îndurare – pentru ca apoi, la sfatul avocatului său, să înainteze un document manuscris, conţinând cererea de clemenţă?

În ceea ce-l priveşte pe Eichmann, acestea erau aspecte ale unei dispoziţii schimbătoare şi, atât cât era el capabil să descopere, fie în memorie, fie într-o inspiraţie de moment, vreo frază stereotipă înălţătoare care să se potrivească cu acestea, el era destul de mulţumit, fără a deveni însă vreodată conştient de vreo „inconsecvenţă”. După cum vom vedea, acest oribil dar al consolarii de sine cu diverse clişee nu l-a părăsit nici măcar în clipa morţii.

IV. Prima soluţie: expulzarea

Dacă acesta ar fi fost un proces obişnuit, cu convulsiile normale ale războiului dintre acuzare şi apărare pentru a scoate la iveală faptele şi a face dreptate ambelor părţi, ar fi fost posibilă acum o trecere la versiunea apărării, pentru a afla dacă în relatarea grotescă a lui Eichmann referitoare la activităţile sale de la Viena nu era mai mult decât apare la prima vedere şi dacă faptul că el denaturează realitatea nu ar putea fi de fapt explicat prin ceva mai mult decât prin simpla propensiune spre minciună a unui individ. Faptele pentru care urma să fie spânzurat Eichmann fuseseră stabilite „dincolo de orice îndoiala raţională", cu mult înaintea începerii procesului, şi erau, în general, cunoscute de toţi cei care studiau regimul nazist. Faptele adiţionale pe care acuzarea a încercat să le stabilească în cadrul acestui proces au fost, este adevărat, parţial acceptate de instanţă, dar nu ar fi apărut niciodată ca fiind „dincolo de orice îndoială raţională" dacă apărarea şi-ar fi adus propriile dovezi care să intervină în desfăşurarea procedurilor. Așa se explică faptul că niciun raport asupra cazului Eichmann, poate deosebit de procesul Eichmann, nu poate fi considerat complet dacă nu acordă o oarecare atenţie anumitor fapte care sunt suficient de bine cunoscute, dar pe care dr. Servatius a ales să le ignore.

Lucrul este valabil mai ales în ceea ce priveşte părerile şi ideologia în general confuze ale lui Eichmann cu privire la „chestiunea evreiască". În timpul audierii acuzatului, acesta i-a spus judecătorului care prezida completul de judecată că la Viena îi „privea pe evrei ca pe nişte oponenţi faţă de care trebuia găsită o soluţie reciproc acceptabilă

şi reciproc avantajoasă [...] Acea soluţie o concepeam ca punând un teren stabil sub picioarele lor, astfel încât să aibă un loc al lor, un pământ al lor. Şi acţionam cu bucurie în vederea acestei soluţii. Am cooperat pentru a ajunge la o asemenea soluţie, am făcut-o din tot sufletul şi cu bucurie, deoarece era chiar tipul de soluţie aprobat de mişcările existente în chiar sânul populaţiilor evreieşti, iar eu am privit-o drept soluţia optimă a chestiunii".

Acesta a fost adevăratul motiv la care „puseseră cu toţii umărul", motivul pentru care activitatea lor fusese „bazată pe reciprocitate". Era în interesul evreilor să părăsească ţara, deşi probabil că nu toţi evreii înţelegeau acest lucru. „Cineva trebuia să-i ajute, cineva trebuia să-i ajute pe acest funcţionari să acţioneze, iar cu asta am făcut." Dacă funcţionarii evrei erau „idealişti", altfel spus „sionişti", el i-a respectat, „i-a tratat ca pe nişte egali", „le-a ascultat toate rugăminţile şi plângerile, toate cererile de sprijin", şi-a ţinut „promisiunile" atât cât a depins de el. „Oamenii au tendinţa să uite acest lucru." Cine altul decât el, Eichmann, salvase sute de mii de evrei? Ce altceva decât zelul său extrem şi calităţile sale organizatorice le-au permis să scape la timp? Este adevărat, la acea vreme el nu avea cum să prevadă apariţia Soluţiei Finale, dar i-a salvat, şi asta era „ceva concret". (În cadrul unui interviu dat în SUA în timpul procesului, fiul lui Eichmann le-a relatat reporterilor americani aceeaşi poveste. Trebuie să fi fost o legendă de familie.)

Dintr-un anumit punct de vedere, poate fi de înţeles de ce avocatul apărării nu a făcut nimic pentru a da consistenţă versiunii lui Eichmann referitoare la relaţiile sale cu sioniştii. Eichmann a recunoscut, aşa cum a făcut-o în interviul acordat lui Sassen, că „nu şi-a primit însărcinarea cu apatia unui bou dus la staul", că fusese foarte diferit de acei colegi „care nu citiseră niciodată o carte elementară [adică *Judenstaat,* de Herzl], nu o studiaseră, nu o absorbiseră, nu o absorbiseră cu interes", şi care, de aceea, erau lipsiţi de „o relaţie intimă cu munca pe care o îndeplineau". Ei nu erau „decât nişte truditori de birou", pentru care totul era decis „de paragrafe, de ordine, care nu erau interesaţi de nimic altceva", care erau, pe scurt, exact nişte „mici funcţionari neînsemnaţi", cum fusese şi Eichmann însuşi.

Dacă aceasta nu însemna nimic altceva decât o obedienţă fără crâcneală în faţa ordinelor Führerului, atunci toţi nu fuseseră decât nişte mici funcţionari neînsemnaţi – nici chiar Himmler, afirmă maseurul lui, Felix Kersten, nu primise Soluţia Finală cu mare entuziasm, iar Eichmann îl asigurase pe chestorul de la poliţie că propriul său şef, Heinrich Müller, nu ar fi propus niciodată ceva atât de „crud" precum „exterminarea fizică". Evident, în ochii lui Eichmann, teoria micului funcţionar neînsemnat era oarecum în afara problemei. Desigur, nu fusese atât de mare precum încercase să-l facă dl Hausner; la urma urmei, el nu era Hitler, nici nu se putea compara – dacă este să o luăm aşa – din punctul de vedere al importanţei, în ceea ce privea „soluţia" chestiunii evreieşti, cu Müller, Heydrich sau Himmler; nu era un megaloman. Dar nici nu era atât de mic pe cât voia să-l facă apărarea.

Modul în care denatura Eichmann realitatea era oribil din cauza ororilor denaturate de el, dar în general nu se deosebea cu mult de ceea ce se întâmplă în mod curent în Germania posthitleristă. Este, de exemplu, cazul lui Franz-Josepf Strauss, fost ministru al apărării, care a condus recent o campanie electorală împotriva lui Willy Brandt, acum primar al Berlinului de Vest, care în timpul lui Hitler se refugiase în Norvegia. Franz-Josef Strauss i-a pus domnului Brandt o întrebare intens mediatizată şi aparent extrem de încununată de succes – „Ce aţi făcut dumneavoastră în timpul acelor doisprezece ani petrecuţi în afara graniţelor Germanici? Ştim ce făceaţi aici în Germania" –, cu o siguranţă absolută, fără ca cineva să clipească măcar din ochi, fără a mai menţiona că reamintise membrului guvernului de la Bonn că ceea ce făceau în acei ani germanii din Germania devenise într-adevăr notoriu. Aceeaşi „inocenţă" este întâlnită într-o remarcă recentă aparţinând unui critic literar german respectat şi respectabil, care probabil că nu a fost niciodată membru al Partidului: recenzând un studiu asupra literaturii celui de-al Treilea Reich, el a afirmat ca autorul acestuia se număra printre „acei intelectuali care, la izbucnirea barbarismului, ne-au părăsit fără a obiecta". Acest autor era, desigur, evreu, şi a fost extrădat de nazişti, părăsit la rândul său de arieni, oameni precum dl Heinz Beckmann de la *Rheinisher Merkur*

Întâmplător, însuşi cuvântul „barbarism”, des aplicat astăzi de germani perioadei hitleriste, reprezintă o denaturare a realităţii. Este ca şi cum intelectualii evrei şi ne-evrei ar fi fugit dintr-o ţară care nu mai era suficient de „rafinată” pentru ei.

Era posibil, pe de altă parte, ca Eichmann, deşi mult mai puţin rafinat decât oamenii de stat şi criticii literari, să fi citat o serie de fapte indiscutabile pentru a-şi susţine povestea, dacă memoria nu i-ar fi fost atât de slabă sau dacă apărarea l-ar fi ajutat. Căci „este indiscutabil că, în timpul primelor stadii ale politicii lor evreieşti, naţional-socialiştii considerau propice adoptarea unei atitudini prosioniste” (Hans Lamm), iar Eichmann îşi învăţase lecţia despre evrei în timpul acestor stadii incipiente. Nu era deloc singurul care să ia în serios acest „prosionism”. Chiar şi evreii germani au considerat că ar fi suficient să anihileze „asimilarea” prin intermediul unui nou proces de „dezasimilare”, şi s-au îngrămădit în rândurile mişcării sioniste. (Nu există statistici demne de încredere referitoare la această evoluţie, dar se estimează că circulaţia săptămânalului sionist *Die Jüdische Rundschau* a crescut în prima lună a regimului hitlerist de la circa 5000–7000 la aproape 40.000 de exemplare şi se cunoaşte faptul că organizaţiile sioniste care se ocupau cu strângerea de fonduri au primit, în 1935–1936, de la o populaţie mult diminuată şi sărăcită, de trei ori mai mult decât în 1931–1932.) Aceasta nu însemna în mod necesar că evreii doreau să emigreze în Palestina; era mai curând o chestiune de mândrie: „Poartă Steaua Galbenă cu mândrie!”, sloganul cel mai popular al acestei perioade, lansat de Robert Weltsch, redactorul-şef de la *Jüdische Rundschau,* exprima atmosfera emoţională generală. Aspectul polemic al sloganului, formulat ca răspuns la Ziua Boicotului, 1 aprilie 1933 – cu peste şase ani înainte ca naziştii să-i forţeze efectiv pe evrei să poarte emblema, o stea galbenă, cu şase colţuri, pe fond alb –, era îndreptat împotriva „asimilaţioniştilor” şi a tuturor acelora care „erau întotdeauna în urma vremii” *(die ewig Gestrigen).* Sloganul a fost reamintit la proces, cu multă emoţie, de către martorii din Germania. Ei au uitat însă să menţioneze că însuşi Robert Weltsch, un ziarist extrem de distins, afirmase de curând că nu ar fi lansat niciodată sloganul dacă ar fi fost

capabil să-i intuiască evoluţia ulterioară.

Dar, oarecum dincolo de orice dispute legate de ideologic sau de sloganuri, în anii aceia era un fapt al existenţei cotidiene că numai sioniştii aveau vreo şansă de a negocia cu autorităţile germane, din simplul motiv că principalul lor adversar evreu, Asociaţia Cetăţenilor Germani de Religie Mozaică, de care aparţineau la acea vreme 95% dintre evreii organizaţi din Germania, specifica în dispoziţiile ei că sarcina sa primordială era „lupta împotriva antisemitismului"; devenise subit o organizaţie prin definiţie „ostilă statului", şi ar fi fost într-adevăr persecutată – ceea ce nu s-a întâmplat – dacă ar fi îndrăznit vreodată să facă ceea ce ar fi trebuit să facă. În timpul primilor săi ani, ascensiunea lui Hitler la putere le-a apărut sioniştilor în principal ca reprezentând „înfrângerea decisivă a asimilării". De aceea, sioniştii puteau, cel puţin pentru o vreme, să se implice într-o anumită măsură în cooperarea noncriminală cu autorităţile naziste. La rândul lor, sioniştii credeau că „dezasimilarea", coroborată cu emigrarea în Palestina a tineretului evreu şi, sperau ei, a capitaliştilor evrei, putea să fie o „soluţie reciproc avantajoasă". La vremea aceea, oficialităţile germane împărtăşeau această părere şi acest gen de discuţii pare să fi fost destul de răspândit până la sfârşit. O scrisoare a unui supravieţuitor de la Theresienstadt, un evreu german, relatează că toate poziţiile de conducere din *Reichsvereinigung*-ul numit de nazişti erau deţinute de sionişti (pe când adevăratul *Reichsvertretung* evreiesc fusese compus atât din sionişti, cât şi din ne-sionişti), întrucât sioniştii erau, după spusele naziştilor, evreii „decenţi" – din moment ce şi ei gândeau în termeni „naţionali". Desigur, niciun nazist de marcă nu a vorbit vreodată în public în acest fel. De la început şi până la sfârşit, propaganda nazistă a fost, în mod lipsit de echivoc şi de compromis, extrem de antisemită şi, în cele din urmă, nimic nu avea vreo importanţă în afara a ceea ce respingeau drept „simplă propagandă" oamenii care erau încă lipsiţi de experienţă în privinţa misterelor guvernului totalitar. În acei primi ani a existat o înţelegere, într-o foarte mare măsură reciproc avantajoasă, între autorităţile naziste şi Agenţia Evreiască pentru Palestina – o *Ha'avarah,* sau Înţelegere de Transfer, care prevedea că un emigrant în Palestina îşi putea transfera

acolo banii sub formă de mărfuri germane, urmând ca la sosire să le schimbe în lire. Curând, aceasta a rămas singura cale legală prin care un evreu își putea lua cu el banii (alternativa era atunci deschiderea unui cont blocat, care putea fi lichidat peste hotare numai cu o pierdere de 50–90%). Rezultatul a fost că în anii ’30, când evreimea americană a făcut eforturi deosebite pentru a organiza un boicot al comerţului german, Palestina era singurul loc inundat de tot felul de mărfuri „made în Germany”.

De o importanţă şi mai mare pentru Eichmann erau emisarii din Palestina, care urmau să abordeze Gestapoul şi SS-ul din proprie iniţiativă, fără a primi ordine nici de la Sioniştii Germani, nici de la Agenţia Evreiască pentru Palestina. Ei au venit să obţină ajutor pentru imigrarea ilegală a evreilor în Palestina aflată sub dominaţie britanică, şi atât Gestapoul, cât şi SS-ul le erau de ajutor. Au negociat cu Eichmann, la Viena, şi au raportat că acesta a fost „amabil”, „nu genul care zbiară”, şi că le-a oferit chiar ferme şi înlesniri pentru a pune bazele unor tabere de calificare profesională pentru viitorii imigranţi. („Cu o anumită ocazie, el a alungat un grup de călugăriţe dintr-o mănăstire pentru a putea oferi o fermă-şcoală pentru tinerii evrei”, iar cu o altă ocazie „un tren special [a fost pus la dispoziţie], iar oficialităţile naziste au însoţit” un grup de emigraţi care se îndreptau spre fermele de instruire sionistă din Iugoslavia, pentru a-i vedea trecuţi în siguranţă peste graniţa.) Conform relatării lui Jon şi David Kimche, cu „cooperarea integrală şi generoasă a tuturor principalilor actori” *(The Secret Roads: The „Illegal” Migration of a People, 1938 1948,* Londra, 1954), aceşti evrei din Palestina vorbeau un limbaj care nu era prea mult diferit de acela al lui Eichmann. Fuseseră trimişi în Europa de către aşezămintele comunale din Palestina şi nu erau interesaţi de operaţiunile de salvare: „Aceasta nu era treaba lor.” Ei doreau să selecteze „material potrivit”, iar principalii lor duşmani, până la apariţia programului de exterminare, nu erau aceia care le făceau evreilor viaţa imposibilă în ţările de origine, Germania sau Austria, ci aceia care le blocau accesul spre noua lor patrie. Acest duşman era în mod clar Marea Britanie, nu Germania. Într-adevăr, erau în postura de a trata cu autorităţile naziste aproape pe picior de

egalitate, ceea ce le era imposibil evreilor nativi, deoarece aceştia se bucurau de protecţia puterii mandatare. Se numărau probabil printre primii evrei care vorbeau deschis despre interesele reciproce şi au fost desigur printre primii cărora li s-a acordat permisiunea de a „selecta pionieri evrei tineri” dintre evreii aflaţi în lagărele de concentrare. Desigur, aceştia nu erau la curent cu sinistrele implicaţii ale acestui „târg”, implicaţii care ţineau încă de domeniul viitorului. Credeau însă şi ei că, dacă era o chestiune care ţinea de selectarea unor evrei pentru supravieţuire, evreii puteau face singuri această selecţie. A fost eroarea fundamentală a raţionamentului ce a dus în cele din urma la situaţia în care majoritatea neselecţionată a evreilor s-a văzut confruntată în mod inevitabil cu doi inamici – autorităţile naziste şi autorităţile evreieşti. Cât despre episodul vienez, pretenţia ridicolă a lui Eichmann că ar fi salvat sute de mii de vieţi evreieşti, afirmaţie de care, de altfel, s-a şi râs în sala de judecată, găseşte o stranie susţinere în aprecierea circumspectă a istoricilor evrei, cei doi Kimche: „Astfel a început ceea ce ar fi trebui să fie unul dintre cele mai paradoxale episoade din întreaga perioadă a regimului nazist: omul care avea să intre în istorie dreptul unul dintre superucigaşii poporului evreu a ajuns să fie înscris pe liste drept un luptător activ în vederea salvării evreilor din Europa.”

Problema lui Eichmann era aceea că nu-şi amintea niciuna dintre faptele care ar fi putut susţine, cât de puţin, această poveste incredibilă, în timp ce învăţatul avocat al apărării probabil că nici nu ştia măcar că era ceva de reamintit. (Dr. Servatius ar fi putut chema ca martori ai apărării pe foştii agenţi din Aliyah Beth, cum era numită organizaţia pentru imigrările ilegale în Palestina. Ei şi-l mai aminteau cu siguranţă pe Eichmann şi trăiau acum în Israel.) Memoria lui Eichmann funcţiona doar în privinţa lucrurilor care aveau o legătură directă cu cariera sa. Aşa se face că îşi amintea vizita pe care i-o făcuse la Berlin un funcţionar palestinian care i-a vorbit despre viaţa din aşezămintele colective, şi pe care îl invitase de două ori la cină, şi asta deoarece vizita se încheiase cu o invitaţie formală în Palestina, unde evreii urmau să-i arate ţara. Fusese încântat. Nicio altă oficialitate nazistă nu fusese capabilă să meargă „într-o ţară străină îndepărtată”, iar el primise aprobarea de a întreprinde acea călătorie. Instanţa a

conchis că fusese trimis „într-o misiune de spionaj”, fapt neîndoielnic, dar care nu contrazicea povestea pe care Eichmann o spusese poliţiei. (Practic nu s-a ales nimic din această acţiune. Eichmann, laolaltă cu un ziarist din biroul său, un anume Herbert Hagen, abia a avut timp să urce pe muntele Carmel, la Haifa, înainte ca autorităţile britanice să-i deporteze pe amândoi în Egipt, refuzându-le eliberarea unor permise de intrare în Palestina. Conform spuselor lui Eichmann, „omul de la Haganah” – organizaţia militară evreiască care a devenit nucleul armatei israeliene – a venit să-i vadă la Cairo, şi ceea ce le-a spus el acolo a devenit subiectul unui „raport profund negativ” pe care Eichmann şi Hagen au primit – din partea superiorilor – ordinul să-l scrie în scopuri de propaganda. Acesta a fost publicat cum se cuvine.)

În afara unor asemenea triumfuri minore, Eichmann nu-şi amintea decât stări sufleteşti şi fraze stereotipe pe care le asociase acestora. Călătoria în Egipt avusese loc în 1937, înaintea activităţii sale de la Viena. Or, de la Viena el îşi amintea doar atmosfera generală şi cât de „înălţat” se simţise. Ţinând cont de uimitoarea sa virtuozitate de a nu respinge niciodată pentru totdeauna o stare şi fraza stereotipă asociată ei, atunci când acestea deveneau incompatibile cu o nouă eră, care cerea stări diferite şi fraze „înălţătoare” diferite – o virtuozitate pe care o demonstrase iar şi iar în timpul interogatoriilor de la poliţie –, există tentaţia de a crede în sinceritatea lui atunci când se referă la perioada petrecută la Viena ca la o idilă. Datorită lipsei totale de consistenţă în ceea ce priveşte gândurile şi sentimentele sale, această sinceritate nu este câtuşi de puţin ameninţată de faptul că anul pe care l-a petrecut la Viena, din primăvara lui 1938 până în martie 1939, se încadra într-o perioadă în care regimul nazist îşi părăsise atitudinea pro-sionistă. Făcea parte din esenţa dinamică a mişcării naziste, care a devenit tot mai radicală cu fiecare lună ce trecea. Însă una dintre trăsăturile remarcabile ale membrilor săi era faptul că, din punct de vedere psihologic, ei aveau tendinţa de a fi întotdeauna cu un pas în urma mişcării – că aveau probleme foarte mari în a ţine pasul cu ea sau, aşa cum obişnuia să spună Hitler, că nu puteau „sări peste propria lor umbra”.

Şi totuşi, mai incriminatorii decât orice fapte obiective erau golurile

de memorie ale lui Eichmann. La Viena existau anumiţi evrei care îşi aduceau perfect aminte de el – dr. Löwenherz şi Kommerzialrat Storfer –, dar ei nu erau acei emisari palestinieni care i-ar fi putut sprijini povestea. Josef Löwenherz, care după război a scris un memoriu foarte interesant despre negocierile sale cu Eichmann (unul dintre puţinele documente noi aduse de proces i-a fost arătat în parte lui Eichmann, care a fost de acord cu principalele afirmaţii ale autorului), a fost primul funcţionar evreu care a organizat efectiv o întreaga comunitate într-o instituţie aflată la dispoziţia autorităţilor naziste. Mai era şi unul dintre extrem de puţinii asemenea funcţionari care a obţinut o recompensă pentru serviciile făcute – i s-a permis să rămână la Viena până la sfârşitul războiului, când a emigrat în Anglia, apoi în Statele Unite. A murit la puţin timp după capturarea lui Eichmann, în 1960. Aşa cum am văzut, soarta lui Storfer a fost mai puţin fericită, dar, desigur, nu din vina lui Eichmann. Storfer îi înlocuise pe emisarii palestinieni, care deveniseră prea independenţi, iar sarcina pe care i-o încredinţase Eichmann era aceea de a organiza nişte transporturi ilegale de evrei în Palestina, fără ajutorul sioniştilor. Storfer nu era sionist şi nu făcuse dovada vreunui interes faţă de chestiunile evreieşti înainte de sosirea naziştilor în Austria. Şi totuși, cu ajutorul lui Eichmann, el a reușit în 1940 să scoată din Europa circa 3500 de evrei, într-o perioadă în care jumătate din Europa era ocupată de naziști, şi se pare că a făcut tot posibilul pentru a lămuri lucrurile cu palestinienii. (Probabil că asta avea Eichmann în minte atunci când a adăugat relatării sale referitoare la întâlnirea cu Storfer de la Auschwitz remarca criptică: „Storfer nu a trădat niciodată iudaismul, nici măcar cu un singur cuvânt, nu Storfer.”) Şi, în fine, un al treilea evreu, pe care Eichmann nu l-a omis niciodată când se referea la activităţile sale antebelice, era dr. Paul Eppstein, responsabil cu emigraţia din Berlin în timpul ultimilor ani ai *Reichsvereinigung*-ului – o organizaţie centrală evreiască desemnată de nazişti, ce nu trebuie confundată cu adevărata *Reichsvertretung* evreiască, care a fost dizolvată în iulie 1939. Dr. Eppstein a fost numit de Eichmann pentru a servi drept *Judenaltester* (evreu senior) la Theresienstadt, unde a fost împuşcat în 1944.

Cu alte cuvinte, singurii evrei de care își putea aminti Eichmann erau aceia care fuseseră cu totul în puterea lui. Îi uitase nu numai pe emisarii palestinieni, ci și pe cunoscuții săi timpurii de la Berlin, pe care îi cunoscuse bine pe când era încă implicat în munca de informații și era lipsit de puteri executive. Nu l-a menționat, de exemplu, niciodată pe dr. Franz Meyer, un fost membru al executivului organizației sioniste din Germania, care a venit să depună mărturie pentru acuzare referitor la legăturile sale cu acuzatul în perioada 1936–1939. Într-o anumită măsură, dr. Meyer a confirmat povestea lui Eichmann: la Berlin, funcționarii evrei puteau „înainta plângeri și cereri", exista un anumit gen de cooperare. Uneori, spunea Meyer, „veneam să cerem ceva, și erau împrejurări când el ne cerea nouă ceva". La vremea aceea, Eichmann „ne asculta efectiv și încerca în mod sincer să înțeleagă situația", comportamentul său era „destul de corect" – „obișnuia să mi se adreseze cu «Domnule» și să mă invite să iau loc". Însă în februarie 1939, totul s-a schimbat. Eichmann i-a convocat la Viena pe liderii evreimii germane pentru a le explica noile sale metode de emigrare „forțată". Și iată-l acolo, într-o cameră mare de la parterul Palatului Rothschild, recognoscibil, desigur, dar cu totul schimbat: „Le-am spus imediat prietenilor mei că nu știam dacă mă întâlnesc cu același om. Atât de dramatică era schimbarea [...] Iată-mă întâlnind un om care se comporta ca un stăpân peste viață și moarte. Ne-a primit cu insolență și grosolănie. Nu ne-a lăsat să ne apropiem de birou. A trebuit să rămânem în picioare." Acuzarea și judecătorii au fost de acord asupra faptului că Eichmann suferise o schimbare de personalitate, reală și de durată, odată cu promovarea într-un post cu puteri executive. Procesul a arătat însă că și aici el a dat dovadă de „căderi" și că niciodată lucrurile nu ar fi putut fi chiar atât de simple. A mai existat și martorul care a declarat că a avut o întrevedere cu el la Theresienstadt, în martie 1945, când Eichmann s-a arătat iarăși extrem de interesat de chestiunile sioniste – martorul era membru al unei organizații sioniste de tineret și poseda un certificat de intrare în Palestina. Interviul s-a „desfășurat într-un limbaj foarte plăcut, iar atitudinea [față de cel intervievat] a fost amabilă și plină de respect". (Ciudat, avocatul apărării nu a menționat niciodată în pledoaria sa

depoziţia acestui martor.)

Oricare ar fi îndoielile care planează asupra schimbării de personalitate suferite de Eichmann la Viena, nu există dubii asupra faptului că această numire a marcat un adevărat început în cariera sa. Între 1937 şi 1941, a fost promovat de patru ori; în paisprezece luni a ajuns de la gradul de *Untersturmführer* la cel de *Hauptsturmführer* (altfel spus, de la sublocotenent la căpitan); şi după încă un an şi jumătate a fost făcut *Obersturmbannführer,* sau locotenent-colonel. Aceasta s-a întâmplat în octombrie 1941, puţin după ce îi fusese atribuit rolul din cadrul Soluţiei Finale, rol care avea să-l aducă în faţa Tribunalului Districtual de la Ierusalim. Acolo, spre mare sa durere, s-a „împotmolit”; după cum a perceput el situaţia, nu mai exista nicio posibilitate de promovare accesibilă din secţia în cadrul căreia lucra. Dar asta nu o putea şti în timpul celor patru ani de ascensiune rapidă, mai rapidă şi mai spectaculoasă decât şi-ar fi putut închipui vreodată. La Viena făcuse dovada zelului său, iar acum era recunoscut nu doar ca un expert al „chestiunii evreieşti”, al complicaţiilor din cadrul organizaţiilor şi partidelor sioniste, ci şi ca o „autoritate” în domeniul emigrării şi al evacuării, ca un „maestru” care ştia cum să-i facă pe oameni să se strămute. Cel mai mare triumf al său a venit curând după *Kristallnacht*, în noiembrie 1938, când pe evreii germani dorinţa de a scăpa îi înnebunise. Göring, probabil la iniţiativa lui Heydrich, a hotărât să înfiinţeze la Berlin un Centru al Reichului destinat emigrării evreilor şi, în scrisoarea conţinând directivele, biroul vienez al lui Eichmann era menţionat în mod special drept model pentru instituirea unei autorităţi centrale. Totuşi, şeful biroului de la Berlin nu urma să fie Eichmann, ci admiratul său şef ulterior Heinrich Müller, o altă descoperire a lui Heydrich. Heydrich tocmai îl scosese pe Müller din postul său de ofiţer obişnuit în cadrul poliţiei bavareze (nu era nici măcar membru al Partidului şi, până în 1933, fusese chiar oponent), chemându-l la Gestapo, la Berlin, deoarece acesta era cunoscut drept o autoritate în domeniu sistemului poliţienesc al Rusiei Sovietice. Şi pentru Müller acesta a fost începutul carierei sale, deşi şi el a trebuit să pornească la drum cu o însărcinare la fel de neînsemnată. (Întâmplător, Müller, care nu avea tendinţa de bravadă a lui Eichmann

şi era cunoscut pentru „comportamentul de sfinx”, a reuşit în cele din urmă să dispară; nimeni nu-i cunoaşte adăposturile, deşi circulă zvonuri că, mai întâi, Germania de Est şi acum Albania profită de serviciile expertului în poliţia rusă.)

În martie 1939, Hitler a intrat în Cehoslovacia şi a pus bazele unui protectorat asupra Boemiei şi Moraviei. Eichmann a fost imediat numit pentru a înfiinţa un alt centru de emigrare, pentru evreii din Praga. „La început, nu eram prea fericit să părăsesc Viena, căci dacă ai organizat un asemenea birou şi vezi cum totul merge lin şi fără probleme, nu eşti dornic să renunţi la el.” Şi, într-adevăr, Praga a fost oarecum dezamăgitoare, deşi sistemul era acelaşi ca şi la Viena, şi asta deoarece: „Funcţionarii organizaţiilor evreieşti cehe s-au dus la Viena şi vienezii au venit la Praga, astfel încât eu nu mai trebuia să intervin deloc. Modelul de la Viena a fost pur şi simplu copiat şi dus la Praga. Aşa se face că toată afacerea a demarat automat”. Centrul de la Praga era însă mult mai mic şi, „regret că trebuie să spun, nu avea oameni de calibrul şi energia unui dr. Löwenherz”. Dar aceste motive personale de nemulţumire erau minore în comparaţie cu dificultăţile crescânde de altă natură, întru totul obiective. Sute de mii de evrei îşi părăsiseră ţările de baştină în câţiva ani şi alte milioane îşi aşteptau rândul, căci, prin proclamaţiile lor oficiale, guvernele polonez şi român dădeau de înţeles că şi ele doreau să scape de evreii lor. Nu înţelegeau de ce se indigna lumea dacă urmau paşii „unei naţiuni măreţe şi elevate”. (Acest enorm eşalon de potenţiali refugiaţi fusese adus la cunoştinţa opiniei publice cu ocazia Conferinţei de la Evian, ţinută în vara anului 1938 cu scopul principal de a rezolva anumite probleme ale evreimii germane, prin recurgere la acţiuni interguvernamentale. A fost un eşec răsunător şi a făcut mult rău evreilor germani.) Căile de emigrare peste ocean s-au blocat, tot aşa cum fuseseră epuizate anterior posibilităţile de refugiere în Europa şi, chiar şi în cel mai bun caz, dacă războiul nu s-ar fi suprapus cu planul său, cu greu ar mai fi putut Eichmann să repete, la Praga, miracolul vienez.

Or, el ştia foarte bine acest lucru, devenise cu adevărat un expert al chestiunilor legate de emigrare şi nu era de aşteptat să primească cu prea mare entuziasm noua sa numire. Războiul izbucnise în

septembrie 1939 şi, o lună mai târziu, Eichmann era rechemat la Berlin pentru a-i urma lui Müller la comanda Centrului Reichului pentru emigraţia evreiască. Cu un an înainte, aceasta ar fi fost o reală avansare, acum însă nu era momentul potrivit. Niciun om cu scaun la cap nu ar mai fi putut crede într-o soluţie a chestiunii evreieşti în termeni de emigrare forţată. Făcând oarecum abstracţie de dificultăţile strămutării oamenilor dintr-o ţară în alta pe timp de război, prin cucerirea teritoriilor poloneze, Reichul dobândise alte două sau trei milioane de evrei. Este adevărat că guvernul lui Hitler era încă dispus să îi lase pe evrei să plece (ordinul care a oprit orice emigraţie evreiască a venit abia doi ani mai târziu, în toamna anului 1941), iar dacă fusese hotărâtă vreo „soluţie finală”, oricum nimeni nu dăduse încă ordine în această privinţă deşi, în Est, evreii erau deja adunaţi în ghetouri şi eliminaţi de aşa numitele *Einsatzgruppen.* Era normal ca emigrarea, oricât ar fi fost ca de bine organizată la Berlin în conformitate cu „principiul liniei de asamblare”, să se autoepuizeze – proces pe care Eichmann l-a descris ca fiind „ca o extracţie dentară [...] fără consecinţe, aş spune, pentru niciuna dintre cele două părţi. De partea evreilor, deoarece era cu adevărat greu să obţii posibilităţi de emigrare, oricare ar fi fost ele, de partea noastră – deoarece nu exista zor sau grabă, nu exista niciun du-te-vino de oameni. Stăteam acolo, într-o clădire impunătoare, măreaţă, în mijlocul unui pustiu plictisitor”. Evident, dacă problema evreiască – specialitatea lui – rămânea o simplă chestiune de emigrare, Eichmann avea să rămână curând fără slujbă.

V. A doua soluţie: lagărele de concentrare

Abia la izbucnirea războiului, la 1 septembrie 1939, regimul nazist a devenit cu adevărat totalitar şi transparent criminal. Unul dintre cele mai importante momente, în acest sens, l-a constituit un decret, semnat de Himmler, prin care Serviciul de Securitate al SS-ului, de care aparţinea Eichmann din 1934 şi care era un organ al Partidului, a fuzionat cu Serviciul de Securitate al Statului, în care era inclusă Poliţia secretă, ori Gestapoul. Rezultatul acestei fuziuni a fost R.S.H.A. – Biroul Central pentru Securitatea Reichului, al cărui prim şef a fost Reinhardt Heydrich; după moartea lui Heydrich, survenită în 1942, postul a fost preluat de vechea cunoştinţă a lui Eichmann din Linz, dr. Ernst Kaltenbrunner. Toţi oficialii Poliţiei, nu numai cei ai Gestapoului, ci şi ai Poliţiei judiciare, precum şi ai Serviciului de Securitate au primit titluri SS conform vechilor lor grade, indiferent dacă fuseseră ori nu membri de partid, ceea ce a însemnat că, peste noapte, cea mai mare parte a fostelor servicii civile fusese încorporată în aripa radicală, extremistă a ierarhici naziste. Nimeni, din câte ştim, nu a protestat, nici nu şi-a dat demisia din funcţie. (Deşi Himmler, creierul şi fondatorul SS-ului, fusese din 1936 şi şeful Poliţiei germane, cele două aparate de stat rămăseseră separate până în acel moment.) De altfel, R.S.H.A. era numai unul dintre cele 12 birouri centrale ale SS-ului, cele mai importante, în contextul respectiv, fiind Biroul Central al Poliţiei de Ordine, condus de generalul Kurt Daluege, responsabil cu strângerea evreilor, şi Biroul Central pentru Administraţie şi Economie *(Wirschafts- Verwaltungshauptamt,* sau W.V.H.A.), condus de Oswald Pohl, în sarcina căruia se aflau lagărele de concentrare şi care mai

târziu va răspunde şi de latura „economică” a exterminării.

Aceasta atitudine „obiectivă” – ce vorbea despre lagărele de concentrare în termenii „administraţiei”, iar despre lagărele de exterminare în cei ai „economici” – era tipică mentalităţii SS-ului, lucru de care, la proces, Eichmann era încă foarte mândru. Prin prisma acestei „obiectivităţi” *(Sachlichkeit),* SS-ul se desolidariza de doi „emoţionali” ca Streicher, acel „nebun închipuit”, şi de asemenea de anumite „mărimi din Partidul teutonic-german ce se purtau ca nişte barbari”. Eichmann îl admira mult pe Heydrich pentru faptul că nu era deloc de acord cu asemenea nonsensuri şi, dimpotrivă, îl detesta pe Himmler – printre altele – pentru că acest Reichsführer SS şi şef al Poliţiei germane se lăsase influenţat, „pentru o anumită perioadă de timp, de asemenea extremisme”. Cu toate acestea, pe parcursul derulării procesului, nu acuzatul *Obersturmbannführer SS a.D.* avea să câştige premiul pentru „obiectivitate”, ci dr. Servatius, un avocat specializat în afaceri din Köln, care nu aderase niciodată la Partidul Nazist şi care avea să dea instanţei judecătoreşti o lecţie despre ceea ce înseamnă să nu fi „emoţional”, astfel încât nimeni dintre cei ce l-au auzit n-o vor putea uita. Acest moment memorabil, unul dintre cele câteva din întregul proces, s-a petrecut în timpul scurtei pledoarii a apărării, după care curtea s-a retras pentru deliberare, următorul termen fiind stabilit peste patru luni. Servatius l-a declarat pe inculpat nevinovat de acuzaţiile ce i se aduc referitor la „colecţia de schelete, la sterilizări, la uciderile prin gaz otrăvitor şi la *alte proceduri medicale”,* moment în care judecătorul Halevi l-a întrerupt. „Cred, dr. Servatius, că a fost vorba despre un *lapsus linguae* când aţi folosit terminologia «proceduri medicale», referindu-vă la uciderile cu gaz.” La care dr. Servatius a răspuns: „A fost chiar o procedură medicală din moment ce s-au ocupat medicii de acest lucru; a fost *vorba despre ucidere, iar uciderea este, de asemenea, o problemă a medicinei”.* Şi pentru a se asigura, probabil, că judecătorii din Ierusalim nu vor uita felul în care germanii de rând, nu foştii membri SS, ori membri ai Partidului Nazist – pot privi chiar şi astăzi acte care în alte ţări se numesc crime, a repetat fraza din „Dosarul de instrumentare a cazului”, pregătit pentru Curtea Supremă; el a precizat din nou că nu Eichmann, ci unul dintre

subordonaţii săi, Rolf Güther, „s-a ocupat întotdeauna de probleme medicale”. Dr. Servatius este unul dintre cei bine documentaţi în „chestiunile medicale” ale celui de-al Treilea Reich. La Nürnberg, el l-a apărat pe dr. Karl Brandt, medicul personal al lui Hitler, ministru al sănătăţii şi şef al programului de eutanasiere.

Fiecare dintre Birourile Centrale ale SS-ului, conform organizării din timpul războiului, era împărţit în secţiuni şi subsecţiuni, iar R.S.H.A. ajunsese să aibă până la urmă şapte secţiuni principale. Secţiunea IV era biroul Gestapoului, condus de Gruppenführerul (general-maior) Heinrich Müller, al cărui grad era acelaşi pe care-l deţinuse în Poliţia bavareză. Sarcina sa era să combată „operaţiuni ostile statului”, acestea fiind de două categorii, „repartizate” pe două secţiuni distincte: Subsecţiunea IV-A se ocupa de „opozanţii” acuzaţi de comunism, sabotaj, liberalism şi asasinate, în timp ce Subsecţiunea IV-B avea în atenţie „sectele” – catolicii, protestanţii, masonii şi evreii. Fiecare categorie din aceste subsecţiuni avea un birou propriu însemnat cu o cifra arabă, astfel că Eichmann – în 1941 – fusese numit în biroul cu „indicativul” IV-B-4 din R.S.H.A. Şi cum superiorul său ierarhic trecuse în nefiinţă, adevăratul superior a fost întotdeauna Müller. Müller, al cărui superior era Heydrich, şi mai târziu Kaltenbrunner, fiecare dintre aceştia fiind, la rândul lor, sub comanda lui Himmler, care primea ordine direct de la Hitler.

În afară de cele douăsprezece Birouri Centrale, Himmler conducea şi o altă structură organizatorică, complet diferită, dar care avea, la rândul ei, un rol imens în executarea Soluţiei Finale. Era vorba despre reţeaua Höherer SS-und Pohzeiführer (demnitari SS şi şefi de poliţie); acest lanţ de oficiali nu era legat de R.S.H.A., ci erau subordonaţii lui Himmler şi-i disponibilizau pe Eichmann şi oamenii lui, la ordinele acestuia. Pe de altă parte, *Einsatzgruppen* erau sub comanda lui Heydrich şi a R.S.H.A – ceea ce, bineînţeles, nu însemna neapărat că Eichmann avea vreo legătură cu aceştia. Totodată, comandanţii *Einsatzgruppen* aveau, invariabil, grade mai mari decât Eichmann. Din punct de vedere tehnic şi organizatoric, poziţia lui Eichmann nu era una de vârf; postul său a devenit atât de important numai fiindcă chestiunea evreiască, din pure motive ideologice, devenise – la rândul

ei – tot mai importantă, cu fiecare zi, săptămână şi luna de război, până când, în anii declinului – din 1943 încolo –, luase proporţii fantastice. La sfârşit biroul său rămăsese unicul care, oficial, se ocupa numai şi numai de „opoziţia evreiască', deşi, în fapt, îşi pierduse monopolul având în vedere că, între timp, toate birourile şi întreg aparatul de stat şi de partid, armata şi SS ul erau ocupate „să rezolve" problema. Chiar dacă ne referim doar la funcţionarea poliţiei şi lăsăm la o parte toate celelalte compartimente, tabloul este îngrozitor de complicat, dacă ne gândim ea la *Einsatzgruppen*, la superiorii din SS şi la conducătorii Poliţiei trebuie să adăugam comandanţii şi inspectorii de securitate ai Poliţiei şi Serviciului de Securitate. Fiecare dintre aceste grupuri aparţineau unor verigi diferite ale lanţului de comandă pentru ca, în final, să ajungă la Himmler, dar ele erau egale şi independente ca funcţie, între ele nu se raportau ierarhic la niciunul dintre ofiţerii superiori din vreun alt grup. La proces, trebuie să admitem, acuzarea s-a aflat într-o postură dificilă pentru a găsi ieşirea din acest labirint de instituţii paralele, de fiecare dată când a încercat să fixeze zona de responsabilitate a lui Eichmann. (Dacă procesul ar fi avut loc în zilele noastre, aceasta sarcină ar fi fost mult mai uşoară, datorita apariţiei cărţii lui Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews - Distrugerea evreilor europeni,* care a reușit să prezinte prima descriere clară a acestei incredibil de complicate maşinării de distrugere.)

Mai departe, trebuie amintit că toate aceste organe, cu puteri enorme, se aflau într-o acerbă competiţie – ceea nu însemna nimic bun pentru victimele lor, de vreme ce aveau o unică ambiţie: aceea de a ucide cât mai mulţi evrei. Acest spirit de competiţie care, desigur, a insuflat fiecăruia o mare loialitate faţă de propria unitate, s-a păstrat şi în timpul războiului, doar că a acţionat în sens invers: s-a transformat în dorinţa fiecăruia de „a-şi exonera unitatea" pe seama celorlalţi. Aceasta a fost şi explicaţia pe care a dat-o Eichmann, când a fost confruntat cu memoriile lui Rudolf Höss, comandantul de la Auschwitz, în care Eichmann era acuzat de anumite fapte pe care, spunea el, nu le-a comis şi nici nu ar fi avut cum să le comită. A admis faptul că Höss n-ar fi avut motive personale să-l împovăreze cu acte de care nu era vinovat, de vreme ce relaţiile dintre ei erau chiar prieteneşti; a insistat

însă în zadar că Höss voia să-şi disculpe compartimentul, W.V.H.A., şi să lase toată răspunderea pe seama R.S.H.A. Ceva asemănător se întâmplase la Nürnberg, unde acuzaţii oferiseră un spectacol jalnic, acuzându-se unii pe alţii – deşi niciunul nu l-a acuzat pe Hitler! Totuşi, niciunul n-a făcut acest lucru doar pentru a-şi salva pielea pe seama celorlalţi; acuzaţii, făceau parte din organizaţii diferite, cu vechi şi adânc implantate ostilităţi reciproce. Doctorul Hans Globke, cu care ne-am mai întâlnit ca martor al acuzării la Nürnberg, a încercat să salveze Ministerul de Interne pe seama Ministerului de Externe. Eichmann, pe de altă parte, a încercat mereu să-l apere pe Müller, Heydrich şi Kaltenbrunner, deşi ultimul se purtase foarte urât cu el. Fără îndoială, la Ierusalim, una dintre greşelile capitale ale acuzării a constat în faptul că s-a bazat prea mult pe depoziţiile – sub jurământ sau nu – foştilor ofiţeri superiori nazişti, morţi şi în viaţă; nu s-a observat, şi probabil că nici nu se putea observa cât de dubioase erau aceste documente ca surse pentru stabilirea faptelor. Chiar şi hotărârea judecătorească, evaluând mărturiile incriminatorii ale altor criminali nazişti, s-a conformat (aşa cum remarcau unii dintre martorii apărării) „obiceiului împământenit, pe parcursul proceselor crimelor de război, de a transfera, cât de mult posibil, vinovăţia asupra persoanelor absente ori considerate dispărute”.

Când Eichmann a ajuns în noul său post, în Secţia IV a E.S.H.A., a fost pus în situaţia de a rezolva o dilemă incomodă: pe de-o parte „emigrarea forţată” era formula oficială pentru soluţionarea problemei evreieşti, şi, pe de altă parte, emigrarea nu mai era posibilă. Pentru prima dată (şi ultima) în viaţa sa din SS, Eichmann era forţat de împrejurări să ia iniţiativa, să constate dacă putea „naşte vreo idee”. Conform versiunii date de ancheta poliţienească, trei idei i-au venit în acest sens. Dar niciuna dintre ele nu i-a izbutit, a recunoscut el; tot ce a încercat de unul singur a fost sortit eşecului – lovitura finală a primit-o când a trebuit „să-şi părăsească” fortăreaţa personală din Berlin, înainte de a-i fi probat rezistenţa în faţa înaintării tancurilor ruseşti. Pe tot „frontul” numai frustrări; inepuizabila sursă de necazuri, după părerea lui, constase în aceea că el şi oamenii lui nu fuseseră lăsaţi în pace şi toate celelalte organisme de stat ori de partid îşi revendicaseră

partea în „soluţionarea" problemei, ceea ce a dus la apariţia ca din pământ a unei adevărate armate de „experţi în ale evreilor", care se călcau pe picioare unii pe alţii, în zelul de a fi primii într-un domeniu despre care nu ştiau nimic. Pentru aceştia, Eichmann nutrea cel mai adânc dispreţ, atât pentru că erau ultimii veniţi şi încercau să se îmbogăţească – adeseori reuşind să devină bogaţi de-a binelea pe durata serviciului lor –, cât şi pentru că se dovedeau nişte ignoranţi, care nu citiseră nici măcar una sau două dintre „cărţile de căpătâi".

Cele trei vise – trei idei – ale sale s-au dovedit a fi fost inspirate de „cărţile esenţiale", dar s-a văzut, totodată, că două dintre cele trei nu-i aparţineau deloc, iar în ceea ce o priveşte pe a treia – ei bine, ne spune chiar el: „Nu mai ştiu dacă lui Stahlecker [superiorul său de la Viena şi Praga] ori mie mi-a venit ideea respectivă, oricum important este că aceasta s-a născut," Această ultima idee a fost, de fapt, cronologic, prima; era „ideea Nisko", iar eşecul ei a fost pentru Eichmann cea mai clară dovadă posibilă a răului pe care-l poate provoca intervenţia. (Vinovatul, în acest caz, era Hans Frank, Guvernatorul general al Poloniei.) Pentru a putea înţelege planul, trebuie să ne reamintim că, după cucerirea Poloniei, înainte de atacarea Rusiei de către Germania, teritoriile poloneze fuseseră împărţite între Germania şi Rusia; partea germană era formată din regiunile vestice, încorporate Reichului, precum şi din aşa-zisa Zonă Estică, incluzând Varşovia, care era cunoscută sub numele de Guvernoratul General al Poloniei. La acea dată, Zona Estică era tratată ca teritoriu ocupat. Cum soluţia de moment a chestiunii evreieşti era încă „emigrarea forţată", cu scopul de a „curăţa" Germania de evrei *(judenrein)* părea foarte normal ca evreii polonezi din teritoriile anexate, împreună cu evreu rămaşi prin alte părţi ale Reichului, să fi fost „grupaţi" în Guvernoratul General al Poloniei, care oricum nu era considerat ca parte integrantă a Reichului. Din decembrie 1939 au început evacuările către est şi cam un milion de evrei – şase sute de mii luaţi din zonele încorporate şi patru sute de mii din Reich – au început să sosească în Guvernoratul General.

Dacă versiunea lui Eichmann despre aventura Nisko este adevărată – şi nu avem motive să nu-l credem –, atunci el sau, mai probabil, superiorul sau de la Praga şi Viena, generalul de brigadă

(Brigadenführer) Franz Stahlecker, trebuie să fi anticipat evenimentele cu multe luni în urmă. Acest dr. Stahlecker, cum grijuliu îl numea Eichmann, era în opinia sa un om foarte fin şi educat, foarte raţional şi „descătuşat de ură şi şovinism de orice fel" – la Viena obişnuia să dea mâna cu funcţionarii evrei. Un an şi jumătate mai târziu, în primăvara lui 1941, acest domn rafinat fusese numit Comandant al *Einsatzgruppen A* şi a ordonat să fie împuşcaţi, în mai puţin de un an (el însuşi a fost ucis într-o acţiune, în 1942), 250.000 de evrei – după cum cu mândrie îi raportase el însuşi lui Himmler, deşi superiorul său direct la *Einsatzgruppen* (care erau unităţi de politie) era şeful R.S.H.A.-ului, adică Reinhardt Heydrich. Dar acestea aveau să se întâmple mai târziu; acum însă, în septembrie 1939, în timp ce armata germană era încă ocupată cu cotropirea teritoriilor poloneze, Eichmann şi dr. Stahlecker începuseră să se gândească în secret care ar fi modalităţile prin care Serviciul de Securitate al SS îşi putea exercita influenţa în Est. Ceea ce le trebuia era „o cât mai mare zonă în Polonia, care să fie amenajată şi pregătită pentru un stat autonom evreiesc, sub forma unui protectorat [...] Aceasta ar putea fi soluţia". Şi s-au pus pe treabă, din proprie iniţiativă, fără vreun ordin formal, angajându-se într-o acţiune de recunoaştere. Au plecat în districtul Radom, pe râul San, nu departe de graniţa sovietică, unde „au văzut un teritoriu imens, sate, pieţe, mici oraşe", şi „ne-am zis: asta ne trebuie şi de ce nu i-am recoloniza pe polonezi, de vreme ce, peste tot, oamenii sunt recolonizaţi"; aceasta va îi „soluţia chestiunii evreieşti" – *terra ferma* – cel puţin pentru câtva timp.

La început, totul parea să meargă foarte bine. L-au informat pe Heydrich, iar Heydrich a fost de acord şi le-a spus să continue. Astfel s-a întâmplat ca – deşi, la Ierusalim, Eichmann uitase complet de el – proiectul lor să se potrivească ca o mănuşă planului general al lui Heydrich în acea fază, pentru soluţionarea chestiunii evreieşti. Pe 21 septembrie 1939, el a convocat o întrunire a „şefilor de departamente ai R.S.H.A. şi ai *Einsatzgruppen* (operative deja în Polonia), în cadrul căreia s-au dat directive generale de acţiune pentru viitorul imediat: concentrarea evreilor în ghetouri, alcătuirea unui Consiliu al Bătrânilor Evrei şi deportarea tuturor evreilor, în Guvernoratul

General al Poloniei. La data întrunirii, Eichmann constituia „Centrul evreiesc de emigrare” – cum s-a dovedit la proces prin intermediul proceselor-verbale descoperite de Biroul 06 al Poliţiei Israelite, în Arhivele naţionale de la Washington. A urmat, la iniţiativa lui Eichmann, ori a lui Stahlecker, un plan concret de îndeplinire a directivelor lui Heydrich. Şi iată-i, mii de oameni, în special din Austria, deportaţi alandala în acest loc uitat de Dumnezeu, pe care un ofiţer SS – Eric Rajakowitsch, care mai târziu a fost însărcinat cu deportarea evreilor olandezi – li-l descria ca fiind locul „promis de Führer evreilor pentru a le fi noua casă. Nu sunt clădiri acolo, nu sunt locuinţe. Ceea ce veţi clădi, aceea veţi avea deasupra capului. Nu există apă, puţurile sunt infectate, bântuie holera, dizenteria şi tifosul. Dacă vă veţi strădui şi veţi săpa şi veţi găsi apă, atunci veţi avea apă”. După cum se poate observa, „totul arăta minunat”, cu excepţia faptului că SS-ul expediase pe unii dintre evreii din acel paradis direct peste graniţa sovietică, pe lângă alţi câţiva care avuseseră bunul-simţ să fugă din proprie iniţiativă. Atunci, Eichmann s-a plâns că „au început obstrucţiile din partea lui Hans Frank”, pe care uitaseră să-l informeze ce se va întâmpla în teritoriul „lui”. „Frank a raportat la Berlin şi au început ostilităţile. El voia să rezolve problema evreiască în felul său. Nu mai dorea să primească evrei în Guvernoratul General al Poloniei. Cei ce sosiseră trebuiau să dispară imediat.” Şi au şi dispărut; unii au fost chiar repatriaţi, ceea ce nu se întâmplase până atunci şi nici nu avea să se mai repete, iar cei care s-au întors la Viena au fost înregistraţi în dosarele Poliţie ca „întorşi de la perfecţionare” – ciudata recădere în faza prosionistă a mişcării.

Dorinţa lui Eichmann de a câştiga teritorii pentru evreii „săi” poate fi mai bine înţeleasă în termenii propriei sale cariere. Planul Nisko „s-a născut” pe parcursul rapidei sale avansări şi este mai mult decât probabil că se va fi visat viitorul Guvernator general – ca Hans Frank, în Polonia, ori ca Heydrich, în Cehoslovacia – al „Statului evreiesc”. Eşecul rapid al întregii acţiuni trebuie că-i va fi fost o lecţie în ceea ce priveşte posibilităţile şi avantajele iniţiativei „private”. Şi cu toate ca el şi Stahlecker acţionaseră în limitele planului-cadru al directivelor lui Heydrich şi cu consimţământul explicit al acestuia, aceasta unică

repatriere a evreilor, o clară înfrângere temporară pentru Poliţie şi SS, trebuie să-l fi învăţat de asemenea că puterea constant crescândă, în beneficiu personal, nu ducea totuşi la atotputernicie şi că ministerele şi celelalte instituţii de partid sunt gata oricând să lupte pentru a-şi menţine puterea.

A doua tentativă a lui Eichmann de „a pune pământ solid sub picioarele evreilor" a fost proiectul Madagascar. Planul de a evacua patru milioane de evrei din Europa în insula franceză de pe coasta de sud-est a Africii – o insulă cu 4.370.000 de nativi şi o suprafaţă de 587.041 km² de pământ sărac – a luat fiinţă la Ministerul de Externe şi a fost transmis la R.S.H.A., deoarece, potrivit declaraţiei doctorului Martin Luther, cel însărcinat cu problemele evreieşti în Wilhelmstrasse, numai Poliţia „avea experienţa şi mijloacele tehnice necesare pentru a efectua evacuarea *în masă* a evreilor şi pentru a asigura supravegherea permanentă a persoanelor evacuate". „Statul evreiesc" urma să aibă un guvernator din Poliţie, sub jurisdicţia lui Himmler. Proiectul în sine a avut o istorie ciudată. Eichmann, confundând Madagascarul cu Uganda, pretindea că a avut „un vis exact ca cel de odinioară al protagonistului evreu al ideii de stat evreu, Theodor Herzl", ceea ce nici nu era departe de adevăr; cu acest vis cochetase guvernul polonez care, în 1937, a fluturat ideea constatând însă că ar fi fost imposibil să îmbarce şi să transporte trei milioane de evrei fără a-i omorî, iar ceva mai târziu ministrul francez de externe Georges Bonnet avusese, şi el, ideea, mai modestă ce-i drept, de a transporta evreii străini din Franţa, în număr de două sute de mii, în coloniile franceze.

Bonnet s-a consultat chiar cu Joachim von Ribbentrop în acest sens, în 1938. În orice caz, lui Eichmann i s-a cerut în 1940, când afacerile lui într-ale emigraţiei stagnaseră definitiv, să elaboreze un plan detaliat pentru evacuarea a patru milioane de evrei în Madagascar, proiect care pare să-i fi ocupat cea mai mare parte a timpului pană la invazia în Rusia, un an mai târziu (patru milioane era un preţ extrem de scăzut pentru o Europă fără evrei – *judenrein.* Bineînţeles că nu fuseseră „numărate" cele trei milioane de evrei polonezi al căror masacru începuse din primele zile ale războiului). Nimeni, în afara lui Eichmann

şi a altor câtorva vizionari, nu a luat în serios toată treaba, pentru că – pe lângă faptul că se ştia că teritoriul nu era potrivit şi, în plus, aparţinea totuşi francezilor – planul ar fi necesitat spaţiu de îmbarcare pentru patru milioane de indivizi şi asta în mijlocul unui război, în momentul în care Atlanticul era supravegheat de Marina britanică. Proiectul Madagascar a fost menit să fie o manta de vreme rea, la adăpostul căreia de fapt să se definitiveze preparativele pentru exterminarea fizică a tuturor evreilor Europei Occidentale (uciderea evreilor polonezi s-a făcut fără acest „acoperământ”!), iar marele sau avantaj, ţinând cont de armata de antisemiţi instruiţi, consta în familiarizarea acestora cu ideea ca nimic altceva decât evacuarea completă din Europa a evreilor n-ar rezolva problema nici „disimilaţia”, nici ghetourile, nimic n-ar fi de ajuns. Când, un an mai târziu, proiectul Madagascar a fost declarat „demodat”, toată lumea era psihologic, ori cel puţin logic, pregătită pentru pasul următor: de vreme ce nu era niciun teritoriu unde să poată fi „evacuaţi”, unica „soluţie” rămasă era exterminarea.

Nu putem afirma că Eichmann, cel care a dezvăluit adevărul pentru generaţiile viitoare, ar fi bănuit vreodată existenţa unor asemenea planuri sinistre. Ceea ce a dus la eşuarea proiectului Madagascar a fost lipsa de timp, timp ce s-a risipit cu nenumăratele interferenţe ale celorlalte birouri. La Ierusalim, poliţia, ca şi tribunalul au încercat să-l scoată pe Eichmann din împăcarea cu sine. L-au confruntat deci cu cele două documente referitoare la întâlnirea din 21 septembrie 1939, menţionate mai înainte; unul dintre ele, un telex trimis de Heydrich conţinând directive concrete către *Einsatzgruppen*, făcea pentru prima oară distincţia între „un obiectiv final, necesitând mai mult timp”, care trebuia considerat „strict secret”, şi „etapele preliminare pentru îndeplinirea obiectivului final”. Expresia „soluţia finală” nu apărea încă, iar documentul păstrează tăcerea asupra sensului exact al „obiectivului final”. Prin urmare, Eichmann putea să se fi gândit că „obiectivul final” era proiectul său, proiectul Madagascar care, la acea dată, era vânturat prin toate ministerele germane; pentru o evacuare în masă, concentrarea tuturor evreilor era un „stadiu” preliminar absolut necesar. Dar Eichmann, după ce a citit cu grijă documentul, a

afirmat imediat că el era convins în sinea lui că „obiectivul final” nu putea însemna decât „exterminarea fizică” şi a conchis spunând că „ideea de bază încolţise deja în minţile conducerii superioare, sau a celor care se aflau în vârful piramidei”. Putea fi adevărat, dar atunci ar fi trebuit să admită că proiectul Madagascar nu era decât o farsă. El n-a recunoscut acest lucru; a rămas la versiunea sa asupra proiectului. Ca şi cum povestea aceea ar fi bătut o potecă separată în memoria sa, constituindu-se într-o unică realitate în pofida raţiunii şi a argumentelor şi informaţiilor, dincolo de orice înţeles.

Memoria aceea îi spunea că existase doar o pauză în activităţile împotriva evreilor din Europa de Vest şi Centrală, ce începea cu izbucnirea războiului (Hitler, în discursul său de la Reichstag, din 30 ianuarie 1939, „profeţise” că războiul va duce la „anihilarea rasei evreilor din Europa”) şi se sfârşea cu invazia din Rusia sovietică. Chiar dacă şi în acest timp diversele compartimente ale putem tăceau tot posibilul pentru eliminarea „evreimii oponente”, neexistând o politică unitară, părea că fiecare departament avea propria sa „soluţie”, pe care ar fi putut ori s-o pună în practică, ori să o folosească drept armă împotriva soluţiilor celorlalţi. Soluţia lui Eichmann consta într-un stat poliţienesc, iar pentru asta avea nevoie de un teritoriu mare. Toate „eforturile au fost zadarnice din cauza lipsei de înţelegere a celor implicaţi”, din cauza „rivalităţilor” a costurilor, a ciorovăielilor, a faptului că toţi erau într-o permanentă „cursă pentru supremaţie”. Mai apoi a fost prea târziu; războiul împotriva Rusiei „a căzut ca un trăsnet”. Acesta a fost sfârşitul visurilor sale, după cum a marcat şi sfârşitul „erei de căutare a unei soluţii convenabile pentru ambele părţi”. A însemnat, de asemenea, aşa cum Eichmann însuşi a recunoscut în memoriile pe care le-a scris în Argentina, „sfârşitul unei epoci a legilor, ordonanţelor şi decretelor după care erau trataţi evreii”. Şi chiar mai mult, după spusele lui, a fost sfârşitul carierei sale. Chiar dacă această afirmaţie pare deplasată în contextul „faimei” sale de după război, trebuie să recunoaştem că avea ceva sens. Departamentul său, care fie pe timpul „emigrării forţate”, fie în vremea „visatului” stat evreiesc condus de nazişti, era autoritatea supremă în problemele evreieşti căzuse acum „în planul al doilea, deoarece noile

iniţiative fuseseră transferate altor unităţi, iar negocierile erau purtate de un alt Birou Central, aflat sub comanda fostului Reichsführer SS şi şef al Poliţiei germane”. Acele „alte unităţi” erau de fapt grupuri de ucigaşi, care operau în spatele frontului din est şi a căror misiune specială consta în masacrarea populaţiei civile, a evreilor în special; celălalt Birou Central era W.V.H.A., condus de Oswald Pohl, la care, acum, Eichmann trebuia să apeleze pentru a i se comunica destinaţia finală a fiecărei „încărcături” de evrei. Aceasta era calculată în funcţie de „capacitatea de absorbţie” a diferitelor instalaţii destinate uciderii şi, de asemenea, în funcţie de cererea de sclavi pe piaţa de muncă a numeroaselor întreprinderi, care se orientaseră înţelept deschizând filiale în apropierea lagărelor morţii. (În afara modestelor întreprinderi industriale ale SS-ului, firme germane celebre, ca I.G. Farben, Krupp Werke, chiar şi Siemens-Schuckert Werke, îşi construiseră sucursale la Auschwitz şi lângă lagărul de exterminare Lublin. Cooperarea dintre SS și oamenii de afaceri era excelentă; Höss de la Auschwitz a mărturisit că avea relaţii cordiale, în plan social, cu reprezentanţi de la LG. Farben. Cât despre condiţiile de muncă, ideea era foarte clară – a ucide prin muncă; după Hilberg, cel puţin 25.000 dintre cei 35.000 de evrei care au muncit pentru I.G. Farben au murit.) În ceea ce-l privea pe Eichmann, el simţea că evacuarea și deportarea nu mai constituiau ultimele etape ale „soluției”. Departamentul său devenise un simplu instrument. De aceea, el a avut toate motivele să fie „iritat și dezamăgit” când proiectul Madagascar a fost suspendat; un singur lucru îl mai consola, anume promovarea sa ca *Obersturmbannführer,* care s-a produs în octombrie 1941.

Ultima dată când Eichmann a mai încercat să realizeze ceva pe cont propriu a fost în septembrie 1941, trei luni după invadarea Rusiei. Era imediat după ce Heydrich, şef încă al R.S.H.A.-ului, devenise protector al Reichului în Boemia şi Moravia. Pentru a sărbători evenimentul, Heydrich convocase o conferinţă de presă în cadrul căreia promisese că în opt săptămâni Protectoratul va fi *judenrein* – fără evrei. După conferinţă, el se întreţine cu aceia care erau în măsură să dea acoperire vorbelor sale – cu Franz Stahlecker, pe atunci comandantul local al Serviciului de Securitate al Statului din Praga, şi cu subsecretarul de

stat Karl Hermann Frank, un fost lider sudet, care imediat după moartea lui Heydrich i-a succedat ca *Reichsprotektor.* Frank, după spusele lui Eichmann, era un tip de condiţie proastă, un antisemit de „tip Streicher”, care „nu ştia nimic despre soluţiile politice”, unul dintre aceia care „în mod autocratic şi, trebuie spus, în virtutea beţiei puterii, dădea pur şi simplu ordine şi atât”. Altfel însă conferinţa a fost interesantă. Pentru prima oară, Heydrich s-a arătat „mai uman” şi a admis, cu francheţe, că „vorbise gura fără el” – „lucru deloc surprinzător pentru un tip ambiţios şi impulsiv”, care „adesea lăsa să-i scape vorbe cu o grabă mai mare decât şi-ar fi dorit”. Deci Heydrich a spus: „Porcăria există, dar ce avem de făcut acum?” La care Eichmann ar fi răspuns: „Există o singură posibilitate în cazul în care nu vă retrageţi afirmaţia. Daţi-mi suficient loc pentru evreii care acum locuiesc dispersaţi prin tot Protectoratul.” (Un fel de teritoriu evreiesc pentru toţi exilaţii din diaspora.) din păcate însă, Frank – antisemit feroce, ca şi Streicher – a făcut atunci o propunere concretă, care viza ca spaţiu Theresienstadt. Drept pentru care Heydrich, mânat poate de beţia puterii, a ordonat pur şi simplu evacuarea imediată a nativilor cehi din Theresienstadt, pentru a face loc evreilor.

Eichmann a fost trimis în zona pentru a supraveghea operaţiunea. Dezamăgire: oraşul-cetate de pe malurile râului Eger era mult prea mic; în cel mai bun caz, ar fi putut deveni un lagăr de tranziţie pentru cei 90.000 de evrei din Moravia şi Boemia. (Theresienstadt a şi devenit lagăr de tranziţie pentru circa 50.000 dintre evreii cehi, în drumul lor spre Auschwitz, în timp ce aproximativ 20.000 au ajuns acolo direct.) Cunoaştem, din alte surse mai exacte decât memoria deficitară a lui Eichmann, ca Theresienstadt fusese destinat iniţial de către Heydrich unei categorii privilegiate de evrei, mai ales, deşi nu exclusiv, din Germania – funcţionari, personalităţi, veterani de război decoraţi, invalizi, evrei din căsătorii mixte şi evrei germani de peste 65 de ani (de aici şi porecla de *Altersghetto* – ghetouri ale bătrânilor). Oraşul s-a dovedit a fi prea mic chiar şi pentru acest număr restrâns de oameni şi, în 1943, cam la un an după înfiinţare, au început „epurările”, „degajările” (*Auflockerung),* prin care aglomeraţia era înlăturată – cu ajutorul transporturilor periodice spre Auschwitz. Dar, într-o anume

privinţă, memoria nu l-a trădat pe Eichmann. Theresienstadt a fost, de fapt, unicul lagăr de concentrare care nu a depins de autoritatea W.V.H.A. şi a rămas în răspunderea sa până la sfârşit. Comandanţii lagărului erau oameni din anturajul său şi mai mici în rang decât el, a fost unicul lagăr în care a avut cel puţin puterea de care a fost acuzat la Ierusalim că a dispus.

Sărind dezinvolt peste ani, memoria lui Eichmann – era, cronologic vorbind, cu doi ani înaintea evenimentelor în momentul în care spunea poliţiei povestea Theresienstadt-ului – nu avea control în timp, dar nu era nici haotică. Era mai degrabă asemenea unui depozit plin cu istorii umane dintre cele mai înspăimântătoare. Când şi-a amintit de Praga, şi-a amintit că atunci a avut ocazia să se afle în preajma renumitului Heydrich, care a dovedit că are şi „o latura mai umană”. Câteva şedinţe mai târziu, vorbea despre o excursie la Bratislava, în Slovacia, unde se întâmplase să se afle în momentul asasinarii lui Heydrich, îşi amintea că se găsise acolo ca invitat al lui Sano Mach, ministrul de interne al guvernului-marionetă instalat de germani în Slovacia. (În acel declarat antisemit guvern catolic, Mach reprezenta modelul german de antisemitism; el a refuzat să-i considere excepţii pe evreii botezaţi [convertiţi], fiind una dintre persoanele direct responsabile pentru deportarea în masă a evreimii slovace.) Eichmann şi-a reamintit acest lucru pentru că invitaţia pe filieră socială, civilă, din partea unui membru al guvernului era, pentru el, un lucru neobişnuit; o considerase o onoare. Mach, după cum îşi amintea Eichmann, era un tip simpatic, de viaţă, care-l invitase la o partidă de popice. Oare chiar să nu avut el, pe timp de război, nimic mai bun de făcut la Bratislava decât să joace popice cu ministrul de interne? Ei bine, nu, nicio altă treabă; îşi amintea totul perfect, cum jucaseră, cum li se serviseră băuturi chiar cu o clipă înaintea anunţării atentatului asupra lui Heydrich. Patru luni mai târziu, după ascultarea a 55 de benzi de magnetofon, căpitanul Less, anchetatorul israelit, a revenit asupra episodului respectiv şi Eichmann a recitat aceeaşi poveste, în cuvinte aproape identice, adăugând că acea zi fusese „de neuitat” pentru că „superiorul său fusese ucis atunci”. De data aceasta însă, el a fost confruntat cu un document care preciza că fusese trimis la Bratislava

pentru a discuta despre „acţiunile uzuale de evacuare a evreilor din Slovacia”. Şi-a admis eroarea pe loc: „Bineînţeles, bineînţeles, acesta era ordinul Berlinului, doar nu mă trimiteau acolo doar să joc popice!” Să fi minţit el de două ori cu seninătate? Greu de crezut. Evacuarea şi deportarea evreilor deveniseră chestiuni de rutină; ceea ce-i, rămăsese în minte erau popicele, faptul că pe atunci fusese invitatul lui Mach şi că auzise de atacul asupra lui Heydrich. Acest aspect era specific tipului său de memorie, neputându-şi aminti anul în care a avut loc acest eveniment memorabil, asasinarea de către patrioţii cehi a celui supranumit „călăul”.

Dacă memoria i-ar fi fost fidelă, n-ar pomenit deloc despre Theresienstadt. Pentru că povestea acestuia începea pe când „soluţia politică” fusese înmormântată şi începuse era „soluţiei fizice”. Era pe când, aşa cum a admis de bunăvoie şi spontan într-un alt context, fusese deja informat despre ordinul Führerului vizând Soluţia Finală. A realiza un teritoriu fără evrei *(judenrem*), când Heydrich promisese acelaşi lucru pentru Boemia şi Moravia, nu putea însemna altceva decât un program de deportări şi concentrări ale evreilor, în puncte de unde puteau fi trimişi spre centrele de exterminare. Că Theresienstadt-ul avea să servească altui scop, anume acela de a fi expoziţie pentru restul lumii – era unicul ghetou în care erau admişi reprezentanţii Crucii Roşii Internaţionale –, aceasta era cu totul altceva, un fapt despre care Eichmann, la ora aceea, nu avea habar şi care, oricum, nu se afla în competenţele sale.

VI. Soluţia Finală: exterminarea

Pe 22 iunie 1941, Hitler a declanşat atacul asupra Uniunii Sovietice şi şase ori opt săptămâni mai târziu Eichmann a fost convocat la biroul de la Berlin al lui Heydrich. Pe 31 iulie, Heydrich primise o scrisoare de la Reichsmarschallul Herman Göring, ministru al aviaţiei, prim-ministru al Prusiei, împuternicit pentru Planul de patru ani şi, nu în ultimul rând, adjunct al lui Hitler în ierarhia de stat (care era distinctă de cea de partid). Scrisoarea îl desemna pe Heydrich să pregătească „soluţia generală (*Gesamtlosung)* a problemei evreieşti în toată zona de influenţă a Germaniei din Europa" şi să sugereze „propuneri pentru […] implementarea mult doritei soluţii finale (*Endlösung*) pentru chestiunea evreiască". La vremea când Heydrich primea aceste instrucţiuni, fusese însărcinat deja – cum avea să explice Comandamentului Suprem al Armatei (*Oberkommando der Wehrmacht),* într-o scrisoare datată 6 noiembrie 1941 – „de câţiva ani cu obiectivul pregătirii soluţiei finale pentru chestiunea evreiască" (Reilinger) şi, de la începutul războiului cu Rusia, răspundea de uciderile în masă, de către *Einsatzgruppen,* în Est.

Heydrich şi-a început întrevederea cu Eichmann printr-un „mic discurs despre emigraţie" (care, practic, încetase, deşi ordinul oficial al lui Himmler, de oprire a oricărei emigraţii a evreilor cu excepţiile cazurilor aprobate de el personal, nu avea să devină operant decât câteva luni mai târziu), după care a spus: *Führerul a ordonat exterminarea evreilor.* Şi a completat: „Lucru total neobişnuit pentru felul său de a fi, a tăcut o bună bucată de vreme, ca şi cum ar fi vrut să testeze impactul propriilor cuvinte. Îmi amintesc totul ca şi cum s-ar fi

petrecut acum. În prima clipă, n-am priceput semnificaţia spuselor sale – îşi căuta cu grijă cuvintele; apoi am înţeles şi n-am zis nimic, pentru că nu mai era nimic de zis. Nu-mi trecuse niciodată prin minte aşa ceva, o asemenea soluţie, care să facă apel la violenţă. Îmi pierdusem brusc toată dăruirea, toată plăcerea muncii mele, orice iniţiativa şi orice interes; eram, ca să zic aşa, terminat. Într-un târziu, [Heydrich] mi-a spus: «Eichmann, vizitează-l pe Globocnik [unul dintre împuterniciţii lui Himmler în Guvernoratul General al Poloniei], la Lublin; vezi că Reichsführerul [Himmler] i-a dat deja ordinele necesare; informează-te ce a mai făcut între timp. Cred că foloseşte tranşeele ruseşti pentru lichidarea evreilor». Îmi aduc încă aminte de frazele rostite în timpul întrevederii, care luase deja sfârşit. Şi n-am să le uit, indiferent cât voi trăi." De fapt – după cum Eichmann îşi amintea încă în Argentina, dar nu şi la Ierusalim, lucru defavorabil pentru el, având în vedere că se discuta problema responsabilităţii sale reale în privinţa asasinatelor –, Heydrich spusese ceva mai mult: el îi spusese lui Eichmann că întreaga operaţiune se afla sub „autoritatea Biroului Central SS pentru Economie şi Administraţie" (W.V.H.A.) – adică nu a propriului său R.S.H.A. – şi, totodată, că numele de cod oficial pentru exterminare avea să fie Soluţia Finală.

Eichmann, fără îndoială, nu va fi fost printre primii informaţi de intenţiile lui Hitler. Am văzut mai sus că Heydrich muncise ani de zile în acest sens, probabil de la începutul războiului, dacă luăm în considerare spusele lui Himmler, care pretindea că i se comunicase despre aceasta „soluţie" (împotriva căreia şi protestase) încă de la înfrângerea Franţei, din vara lui 1940. Din martie 1941, deci cu şase luni înaintea întâlnirii lui Eichmann cu Heydrich, „în cercurile înalte ale partidului nu mai era un secret faptul că evreii urmau să fie exterminaţi", aşa cum a mărturisit şi Viktor Brack, de la Cancelaria Führerului, la Nürnberg. Dar Eichmann nu a făcut niciodată parte din elita Partidului, lucru pe care a încercat în van să îl explice la Ierusalim; niciodată nu i se spusese mai mult decât trebuia să ştie pentru a putea rezolva o problemă anume, limitată. E adevărat că, din eşalonul al doilea, el va fi fost printre primii cunoscători ai acestei „probleme ultrasecrete", care a rămas ultrasecretă, chiar şi după ce vestea se

răspândise printre membrii Partidului, prin toate ministerele, prin întreprinderile industriale ce foloseau munca brută, ca şi printre ofiţerii superiori (cel puţin) ai Armatei. Cu toate acestea, „caracterul ultrasecret" avea un scop practic. Cei care fuseseră încunoştinţaţi de ordinele Führerului erau avansaţi de la „purtători de ordine" la „purtători de secrete", sub prestare de jurământ. (Membrii S.D.-ului, printre care se afla Eichmann din 1934, prestau, oricum, un jurământ vizând păstrarea secretului.)

Mai mult, toată corespondenţa referitoare la această problemă era codificată într-o asemenea manieră încât, cu excepţia rapoartelor sosite de la *Einsatzgruppen,* rareori pot fi găsite, în documente, cuvinte ca „exterminare", „lichidare", ori „ucidere". Codul pentru acestea era „soluţia finală", ori „evacuare" (*Aussiedlung*), ori „tratament special" (*Sonderbehandlung*); deportarea – dacă nu era vorba despre evreii trimişi la Theresienstadt, „ghetoul bătrânilor", pentru evreii privilegiaţi numindu-se, în acest caz „schimbare de reşedinţă" – primise codurile: „reaşezare" (*Umsiedlung)* şi „muncă în Est" (*Arbeitseinsatz im Osten),* înţelesul acestor ultime două sintagme fiind acela că evreii erau temporar colonizaţi în ghetouri, iar un anume procent dintre ei erau folosiţi la munci, o anumită perioadă. În unele împrejurări, se operau mici modificări. De exemplu, un oficial de la Externe a propus ca, în corespondenţa cu Vaticanul, uciderea evreilor să fie numită „soluţia radicală"; idee ingenioasă, având în vedere că, în accepţiunea naziştilor, guvernul catolic al Slovaciei, un guvern-marionetă în treburile căruia se amestecase Vaticanul, nu fusese „îndeajuns de radical" privind legislaţia antievreiască, comiţând „erori fundamentale" de genul celei de a-i exclude pe evreii botezaţi. Limbajul necodificat era folosit doar între „purtătorii de secrete", în grupuri restrânse, şi este puţin probabil să se fi folosit acest limbaj ce definea ocupaţia lor murdară în prezenţa stenografilor ori a altor persoane oficiale. Oricare altele ar fi putut fi motivele regulilor limbajului strict, acestea s-au dovedit de un ajutor nepreţuit în menţinerea ordinii şi a unui psihic normal în caracatiţa serviciilor diverse ce se ocupau de problemă şi a căror cooperare era esenţială. Mai mult, chiar sintagma „limbaj codificat" (*Sprachregelung)* era un cod în sine; era, în limbaj

comun, o minciună. Asta pentru că, atunci când un asemenea „purtător de secrete” primea ordinul de a merge a o întâlnire cu cineva din lumea de afară – aşa cum Eichmann fusese trimis să le prezinte ghetoul Theresienstadt reprezentanţilor Crucii Roşii Internaţionale din Elveţia –, el intra, odată cu ordinele, în posesiunea unui „limbaj codificat” propriu, ce, în acest caz, a conţinut o minciună referitoare la un presupus tifos exantematic în lagărul Bergen-Belsen, lagăr pe care, întâmplător, respectivii voiau să-l viziteze. Efectul precis al unui asemenea limbaj codificat nu era să împiedice pe aceşti oameni să afle ce se petrece în lagărele de concentrare, ci să i împiedice să confunde activităţile desfăşurate acolo cu ceea ce ei numesc în mod „normal” crimă şi minciună. Susceptibilitatea lui Eichmann în ceea ce priveşte limbajul şi vânătoarea de subînţelesuri făcea din el un subiect ideal pentru punerea în practică a acelor „limbaje codificate”, mai ales dacă ne gândim că individul era incapabil să vorbească normal, firesc.

Cu toate acestea, sistemul nu era chiar un scut perfect împotriva realităţii, aşa cum Eichmann avea să afle curând. El a mers la Lublin pentru a-l vedea pe Brigadeführerul Odilo Globocnik, fost Gauleiter al Vienei – în niciun caz însă, deşi acuzarea a insistat asupra acestui lucru, pentru „a-i încredinţa personal ordinul secret de exterminare a evreilor”, despre care, bineînţeles, Globocnik aflase înaintea lui Eichmann –, şi a folosit sintagma Soluţia Finală ca pe un fel de parolă de identificare. (O aserţiune similară, aparţinând acuzării, şi care arată în ce măsură aceasta se rătăcise prin labirintul birocraţiei celui de-al treilea Reich, se referise la Rudolf Floss, comandantul de la Auschwitz care ar fi primit ordinele Führerului tot prin Eichmann. O eroare calificată de altfel de apărare ca „neverificată”. De fapt, Floss a mărturisit la propriu-i proces că primise ordinele direct de la Himmler, în iunie 1941, şi a adăugat că Eichmann – după indicaţiile lui Himmler – ar fi trebuit să discute cu el doar anumite „detalii”. Aceste „detalii”, a scris Höss în memoriile sale, priveau utilizarea gazului – lucru pe care Eichmann l-a negat cu vehemenţă. Şi probabil că spunea adevărul, deoarece toate sursele demne de încredere contrazic povestea lui Höss şi precizează că ordinele privind exterminarea, scrise sau orale, se primeau prin W.V.H.A. şi erau date fie de şeful organizaţiei,

Obergruppenführerul (general-locotenent) Oswald Pohl, fie de Brigadeführerul Richard Glücks, superiorul direct al lui Höss. (Referitor la mărturia îndoielnică a lui Höss vezi şi: R. Pendorf, *Mörder und Ermordete* / Criminali şi Victime, 1961.) În ceea ce priveşte utilizarea gazului, Eichmann nu avea deloc de-a face cu acest lucru. „Detaliile" pe care se ducea să le discute la intervale regulate de timp cu Höss vizau capacitatea de ucidere a lagărului – câte transporturi săptămânale putea absorbi – şi, probabil, alte planuri de mărire a capacităţii. Când Eichmann a sosit la Lublin, Globocnik s-a arătat foarte îndatoritor şi i-a arătat împrejurările ca un subordonat. Au ajuns, la un moment dat, la un drum ce străbătea o pădure, în dreapta căruia se afla o casă modestă, în care trăiau muncitori. Un căpitan din Poliţia judiciară (probabil Kriminalkommisarul Christian Wirth în persoană, care se ocupase în Germania de aspectul tehnic al gazării „bolnavilor incurabili" sub auspiciile Cancelariei Führerului) s-a prezentat să-i salute; i-a condus la nişte mici barăci din lemn şi a început, „într-un limbaj vulgar, cu o voce aspră", să le explice: „cum pregătise totul, cum făcuse izolaţia în vederea instalării unui motor de submarin rusesc care va răspândi gazul în clădiri şi-i va otrăvi pe evrei. Pentru mine, lucrul era monstruos. Nu sunt atât de tare încât să suport, aşa ceva fără vreo reacţie… Dacă mi se arată o rană deschisă, nici nu mă pot uita la ea. Sunt genul căruia mereu i se spune că n-ar fi putut vreodată deveni doctor. Încă-mi aduc aminte cum mi-am imaginat scenele şi am avut o cădere psihică, ca şi cum aş fi trecut printr-o nelinişte profundă. Oricine păţeşte aşa ceva rămâne cu un tremur interior irepresibil".

Ei bine, avusese totuşi noroc, pentru că a văzut doar pregătirile pentru viitoarele camere cu monoxid de carbon de la Treblinka, unul dintre cele şase lagăre ale morţii din Est, în care mai multe sute de mii de oameni aveau să moară. La scurt timp după acest episod, în toamna aceluiaşi an, el a fost trimis de către Müller, superiorul sau direct, să inspecteze centrul de exterminare din regiunile vestice ale Poloniei, care fuseseră încorporate Reichului cu numele de Warthegau lagărul morţii se afla la Kulm (Chelmno, în poloneză), unde, în 1944, au fost ucişi peste trei sute de mii de evrei, din toată Europa, ce fuseseră iniţial „colonizaţi" în ghetoul Łódź. Aici programul era deja în plină

desfăşurare, iar metoda era diferită, în locul camerelor de gazare erau folosite dube mobile cu gaz. Iată ce a văzut Eichmann: evreii se aflau într-o cameră mare; li se ordona să se dezbrace; apoi sosea un camion ce oprea exact în faţa intrării camerei, iar evreii dezbrăcaţi erau băgaţi înăuntru. Se închideau uşile şi camionul pleca. „N-aş putea preciza [câţi evrei încăpeau deodată], nu mă puteam uita. Nu puteam; nu puteam. Era prea mult. Ţipetele şi… eram prea indignat, după cum i-am spus mai târziu lui Müller, când i-am raportat; n-a prea ţinut cont de raportul meu. Am mers în urma camionului şi atunci am văzut cea mai oribilă privelişte din câte văzusem în viaţa mea. Camionul se afla lângă un şanţ, uşile maşinii erau deschise, iar cadavrele erau aruncate afara, unu fiind încă în viaţa. Apoi erau răsturnate în şanţ şi încă mai văd parcă un civil extrăgând dinţii cu un cleşte. Atunci am plecat – m-am năpustit în maşina mea şi n-am mai scos un sunet. Am stat ore întregi lângă şofer, fără să schimbăm o vorbă, îmi fusese de ajuns. Eram terminat. Îmi aduc aminte doar că, la un moment dat, un medic în halat alb îmi spusese să privesc printr-un orificiu, în camion, când ei se chinuiau acolo. Am refuzat. Nu eram în stare. Trebuia să dispar.”

Curând după asta, avea să vadă ceva şi mai îngrozitor. S-a întâmplat pe când se afla la Minsk, în Rusia Albă, trimis iarăşi de către Müller, care-i spusese: „La Minsk evreii sunt ucişi prin împuşcare. Vreau să-mi raportezi cum se execută acest lucru.” Şi s-a dus, iar la început părea să fi avut noroc, pentru că în momentul sosirii sale „treaba era aproape terminată”, ceea ce-i dădu un sentiment de uşurare. „Erau numai câţiva tineri trăgători care se distrau ţintind ţestele morţilor dintr-un şanţ imens.” A văzut „ceea ce a fost suficient pentru mine, o femeie cu braţele răsucite la spate şi atunci nu s-au înmuiat genunchii şi am plecat”. La întoarcere, a avut ideea să se oprească la Lvov; o idee bună, pentru că Lvov-ul (ori Lemberg) fusese oraş austriac şi, ajungând acolo, „a văzut primele imagini omeneşti după atâtea orori. Era vorba despre gara oraşului, construită în onoarea celor şaizeci de ani de domnie ai lui Franz Joseph” – o perioadă istorică pe care Eichmann o „adorase” întotdeauna, despre care auzise o mulţime de aprecieri frumoase în casa părinţilor săi şi despre care i se spusese totodată că oferise familiei mamei sale vitrege (trebuie să înţelegem că este vorba

despre aripa evreiască) un confortabil statut social şi ocazia de a se îmbogăţi. Astfel, vederea gării i-a îndepărtat din minte toate gândurile negre şi și-a amintit-o până în cele mai mici detalii – cum era placa comemorativă, de exemplu. Dar tocmai atunci, acolo, în minunatul Lvov, Eichmann a făcut o mare greşeală. A mers să-l viziteze pe comandantul SS local, căruia i-a spus: „Ei bine, este oribil ceea ce se întâmplă; tinerii sunt transformaţi în nişte sadici. Cum poate cineva să facă aşa ceva? Să ucizi cu sânge rece femei şi copii? Este de neiertat. Poporul nostru va înnebuni, vom deveni nişte dezaxaţi.” Necazul consta în faptul că la Lvov se petreceau aceleaşi lucruri ca şi la Minsk, iar gazda se arătase foarte îndatoritoare în a-i arata „realizările”, deşi Eichmann încercase, politicos, să evite acest lucru. Astfel că i-a fost dat să vadă iar „o imagine oribilă. Un şanţ asemănător fusese deja umplut. Iar din pământ gâlgâia o fântână de sânge, ca şi cum ar fi fost un izvor dedesubt. Aşa ceva nu mai văzusem încă. Misiunea îmi ajunsese până peste cap, aşa că m-am întors la Berlin şi am raportat Gruppenführerului Müller”.

Dar asta nu avea să fie totul. Deşi Eichmann îi spusese lui Müller că nu era „îndeajuns de tare” pentru asemenea priveliști şi că nu fusese vreodată soldat, că nu fusese nici pe front, că nu acţionase niciodată şi că nu putea dormi din cauza coşmarurilor, acesta din urma, nouă luni mai târziu, avea să-l trimită înapoi la Lublin, unde entuziastul Globocnik îşi finalizase, de-acum, pregătirile. De data asta, Eichmann chiar că avea să vadă – după spusele lui – cele mai cumplite lucruri din viaţa sa. În primul rând, când a ajuns, n-a mai recunoscut locurile, cu cele câteva barăci de lemn. În schimb, condus de acelaşi individ cu voce respingătoare, a ajuns la o gară cu inscripţia „Treblinka”, ce arăta ca oricare alta gară din Germania – aceleaşi clădiri, pancarte, ceasuri, instalaţii; o imitaţie perfectă. „Am stat cât am putut de departe, pentru a nu vedea totul. Şi totuşi am văzut o coloana de evrei goi care erau îndesaţi într-o încăpere mare pentru a fi gazaţi. Acolo erau ucişi, după cum am fost informat, cu o substanţă numită acid cianic”.

De fapt, Eichmann nu a văzut mare lucru. E adevărat că vizitase în mai multe rânduri Auschwitzul, cel mai mare şi mai faimos lagăr al morţii, dar Auschwitzul, acoperind o suprafaţă de 29 km din Silezia

Superioară, nu era numai un lagăr de exterminare; era o „uzină” uriaşă, cu aproximativ o sută de mii de deţinuţi şi tot soiul de prizonieri, inclusiv non-evrei şi oameni supuşi la munci silnice, ce nu intrau în calcule pentru gazare. Astfel că era uşor să eviţi locurile unde se ucidea efectiv; mai mult, Höss, cu care el era prieten, îl scutea de privelişti înspăimântătoare. Practic, n-a urmărit nicio gazare şi nici vreo triere a celor apţi de muncă – în medie, aproximativ 25% din fiecare transport. Văzuse atât cât să fie pe deplin informat asupra modului în care funcţiona maşinăria distrugerii: că existau două metode principale de ucidere, împuşcarea şi gazarea; că execuţiile prin împuşcare, erau în sarcina *Einsatzgruppen,* iar gazările se făceau fie în lagăr, fie în camere, fie dube mobile; iar în lagăr se luau toate măsurile pentru a păcăli victimele până în ultima clipă.

Înregistrările poliţiei, din care am citat, au fost ascultate în instanţă în cea de-a zecea din cele o sută douăzeci şi una de şedinţe ale procesului, în ziua a noua a celor nouă luni cât a durat acesta. Nimic din ceea ce a declarat acuzatul, cu acea voce impersonală care se auzea pe bandă – impersonală, din două motive: o dată pentru că trupul căruia-i aparţinea vocea era prezent, dar depersonalizat din cauza pereţilor groşi de sticlă care-l înconjurau, şi o dată pentru că vocea era înregistrată –, nu a fost negat în instanţă nici de către acuzat, nici de apărare. Dr. Servatius, apărătorul, a menţionat doar că, „atunci când îşi va susţine pledoaria”, va prezenta completului câteva dintre faptele declarate de acuzat la poliţie; ceea ce nu a mai făcut vreodată. Oricum, faptele ce au alcătuit „procesul istoric”, ceea ce a făcut Eichmann – deşi nu tot ceea ce ar fi dorit acuzarea să fi comis el –, nu au fost obiect de dispută; acestea fuseseră stabilite cu mult înainte de începerea procesului, iar el le mărturisise mereu. Şi erau arhisuficiente pentru a fi spânzurat, aşa după cum precizase chiar Eichmann, la un moment dat. („Nu aveţi destule dovezi incriminatorii?”, a replicat el, atunci când anchetatorii poliţiei încercau să-i atribuie răspunderi mai mari decât avusese în realitate.) Dar, atâta timp cât fusese implicat doar în organizarea convoaielor, iar nu a crimelor, rămânea – cel puţin formal şi legal – întrebarea dacă fusese conştient de ceea ce făcea; la care se

mai adăuga o întrebare suplimentară: dacă era în măsură să judece gravitatea faptelor sale – ori cel puţin dacă, din punct de vedere legal, era răspunzător, în afara constatării că, mintal, fusese declarat sănătos. La ambele întrebări răspunsul a fost afirmativ: văzuse locurile unde erau direcţionate transporturile şi fusese profund şocat. O ultimă întrebare, cea mai tulburătoare dintre toate, a fost pusă de judecători, în special de preşedintele completului de judecată: Uciderea evreilor i-a afectat în vreun fel conştiinţa? Dar aceasta era o chestiune de moralitate, iar răspunsul nu avea, neapărat, relevanţa legală.

Dacă faptele cazului erau de acum stabilite, apăreau alte două probleme. Prima: dacă în cazul lui Eichmann se putea renunţa la acuzaţia de omor, conform capitolului 10 al legii după care fusese acuzat provizoriu, având în vedere că acţionase „pentru a se salva de la o moarte iminentă”? Iar a doua ridica întrebarea dacă puteau fi invocate circumstanţele atenuante, conform articolului 11 din aceeaşi lege, așa cum aceasta o cere, adică: „să fi făcut tot posibilul pentru a reduce gravitatea consecinţelor infracţiunilor comise”, ori „să fi împiedicat producerea unor consecinţe mai serioase decât cele rezultate din comiterea faptelor”! Trebuie spus ca articolele 10 şi 11 ale legii din 1950 pentru pedepsirea naziştilor şi a colaboraţioniştilor fuseseră gândite şi create în special pentru colaboraţioniști evrei. Unităţile speciale evreiești *Sonderkommandos* fuseseră, peste tot, participante directe la crime, comiseseră acte criminale „pentru a se salva de la o moarte imediată”, iar Consiliile evreieşti ale bătrânilor cooperaseră pentru ca astfel sperau să poată „preîntâmpina alte consecinţe, mai grave decât cele rezultate”. În cazul lui Eichmann, propria-i mărturie a dat răspunsul la ambele întrebări, răspuns ce era negativ. E adevărat, el a spus, la un moment dat, că unica alternativă ar fi fost sinuciderea; dar aceasta era o minciună, având în vedere că ştim cât de uşor ar fi fost pentru membrii echipelor de exterminare să-şi părăsească slujbele, fără consecinţe serioase în ceea ce-i privea; dar Eichmann nu a insistat, nu s-a aşteptat să fie luat chiar în serios. În documentele de la Nürnberg nu există „nici măcar un singur caz în care vreun membru SS să fi fost condamnat la moarte pentru a fi refuzat să ia parte la execuţii”. (Herbert Jäger, „Betrachtungen zum Eichmann-

Prozess", în *Kriminologie und Strafrechtsreform, Criminalistică şi reforma codului penal,* 1962). Cât despre proces, avem mărturia unui martor al acuzării, von dem Bach-Zelewski, care a declarat: „Era foarte posibil să scapi de o misiune făcând o cerere de transfer. În anumite cazuri, era posibilă o pedeapsă disciplinară, dar nu exista pericolul pedepsei cu moartea." Eichmann ştia prea bine că el nu se afla oricum în clasica „postură dificilă" a unui soldat oarecare, ce ar fi putut fi „ori ameninţat cu împuşcarea de către Curtea marţială pentru neexecutarea ordinului, ori expus spânzurării de către un complet civil, tocmai pentru executarea ordinelor" – aşa cum scrisese cândva Dicey în faimoasa sa *Law of the Constitution* – fie şi numai pentru faptul că era un membru al SS şi nu putea fi judecat de Tribunalul militar, ci doar, eventual, de Politia şi Tribunalul SS-ului. În ultima sa declaraţie în faţa instanţei, Eichmann a recunoscut ca ar fi putut să se eschiveze, sub un pretext sau altul, şi că alţii au făcut-o. El considerase întotdeauna că o asemenea atitudine ar fi fost „inadmisibilă" şi nici până în prezent nu o considera „de admirat"; n-ar fi însemnat decât a schimba o slujba bine plătită cu alta. Ceea ce s-a spus după război despre opoziţia făţişă era o poveste: „În condiţiile date, un atare comportament era imposibil. Nimeni n-a procedat astfel." Era „de neimaginat". Dacă ar fi fost numit comandant al vreunui lagăr al morţii, precum bunul său prieten Höss, ar fi trebuit să se sinucidă, incapabil fiind de crimă. (Întâmplător, Höss comisese o crimă în tinereţea sa. Îl asasinase pe un anume Walter Kadow, omul care-l vânduse pe Leo Schlageter – un terorist naţionalist din ţinutul renan, pe care, mai târziu, naziştii l-au declarat erou naţional – autorităţilor de ocupaţie franceze, iar apoi un tribunal german l-a comandat la închisoare pentru 5 ani. La Auschwitz, desigur, Höss nu trebuise să ucidă.) Dar ar fi fost puţin probabil să i se propună lui Eichmann o asemenea slujbă, dat fiind că aceia care emiteau ordinele „cunoşteau prea bine limitele fiecărei persoane din subordine". Nu, nu fusese în „pericol iminent de moarte", şi cum mereu declarase cu mândrie că îşi „făcuse întotdeauna datoria", că îndeplinise ordinele şi-şi respectase jurământul făcut, reuşise, bineînţeles, să-şi agraveze constant situaţia şi „efectele faptelor comise", în loc să le diminueze. Singura „circumstanţa

atenuantă” pe care a invocat-o a constat în faptul de a fi încercat să „evite pe cât posibil” suferinţele inutile în îndeplinirea muncii sale, dar, dincolo de adevărul acestei aserţiuni, era greu de crezut ca aceasta să se fi putut constitui în circumstanţă atenuantă pentru că, în acest caz particular, „evitarea complicaţiilor inutile” intra în directivele standard ce i se trasaseră.

Prin urmare, după ce banda de magnetofon a „vorbit” instanţei, sentinţa de condamnare la moarte se impunea de la sine, chiar dacă pedeapsa ar fi putut fi îmblânzită, invocându-se clauza executării ordinelor – prevăzută în articolul 11 al legii israeliene; dar posibilitatea era foarte mică, dată fiind gravitatea crimelor. (Este important de amintit că apărarea nu a pledat pentru „ordine superioare”, ci pentru „raţiuni de stat”, drept pentru care a cerut achitarea – o strategie pe care dr. Servatius o folosise deja fără succes la Nürnberg, unde l-a apărat pe Fritz Sauckel, însărcinatul cu repartizarea forţei de muncă în cadrul Biroului lui Göring pentru Planul de patru ani, responsabil pentru exterminarea a zeci de mii de muncitori evrei în Polonia, care a şi fost spânzurat în consecinţă, în 1946. Însa „Raţiunile de stat” pe care jurisprudenţa germană le numeşte *gerichtsfreie* sau *justislose Hoheitsakte* reprezintă, de fapt, o „exercitare a puterii suverane” [E.C.S. Wade în *British Year Book for Internaţional Law,* 1934] şi sunt deci în afara incidenţei legii, pe când, cel puţin teoretic, ordinele şi comenzile intră încă sub control judiciar. Dacă ceea ce făcuse Eichmann ar fi fost „raţiuni de stat”, atunci niciunul dintre superiorii săi, Hitler mai ales, ca şef al statului, nu ar fi trebuit judecaţi de niciun tribunal. Teoria despre „raţiunile de stat” se potrivea atât de bine cu concepţia filosofică a doctorului Servatius, încât nu pare surprinzător că a încercat-o şi a doua oară; ceea ce a surprins însă a fost faptul de a nu fi revenit la argumentul executării de ordine superioare, ca circumstanţă atenuantă, nici după ce juraţii s-au pronunţat şi nici înainte de pronunţarea sentinţei.) S-ar putea spune că, din fericire, acesta nu a fost un proces oarecare, în care declaraţiile fără legătură directă cu acuzaţiile sunt socotite irelevante şi fără fond. Deoarece, desigur, lucrurile nu erau atât de simple pe cât ar fi dorit legiuitorii şi ceea ce părea de mică relevanţa legală era, în schimb, de

un mare interes politic şi anume să afle de cât timp are nevoie un om obişnuit să îşi depăşească repulsia înnăscută faţă de crimă şi ce se întâmplă cu el atunci când a reuşit acest lucru. La această întrebare, cazul Adolf Eichmann a oferit cel mai clar şi mai precis răspuns dintre toate.

În septembrie 1941, imediat după prima sa vizită oficială în lagărele de exterminare din Est, Eichmann a organizat prima deportare în masă din Germania şi Protectorat, conform unei „dorinţe” a lui Hitler, care-i spusese lui Himmler să realizeze purificarea de evrei a Reichului cât mai repede cu putinţă. Primul transport a constat din 20.000 de evrei din Renania şi 5000 de ţigani, şi legat de acest prim transport s-a petrecut un lucru ciudat. Eichmann, care nu luase niciodată o decizie de unul singur, care era întotdeauna foarte atent să aibă ca „acoperire” ordine scrise – aşa cum atestă aproape toate mărturiile celor ce au lucrat cu el – şi care nu-şi permitea să dea nici măcar sugestii, ci aştepta „directive”, acum a luat, „pentru prima şi ultima dată”, o iniţiativă contrară ordinelor; în loc să trimită deportaţii în teritoriile ruseşti, la Riga sau Minsk, unde ar fi fost executaţi imediat de către *Einsatzgruppen*, el a direcţionat transportul spre ghetoul din Łódź, ştiind că acolo nu se făcuseră încă amenajări pentru exterminare – şi asta datorită comandantului acestuia, un anume *Regierungspräsident* Uebelhor, care găsise tot felul de căi pentru a scoate profituri frumuşele de pe urma „evreilor săi”. (Łódź a fost primul ghetou înfiinţat şi ultimul desfiinţat; aceia dintre „pensionarii” săi care nu au sucombat de boli şi de foame au supravieţuit războiului până în vara lui 1944.) Această decizie avea să-i aducă lui Eichmann o groază de necazuri. Ghetoul era suprapopulat, iar domnul Uebelhor nu era în măsură să „cazeze” nou-veniţii. Furios, el i s-a plâns lui Himmler că Eichmann i-a păcălit pe el şi pe oamenii lui „cu şmecherii învăţate de la ţigani”. Dar Himmler, ca şi Heydrich, a fost de acord cu acţiunea lui Eichmann, şi astfel incidentul a fost muşamalizat şi uitat.

Uitat, în primul rând chiar de Eichmann însuşi, care nu l-a amintit vreodată, nici în ancheta poliţiei, nici în variatele lui memorii. Când a fost audiat de avocatul său, care i-a arătat documentele, el a precizat că

avusese o „şansă”: „Pentru prima şi ultima dată, am avut o şansă… Această şansă a fost Łódź… Dacă ar fi fost dificultăţi la Łódź, oamenii ar fi trebuit trimişi mai departe, spre Est. Cunoscând stadiul preparativelor din Łódź, am făcut tot ce s-a putut pentru a-i trimite acolo.” Avocatul apărării, profitând de acest episod, a tras concluzia că Eichmann i-a salvat pe evrei ori de câte ori i-a stat în putinţă – ceea ce nu era deloc adevărat. Procurorul, la rândul său, când i-a pus întrebări, ceva mai târziu, despre acest episod, a încercat să demonstreze că Eichmann era cel care stabilea destinaţia tuturor transporturilor şi putea deci decide dacă un anumit transport mergea sau nu la exterminare – ceea ce, de asemenea, nu era adevărat. Nici explicaţia lui Eichmann însuşi, cum că nu ar fi ascultat un ordin, ci l-a „interpretat” doar uzând de posibilitatea de a „alege”, nu era pe de-a-ntregul adevărată, pentru că, aşa cum bine ştia, la Łódź aveau să apară mari dificultăţi, astfel ca dispoziţia sa până la urmă spunea: Destinaţia finală, Minsk ori Riga. Deşi Eichmann uitase cu totul, aceasta a fost singura ocazie în care el a încercat, cu adevărat, să-i salveze pe evrei. Trei săptămâni mai târziu avusese loc la Praga o întrunire organizată de Heydrich, în timpul căreia Eichmann a susţinut că „lagărele înfiinţate pentru detenţia comuniştilor ruşi (o categorie ce urma să fie lichidată imediat de *Einsatzgruppen*) puteau să includă şi evrei” şi că făcuse un „aranjament” în acest sens cu comandanţii locali; s-a discutat puţin şi incidentul de la Łódź şi s-a hotărât ca 50.000 de evrei din Reich (adică şi din Austria, Boemia şi Moravia) să fie trimişi în centrele unde operau *Einsatzgruppen,* la Riga şi Minsk. Suntem astfel, probabil, în măsură să răspundem şi întrebării judecătorului Landau – întrebare pe care şi-au pus-o în mod repetat şi toţi cei care au urmărit procesul – şi anume dacă acuzatul avea conştiinţa; da, avea conştiinţă şi aceasta a reacţionat normal cam patru săptămâni, după care a funcţionat pe dos.

Dar chiar şi în cele patru săptămâni în care a dat dovadă de conştiinţă, aceasta a acţionat în anumite limite. Trebuie să amintim că Eichmann ştia de activitatea criminală desfăşurată de plutoanele morţii – *Einsatzgruppen* – în Est cu săptămâni şi luni înainte de a fi informat de ordinul Führerului; el ştia că, până şi în spatele frontului, toţi funcţionarii ruşi („comunişti”), toţi meseriaşii polonezi şi nativii

evrei erau ucişi în masă, prin împuşcare. Mai mult, în luna iulie a aceluiaşi an, cu câteva săptămâni înainte de a fi chemat de Heydrich, el primise un memorandum de la un ofiţer SS de la Wartlegau, care-i spunea că „în iarna următoare evreii nu vor mai putea fi hrăniţi", supunându-i atenţiei o propunere de tipul: „dacă n-ar fi mai uman să fie ucişi evreii incapabili de a mai munci, printr-o metodă rapidă, oarecare. Oricum, ar fi mai uşor decât să fie lăsaţi să moară de foame". Într-o scrisoare ce însoţea memorandumul, ce începea cu „Dragă camarade Eichmann", expeditorul admitea că „aceste lucruri sună a ceva fantastic, dar sunt absolut realizabile". Această mărturie scrisă arată că „şi mai fantasticul" ordin al Führerului îi era încă necunoscut, autorul scrisorii sugerând în acelaşi timp că acel ordin plutea în aer. Eichmann n-a menţionat niciodată acea scrisoare şi, probabil, nu fusese deloc şocat să o primească. Mai ales că propunerea se referea doar la evreii *nativi,* nu la cei din Reich ori din alte ţări occidentale. Conştiinţa sa nu se împotrivea ideii de crimă, ci ideii de a fi ucişi evreii germani. („N-am negat niciodată că ştiam ce fac *Einsatzgruppen,* dar nu ştiam că evreii din Reich evacuaţi în Est erau supuşi aceluiaşi tratament. Asta n-am ştiut.") La fel ca şi în cazul conştiinţei unui anume Wilhelm Kube, un vechi membru al Partidului şi *Generalkommissar* în Rusia ocupată, care a fost foarte mirat când, la Minsk, au sosit evrei germani, decoraţi cu Crucea de Fier, destinaţi „tratamentului special". Cum Kube s-a exprimat mai clar decât Eichmann, cuvintele sale ne pot oferi o idee despre ce s-ar fi putut petrece în mintea lui Eichmann pe vremea când încă mai avea mustrări de conştiinţă: „Sunt tare şi sunt gata să ajut la rezolvarea chestiunii evreieşti", îi scria Kube, în decembrie 1941, superiorului său, „dar oamenii care provin din mediul nostru cultural sunt, cu siguranţă, de altă factură decât animalicele hoarde native". Acest tip de conştiinţă, care ori nu reacţiona deloc, ori se împotrivea doar la vestea uciderii unora „dintre cei de aceeaşi cultură cu a noastră", a supravieţuit regimului Hitler şi a dăinuit până astăzi; printre germani există încă o încăpăţânare în a crede că „numai" *Ostjuden,* evreii est-europeni, au fost masacraţi.

Acest tip de gândire care face distincţie între asasinarea unor

„primitivi” şi a unor oameni „educaţi” nu este însă monopolul poporului german. Harry Mulisch relatează cum s-a născut în mintea lui o întrebare, apropo de mărturia profesorului Salo W. Baron, referitoare la realizările culturale şi spirituale ale poporului evreu: „Ar fi fost moartea evreilor un rău mai mărunt, dacă acest neam nu ar fi creat o civilizaţie, asemenea ţiganilor, care şi ei erau ucişi? Eichmann era judecat ca distrugător de fiinţe umane ori ca anihilator de valori culturale? Este uciderea unei fiinţe umane mai condamnabilă când, în acest proces, se distruge şi o cultură?” Iar când a adresat aceste întrebări Procurorului general, răspunsul a fost – „El (Hausner) crede că da, eu cred că nu.” Cât de mult putem ignora chestiunea, cum putem face abstracţie de chinuitoarea întrebare odată cu trecerea timpului, întrebare reînviată şi de recentul film *Dr. Strangelove,* în care ciudatul personaj îndrăgostit de bombă – întrunind, este adevărat, toate trăsăturile specifice naziştilor – propune să fie selectate câteva sute de mii de oameni care să supravieţuiască dezastrului atomic, în adăposturi subterane speciale! Şi cine să fie fericiţii supravieţuitori? Cei care întrunesc cel mai mare punctaj la testul de inteligenta (I.Q.)!

Această chestiune de conştiinţa, atât de chinuitoare la Ierusalim, nu a fost deloc ignorată de regimul nazist. Dimpotrivă, având în vedere faptul că participanţii la complotul împotriva lui Hitler din iulie 1944 au menţionat arareori amploarea masacrelor din Est în corespondenţa lor sau în declaraţiile pe care erau pregătiţi să le facă în eventualitatea că atentatul împotriva lui Hitler reuşea, oricine poate fi tentat să tragă concluzia ca naziştii au exagerat în mare măsură importanţa practică a acestei probleme. Nu ne referim aici la începuturile opoziţiei germanilor împotriva lui Hitler, când aceasta era de orientare antifascistă şi în întregime o mişcare a stângii care, prin principiile sale, nu acorda o mare importanţă considerentelor morale şi, cu atât mai puţin, persecutării evreilor – o simplă „diversiune” a luptei de clasă, care în opinia stângii influenţa întreaga scena politică. În plus, în perioada despre care vorbim, opoziţia a şi dispărut, distrusă de teroarea dezlănţuită de trupele S.A. în lagărele de concentrare şi în beciurile Gestapoului, dezorganizată de dispariţia şomajului datorită angajărilor masive (devenite posibile odată cu reînarmarea),

demoralizată de neinspirata tactică a Partidului Comunist de a îngroşa rândurile partidului lui Hitler, pentru a juca în politică rolul unui „cal troian". Ceea ce mai rămăsese, la începutul războiului, din această opoziţie – câţiva lideri de sindicat, câţiva intelectuali de stânga nebăgaţi în seamă de nimeni, care nu ştiau dacă îi mai urmează cineva – şi-a câştigat un oarecare prestigiu doar prin conspiraţia care, în final, a dus la acel 20 iulie. (Desigur nu putem echivala forţa rezistenţei germane cu numărul celor ce au trecut prin lagărele de concentrare. Înainte de izbucnirea războiului, cei închişi aparţineau unei mari diversităţi de categorii, dintre care mulţi nu aveau nimic de a face cu niciun fel de rezistenţă: pe de o parte, erau „nevinovaţii", de pildă evreii, pe de alta, cei care se făcuseră vinovaţi de fapte „antisociale", prin urmare condamnaţii de drept comun, homosexualii, naziştii găsiţi vinovaţi pentru vreo cauză oarecare etc. În timpul războiului, în lagăre au fost internaţi luptători ai Rezistenţei din întreaga Europa ocupată.)

Mulţi dintre conspiratorii din iulie erau, de fapt, foşti nazişti ori persoane care avuseseră funcţii înalte în cadrul celui de-al Treilea Reich. Ceea ce i-a determinat să treacă în opoziţie a fost nu problema evreilor, ci faptul că Hitler se pregătea iar de război. Conflictele şi crizele de conştiinţă ce-i măcinau se datorau pericolului ce-i păştea de a fi acuzaţi de înaltă trădare sau de încălcarea jurământului de credinţă faţă de Hitler. Pe deasupra, s-au văzut puşi în faţa unei dileme cu adevărat insolubile: câtă vreme Hitler era în plină ascensiune, nu se putea face nimic pentru că poporul n-ar fi înţeles şi nu i-ar fi susţinut, iar în perioada eşecurilor germane se temeau să nu intre în legendă ca „trădători". Spre sfârşit, grija lor cea mai mare era cum să împiedice haosul şi să evite pericolul războiului civil. Iar soluţia ar fi fost ca Aliaţii să fie „rezonabili" şi să garanteze un „moratoriu" până la reinstaurarea ordinii – odată cu, bineînţeles, abilitarea armatei germane de a replica. Ei cunoşteau toate detaliile despre ceea ce se petrecea în Est, dar cu toate acestea niciunul n-ar fi îndrăznit să se gândească măcar că cea mai bună soluţie pentru Germania, în acele momente, ar fi fost chiar opoziţia făţişă şi războiul civil. Rezistenţa germană activă se datora mai ales dreptei, dar, în viziunea arhivelor social-democraţilor germani, situaţia nu ar fi diferit prea mult chiar dacă şi stânga ar fi

jucat un rol mai mare în opoziţie. Această problemă este pur teoretică, dat fiind că în Germania nu a existat în timpul războiului o „rezistenţă socialistă organizată" – lucru subliniat pe bună dreptate de istoricul german Gerhard Ritter.

De fapt, situaţia era pe cât de simplă, pe atât de disperată: marea majoritate a poporului german credea în Hitler – chiar şi după atacarea Rusiei şi cu teama unui război pe două fronturi, chiar şi după intrarea în război a Statelor Unite, chiar şi după Stalingrad, după nelealitatea Italiei şi după debarcarea în Franţa. Împotriva majorităţii era un număr nedeterminat de indivizi izolaţi, cei conştienţi de catastrofa naţională şi morală; chiar dacă unii dintre ei se cunoşteau şi aveau încredere unul în celălalt, ei nu au făcut altceva decât să se împrietenească şi să facă schimb de opinii; niciodată însă nu au pus la punct un plan şi nici n-au avut intenţia de a organiza o revoltă. În sfârşit, a mai existat grupul acelora ce aveau să devină conspiratori, dar care n-au fost niciodată capabili să ajungă la o înţelegere asupra vreunui lucru oarecare, nici chiar asupra conspiraţiei. Liderul lor era Carl Friedrich Goerdeler, fost primar al Leipzigului, care lucrase trei ani sub nazişti ca revizor de preţuri, dar demisionase puţin înainte de 1936. El era adeptul monarhiei constituţionale, iar Wilhelm Leuschner, un reprezentant al stângii, fost lider de sindicat şi socialist, îl încuraja asigurându-l de „sprijinul maselor"; în cercul Kreisau, sub influenţa lui Helmuth von Moltke, se auzeau voci care deplângeau faptul că domnia legii „era călcată în picioare", dar preocuparea preponderentă a anturajului respectiv consta în reconcilierea celor două biserici creştine şi a „misiunii lor sacre în statul secular", combinată cu o poziţie deschisă în favoarea federalismului. (Asupra istoriei falimentului politic al mişcării de rezistenţă, începând cu 1933, există un foarte documentat şi imparţial studiu, anume lucrarea de doctorat a lui George K. Romoser).

Cu cât războiul avansa, iar înfrângerea devenea iminentă, divergenţele politice ar fi trebuit să conteze mai puţin decât acţiunile politice ce se impuneau, dar Gerhard Ritter pare să aibă şi aici dreptate: „Fără atitudinea hotărâtă a [contelui Klaus von] Stauffenberg, mişcarea de rezistenţă s-ar fi împotmolit." Pe aceşti

oameni i-a unit faptul că vedeau în Hitler un „escroc”, un „diletant” ce-și „sacrifica armata în ciuda sfaturilor pe care i le dădeau consilierii”, un „nebun” şi un „demon”, „personificarea răului”, ceea ce în contextul german însemna mai mult decât ceea ce, ocazional, se spunea despre el: „un criminal şi un nebun”. Susţinerea unor asemenea păreri despre Hitler, venite atât de târziu, „nu excludea defel apartenenţa autorilor la SS sau la partid sau deţinerea unei funcţii guvernamentale” [Fritz Hess], după cum nu excludea din cercul conspiratorilor anumite persoane profund implicate în crimele regimului – de pildă contele Helldorf, pe-atunci comisar de poliţie la Berlin, care ar fi devenit şef al poliţiei germane dacă lovitura de stat ar fi reuşit (potrivit uneia dintre listele lui Goerdeler cu persoanele propuse pentru ocuparea unor funcţii importante), sau Arthur Nebe din R.S.H.A., fost comandant al uneia dintre unităţile criminale mobile din Est! În vara lui 1943, când programul-directivă de exterminare al lui Himmler atingea apogeul, Goerdeler îi considera pe Himmler şi Goebbels drept posibili aliaţi, „deoarece aceşti doi oameni înţeleseseră că alături de Hitler sunt terminaţi” (Himmler – nu şi Goebbels – chiar devenise un „potenţial aliat” şi era perfect informat despre planul conspiratorilor; el a luat măsuri împotriva acestora doar după ce complotul a eşuat). Citez dintr-o ciornă de scrisoare a lui Goerdeler către feldmareşalul von Kluge; dar aceste alianţe ciudate nu pot fi explicate fără acele „considerente tactice” necesare în privinţa comandanţilor armatei, pentru că, iată, de exemplu Kluge şi Rommel dăduseră „ordine speciale pentru ca cei doi monştri [Himmler şi Göring] să fie lichidaţi” – chiar dacă biograful lui Goerdeler, Ritter, insista că scrisoarea citată mai sus „reprezintă expresia cea mai clară a urii sale împotriva regimului hitlerist”.

Dar numai ura n-ar fi fost suficientă. Fără îndoială, cei ce s-au opus lui Hitler, oricât de târziu au făcut-o, au plătit cu viaţa şi au avut parte de morţi teribile; curajul multora dintre ei este de admirat, dar curajul n-a fost dictat de considerente morale ori de cunoaşterea în amănunt a suferinţelor prin care au trecut atâţia oameni; motivaţia lor a constat, în genere, în convingerea apropiatei înfrângeri şi ruinări a Germaniei. Asta nu înseamnă că unii, cum ar fi contele York von Wartenburg, nu

au ajuns în opoziţie încă din 1938, cu prilejul „revoltătoarelor mişcări din noiembrie împotriva evreilor” [Ritter]. Dar în acea lună când sinagogile erau în flăcări, toată populaţia intrase în panică; incendierea unor lăcaşe de cult îi înspăimântase şi pe credincioşi, şi pe cei superstiţioşi, care se temeau de răzbunarea lui Dumnezeu. Ofiţerii superiori au început să fie îngrijoraţi când, în mai 1941, Hitler a emis aşa-numitul „commissar order”, din care au înţeles că, în vâltoarea campaniei din Rusia, toţi funcţionarii sovietici şi evreii, bineînţeles, aveau să fie pur şi simplu ucişi. Exista în cercurile superioare ale armatei preocuparea faţă de imagine, cum spune Goerdeler: „practica lichidării fiinţelor umane din teritoriile ocupate, persecuţiile religioase [...] vor fi o grea povară, pe veci, pentru istoria naţională”. Dar se pare că ei n-au înţeles niciodată cu mult mai mult decât că „poziţia noastră [în sensul negocierii păcii cu aliaţii] va fi extrem de defavorabilă”, că tot ceea ce au făcut reprezintă „o pată de neşters, ce ştirbeşte bunul renume ai Germaniei”, că moralitatea instituţiei armatei fusese compromisă. „Ce s-a-ntâmplat cu mândria armatei din vremea acelor războaie de eliberare [împotriva lui Napoleon, din 1814] sau din vremea lui Wilhelm I [Războiul franco-prusac, declanşat în 1870]?”, a izbucnit Goerdeler auzind raportul „nonșalant al unui ofiţer SS care relata indiferent că nu fusese tocmai plăcută sarcina de a împroşca cu gloanţe şanţurile ticsite cu mii de evrei şi apoi să le acopere cu pământ în timp ce multe victime erau încă în viaţă”. Să nu le fi trecut prin cap că toate aceste atrocităţi vor fi avut o legătură cu cererea Aliaţilor de „predare necondiţionată”, pe care germanii o respingeau ca fiind „naţionalistă” și „exagerată”, dictată de ură oarbă! În 1943, când înfrângerea Germanici era iminentă, şi chiar şi mai târziu, ei tot credeau că au dreptul să negocieze cu duşmanii lor, „de la egal la egal”, pentru o „pace dreaptă”, deşi ştiau foarte bine ce război nedrept şi nemotivat provocase Hitler. Şi mai surprinzătoare sunt criteriile a ceea ce, în viziunea lor, se numea „pace dreaptă”. Goerdeler le-a tot repetat în numeroasele sale memorii: „restabilirea frontierelor naţionale din 1914 [ceea ce însemna anexarea Alsacia și Lorenei], cu adăugarea Austriei şi a regiunii sudete”; mai mult, cereau să se asigure Germaniei „o poziţie de leader pe continent” şi, de ce nu, şi redobândirea Tirolului

de Sud!

Din declaraţiile pe care le-au pregătit, ştim foarte bine cum aveau de gând să îşi prezinte situaţia opiniei publice. Există o ciornă a declaraţiei către armată a generalului Ludwig Beck, care urma să devină şeful statului, în care acesta vorbeşte despre „încăpăţânarea”, „incompetenţa şi lipsa de moderaţie” a regimului hitlerist, despre „aroganţa şi vanitatea sa”. Dar momentul crucial, „fapta cea mai lipsită de scrupule” a regimului ar fi constat în aceea că naziştii au dorit să-i facă pe „liderii armatei răspunzători de dezastruoasele consecinţe ale înfrângerii; Beck a mai adăugat că „s-au comis şi crime ce reprezintă o pată pentru onoarea Germaniei şi o defăimare a bunului său nume dobândit în ochii lumii”. Care ar fi fost următorul pas, după lichidarea lui Hitler? Armata germană ar fi continuat lupta „până la definirea unui deznodământ onorabil al războiului” – ceea ce însemna: Alsacia şi Lorena anexate, la fel şi Austria şi regiunea sudetă. Avem deci toate motivele să fim de acord cu necruţătoarea judecată a romancierului german Friedrich P. Reck-Malleczewen, ucis într-un lagăr de concentrare în ajunul înfrângerii şi care nu a participat la conspiraţia împotriva lui Hitler. În al său, aproape necunoscut, „Jurnal al unui om disperat” *(Tagenbuch eines Verzweifelten*, 1947), Reck-Malleczewen scria, după ce aflase de eşecul atentatului, pe care desigur îl regreta: „Mai târziu, domnilor, voi cei care l-aţi creat pe acest demolator al Germaniei şi l-aţi urmat atât cât vi s-a părut totul în ordine; voi care […] fără ezitare aţi jurat orice vi s-a cerut, reducându-vă la statutul de lachei ai acestui criminal vinovat de uciderea a sute de mii de oameni, împovărat de blestemele lumii întregi; voi, acum l-aţi trădat. […] Acum, când falimentul nu mai poate îi oprit, ei părăsesc corabia pentru a-şi construi un alibi politic – aceiaşi indivizi care au trădat tot ceea ce le stătea în drumul către puterea pe care şi-o doreau.”

Nu există nicio dovadă, nicio probabilitate că Eichmann a contactat grupul din 20 iulie şi ştim acum că, şi în Argentina fiind, el încă îi mai considera trădători şi ticăloşi. Dacă ar fi avut cumva ocazia să se familiarizeze cu ideile „originale” ale lui Goerdeler referitor la chestiunea evreiască, ar fi putut descoperi câteva puncte comune cu ale sale. Goerdeler propunea „plătirea unei îndemnizaţii evreilor

germani ca despăgubire pentru pierderile suferite şi pentru felul în care fuseseră trataţi” – aceasta în 1942, la vremea când problema nu mai era doar a evreilor *germani,* iar „tratamentul prost” însemna de fapt *gazarea*; dar în completarea acestor chestiuni tehnice, el avea în minte ceva mult mai constructiv, adică o „soluţie permanentă” care ar fi „salvat [toţi evreii europeni] din postura lor dezavantajoasă de «naţiune oaspete» nedorită în Europa”. (În limbajul lui Eichmann, aceasta însemna „să le dăm o bucată de pământ sub picioare”.) În acest scop, Goerdeler a pretins „un stat independent într-o ţară colonială” – Canada sau America de Sud –, un fel de Madagascar, de care desigur auzise. Totuşi, a făcut şi anumite concesii; nu toţi evreii vor fi expulzaţi. Mergând oarecum pe urma regimului nazist timpuriu, luând în considerare categoriile favorizate la acea vreme, el era dispus „să recunoască cetăţenia germană acelor evrei care ar fi fost capabili să dovedească a fi făcut sacrificii militare speciale în favoarea Germaniei sau care aparţineau unor familii cu veche tradiţie”. În orice caz, oricare ar fi fost „soluţia permanentă a problemei evreieşti” oferită de Goerdeler, ea nu era întru totul „originală” – aşa cum o numise în 1954 profesorul Ritter, plin de admiraţie pentru eroul său –, iar Goerdeler ar fi putut găsi în rândurile Partidului şi chiar ale SS-ului o mulţime de „potenţiali aliaţi” pentru susţinerea acestui program.

În scrisoarea adresată feldmareşalului von Kluge, amintită anterior, Goerdeler făcuse cândva apel la „vocea conştiinţei” lui Kluge. Însă tot ceea ce voia el să spună era că până şi un general ar trebui să înţeleagă că „a continua războiul fără cea mai mică speranţă de victorie este o crimă flagrantă”. Din dovezile acumulate se poate trage concluzia că noţiunea de conştiinţă ca atare părea să fi dispărut în Germania, mergându-se până acolo încât oamenii cu greu îşi mai aminteau de ea şi încetaseră să-şi mai dea seama că surprinzătorul „nou sistem de valori germane” nu era împărtăşit de lumea din afară. Desigur, nu acesta este întregul adevăr. Existau indivizi în Germania care i se opuneau lui Hitler fără ezitare, încă de la instaurarea regimului. Dar nimeni nu ştie cât erau ei de numeroşi – poate o sută de mii, poate mai mulţi, poate mai puţini –, căci vocile lor nu s-au făcut niciodată auzite. Puteau fi întâlniţi însă peste tot, în toate straturile sociale, printre

oamenii cei mai simpli, ca şi printre cei educaţi, în toate partidele, poate chiar şi în rândurile N.S.D.A.P. Foarte puţini dintre ei au ajuns să fie cunoscuţi public, cum a fost cazul lui Reck-Malleczewen sau al filosofului Karl Jaspers. Unii dintre ei erau profund credincioşi, ca de pildă un artist pe care-l cunosc şi care a preferat să-şi vadă distrusă existenţa independentă, devenind un simplu muncitor, decât să-şi asume „mica formalitate" de a intra în Partidul Nazist. Câţiva chiar au luat jurământul în mod serios; ei au preferat să renunţe, de exemplu, la o carieră universitară decât să depună jurământul faţă de Hitler. Un grup mult mai numeros îl alcătuiau muncitorii, mai ales la Berlin, şi intelectualii socialişti care încercau să-i ajute pe evrei pe care-i cunoşteau. Au mai fost şi cei doi fii de ţăran – a căror poveste este redată de Günther Weisemborn în *Der lautlose Aufstand* / Revolta tăcută (1953) – care au fost chemaţi pentru a fi încorporaţi în SS la sfârşitul războiului, dar au refuzat să o facă; au fost condamnat la moarte, iar în ziua execuţiei au scris o ultimă scrisoare familiei: „Noi doi preferăm să murim decât să ne împovărăm conştiinţa cu asemenea lucruri groaznice. Ştim care sunt obligaţiile celor din SS." Poziţia acestor oameni care, practic, nu au făcut nimic a fost cu totul diferită de cea a conspiratorilor. Capacitatea acestora din urmă de a discerne binele de rău rămăsese neschimbată şi nu suferiseră niciodată vreo „criză de conştiinţă". S-ar putea ca asemenea indivizi să fi existat şi printre membrii rezistenţei, dar ei nu erau cu mult mai mulţi printre conspiratori decât printre oamenii de rând. Nu erau nici eroi, nici sfinţi şi au păstrat o tăcere desăvârşită. Doar o singură dată, într-un gest disperat, acest element mut şi complet izolat s-a manifestat în mod public, atunci când cei doi Scholls, frate şi soră, studenţi ai Universităţii din München, influenţaţi de profesorul lor, Kurt Hubert, au distribuit faimosul manifest în care lui Hitler i se dădea numele pe care îl merita, acela de „ucigaş în masă".

Dacă cineva ar examina totuşi documentele şi declaraţiile aşa-numitei „cealaltă Germanie", care i-ar fi urmat lui Hitler în cazul în care conspiraţia de la 20 iulie ar fi fost încununată de succes, ar fi uimit de cât de departe erau chiar şi aceşti germani de restul lumii. Cum altfel ar putea fi explicate speranţele lui Goerdeler sau faptul că, dintre toţi,

Himmler şi chiar şi Ribbentrop au început să viseze, în timpul ultimelor luni de război, la rolul impresionant de negociatori, reprezentând o Germanie înfrântă în faţa Aliaţilor. Or, dacă în ceea ce-l priveşte pe Ribbentrop aceasta era o simplă prostie, din partea lui Himmler era curată nebunie.

În rezolvarea problemelor de conştiinţă, cel mai priceput dintre membrii ierarhiei naziste era Himmler. El aduna sloganuri precum faimoasa deviza a SS-iştilor preluată dintr-un discurs ţinut de Hitler în faţa SS-ului în 1931, „Onoarea mea este Loialitatea mea" – fraze îmbietoare, pe care Eichmann le numea „cuvinte înaripate", iar judecătorii „vorbe goale" –, şi le dădea glas, după cum îşi reaminteşte Eichmann, „în preajma Anului Nou", probabil însoţind o primă de Crăciun. Eichmann şi-a amintit doar unul dintre acestea şi a continuat să îl tot repete: „Acestea sunt bătălii pe care generaţiile viitoare nu vor mai fi nevoite să le dea"; el se referea aici la „luptele" împotriva femeilor, copiilor, bătrânilor şi altor „guri inutile". Alte asemenea sintagme, luate din diverse discursuri ale lui Himmler ţinute în faţa comandanţilor de *Einsatzgruppen* şi a Höherer SS-und Polizeiführer: „Să ieşim la liman rămânând – cu excepţia unor erori datorate slăbiciunii omeneşti – decenţi, că decenţa ne-a făcut puternici. Ea scrie o pagină glorioasă a istoriei noastre care nu a fost şi nu va fi niciodată scrisă." Sau: „Ordinul de a rezolva problema evreiască a fost ordinul cel mai înspăimântător pe care l-ar fi putut primi vreodată o organizaţie." Sau: Ne dăm seama ca ceea ce aşteptăm de la voi este „supraomenesc", că ne aşteptăm să fiţi „supraomeneşte de inumani". Tot ceea ce se poate spune este că aşteptările lor nu au fost înşelate. Este totuşi demn de menţionat faptul că Himmler abia dacă a încercat să ofere o justificare în termeni ideologici, iar dacă a făcut-o se pare că această justificare a fost rapid dată uitării. Ceea ce încolţise în mintea acestor oameni care deveniseră criminali era pur şi simplu ideea de a fi implicaţi într-un eveniment istoric grandios, efectiv unic („o sarcină măreaţă ce se iveşte doar o dată la două mii de ani"), care, de aceea, este greu de dus la îndeplinire. Acest lucru era important deoarece criminalii nu erau sadici sau criminali patologici; din contra, fusese

făcut un efort sistematic de a-i elimina pe toţi aceia care resimţeau o plăcere fizică de pe urma a ceea ce făceau. Trupele numite *Einsatzgruppen* fuseseră formate din rândurile forţelor armate SS, o unitate militară care nu avea la activ mai multe crime decât oricare altă unitate obişnuită din armata germană. Comandanţii lor fuseseră aleşi de către Heydrich din rândurile elitei SS şi aveau studii universitare. Problema era de a depăşi nu atât mustrările de conştiinţă, cât mila animalică pe care orice individ normal o resimte în faţa suferinţei fizice. Trucul folosit de Himmler – care, aparent, era el însuşi puternic afectat de aceste reacţii instinctive – era foarte simplu şi probabil foarte eficient. El consta în transformarea şi direcţionarea acestor instincte către propria persoană. Astfel, în loc de a spune: Ce lucruri oribile le-am făcut acestor oameni! criminalii vor putea să spună: La ce lucruri oribile a trebuit să asist în exercitarea îndatoririlor mele, cât de greu au apăsat asupra mea aceste însărcinări!

Lapsusurile lui Eichmann în ceea ce priveşte sloganurile lui Himmler pot fi o indicaţie a faptului că existau alte mijloace, mai eficiente, pentru rezolvarea problemelor de conştiinţă. Cea mai eficientă dintre ele era, după cum corect prevăzuse Hitler, însuşi războiul. Eichmann insista, iar şi iar, asupra „atitudinii personale diferite" în faţa morţii atunci când „oameni morţi puteau fi văzuţi peste tot" şi când fie care îşi privea cu indiferenţă propria moarte: „Nu ne păsa dacă muream azi sau abia mâine, şi erau zile în care blestemam dimineaţa care ne găsea încă în viaţă." De o deosebită eficacitate în această atmosferă de moarte violentă a fost faptul că Soluţia Finală, în ultimele faze, nu a fost pusă în aplicare prin împuşcare – deci prin violenţă –, ci în fabricile de gaz care, de la început şi până la sfârşit, au fost strâns legate de „programul de eutanasiere" comandat de Hitler în primele săptămâni ale războiului şi aplicat în Germania, până la invadarea Rusiei, celor bolnavi mintal. Programul de exterminare început în toamna anului 1941 se desfăşura pe două căi diferite. Una ducea către uzinele de gaz, cealaltă către acele *Einsatzgruppen* ale căror operaţiuni în spatele frontului, în special în Rusia, au fost justificate sub pretextul unei stări conflictuale întreţinute de partizani,

şi ale căror victime nu erau numai evreii. Pe lângă partizanii adevăraţi, aceste *Einsatzgruppen* se mai ocupau şi de funcţionarii ruşi, de ţigani, de persoane aflate în afara legii, de nebuni şi de evrei. Evreii erau consideraţi „inamici potenţiali”. Din nefericire, aceasta se întâmpla cu luni înainte ca evreii ruşi să înţeleagă situaţia; iar când au înţeles-o era prea târziu pentru a i se mai putea sustrage. (Generaţia vârstnică îşi amintea de Primul Război Mondial, când armata germană fusese întâmpinată ca eliberatoare; nici cei tineri şi nici cei vârstnici nu auziseră nimic despre „cum erau trataţi evreii în Germania sau la Varşovia”. Erau „extrem de prost informaţi”, după cum raporta, din Rusia Albă, serviciul de spionaj german [Ginsberg]. Şi mai demn de luat în seamă era faptul că, ocazional, chiar evreii germani soseau în aceste regiuni. Aici, ei erau priviţi ca „pionieri”, trimişi pentru a reprezenta cel de-al Treilea Reich.) Aceste unităţi mobile ale morţii, patru la număr, fiecare de dimensiunea unui batalion, numărând nu mai mult de trei mii de oameni, au avut nevoie de sprijinul forţelor armate, sprijin pe care l-au şi obţinut. Relaţiile dintre aceste unităţi erau, în general, „excelente” şi uneori chiar „afectuoase” *(herzlich).* Generalii făceau dovada unei „atitudini surprinzător de favorabile evreilor”. Nu numai că îi dădeau pe evreii lor pe mâna *Einsatzgruppen,* dar deseori îşi ofereau chiar propriii oameni, simpli soldaţi, pentru a asista la masacre. Numărul total al evreilor care le-au căzut victimă a fost estimat de Ginsberg la aproape un milion şi jumătate. Acesta nu era însă rezultatul unui ordin al Führerului de a extermina fizic întreaga populaţie evreiască, ci rezultatul unui ordin anterior, pe care Hitler i-l dăduse lui Himmler în martie 1941: acela de a pregăti SS-ul şi poliţia pentru „a îndeplini sarcini speciale în Rusia”

Ordinul Führerului, de a-i extermina pe toţi evreii – şi nu doar pe cei ruşi şi polonezi –, deşi emis mai târziu, putea fi reperat cu mult înainte Provenea nu din R.S.H.A. sau din vreun alt birou al lui Heydrich sau Himmler, ci din Cancelaria Führerului, biroul personal al lui Hitler. Nu a avut nicio legătură cu războiul şi nu s-a prevalat de necesităţile militare ca pretext. Este unul din marile merite ale lui Gerald Reitlinger care, în *The Final Solution,* a demonstrat, cu dovezi documentare care nu mai îngăduie niciun dubiu, că programul de exterminare din uzinele

de gazare din Est a luat naştere din programul de eutanasiere al lui Hitler şi este deplorabil faptul că procesul lui Eichmann, atât de preocupat de „adevărul istoric”, nu a dat atenţie acestei conexiuni factuale. Această legătură ar fi adus o oarecare lumină asupra controversatei întrebări dacă Eichmann şi R.S.H.A. au fost sau nu implicaţi în *Gasgeschichten.* Este puţin probabil să fi fost, deşi unul dintre oamenii săi, Rol Günther, pare să se fi implicat din proprie iniţiativă. Globocnik, de exemplu, cel care a pus la punct instalaţiile de gazare din zona Lublinului şi pe care Eichmann îl vizita, nu se adresa, atunci când avea nevoie de personal suplimentar, nici lui Himmler şi nici vreunei autorităţi poliţieneşti sau SS; el i-a scris lui Victor Brack, din Cancelaria Führerului, care i-a transmis cererea sa lui Himmler.

Primele camere de gazare au fost construite în 1939, în vederea punerii în practică a unui decret dat de Hitler pe 1 septembrie al aceluiaşi an, care preciza că „persoanelor suferinde de boli incurabile trebuie să li se garanteze o moarte blândă”. (Probabil această origine „medicală” a gazării a stat la baza convingerii dr. Servatius că uciderea cu ajutorul gazului trebuie privită ca „o problemă medicală”.) Ideea era însă mult mai veche. Încă din 1935 Hitler îi spusese medicului-şef al Reichului, Gerhard Wagner, că „dacă va veni războiul, va continua chestia asta cu eutanasierea, deoarece e mai uşor s-o faci pe timp de război”. Decretul a fost pus imediat în aplicare în privinţa bolnavilor mintal. Între decembrie 1939 şi august 1941, circa 15.000 de germani au fost omorâţi cu ajutorul monoxidului de carbon în instituţii în care camerele morţii erau mascate în acelaşi mod în care aveau să fie ceva mai târziu la Auschwitz – dându-li-se aspectul unor camere de baie sau duş. Programul a fost un eşec. Era imposibil ca gazarea să rămână un secret pentru populaţia germană din împrejurimi. Protestele s-au ivit de peste tot, venind din partea unor oameni care nu ajunseseră încă la acea concepţie „obiectivă” asupra naturii medianei şi a sarcinilor ce-i revin doctorului. În Est, gazarea – sau, pentru a folosi limbajul naziştilor, „modalitatea umană” de a lua viaţa, „garantându-le oamenilor o moarte blândă” – a început aproape în aceeaşi zi în care s-au încheiat gazările în Germania. Oamenii care fuseseră folosiţi în cadrul programului de eutanasiere din Germania au fost trimişi în Est

pentru a construi noile instalaţii de exterminare a unor popoare întregi. Aceşti oameni proveneau fie din Cancelaria lui Hitler, fie din Departamentul pentru Sănătate al Reichului şi treceau de-abia acum sub autoritatea administrativă a lui Himmler.

Niciunul dintre variatele „coduri de limbaj" – concepute cu grijă în intenţia de a deruta şi a camufla – nu a avut o influenţă mai puternică asupra mentalităţii ucigaşilor decât primul decret de război al lui Hitler, în care cuvântul „crimă" a fost substituit cu expresia „a garanta o moarte blândă". Întrebat de către anchetatorul de la poliţie dacă indicaţia de a evita „durităţile inutile" nu a fost puţin ironică, ţinându-se seama de faptul că oricum acei oameni erau destinaţi morţii, Eichmann nici măcar nu a înţeles întrebarea, atât de puternic îi era încă întipărit în minte faptul că păcatul de neiertat nu era uciderea oamenilor, ci cauzarea unor suferinţe inutile. Pe parcursul procesului, el a dat semne că e sincer jignit atunci când martorii au relatat cruzimile şi atrocităţile comise de oamenii SS-ului. Instanţa şi o parte a celor din sală nu au remarcat însă aceste semne întrucât perseverenţa lui Eichmann în a-şi păstra stăpânirea de sine i-a făcut să-l considere „neimpresionabil" şi indiferent – şi nu acuzaţia de a fi trimis milioane de oameni la moarte i-a provocat starea de agitaţie, ci simpla acuzaţie a unui martor (respinsă de către completul de judecată), care susţinea că el ar fi bătut cândva până la moarte un băiat evreu. Desigur, el a trimis în zona ocupată de *Einsatzgruppen* şi oameni care nu „garantau o moarte blândă", ci omorau prin împuşcare, dar a fost probabil uşurat atunci când, în ultimele etape ale operaţiunii, acest lucru a devenit inutil datorită sporirii capacităţii camerei de gazare. Probabil că Eichmann s-a gândit şi la faptul că noua metodă indica o îmbunătăţire semnificativă a atitudinii guvernului nazist faţă de evrei, din moment ce la începutul programului de gazare se precizase în mod expres că avantajele eutanasiei erau rezervate adevăraţilor germani. Pe măsură ce războiul avansa, cu suita sa de morţi violente şi cumplite – pe frontul rusesc, în deşerturile africane, în Italia, pe plajele Franţei, printre ruinele oraşelor germane –, centrele de gazare de la Auschwitz, Chelmno, Majdanek şi Belzck, de la Treblinka şi Sobibor trebuie să fi apărut ca nişte „Fundaţii Caritabile pentru Ajutor Social", după cum le

numeau experţii morţii blânde. Mai mult decât atât, începând din ianuarie 1942 au existat în Est echipe operaţionale de eutanasiere, cu scopul de „a-i ajuta pe răniţii aliaţi în mijlocul gheţii şi al zăpezii”. Deşi chiar și această omorâre a soldaţilor răniţi era la rândul ei „ultrasecretă”, ea era cunoscută multora, deci cu siguranţă şi executorilor Soluţiei Finale.

S-a subliniat adesea că gazarea celor bolnavi mintal a trebuit oprită în Germania datorită protestelor populaţiei şi ale câtorva demnitari curajoşi din rândurile clerului, dar asemenea proteste nu au mai fost auzite atunci când programe a trecut la gazarea evreilor, deşi o parte dintre centrele de exterminare erau amplasate pe ceea ce mai era pe atunci teritoriu german și erau înconjurate de populaţie germană. Protestele au apărut totuși la începutul războiului. Oarecum separat de rezultatele „educaţiei în spiritul eutanasiei”, atitudinea faţă de „moartea lipsită de dureri, prin gazare” s-a schimbat de-a lungul războiului. Acest gen de lucruri este dificil de demonstrat. Nu există documente care să susţină ipoteza amintită, datorită statutului secret al întregii operaţiuni, şi niciunul dintre criminalii de război nu a menţionat-o vreodată, nici măcar acuzaţii din Procesul Doctorilor de la Nürnberg, care făceau abuz de citate din literatura internaţională dedicată subiectului. Poate că ei uitaseră climatul opiniei publice în spiritul căreia uciseseră, poate că niciodată nu s-au obosit să-l cunoască din moment ce simţeau, în mod eronat de altfel, că „atitudinea lor obiectivă şi ştiinţifică” era mult mai avansată decât opiniile oamenilor de rând. Totuși, din această dezagregare morală a unei întregi naţiuni, au supravieţuit câteva povestiri cu adevărat nepreţuite, găsite în jurnalele de război ale oamenilor de bună-credinţă, care erau pe deplin conştienţi de faptul că propriile lor reacţii şocate nu mai erau împărtășite de vecinii lor.

Reck-Malleczewen, pe care l-am amintit anterior, vorbeşte despre o femeie „lider” venită în vara lui 1944 din Bavaria pentru a le ţine ţăranilor un discurs. Ea nu pare să fi pierdut mult timp cu „armele miraculoase” şi cu victoria; ridica în mod deschis problema înfrângerii, pentru care niciun bun german nu trebuia să-şi facă griji întrucât Führerul, „în marea sa bunătate, pregătise întregului popor german o

moarte dulce, prin gazare, în cazul în care războiul ar avea un sfârşit nefericit”. Autorul mai adaugă: „O, nu, nu inventez, această doamnă drăguţă nu este un miraj, am văzut o cu propriii mei ochi: o femeie cu pielea gălbejită, apropiindu-se de patruzeci de ani, cu ochi de nebună [...] Şi ce s-a întâmplat? Au azvârlit-o oare acei ţărani bavarezi în lac s-o răcorească de entuziasmul cu care era gata de moarte? Nimic de genul acesta. S-au dus acasă clătinând din cap.”

Următoarea povestire este şi mai la subiect, din moment ce se referă la cineva care nu era un „lider”, poate nici măcar membru de partid. S-a întâmplat la Königsberg, în Prusia de Est – o zonă complet diferită a Germaniei –, în ianuarie 1945, cu câteva zile înainte ca ruşii să distrugă oraşul, să-i ocupe ruinele şi să anexeze întreaga provincie. Povestea este spusă de contele Hans von Lehnsdorff, în *Ostpreussisches Tagebuch*/Jurnal din Prusia de Est (1961). El a rămas în oraş ca medic pentru a-i îngriji pe soldaţii răniţi care nu puteau fi evacuaţi. A fost chemat la unul dintre imensele centre pentru refugiaţi din provincie, care fusese deja ocupat de Armata Roşie. Acolo a fost acostat de către o femeie care i-a arătat o venă varicoasă pe care o avea de ani de zile, dar pe care voia să o trateze în acel moment, întrucât avea timpul necesar. „Încerc să-i explic că este mult mai important pentru ea să plece din Königsberg şi să lase tratamentul pentru altă dată. Unde vrei să te duci? o întreb eu. Nu ştie, dar ştie că toţi vor fi duşi în Reich. Şi apoi adaugă, spre uimirea mea: «Ruşii nu vor pune niciodată mâna pe noi. Führerul nu o va permite cu niciun chip. Mai curând ne va gaza.» Arunc o privire fugară în jur, dar nimeni nu pare să considere afirmaţia neobişnuită.” Povestea pare desigur incompletă, ca majoritatea poveştilor adevărate de altfel. Ar fi trebuit să mai fie o voce, de preferinţa feminină, care, suspinând din greu, să replice: Şi acum tot acel gaz bun şi scump va fi irosit pe evrei!

VII. Conferinţa de la Wannsee sau Pilat din Pont

Până acum, raportul meu despre conştiinţa lui Eichmann a avut în vedere fapte de care el uitase. Conform prezentării făcute de Eichmann însuşi chestiunii, punctul de răscruce s-a ivit nu după patru săptămâni, ci patru luni mai târziu, în ianuarie 1942, în timpul Conferinţei *Staatssekretäre* (Conferinţa subsecretarilor de stat), după cum o numeau naziştii, sau Conferinţa de la Wannsee, după cum este denumită astăzi, deoarece Heydrich îi invitase pe domni într-o casă din suburbia berlineză cu acest nume. După cum o indică şi numele oficial al conferinţei, întâlnirea devenise necesară dat fiind faptul că Soluţia Finală, dacă urma a fi aplicată întregii Europe, necesita în mod evident acordul tacit al aparatului de stat al Reichului. Era nevoie de cooperarea activă a tuturor miniştrilor şi a întregului serviciu civil. Miniştrii înşişi, la noua ani după instalarea lui Hitler la putere, erau cu toţii membri de vază ai Partidului – cei care, în fazele de început ale regimului, se opuseseră, fuseseră pe nesimţite înlocuiţi. Totuşi, nu toţi cei prezenţi erau consideraţi cu totul de încredere, din moment ce puţini dintre ei îşi datorau în întregime cariera nazismului, cum era cazul lui Heydrich sau Himmler; iar cei care erau creditaţi, cum era Joachim von Ribbentrop, ministrul de externe, un fost negustor de şampanie, erau mai curând insignifianţi. Problema era totuşi cu mult mai gravă, după părerea celor care făcuseră cariera în Serviciul civil, în subordinea directă a miniştrilor, căci aceşti oameni, coloana vertebrală a oricărei administraţii guvernamentale, nu erau uşor de înlocuit; Hitler trebuia deci să-i tolereze, tot aşa cum şi Adenauer avea să-i tolereze, excepţie făcând situaţia în care aceştia erau compromişi fără

putinţă de reabilitare. Aşa se face că subsecretarii şi experţii, fie ei în domeniul juridic, fie în alt domeniu din diferitele ministere, nu erau, de cele mai multe ori, membri de Partid. Nesiguranţa lui Heydrich în privinţa sprijinului activ pe care l-ar putea acorda acestor oameni pentru operaţiunea de exterminare în masă apare astfel pe deplin explicabilă. După cum afirma Eichmann, Heydrich „se aştepta la cele mai mari dificultăţi”. Ei bine, el era cum nu se poate mai departe de adevăr.

Scopul conferinţei era acela de a coordona toate eforturile în vederea punerii în aplicare a Soluţiei Finale. Discuţia s-a axat întâi pe „complicate probleme juridice”, cum ar fi tratamentul ce urma a fi aplicat celor pe jumătate sau pe sfert evrei – trebuiau să fie ucişi sau doar sterilizaţi? A urmat o discuţie deschisă asupra „diverselor soluţii posibile ale problemei”, ceea ce însemna, de fapt, asupra diverselor modalităţi de asasinare, iar asupra acestui punct s-a înregistrat, pur şi simplu, un „fericit acord al participanţilor”. Soluţia Finală a fost primită cu un „entuziasm extraordinar” de către toţi cei prezenţi, şi în special de dr. Wilhelm Stuckart, subsecretar la Ministerul de Interne, care era cunoscut prin poziţia sa mai curând reticentă şi ezitantă în faţa măsurilor „radicale” ale Partidului şi care era, conform mărturiei depuse de dr. Hans Globke la Nürnberg, un susţinător fervent al legii. Existau totuşi şi anumite dificultăţi. Subsecretarul Josef Bühler, al doilea şef ierarhic din cadru! Guvernoratului General al Poloniei, a fost îngrozit de perspectiva că evreii vor fi evacuaţi din Vest şi trimişi în Est, deoarece aceasta ar fi însemnat mai mulţi evrei în Polonia, aşa încât a propus ca aceste evacuări să fie amânate, iar „Soluţia Finală să fie iniţiată în Cadrul Guvernoratului General, unde nu se puneau probleme de transport”. Cei de la Ministerul de Externe au venit cu propriul lor memorandum, elaborat cu grijă şi exprimând „dorinţele şi ideile Ministerului de Externe referitor la soluţia finală a problemei evreieşti în Europa”, dar nimeni nu le-a dat prea multă atenţie. Problema centrală, după cum pe drept observa Eichmann, era că membrii diferitelor ramuri ale Serviciului civil nu-şi exprimau doar opiniile, ci veneau cu propuneri concrete. Întâlnirea nu a durat mai mult de o oră sau o oră şi jumătate, după care s-au servit băuturi şi

toată lumea a luat masa – „o mică şi intimă întâlnire mondenă”, destinată întăririi contactelor personale necesare. A fost o ocazie foarte importantă pentru Eichmann, care nu mai întâlnise niciodată atât de multe „personaje sus-puse”; dintre cei prezenţi, el era de departe cel mai modest ca rang şi poziţie socială. El fusese acela care trimisese invitaţiile şi pregătise nişte materiale statistice (pline de erori incredibile) pentru discursul introductiv al lui Heydrich – urmau să fie exterminaţi unsprezece milioane de evrei, o întreprindere destul de considerabilă –, iar mai apoi avea să pregătească procesul-verbal. Pe scurt, juca rolul de secretar al întâlnirii. De aceea i s-a permis, după plecarea demnitarilor, să ia loc, lângă foc, alături de şeful său Müller şi de Heydrich, „şi aceasta a fost prima dată când l-am văzut pe Heydrich fumând şi bând”. Nu au „pălăvrăgit”, ci s-au bucurat de puţină linişte după ore lungi de muncă, „fiind pe deplin satisfăcuţi şi, mai ales Heydrich, într-o foarte bună dispoziţie”.

A mai existat un motiv care a făcut ca ziua conferinţei să fie de neuitat pentru Eichmann. Deşi făcea tot posibilul pentru a sprijini Soluţia Finală, el mai păstrase încă anumite dubii referitoare la „o asemenea soluţie sângeroasă ce face apel la violenţă”, dar aceste dubii fuseseră acum risipite. „Aici, la conferinţă, au vorbit cele mai proeminente figuri, autorităţile celui de-al Treilea Reich.” Acum putea vedea cu propriu săi ochi şi auzi cu propriile urechi că nu doar Hitler, nu doar Heydrich sau „sfinxul” Müller, nu doar SS-ul sau partidul, ci şi elita bunului Serviciu civil tradiţional lupta pentru putere; se luptau unii cu alţii pentru onoarea de a prelua conducerea acestor chestiuni „sângeroase”. „În momentul acela, am avut un sentiment asemănător cu cel pe care trebuie să-l fi avut Pilat din Pont, căci mă simţeam absolvit de orice vină.” *Cine era el pentru a avea dreptul să judece?* Cine era el „pentru a avea păreri proprii asupra acestei chestiuni?” Ei bine, Eichmann nu era nici primul şi nici ultimul pe care această modestie avea să-l piardă.

După cum îşi aminteşte Eichmann, ceea ce a urmat a decurs mai mult sau mai puţin uşor şi s-a transformat curând în rutină, iar el a devenit un expert al „evacuării forţate”, tot aşa cum fusese un expert al „emigrării forţate”. Ţară după ţară, evreii erau obligaţi să se

înregistreze, erau forţaţi să poarte steaua galbenă pentru a fi identificaţi mai uşor, erau adunaţi şi apoi deportaţi, diversele transporturi fiind dirijate către unul sau altul dintre lagărele de exterminare din Est, în funcţie de capacitatea acestora la momentul respectiv. Când un transport de evrei sosea la unul dintre centre, cei mai puternici dintre ei erau selecţionaţi pentru muncă, aceasta însemnând de cele mai multe ori acţionarea maşinăriei de exterminare. Toţi ceilalţi erau ucişi imediat. Existau şi obstacole, dar acestea erau minore. Ministerul de Externe era în permanentă legătură cu autorităţile din ţările care erau fie ocupate de nazişti, fie aliate cu aceştia. Ministerul urmărea să exercite presiuni asupra acestor ţări în vederea deportării evreilor lor sau, unde era cazul, să le împiedice de a-i evacua în Est în mod cu totul dezorganizat, neplanificat, fără a ţine seama de capacitatea de absorbţie a centrelor morţii. (Astfel şi-a reamintit Eichmann situaţia, însă în realitate lucrurile nu erau chiar atât de simple.) Experţii în probleme legale au întocmit legislaţia necesară pentru a face ca victimele să devină apatride, măsură importantă din două motive: devenea imposibil pentru orice ţară să se mai intereseze de soarta acestor persoane, iar statului pe teritoriul căruia acestea aveau rezidenţa i se dădea posibilitatea de a le confisca posesiunile. Ministerul de Finanţe şi Reichsbank-ul pregăteau măsuri menite a facilita primirea acestor prăzi imense din întreaga Europă, mergând până la ceasuri şi dinţi de aur, totul fiind sortat de către Reichsbank şi trimis apoi Monetăriei statului prusac. Ministerul Transporturilor punea la dispoziţie vagoanele necesare – care, de cele mai multe ori, erau vagoane de marfă – chiar şi în perioadele de mare criză şi avea grijă ca mersul trenurilor cu deportaţi să nu interfereze cu cel al celorlalte trenuri. Consiliile Evreieşti ale Vârstnicilor au fost informate de către Eichmann sau de către oamenii săi asupra numărului de evrei necesari pentru a umple fiecare tren, iar aceştia întocmeau listele cu cei ce urmau să fie deportaţi. Evreii se înregistrau, completau nenumărate formulare, răspundeau la pagini întregi de întrebări referitoare la averile lor – pentru a putea fi prinşi mai uşor, iar în cele din urmă erau adunaţi în anumite puncte de colectare şi urcaţi în trenuri. Puţinii care încercau să se ascundă sau să scape erau

hăituiţi şi încercuiţi de forţele speciale ale poliţiei evreieşti. Pe cât putea Eichmann să-şi dea seama, nimeni nu protesta, nimeni nu refuza să coopereze, *Immerzu fahren hier die Leute zu ihren eigenen Begräbnis* (Zi de zi, oamenii de aici pornesc către propria lor înmormântare), după cum precizase un observator evreu în Berlinul anului 1943.

Simpla resemnare nu ar fi fost însă suficientă pentru a anihila enormele dificultăţi ale unei operaţiuni care avea să acopere în curând întreaga Europă ocupată de nazişti sau aliată lor ori pentru a linişti conştiinţa executorilor care, la urma urmei, fuseseră crescuţi în spiritul poruncii „Să nu ucizi” şi cunoşteau versetul biblic, „Tu ai ucis şi ai moştenit”, pe care Tribunalul Districtual din Ierusalim îl cita într-un mod atât de sugestiv. Ceea ce Eichmann numea „vârtejul morţii”, care se pogorâse asupra Germaniei după imensele pierderi de la Stalingrad – bombardarea până la saturaţie a oraşelor germane, justificarea banală găsită pentru uciderea civililor și totodată justificarea obişnuită a Germaniei pentru masacrele întreprinse –, făcând din imaginea unor atrocităţi diferite de cele raportate la Ierusalim, dar nu mai puţin îngrozitoare, o realitate a vieţii de zi cu zi, s-ar putea să fi contribuit la uşurarea sau, mai curând, la anihilarea propriei conştiinţe, dacă mai rămăsese ceva din acea conştiinţă în momentul la care se referea, ceea ce, ţinând seama de realitate, nu era cazul. Maşinăria de exterminare fusese plănuită şi pusă la punct până în cele mai mici detalii cu mult înainte ca ororile războiului să fi lovit Germania, iar birocraţia sa intrinsecă funcţiona cu aceeaşi precizie în anii victoriei uşoare, ca şi în ultimii ani ai războiului, aflaţi sub spectrul înfrângerii previzibile. Dezertările din rândurile elitei aflate la putere şi mai ales din rândurile înalţilor ofiţeri SS, foarte puţine la număr în anii de început, când oamenii poate că mai aveau conştiinţă, s-au înmulţit doar atunci când a devenit clar că Germania va pierde războiul. Mai mult decât atât, asemenea dezertări nu au fost niciodată suficient de serioase pentru a deregla funcţionarea mecanismului; era vorba de acte individuale, dictate nu de milă, ci de corupţie. Ele erau inspirate nu de conştiinţă, ci de dorinţa de a stoarce nişte bani sau de a-şi crea nişte relaţii pentru zilele negre ce urmau să sosească. Ordinul lui Himmler din toamna

anului 1944, de a opri exterminările și de a dezmembra instalațiile de la fabricile morții, a izvorât din convingerea sa, absurdă dar sinceră, că puterile aliate vor ști să aprecieze acest gest îndatoritor. Himmler i-a spus de aceea unui Eichmann destul de suspicios ca în baza acestui fapt va fi capabil să negocieze o *Hubertusburger-Frieden* – o aluzie la Tratatul de Pace de la Hubertusburg ce a pus capăt, în 1763, Războiului de șapte ani dus de Frédéric II al Prusiei și care i-a dat Prusiei posibilitatea de a păstra Silezia în ciuda faptului ca pierduse războiul.

După cum a afirmat Eichmann, la liniștirea conștiinței sale a contribuit faptul că nu a putut vedea absolut pe nimeni care să se opună Soluției Finale. A întâlnit totuși o singură excepție, pe care a menționat-o de câteva ori, și care trebuie să fi produs asupra lui o impresie profundă. Evenimentul a avut loc în Ungaria, pe vremea când a negociat cu dr. Kastner oferta lui Himmler de a elibera un milion de evrei în schimbul a zece mii de camioane. Kastner, în aparență încurajat de întorsătura pe care o luaseră lucrurile, îi rugase pe Eichmann să oprească „fabricile morții de la Auschwitz", iar Eichmann i-a răspuns că, din păcate, lucrul nu era de competența sa sau a superiorilor săi – ceea ce era adevărat. Desigur, Eichmann nu se aștepta ca evreii să-i împărtășească entuziasmul referitor la distrugerea lor, dar se aștepta la mai multă supunere, se aștepta la cooperarea acestora, cooperare de care s-a bucurat într-o măsură cu totul neașteptată. Aceasta a fost, „desigur, piatra de hotar" a tot ceea ce a făcut el, după cum a fost și momentul de răscruce al activității sale de la Viena. Fără ajutorul evreiesc în probleme administrative sau polițienești – împresurarea finală a evreilor din Berlin a fost făcută integral, după cum am menționat deja, de către poliția evreiască –, s-ar fi ajuns fie la un haos total, fie la o epuizare semnificativă a mâinii de lucru germane. („Nu încape nicio îndoială că, fără cooperarea victimelor, cu greu ar fi fost posibil pentru câteva mii de oameni, dintre care majoritatea lucrau în birouri, să lichideze sute de mii de indivizi […] Pe drumul către moarte, evreii polonezi abia dacă au ajuns să vadă o mână de nemți", conform afirmației lui R. Pendorf făcute publicației menționate. Acest lucru li se aplică într-o și mai mare măsură evreilor

care erau transportaţi în Polonia pentru a-şi găsi sfârşitul acolo.) Aşa se explică faptul că instituirea guvernelor colaboraţioniste (marionetă) din teritoriile ocupate a fost întotdeauna însoţită de organizarea unui birou central evreiesc şi, după cum vom vedea mai târziu, acolo unde naziştii nu au reuşit să instaureze un guvern-marionetă, nu au reuşit nici să-şi asigure cooperarea evreilor. Dar în timp ce guvernele colaboraţioniste erau în general recrutate din rândurile partidelor de opoziţie, membrii consiliilor evreieşti erau de regulă lideri evrei recunoscuţi la nivel local, cărora naziştii le acordaseră puteri nelimitate – până când şi aceştia, la rândul lor, au fost deportaţi la Theresienstadt sau la Bergen-Belsen, atunci când proveneau din Europa Centrală sau Occidentală, sau la Auschwitz, dacă proveneau dintr-o comunitate est-europeană.

Pentru un evreu, acest rol al liderilor evrei în distrugerea propriului lor popor este fără îndoială capitolul cel mai întunecat al întregii afaceri, atât de sumbre. S-a ştiut despre aceasta dinainte, dar acum totul fusese prezentat pentru prima dată, în toate detaliile sale patetice și sordide, de către Raul Ginsberg, a cărui lucrare de referinţă *The Destruction of the European Jews* am menţionat-o anterior. În problema cooperării nu se făcea nicio diferenţă între comunitățile evreieşti puternic asimilate din Europa Centrală și Occidentală și masele vorbitoare de limbă idiş din Est. La Amsterdam, ca şi la Varşovia, la Berlin, ca şi la Budapesta, oficialităților evreieşti li se putea încredinţa sarcina de a întocmi listele cu persoanele vizate pentru deportare şi cu averile acestora, de a obţine bani de la deportaţi pentru a acoperi cheltuielile deportării şi exterminării lor, de a ţine evidenţa apartamentelor libere, de a furniza forţe poliţieneşti pentru a-i prinde pe evrei şi a-i urca în trenuri, mergând până la un ultim gest, acela de a oferi bunurile comunităţii evreieşti, cu toate evidenţele aferente, în vederea confiscării finale. Ei au fost aceia care au distribuit stele galbene, iar uneori, cum a fost cazul la Varşovia, „vânzarea cocardelor a devenit o afacere curentă; erau banderole obişnuite, din pânză şi banderole extravagante, din plastic, care erau lavabile”. Din manifestele de inspiraţie nazistă, dar nedictate de nazişti, pe care aceşti lideri le-au răspândit mai putem simţi cum îşi savurau noua

putere – „Consiliului Evreiesc Central i s-a acordat dreptul de a dispune în mod absolut de toate bunurile materiale şi spirituale ale evreilor şi de forţa de muncă evreiască”. După cum sună formularea din primul comunicat al Consiliului de la Budapesta, ştim cum s-au simţit oficialităţile evreieşti când au devenit instrumente ale crimei – precum căpitanii „ale căror vase sunt pe punctul de a se scufunda şi care reuşesc să le aducă tefere în port aruncând peste bord o mare parte din preţioasa lor încărcătură”; precum salvatorii care „cu preţul a o sută de victime salvează o mie de oameni, cu o mie, zece mii”. Însă adevărul era şi mai înfiorător. Dr. Kastner din Ungaria, de pildă, a salvat exact 1648 de oameni cu preţul a 476.000 de victime. Pentru a nu lăsa alegerea în mâna „sorţii oarbe”, era nevoie de „principii cu adevărat sfinte” care să joace rolul de „forţă directoare a slabei mâini omeneşti care pune pe hârtie numele unei persoane necunoscute şi, prin aceasta, îi decide viaţa sau moartea”. Pe cine au salvat „aceste principii sfinte”? Pe aceia „care au muncit toată viaţa lor pentru *zibur* [comunitate]” – adică, pe funcţionari – şi pe „evreii cei mai de vază”, după cum precizează Kastner în raportul său.

Nimeni nu s-a obosit să conjure oficialităţile evreieşti pentru a păstra secretul; aceşti oameni erau „purtători voluntari de secrete”, fie pentru a asigura liniştea şi a preveni panica – ca în cazul dr. Kastner –, fie din considerente „umane”, cum ar fi acela că „viaţa sub spectrul morţii iminente prin gazare ar fi mai greu de suportat” – ca în cazul dr. Leo Baeck, fost Rabin-şef al Berlinului. În timpul procesului lui Eichmann, un martor a subliniat consecinţele nefericite ale acestui tip de „umanism” – oameni care se ofereau voluntar pentru deportarea de la Theresienstadt la Auschwitz şi îi denunţau pe cei care încercau să le spună adevărul ca „nefiind normali”. Cunoaştem prea bine portretul liderilor evrei din timpul perioadei naziste; ei mergeau de la Chaim Rumkowski, cel mai vârstnic dintre evreii din Łódź, numit şi Chaim I, care a emis bancnote purtându-i semnătura şi mărci poştale cu portretul său, şi care circula într-o trăsură hodorogită trasă de cai; trecând la Leo Bacck, tipul de învăţat manierat şi bine educat, care credea că poliţaiul evreu va fi „mai blând şi mai de ajutor” şi va face „dureroasa experienţă mai uşoară” (când, în realitate, aceşti poliţişti au

fost bineînţeles mai brutali şi mai incoruptibili, din moment ce pentru ei miza era atât de mare); pentru a ajunge în cele din urmă la cei câţiva care s-au sinucis – precum Adam Czerniakow, preşedinte al Consiliului Evreiesc din Varşovia, care însă nu era rabin, ci ateu, un inginer evreu vorbitor de limbă polonă, dar care trebuie că-şi amintea proverbul rabinic: „Lasă-i să te omoare, dar nu trece de partea cealaltă."

Este de la sine înţeles faptul că acuzarea de la Ierusalim – atât de atentă să nu deranjeze administraţia lui Adenauer – ar fi putut evita, cu justificări încă mai evidente, să aducă în discuţie acest aspect al afacerii (Aceste chestiuni fiind totuşi discutate destul de pe larg şi cu o francheţe uluitoare în manualele israeliene – după cum se deduce din articolul „Young Israelis and Jews Abroad – A Study of Selected History Textbooks" [„Tineri israelieni şi evrei aflaţi peste hotare – Un studiu al unor manuale de istorie alese"] de Mark M. Krug, publicat în *Comparative Education Review [Revista de Educaţie Comparată],* octombrie 1963.) Acest capitol trebuie totuşi menţionat aici deoarece lămureşte anumite lacune, altfel de neexplicat, din documentaţia unui caz de altfel supradocumentat. Judecătorii au menţionat o astfel de situaţie: absenţa cărţii lui H.G. Adler *Theresienstadt 1941–1945* (1955), pe care acuzarea, într-un moment de jenă, a recunoscut-o ca fiind „autentică, bazată pe surse incontestabile". Motivul omisiunii era clar. Cartea descrie în detaliu modul în care erau întocmite temutele „liste de transport" de către Consiliul evreiesc din Theresienstadt, după ce SS-ul dăduse câteva directive generale, precizând câţi evrei ar trebui expediaţi, de ce vârstă, sex, profesie şi din ce ţara de origine. Dosarul acuzării ar fi fost mai vulnerabil dacă ar fi trebuit să admită faptul că indicarea indivizilor trimişi la pieire a căzut, cu puţine excepţii, în sarcina administraţiei evreieşti. Adjunctul procurorului general, dl Ya'akov Baror, care a intervenit din sală, a lăsat oarecum să se înţeleagă acest lucru atunci când a spus: „încerc să scot la iveală acele lucruri care se referă într-o anumită măsură la acuzat, fără a afecta tabloul în ansamblul său." Tabloul general ar fi fost într-adevăr puternic afectat de includerea cărţii lui Adler, din moment ce ar fi contrazis mărturia martorului-cheie de la Theresienstadt, care pretinsese că Eichmann făcuse personal alegerea indivizilor. Mai mult

decât atât, descrierea acelei distincţii clare între victime şi călăi făcută de acuzare ar fi avut mult de suferit. Furnizarea de dovezi care nu susţin capul de acuzare este, în general, sarcina apărării; de ce dr. Servatius, care surprinsese câteva inconsecvenţe minore ale mărturiei, nu a făcut apel la o documentaţie atât de uşor de obţinut şi atât de cunoscută este greu de spus. Ar fi putut să demonstreze faptul că Eichmann, de îndată ce fusese transformat în expert în „evacuare", şi-a numit foştii asociaţi evrei în posturi legate de afacerea emigrării – dr. Paul Eppstein, care a răspuns de emigrare la Berlin, şi rabinul Benjamin Murmelstein, care a ocupat acelaşi post la Viena – ca „vârstnici evrei" la Theresienstadt. Acest lucru ar fi demonstrat în mai mare măsură atmosfera în care lucra Eichmann decât au făcut-o toate discuţiile neplăcute şi deseori denigratoare despre jurăminte, loialitate şi virtuţile obedienţei necondiţionate.

Mărturia despre Theresienstadt a doamnei Charlotte Salzberger, din care am citat anterior, ne-a permis cel puţin să aruncăm o privire asupra acestui aspect neglijat din ceea ce acuzarea numea „tablou de ansamblu". Şefului completului de judecată nu i-a plăcut nici termenul de tablou. El i-a spus de mai multe ori procurorului general că „aici nu pictăm tablouri", că există „o acuzaţie, iar aceasta reprezintă cadrul de lucru al acestui proces", că instanţa „își are propriul punct de vedere asupra procesului, în spiritul acuzaţiei", şi că „acuzarea trebuie să se adapteze liniei impuse de instanţă" – admirabile avertismente pentru procedurile penale, din care niciunul nu a fost luat în seamă. Acuzarea a făcut mai rău decât să nu le ia în considerare, ea a refuzat pur şi simplu să-şi ghideze martorii – sau, în cazul în care instanţa devenea prea insistentă, punea câteva întrebări la întâmplare, foarte formale –, ceea ce-i făcea pe martori să se comporte de parcă ar fi fost oratori în cadrul unei întâlniri prezidate de procurorul general, care i-a fost prezentat publicului înainte de a le da cuvântul. Puteau vorbi cât doreau şi rareori li se punea vreo întrebare la obiect.

Această atmosferă, nu de proces-spectacol, ci de demonstraţie de masă, la care vorbitor după vorbitor îşi dau silinţa să câştige publicul, a devenit evidentă atunci când acuzarea a chemat un martor după altul pentru a face dovada răscoalei din ghetoul varşovian şi a unor

episoade similare din Vilna şi Kovno – probleme care nu aveau nicio legătură cu crimele acuzatului. Mărturia acestor oameni și-ar fi adus contribuţia la proces dacă ei ar fi vorbit despre activităţile desfăşurate de consiliile evreieşti, care au jucat un rol atât de dezastruos prin încercările lor eroice. Desigur, au existat referiri la acest fapt – martorii care au vorbit despre „oamenii SS-ului şi despre ajutoarele lor" au arătat că printre aceştia din urmă se număra atât „poliţia ghetoului care era, la rândul său, un instrument în mâinile criminalilor nazişti", cât și *„Judenrat*-ul" –, dar oamenii erau bucuroşi dacă nu li se cerea să vorbească despre acest aspect al afacerii, schimbând discuţia spre rolul adevăraţilor trădători, puţini la număr, care erau „oameni fără nume, necunoscuţi publicului evreiesc", cum erau „toţi aceia care luptau din umbră contra naziştilor". (Publicul se schimbase din nou în timpul în care aceşti martori îşi depuseseră mărturia. Acum era format din *Kibbuznici,* membri ai aşezărilor comunitare israeliene, cărora le aparţineau vorbitorii.) Relatarea cea mai clară a fost cea a Ziviei Lubetkin Zuckerman, astăzi o femeie de circa patruzeci de ani, încă foarte frumoasă, complet lipsită de sentimentalism sau autocompătimire; spusele ei erau bine organizate şi mereu la obiect. Din punct de vedere legal, mărturiile acestor oameni erau inconsistente – dl Hausner nu a menţionat pe niciunul dintre ei în ultima sa pledoarie –, cu excepţia faptului că aduceau dovada unor contacte strânse între partizanii evrei şi luptătorii polonezi sau ruşi din rezistenţă. Pe lângă faptul de a contrazice alte mărturii („Toată populaţia era contra noastră"), ele ar fi putut fi utile apărării, din moment ce ofereau o justificare mai bună pentru măcelărirea în masă a civililor decât o făcea pretenţia, de nenumărate ori repetată, a lui Eichmann, cum că „Weizmann a declarat război Germaniei în 1939". (Aceasta era o absurditate. Tot ceea ce a spus Chaim Weizmann, în perioada premergătoare ultimului Congres Sionist antebelic, a fost că războiul democraţiilor occidentale „este războiul nostru, lupta lor este lupta noastră". Tragedia, aşa cum pe drept a arătat Hausner, a fost tocmai faptul că evreii nu erau recunoscuţi de către nazişti drept beligeranţi, căci dacă ar fi fost, ar fi supravieţuit în lagărele destinate prizonierilor de război sau civililor.) Dacă dr. Servatius ar fi făcut

această observaţie, acuzarea ar fi fost obligată să recunoască cât de ridicol de mici au fost aceste grupuri de rezistenţă, cât de incredibil de slabe şi preponderent inofensive – şi, mai ales, cât de puţin au reprezentat ele populaţia evreiască, care la un moment dat chiar a ridicat armele împotriva lor.

Or, dacă irelevanţa legală a acestor mărturii îndelungate a rămas ridicol de clară, nici intenţia politică a guvernului israelian de a le face cunoscute nu era greu de ghicit. Dl Hausner (sau dl Ben Gurion) probabil că dorea să demonstreze că rezistenţa, aşa puţin numeroasă cum fusese, nu venise decât din partea sioniştilor, ca şi cum dintre toţi evreii doar sioniştii ştiau că, dacă nu-ţi puteai salva viaţa, merita măcar să-ţi salvezi onoarea, după cum subliniase dl Zuckerman, şi că lucrul cel mai rău care i se putea întâmpla fiinţei umane în asemenea circumstanţe era să fie şi să rămână „inocentă”, după cum s-a desprins din mărturia generală şi tendenţioasă a doamnei Zuckerman. Aceste intenţii „politice” au dat însă greş deoarece martorii, fiind sinceri, au declarat instanţei că toate organizaţiile şi partidele evreieşti şi-au avut rolul lor în rezistenţă, astfel încât adevărata distincţie nu trebuia făcută între sionişti şi nesionişti, ci între oamenii organizaţi şi cei neorganizaţi şi, încă mai mult, între cei tineri şi cei de vârsta medie. Mai clar spus, cei care au rezistat au reprezentat o minoritate, şi încă una foarte puţin numeroasă, dar în condiţiile date „miracolul a fost”, după cum a arătat unul dintre ei, „ca această minoritate a existat”.

Lăsând la o parte consideraţiile juridice, apariţia în boxa martorilor a foştilor luptători din rezistenta evreiască a fost suficient de relevantă. Ea a risipit spectrul apăsător al cooperării generale, atmosfera sufocantă, otrăvitoare care învăluise Soluţia Finală. Faptul bine cunoscut că uciderea efectivă, în lagărele de exterminare, s-a aflat în general în mâna comandourilor evreieşti a fost destul de clar şi răspicat stabilit de către martorii acuzării – cum munciseră membrii acestor comandouri în camerele de gazare şi în crematorii, cum smulseseră dinţii de aur şi cum tăiaseră părul cadavrelor, cum săpaseră gropile comune şi cum le resăpaseră mai târziu, pentru a înlătura urmele genocidului; cum tehnicienii evrei construiseră camerele de gazare din Theresienstadt, unde „autonomia” evreiască

mersese până acolo încât însuşi călăul era evreu. Dar acesta era doar un lucru oribil, nu era o problemă morală. Selectarea şi clasificarea muncitorilor din lagăre era făcută de către SS, care avea o predilecţie pentru elementele criminale; iar acest lucru nu putea conduce decât la selecţia celor mai răi. (Faptul era valabil în special în Polonia, unde naziştii exterminaseră o mare parte a intelectualităţii evreieşti şi, în acelaşi timp, îi uciseseră şi pe intelectualii polonezi şi pe meseriaşi – spre deosebire de politica lor din Europa Occidentală, unde avuseseră tendinţa de a-i salva pe evreii de marcă în vederea schimbului acestora contra civililor sau prizonierilor de război germani din lagăre; Bergen-Belsen, de pildă, a fost iniţial un lagăr pentru „evrei destinaţi schimbului".) Problema morală era însă aceea a gradului de adevăr din descrierea făcută de Eichmann cooperării evreieşti în condiţiile Soluţiei Finale: „Formarea Consiliu lui Evreiesc (din Theresienstadt) şi distribuirea sarcinilor a fost lăsată la discreţia Consiliului, cu excepţia numirii preşedintelui, oricare ar fi fost acesta, care depindea, desigur, de noi. Şi totuşi, această numire nu avea forma unei decizii dictatoriale. Funcţionarii, cu care am fost în contact permanent, trebuiau trataţi cu mănuşi. Lor nu li se ordona, din simplul motiv că dacă oficialităţilor de frunte li s-ar fi spus ce să facă la stilul: trebuie să, sunteţi obligaţi să, acest lucru nu ar fi ajutat la nimic. Dacă persoanei în cauză nu-i place ceea ce face, întreaga sa muncă va fi afectată [...] Am făcut tot posibilul să facem lucrurile cât de cât acceptabile." Cu siguranţă că au făcut-o: problema este cum de a fost posibil să reuşească.

Astfel, cea mai grava omisiune din „tabloul de ansamblu" a fost aceea a unui martor care să certifice cooperarea dintre şefii nazişti şi autorităţile evreieşti, şi deci lipsa unei ocazii pentru a ridica problema: „De ce aţi cooperat la distrugerea propriului vostru popor şi, în final, la propria voastră distrugere?" Singurul martor care a fost în acea perioadă un membru de vază a *Judenrat*-ului a fost Pinchas Freudiger, fostul baron Philip von Freudiger din Budapesta. Pe parcursul mărturiei sale, au avut loc singurele incidente serioase în rândul publicului. Oamenii au strigat la martor, în idiş şi în maghiară, iar judecătorul a trebuit să întrerupă şedinţa. Freudiger, un evreu ortodox de o considerabilă demnitate, s-a cutremurat: „Sunt oameni aici care

afirmă că li s-a spus să fugă. Dar cincizeci la sută dintre oamenii care au fugit au fost capturaţi şi ucişi” – comparativ cu nouăzeci şi nouă la sută dintre cei care nu au fugit. „Unde s-ar fi putut duce? Unde ar fi putut fugi?” – dar el însuşi s-a refugiat în România, pentru că era bogat şi Wislinceny l-a ajutat. „Ce am fi putut face?” Singurul răspuns a venit din partea judecătorului care prezida şedinţa: „Nu cred că există răspuns la această întrebare” – o întrebare venită din public, nu pusă de către instanţă.

Chestiunea cooperării a fost menţionată de două ori de către judecători. Judecătorul Yitzak Raveh a obţinut de la unul dintre martorii din rezistenţă recunoaşterea faptului că „poliţia din ghetou” reprezenta un „instrument în mâinile ucigaşilor” şi o admitere a „politicii de cooperare cu naziştii dusa de *Judenrat”.* La rândul său, judecătorul Halevi a aflat din interogatoriul lui Eichmann că naziştii priveau această cooperare ca pe un punct de răscruce al politicii evreieşti. Însă întrebarea „De ce nu v-aţi răzvrătit?”, pe care procurorul o punea cu regularitate fiecărui martor, cu excepţia luptătorilor din rezistenţă – şi care părea de la sine înţeleasă celor care nu cunoşteau nimic din preliminariile factuale ale procesului –, servea de fapt drept paravan pentru întrebarea care nu era pusă. Şi astfel a ajuns să se întâmple ca toate răspunsurile la întrebarea fără răspuns pusă de dl Hausner martorilor săi să reprezinte mult mai puţin decât „adevărul, tot adevărul şi numai adevărul”. Adevărat era faptul că poporul evreu, în ansamblul său, nu fusese organizat. El nu posedase un teritoriu al lui, niciun guvern şi o armată proprie; în ceasul cel mai greu, nu avusese un guvern în exil care să-l reprezinte în faţa Aliaţilor (Agenţia Evreiască pentru Palestina, prezidată de dr. Weizmann era, în cel mai bun caz, un substitut derizoriu), nu a avut arme ascunse, niciun tineret cu pregătire militară. Întregul adevăr însă era că existau atât organizaţii comunitare evreieşti, cât şi organizaţii de partid şi de binefacere evreieşti, atât la nivel local, cât şi la nivel internaţional. Oriunde trăiau evrei existau lideri evrei recunoscuţi, iar aceştia, aproape fără excepţie, au cooperat într-un fel sau altul, pentru un motiv sau altul, cu naziştii, întregul adevăr era acela că, dacă poporul evreu ar fi fost cu adevărat neorganizat şi lipsit de lideri, ar fi fost haos

şi multă suferinţă, dar numărul total al victimelor nu ar fi ajuns să se ridice între patru milioane şi jumătate şi şase milioane de suflete. (După calculele lui Freudiger, circa jumătate dintre aceşti oameni s-ar fi putut salva dacă nu ar fi urmat indicaţiile consiliilor evreieşti. Este, desigur, o estimare grosieră, care se apropie totuşi de cifrele credibile pe care le avem din Olanda şi pe care i le datorez dr. L. de Jong, directorul Netherland State Institute for War Documentation. În Olanda, unde *Joodsche Raad* – ca de altfel toate autorităţile olandeze – a devenit rapid un „instrument al naziştilor", 103.000 de evrei au fost deportaţi în lagărele de exterminare, iar circa 5000 la Theresienstadt în modul obişnuit, adică cu cooperarea consiliului evreiesc. Dintre aceştia, doar 519 evrei s-au mai întors din lagărele de concentrare. Spre deosebire de această cifră, 10.000 dintre cei între 20.000–25.000 de evrei care au scăpat de nazişti – şi implicit şi de consiliul evreiesc – şi au trecut în clandestinitate, au supravieţuit, ceea ce înseamnă din nou între 40 şi 50%. Majoritatea evreilor trimişi la Theresienstadt s-au reîntors în Olanda.)

Am insistat asupra acestui aspect al istoriei, aspect pe care procesul de la Ierusalim nu a reuşit să-l dezvăluie în adevărata sa amploare lumii întregi, deoarece ne dă imaginea cea mai evidentă a colapsului moral total cauzat de către nazişti respectabilei societăţi europene – şi aceasta nu doar în Germania, ci în aproape toate ţările, nu doar printre urmăritori, ci şi printre victime. Spre deosebire de celelalte elemente ale mişcării naziste, Eichmann a fost întotdeauna mai mult decât inhibat de „înalta societate", iar politeţea de care dădea dovadă în faţa funcţionarilor evrei de limbă germană a fost în mare măsură rezultatul faptului că realizase că avea de a face cu oameni care îi erau superiori din punct de vedere social. Nu a fost deloc, după cum l-a numit un martor, un *Landsknechtnatur,* un mercenar, care voia să evadeze în regiuni în care nu existau cele Zece Porunci şi în care un bărbat se poate simţi în largul său. Lucrul în care Eichmann a crezut cu ardoare până la sfârşit a fost succesul, standardul de bază al „înaltei societăţi" după cum credea el. Relevante, în acest sens, au fost ultimele sale cuvinte referitoare la Hitler – pe care el şi tovarăşul său Sassen se înţeleseseră să-l „elimine" din povestea lor. Hitler, a spus Eichmann,

„poate că a greşit în întregime, dar un lucru este cert: a fost capabil să-şi croiască drumul de la un simplu caporal în armata germană la rangul de Führer al unui popor de aproape optzeci de milioane de suflete [...] Succesul său mi-a dovedit că ar fi trebuit să mă supun acestui om”. Conştiinţa lui Eichmann s-a liniştit cu adevărat atunci când a văzut zelul şi avântul cu care „înalta societate” a reacţionat peste tot în acelaşi mod în care o făcuse şi el. Nu a avut nevoie „să-şi astupe urechile în faţa glasului conştiinţei”, după cum s-a afirmat în instanţă, şi aceasta nu pentru că nu ar fi avut (conştiinţă, *n.t.*), ci pentru că lui conştiinţa îi vorbea cu un „glas respectabil”, glasul societăţii respectabile din jurul său.

Unul dintre argumentele lui Eichmann a fost acela că nu au existat voci din afară care să-i trezească conştiinţa şi a căzut în sarcina acuzării să demonstreze faptul că nu era aşa, ca au existat voci ce s-au făcut auzite şi de care el ar fi putut asculta şi că, oricum, şi-a îndeplinit sarcinile cu un zel care depăşea simpla chemare a datoriei. Acest lucru s-a dovedit adevărat, cu excepţia faptului că, oricât ar părea de ciudat, zelul său criminal nu era întru totul străin de ambiguitatea vocilor acelora care, într-un moment sau altul, au încercat să-l tempereze. Este necesar să menţionăm, în trecere, aşa-numita „emigraţie internă” din Germania – acei oameni care adeseori ocupaseră poziţii, chiar importante, în cadrul celui de-al Treilea Reich şi care, după sfârşitul războiului, şi-au spus lor şi lumii întregi că au fost întotdeauna „opuşi în sinea lor” regimului. Întrebarea care se pune nu este dacă ei spun sau nu adevărul; problema este că nici unul dintre secretele atmosferei pline de secrete a regimului lui Hitler nu a fost mai bine păstrat decât „opoziţia interioară”. Aceasta a fost, practic, o chestiune care se impunea de la sine în condiţiile terorii naziste, după cum mi-a spus odată un „emigrant intern” destul de bine cunoscut şi care desigur credea în propria sa sinceritate. Ei erau nevoiţi să pară chiar mai nazişti decât naziştii, pentru a-şi păstra secretul. (Acest lucru ar putea eventual explica de ce puţinele proteste cunoscute contra programului de exterminare nu au venit de la comandanţii armatei, ci de la vechi membri de partid.) Cu alte cuvinte, singurul mod de a trăi în al Treilea Reich fără a acţiona ca un nazist era de a nu te manifesta: „Retragerea

din participarea semnificativă la viaţa publică” era într-adevăr singurul criteriu prin care cineva putea măsura vina individuală, după cum a remarcat recent Otto Kirchheimer în *Political Justice* (1961). Dacă termenul „emigrant intern” trebuia să aibă un sens, acesta nu putea fi decât acela de persoană care trăia „ca un proscris în mijlocul propriului său popor, printre masele care credeau orbeşte”, după cum a arătat în faţa tribunalului de la Nürnberg profesorul Herman Jahrreiss într-o „Declaraţie pentru toţi avocaţii apărării”. În lipsa oricărei organizări, opoziţia era într-adevăr inutilă. Este adevărat că existau germani care trăiseră doisprezece ani în aceasta „atmosferă rece”, dar numărul lor era nesemnificativ, chiar şi în rândurile membrilor rezistenţei. În anii din urmă, sintagma „emigraţie internă” (termenul însuși are clar un iz echivoc, putând însemna fie o emigrare către regiunile intime ale sufletului, fie un mod de a te comporta ca şi cum ai fi un emigrant) a devenit un fel de glumă. Sinistrul dr. Otto Bradfisch, fost membru al uneia dintre acele *Einsatzgruppen*, care a coordonat uciderea a cel puţin 15.000 de oameni, a declarat unui tribunal german că „în intimitate sa” fusese întotdeauna împotriva a ceea ce făcea; poate că moartea celor 15.000 de oameni i-a fost necesară pentru a-i furniza un alibi în ochii „adevăraţilor naziști”. (Aceiași argument a fost invocat, deși cu mult mai puţin succes, în faţa unui tribunal polonez de către fostul *Gauleiter* Arthur Greiser de la Warthegau: el susţinuse că numai „sufletul oficial” îndeplinise crimele pentru care acesta a fost spânzurat în 1946, „sufletul privat” fiind întotdeauna contra lor.)

S-ar putea ca Eichmann să nu fi întâlnit niciodată un „emigrant intern”, dar el trebuie să fi fost foarte familiarizat cu o bună parte dintre acei angajaţi civili care astăzi declară că şi-au păstrat slujbele doar pentru a „atenua” starea de fapt şi pentru a-i împiedica pe „adevăraţii naziști” să le ia locul. Am menţionat cunoscutul caz al lui Hans Globke, subsecretar de stat şi, între 1953 şi 1963, şef al Serviciului Personal al Cancelariei Vest-Germane. Fiind singurul angajat civil din această categorie care a fost menţionat în timpul procesului, ar merita poate să aruncăm o privirea asupra activităţii sale de mediator. Dr. Globke fusese angajat în cadrul Ministerului de

Interne prusac înaintea venirii la putere a lui Hitler şi făcuse, în funcţie, dovada unui interes prematur faţă de chestiunea evreiască. A formulat prima dintre directivele în care era cerută „dovada descendenţei ariene" a persoanelor care cereau permisiunea de a-şi schimba numele. Circulara din decembrie 1932 – emisă într-un moment în care venirea la putere a lui Hitler nu era încă un lucru cert, ci doar unul foarte probabil – a anticipat în mod straniu „decretele ultrasecrete", altfel spus, regula tipic totalitară a existenţei acelor legi care nu sunt aduse la cunoştinţa publicului. Regimul lui Hitler a introdus mult mai târziu metoda, notificându-i pe cei care primeau ordinele că „aceste directive nu sunt destinate publicării". După cum am menţionat deja, dr. Globke şi-a păstrat interesul pentru chestiunea numelor şi, cum este adevărat că acel Comentariu asupra Legilor de la Nürnberg din 1935 a fost evident mai dur decât interpretarea anterioară a *Rassenschande* (pângărirea rasei) dată de expertul în probleme evreieşti al Ministerului de Interne, dr. Bernard Losener, un vechi membru al Partidului, cineva l-ar putea acuza chiar pe Globke de a fi făcut lucrurile mai rele decât erau pe vremea „adevăraţilor nazişti". Dar chiar dacă ar fi să-l creditäm cu bune intenţii, este greu de imaginat ce ar fi putut face, în circumstanţele date, pentru ca lucrurile să fie mai bune decât au fost. Recent însă, un ziar german a oferit, după cercetări îndelungate, un răspuns la această întrebare încuietoare. Reporterii au găsit un document, semnat simplu dr. Globke, care decreta că pentru a obţine certificatul de căsătorie, miresele cehoaice ale soldaţilor germani erau obligate să prezinte o fotografie a lor în costum de baie. Dr. Globke a explicat: „Cu această ordonanţă confidenţială un scandal vechi de trei ani a fost oarecum atenuat căci, până la intervenţia sa, miresele cehoaice erau obligate să prezinte fotografii care le arătau goale-puşcă.

Dr. Globke a fost norocos, după cum a explicat el însuşi la Nürnberg, prin aceea că a lucrat sub comanda unui alt „mediator", Staatssekretär (subsecretar de stat) Wilhelm Stuckart, pe care l-am întâlnit printre membrii interesaţi de Conferinţa de la Wannsee. Activităţile „atenuante" ale lui Stuckart se refereau la cei pe jumătate evrei, a căror sterilizare a propus-o. (Tribunalul de la Nürnberg, aflându-se în

posesia proceselor-verbale ale Conferinţei de la Wannsee, s-ar putea să nu fi crezut că el nu a ştiut nimic despre programul de exterminare, dar l-a condamnat la pedeapsă cu suspendare pe motiv de boală. O instanţă de denazificare germană l-a amendat cu cinci sute de mărci și l-a declarat „membru nominal al Partidului” – un *Mitläufer* –, deşi trebuie să fi avut cunoştinţă măcar de faptul că Stuckart aparţinea „vechii gărzi” a Partidului şi că intrase în SS de timpuriu, ca membru onorific.) Este clar că povestea „mediatorilor” din birourile hitleriste aparţine aproape integral fabulaţiei postbelice şi că îi putem exclude pe aceştia din rândul vocilor care ar fi putut ajunge la conștiința lui Eichmann.

Problema acestor voci a devenit serioasă la Ierusalim, odată cu apariţia în instanţă a lui Heinrich Gruber, un protopop protestant care era, la proces, singurul martor german (și, întâmplător, cu excepţia judecătorului Michael Musmanno din Statele Unite, singurul ne-evreu al acuzării). (Martorii germani ai apărării au fost excluși de la bun început, din moment ce, în Israel, ei s-ar fi expus arestării și acuzării în spiritul aceleiaşi legi sub incidenţa căreia era judecat și Eichmann.) Pastorul Grüber aparţinuse micului grup, irelevant din punct de vedere politic, al persoanelor care i se opuneau lui Hitler din principiu, nu din considerente naţionaliste, și a cărui poziție în chestiunea evreiască era lipsită de echivoc. Pastorul promitea să fie un martor excelent din moment ce Eichmann negociase cu el de câteva ori, iar simpla sa apariţie în sala tribunalului crease o anumită senzaţie. Din nefericire, mărturia lui a fost vagă; după atâţia ani, nu și-a amintit când vorbise cu Eichmann sau, mai grav încă, pe ce temă. Tot ceea ce-şi amintea cu claritate era că fusese rugat odată să trimită pâine nedospită în Ungaria cu ocazia Paştelui evreiesc și că el călătorise în Elveţia în timpul războiului pentru a le spune prietenilor săi evrei cât de periculoasă era situaţia și că era necesară sporirea posibilităţilor de emigrare. (Negocierile trebuie să fi avut loc înaintea punerii în aplicare a Soluţiei Finale, care coincidea cu decretul lui Himmler ce interzicea orice emigrare; cel mai probabil este că au avut loc înaintea invaziei din Rusia.) În cele din urmă, și-a obţinut pâinea nedospită și a ajuns teafăr atât în Elveţia, cât și înapoi. Problemele sale au apărut mai

târziu, când au început deportările. Pastorul Grüber şi grupul său de clerici protestanţi au intervenit mai întâi doar „în favoarea celor care fuseseră răniţi în timpul Primului Război Mondial şi a acelora care primiseră decoraţii militare importante, în favoarea bătrânilor şi a văduvelor celor ucişi în timpul Primului Război Mondial”. Aceste categorii corespundeau celor care fuseseră iniţial excluse şi de către nazişti de la deportare. Acum, lui Grüber i se spunea că ceea ce făcea „era contra politicii guvernamentale”, dar nu i s-a întâmplat nimic grav. Curând după aceasta, pastorul Grüber a făcut însă ceva cu adevărat extraordinar; a încercat să ajungă în lagărul de concentrare de la Gurs, în sudul Franţei, unde regimul de la Vichy internase, laolaltă cu evreii germani refugiaţi, circa 7500 de evrei de la Baden şi Saarpfalz, pe care Eichmann îi trecuse ilegal graniţa germano-franceză în toamna lui 1940 şi care, conform spuselor lui Grüber, erau într-o situaţie mai proastă decât evreii deportaţi în Polonia. Ca urmare a acestei încercări, el a fost arestat şi trimis într-un lagăr de concentrare – întâi la Sachsenhausen şi apoi la Dachau. (O soartă similară a avut-o preotul catolic Bernard Lichtenberg, de la catedrala Sf. Hedwiga, din Berlin; acesta nu numai că a îndrăznit să se roage în mod public pentru toţi evreii, botezaţi sau nu – ceea ce era mult mai periculos decât să intervină în favoarea unor „cazuri speciale” –, ci a cerut şi permisiunea de a li se alătura evreilor în călătoria lor înspre Est. A murit pe drumul către lagărul de concentrare.)

Pe lângă faptul că a mărturisit existenţa unei „alte Germanii”, pastorul Grüber nu a contribuit efectiv la semnificaţia legală sau istorică a procesului. A fost generos în emiterea de aprecieri plauzibile la adresa lui Eichmann: a fost ca un „sloi de gheaţă”, ca „marmura”, un *Landsknechtsnatur*, un „biciclist” (un cuvânt german curent ce desemnează o persoană care este plină de respect pentru superiorii săi şi îşi loveşte subalternii) – niciuna dintre aceste ipostaze nereprezentându-l ca pe un psiholog demn de luat în seamă. În plus, atribuirea apelativului „biciclist” era contrazisă de dovezi care îl arătau pe Eichmann mai curând decent faţă de subalternii săi. În orice caz, acestea nu erau decât interpretări şi concluzii care ar fi fost eliminate din orice dosar juridic – deşi la Ierusalim ele nu au ajuns în instanţă. În

absenţa acestor precizări, mărturia pastorului Grüber ar fi susţinut dosarul apărării, căci Eichmann nu i-a dat niciodată lui Grüber un răspuns direct, ci i-a spus mereu să revină pentru a cere noi instrucţiuni. Mai mult decât atât, dr. Servatius a luat în cele din urma iniţiativa şi i-a pus martorului o întrebare foarte pertinentă: „Aţi încercat să-l influenţaţi? Dumneavoastră, ca preot, aţi încercat să faceţi apel la sentimentele sale, să-i ţineţi o predică şi să-i spuneţi că ceea ce făcea contravenea moralei?" Desigur, foarte curajosul pastor nu făcuse nimic de genul acesta, iar răspunsurile sale deveneau tot mai jenante. A spus că „faptele sunt mai eficiente decât vorbele" şi că „vorbele ar fi fost inutile"; a vorbit făcând uz de clişee ce nu aveau nici o legătură cu situaţia reală, în care „simplele cuvinte" ar fi fost fapte şi ar fi fost poate de datoria unui cleric să pună la încercare „inutilitatea cuvintelor".

Cele spuse de Eichmann în timpul ultimei sale declaraţii, referitor la acest episod, au fost şi mai pertinente decât întrebarea pusă de dr. Servatius: „Nimeni", a repetat Eichmann, „nu a venit la mine să îmi reproşeze ceva privitor la exercitarea îndatoririlor mele. Nici măcar pastorul Grüber nu poate pretinde să fi făcut aşa ceva." după care a adăugat: „A venit la mine căutând uşurarea suferinţelor, dar nu a obiectat faţă de îndeplinirea sarcinilor mele ca atare." Din mărturia pastorului Grüber a reieşit că el nu a urmărit atât „uşurarea suferinţelor", cât scutirea de suferinţe, în conformitate cu categoriile anterior recunoscute de către nazişti, categorii ce fuseseră acceptate de la bun început şi fără împotrivire de către evreimea germană. Iar acceptarea categoriilor privilegiate – evrei germani *versus* evrei polonezi, evrei veterani de război şi decoraţi *versus* simpli evrei, familii cu strămoşi născuţi în Germania *versus* cetăţeni proaspăt naturalizaţi etc. – a reprezentat începutul colapsului moral al respectabilei societăţi evreieşti. (Având în vedere faptul că astăzi asemenea chestiuni sunt deseori tratate, ca şi cum ar exista o lege a naturii umane obligându-i pe toţi să îşi piardă demnitatea în faţa dezastrului, vrem să reamintim atitudinea evreilor francezi care, atunci când guvernul lor le-a oferit aceleaşi privilegii, au replicat: „Declarăm în mod solemn că renunţam la beneficiile excepţionale pe care le-am

putea obţine de pe urma statutului nostru de veterani" *[American Jewish Yearbook,* 1945].) Este inutil să mai adăugăm ca naziştii nu au luat niciodată în serios aceste distincţii. Pentru ei, un evreu era un evreu. Categoriile exceptate au jucat însă până la capăt un anumit rol, din moment ce au ajutat la aplanarea unei anumite situaţii delicate ce se crease în rândurile populaţiei germane: doar evreii polonezi au fost deportaţi, doar cei care s-au sustras serviciului militar, şi aşa mai departe. Pentru cei care nu voiau să închidă ochii, trebuie să fi fost clar de la bun început ca „permiterea anumitor excepţii era o practică curentă în vederea menţinerii cu mai mare uşurinţă a regulii generale" (folosind cuvintele lui Louis de Jong, dintr-un articol explicativ în *Jews Non-Jews in Nazi Occupied Holland / Evrei şi ne-evrei în Olanda ocupată de nazişti).*

Ceea ce era extrem de dezastruos din punct de vedere moral în acceptarea acestor categorii privilegiate era faptul că toţi cei care cereau să se facă o excepţie în cazul lor recunoşteau implicit regula, dar – aparent – acest aspect nu a fost niciodată intuit de către acei „oameni respectabili, evrei şi ne-evrei, care se preocupau de propria persoană mai mult decât de toate acele „cazuri speciale" pentru care putea fi cerut tratamentul preferenţial. Proporţia în care victimele din rândul populaţiei evreieşti au acceptat standardele Soluţiei Finale nu reiese poate de nicăieri mai evident decât din aşa-numitul Raport Kastner (disponibil în limba germană, *Der Kastner – Bericht über Eichmanns Menschenhandel în Ungarn, Kastner / Raport privitor la comerţul cu oameni făcut de Eichmann în Ungaria,* 1961). Chiar şi după sfârşitul războiului, Kastner a fost mândru de succesul sau de a fi salvat „evrei de marcă" – o categorie introdusă oficial de către nazişti în 1942 –, deoarece pentru el era de la sine înţeles că un evreu celebru avea mai mult dreptul de a rămâne în viaţă decât un evreu obişnuit. A-şi asuma asemenea „responsabilităţi" – a-i ajuta pe nazişti în efortul lor de a deosebi oamenii „faimoşi" de masa anonimă, căci la aceasta se reducea totul – „cerea mai mult curaj decât să înfrunţi moartea". Dar dacă evreii şi ne-evreii care pledau în favoarea „cazurilor speciale" nu erau conştienţi de complicitatea lor involuntară, aceasta recunoaştere implicită a regulii – care însemna moartea pentru toate cazurile

nespeciale – trebuie să le fi fost evidentă celor care se angajaseră în această îndeletnicire criminală. Ei trebuie să fi simţit, cel puţin, că prin faptul că li se cerea să facă excepţii pe care, de altfel, le şi făceau uneori, câştigându-şi astfel recunoştinţa, şi-au convins oponenţii de legalitatea a ceea ce făceau.

Mai mult decât atât, pastorul Grüber şi tribunalul de la Ierusalim greşeau presupunând că cererile pentru exceptare proveneau numai de la oponenţii regimului. De fapt, după cum a explicat Heydrich în timpul Conferinţei de la Wannsee, instituirea Theresienstadt-ului ca ghetou pentru categoriile privilegiate a fost impusă de numărul mare de asemenea intervenţii venite din toate părţile. Theresienstadt a devenit mai târziu un punct de atracţie pentru vizitatorii de peste hotare şi a servit la decepţionarea lumii din exterior; nu aceasta era însă raţiunea sa iniţială de a fi. Oribilul proces de reducere numerică ce avea loc cu regularitate în acest „paradis” – „deosebindu-se de celelalte lagăre precum ziua de noapte”, după cum pe drept remarca Eichmann – a fost necesar întrucât nu era niciodată suficient loc pentru a-i cuprinde pe toţi cei privilegiaţi. În plus, ştim dintr-o directivă emisă de Ernst Kaltenbrunner, şef al R.S.H.A., că „o grijă deosebită era acordată faptului de a nu se trece la deportarea evreilor cu legături şi cunoştinţe importante în lumea din afară”. Cu alte cuvinte, evreii mai puţin „de vază” erau sacrificaţi în mod regulat în favoarea celor a căror dispariţie în Est ar fi dat naştere unor întrebări neplăcute. „Cunoştinţele din lumea largă” nu erau neapărat acelea care trăiau în afara graniţelor Germaniei. După spusele lui Himmler, existau „optzeci de milioane de buni germani, dintre care fiecare îşi are evreul său respectabil. Este clar, ceilalţi sunt nişte porci, dar evreul acesta este de prim rang” (Hilberg). Se spune că Hitler însuşi cunoştea trei sute patruzeci de „evrei de prim rang”, cărora fie că le-a acordat statutul de germani, fie le-a asigurat privilegiul de a fi consideraţi pe jumătate evrei. Mii de persoane pe jumătate evrei au fost scutite de toate restricţiile, ceea ce ar putea explica rolul lui Heydrich în cadrul SS-ului şi al feldmareşalului german Erhard Milch în cadrul Forţelor Aeriene ale lui Göring, căci era bine cunoscut faptul că Heydrich şi Milch erau pe jumătate evrei. (Dintre cei mai mari criminali de război, doar doi s-au

căit în faţa morţii: Heydrich, în timpul celor nouă zile care i-au trebuit pentru a muri de pe urma rănilor provocate de patrioţii cehi, şi Hans Frank, în celula condamnaţilor la moarte de la Nürnberg. Este vorba despre un fapt nu tocmai comod, căci era greu să nu se creadă că ceea ce Heydrich regreta în clipele din urmă nu era crima, ci faptul că şi-a trădat propriul popor.) Dacă intervenţiile în favoarea evreilor „de vază” veneau din partea unor oameni „de vază”, ele erau – de cele mai multe ori – încununate de succes. Aşa se face că Sven Hedin, unul dintre cei mai înfocaţi admiratori ai lui Hitler, a intervenit în favoarea unui geograf bine cunoscut, un anume profesor Philippsohn din Bonn, care „trăia în condiţii nedemne la Theresienstadt”. Într-o scrisoare adresata lui Hitler, Hedin ameninţa că „atitudinea sa în privinţa Germaniei depinde de soarta lui Philippsohn”, fapt în urma căruia (conform cărţii despre Theresienstadt a lui H.G. Adler) dlui Philippsohn i s-au oferit de îndată condiţii de trai mai bune.

În Germania de astăzi, această noţiune de evrei „de vază” nu a fost încă uitată. În timp ce veteranii şi alte grupuri privilegiate nu mai sunt menţionaţi, soarta evreilor „faimoşi” este încă deplânsă în detrimentul tuturor celorlalţi. Nu puţini sunt aceia, în special din rândurile elitei culturale, care mai regretă încă în mod public faptul că Germania l-a alungat pe Einstein, fără să realizeze că era o crimă mult mai mare să-l ucizi pe micul Hans Cohen, cel de alături, chiar dacă el nu era un geniu.

VIII. Îndatoririle unui cetăţean care respectă legile

Numeroase erau deci motivele menite a-l face pe Eichmann să se simtă ca Pilat din Pont, iar pe măsură ce au trecut anii, el nu a mai avut de ce să simtă ceva. Astfel stăteau lucrurile, aceasta era noua lege a pământului, bazată pe ordinul Führerului. Tot ceea ce făcuse, făcuse – după cum se vede – ca cetăţean care respecta legile. Şi-a făcut *datoria,* după cum a spus în mod repetat poliţiei şi instanţei. Nu numai că a ascultat *ordinele,* a ascultat *legea.* Eichmann nutrea convingerea confuză că aceasta ar putea fi o distincţie importantă, dar nici apărarea şi nici judecătorii nu i-au luat-o în considerare. Prea fuseseră vehiculaţi termeni ca „ordine venite de sus" *versus* „fapte de stat". Termenii aceştia guvernaseră, în cadrul proceselor de la Nürnberg, întreaga discuţie asupra chestiunilor menţionate, pentru simplul motiv că dădeau iluzia că toate aceste fapte lipsite de precedent ar putea fi judecate în conformitate cu precedentele şi cu standardele create de ele. Eichmann, cu inteligenţa sa relativ modestă, era desigur ultimul din sala tribunalului la care cineva s-ar fi aşteptat să conteste aceste noţiuni şi să propună unele care-i aparţineau. Din moment ce, pe lângă îndeplinirea a ceea ce el concepea a fi îndatoririle sale de cetăţean care respectă legile, acţionase în virtutea unor ordine – întotdeauna atât de grijuliu în a se şti „acoperit" –, el a devenit întru totul confuz şi a încheiat prin a sublinia în mod alternativ virtuţile şi viciile ascultării oarbe, sau „ascultarea cadavrelor", *Kadavergehorsam,* după cum o numea el însuşi.

Prima indicaţie a lui Eichmann asupra ideii confuze că în această afacere ar fi vorba de mai mult decât problema soldatului îndeplinind

ordine de natură şi cu intenţie evident criminală a apărut în timpul anchetării sale de către poliţie, când a declarat subit şi cu multă emfază că își trăise întreaga viaţă conform preceptelor kantiene şi în special în spiritul definiţiei date de Kant datoriei. Acest lucru era șocant la prima vedere şi totodată neinteligibil, din moment ce filosofia morală a lui Kant este strâns legată de facultatea omului de a raţiona, ceea ce exclude ascultarea oarbă. Ofiţerul anchetator nu a insistat asupra acestui aspect, dar judecătorul Raveh, fie din curiozitate, fie din indignare în faţa îndrăznelii lui Eichmann de a invoca numele lui Kant în asociere cu crimele comise, s-a decis să-l interogheze personal pe acuzat. Spre surprinderea tuturor, Eichmann a venit cu o definiţie relativ corectă a imperativului categoric: „Cu remarca mea despre Kant am vrut să spun că principiul voinţei mele trebuie să fie întotdeauna astfel încât să poată deveni principiul legilor generale” (ceea ce nu este cazul furtului sau al crimei, de exemplu, deoarece, în mod raţional, hoţul sau criminalul nu pot dori să trăiască într-un sistem de legi care le-ar da altora dreptul de-ai jefui sau de a-i ucide). La întrebări ulterioare, el a adăugat că a citit *Critica raţiunii practice* a lui Kant. A continuat prin a explica faptul că, din momentul în care a fost însărcinat cu îndeplinirea Soluţiei Finale, el încetase de a mai trăi conform principiilor kantiene, că era conștient de aceasta și că se consolase cu gândul de a nu mai fi „stăpân al propriilor sale fapte”, că era incapabil de a „schimba ceva”. Ceea ce a omis el să arate instanţei era faptul că, în această „perioadă de crime legalizate de stat”, după cum o numea acum, nu numai că respinsese formula kantiană ca nemaifiind aplicabilă, ci o deformase făcând-o să sune astfel: „Acţionează ca şi cum principiul acţiunilor tale ar fi acelaşi cu al legislatorului sau cu al legii locului” – sau, în formularea dată de Flans Frank „imperativelor categorice ale celui de-al Treilea Reich”, și pe care e posibil ca Eichmann să o fi cunoscut: „Acţionează astfel încât Führerul, dacă ţi-ar cunoaşte acţiunea, să o aprobe” *(Die Technik des Staates,* 1942, pp.15–16). Este cert ca niciodată Kant nu a intenţionat să afirme ceva de genul acesta; dimpotrivă, pentru el fiecare om era un legislator din momentul în care începea să acţioneze: folosindu-și „raţiunea practică”, omul găsea principiile care puteau şi trebuiau să

fie principiile legii. Este adevărat însă că acesta se referea la „versiunea kantiană pentru uzul domestic al omului mărunt". În contextul utilizării sale domestice, tot ceea ce mai rămâne din spiritul kantian este cerința ca un om să facă mai mult decât să asculte de lege, ca el să meargă dincolo de simpla chemare a obedienței și să și identifice propria voință cu principiul ce se află în spatele legii – sursa din care izvorăște legea. În filozofia kantiană, această sursă era rațiunea practică; în utilizarea domestică dată de Eichmann, era voința Führerului. O bună parte din oribila și minuțioasa grijă în executarea Soluției Finale – o grijă care îl frapează de obicei pe observator ca fiind tipic germană, sau ca o caracteristică a birocratului perfect – poate fi urmărită în opinia stranie și – într-adevăr – foarte răspândită în Germania, conform căreia a fi supus legilor nu înseamnă doar a asculta de legi, ci și a acționa ca și cum ai fi tu însuți legislatorul legilor de care asculți. De aici convingerea că singurul lucru care putea fi făcut era de a merge până dincolo de chemarea datoriei.

Oricare ar fi fost rolul lui Kant în formarea mentalității „omului mărunt" din Germania, nu există dubii că, în această ordine de idei, Eichmann a urmat într-adevăr preceptele lui Kant: legea era lege, nu puteau exista excepții. La Ierusalim a recunoscut doar două asemenea excepții în perioada în care optzeci de milioane de germani și-au avut fiecare „evreul său respectabil": el îi ajutase pe o verișoară pe jumătate evreică și pe un cuplu de evrei din Viena pentru care intervenise unchiul său. Această inconsecvență l-a făcut să nu se simtă tocmai împăcat, iar atunci când a fost întrebat despre acest lucru, în timpul interogatoriului, a început să se disculpe în public: superiorilor săi le „mărturisise păcatele" comise. Această atitudine ostilă compromisului în îndeplinirea îndatoririlor sale criminale l-a condamnat în ochii judecătorilor mai mult decât orice altceva, lucru de altfel de înțeles. În ochii lui Eichmann însă, tocmai această atitudine îl justifica, tot așa cum făcuse cândva să amuțească glasul stropului de conștiință pe care se putea s-o mai fi avut. Fără excepții – aceasta era dovada faptului că el acționase întotdeauna împotriva „pornirilor sale", fie că era vorba de porniri sentimentale, fie de porniri dictate de interes, că își făcuse întotdeauna „datoria".

Faptul că şi-a făcut „datoria” l-a adus pe Eichmann în cele din urmă în conflict direct cu ordinele superiorilor. În ultimul an al războiului, la peste doi ani de la Conferinţa de la Wannsee, el a avut o ultimă criză de conştiinţă. Pe măsură ce se apropia înfrângerea, s-a confruntat cu oameni din grupul său care se zbăteau tot mai mult şi mai mult pentru excepţii şi, în ultimă instanţă, pentru oprirea Soluţiei Finale. În acel moment, prudenţa sa a cedat şi a început, o dată în plus, să ia iniţiative personale, cum ar fi organizarea acelor marşuri ale evreilor din Budapesta către graniţa austriacă, după bombardarea de către Aliaţi a sistemului de transport. Era în toamna anului 1944, iar Eichmann ştia că Himmler ordonase dezafectarea facilităţilor de exterminare de la Auschwitz şi că jocul se sfârşise. La vremea aceea, Eichmann a avut una dintre puţinele sale întrevederi cu Himmler, în cursul căreia acesta din urmă a ţipat efectiv la el, „Dacă până acum ai fost ocupat cu lichidarea evreilor, de acum înainte, pentru că ţi-o ordon eu, vei avea grijă de evrei, poartă-te ca şi cum ai fi sora lor de caritate. Îţi reamintesc că eu, şi nu Gruppenfiihrerul Müller sau tu, am fost acela care a pus bazele R.S.H.A. în 1933; eu sunt cel care dă ordine aici!” Unicul martor pentru a confirma aceste cuvinte era dubiosul domn Kurt Becher. Eichmann a negat că Himmler ar fi ţipat la el, dar nu a negat faptul că o asemenea întâlnire avusese loc. Himmler nu ar fi putut folosi exact aceste cuvinte; ştia de bună seama că R.S.H.A. fusese fondată în 1939 şi nu în 1933, şi nu doar de către el, ci de către Heydrich, cu sprijinul său. Cu toate acestea, ceva de acest gen trebuie să fi avut loc; Himmler dădea în acel moment, în dreapta şi în stânga, ordinul ca evreii să fie bine trataţi – erau cea mai „sigura investiţie” a lui – şi trebuie să fi fost o experienţă devastatoare pentru Eichmann.

Ultima criza de conştiinţă a lui Eichmann a început odată cu misiunea sa în Ungaria, din martie 1944, când Armata Roşie se îndrepta, traversând Carpaţii, către graniţa ungară. În 1941, Ungaria intrase în război de partea lui Hitler, cu unicul scop de a obţine câteva noi teritorii de la vecinii săi, Slovacia, România şi Iugoslavia. Chiar din perioada premergătoare, guvernul maghiar fusese în mod declarat antisemit, iar acum începuse deportarea tuturor evreilor apatrizi din

teritoriile nou anexate. (În aproape toate ţările, acţiunile antievreieşti au început cu persoanele lipsite de cetăţenie.) Acest fapt nu se prea încadra în Soluţia Finală şi, de fapt, nici măcar nu corespundea planurilor elaborate la acea vreme vizând „măturarea Europei de la vest la est", în virtutea cărora Ungaria reprezenta o prioritate încă redusă în ordinea desfăşurării operaţiunilor. Evreii apatrizi fuseseră expediaţi de către poliţia maghiară în zona cea mai apropiată a Rusiei, iar autorităţile germane locale de ocupaţie protestaseră la sosirea acestora. Ungurii luaseră înapoi câteva mii de bărbaţi zdraveni şi permiseseră ca alţii să fie împuşcaţi de trupele maghiare sub supervizarea unităţilor de poliţie germane. Amiralul Horthy, conducătorul fascist al statului, nu dorise să meargă mai departe. Cu toate acestea – probabil datorită influenţei restrictive a lui Mussolini şi a fascismului italian –, Ungaria a devenit în anii următori, spre deosebire de Italia, un paradis pentru evrei, paradis în care chiar şi refugiaţii din Polonia și Slovacia își puteau găsi uneori adăpostul. Anexarea de teritorii şi afluxul de refugiaţi care tot veneau a sporit numărul evreilor din Ungaria de la circa 500.000 înainte de război la aproximativ 800.000 în 1944, când a intrat Eichmann în joc.

După cum bine știm astăzi, securitatea acestor 300.000 de evrei nou-veniţi în Ungaria se datora mai curând reţinerilor Germaniei de a începe o operaţiune separată pentru un număr limitat, decât dorinţei maghiarilor de a le oferi azil acestor evrei. În 1942, sub presiunea Ministerului german de Externe (care nu a dat niciodată greş în a-i face pe aliaţii Germaniei să înţeleagă că piatra de încercare a devotamentului lor era ajutorul pe care îl dădeau nu în privinţa câştigării războiului, ci în „rezolvarea problemei evreieşti"), Ungaria se oferise să-i predea pe toţi refugiaţii evrei. Ministerul de Externe era gata să accepte acest lucru ca pe un pas în direcţia cea bună, dar Eichmann obiectase: se gândea că, din motive tehnice, ar fi „mai profitabil să amâne aceasta operaţiune până ce Ungaria va fi gata să-i includă și pe evreii maghiari". Ar fi rost costisitor „să se pună în mişcare întreaga maşinărie de evacuare" pentru o singură categorie, altfel spus „fără a face progrese în soluţionarea problemei evreieşti în Ungaria. Acum, în martie 1944, Ungaria era „gata", deoarece pe 19

martie două divizii ale armatei germane ocupaseră ţara. Cu ei venise şi noul Standartenführer SS, ambasadorul Reichului, dr. Edmund Veesenmayer, agentul lui Himmler din cadrul Ministerului de Externe, şi Obergruppenfűhrerul SS Otto Winkelmann, un membru al Höherer SS-und Polizeiführer, aflat sub comanda directă a lui Himmler. A treia oficialitate SS sosită în ţară era Eichmann, expertul în probleme de evacuare şi deportare a evreilor, care se afla sub comanda lui Müller şi Kaltenbrunner de la R.S.H.A. Hitler însuşi nu lăsase să planeze nicio umbră de îndoială asupra a ceea ce însemna sosirea celor trei domni. Într-un faimos interviu precedând ocuparea ţării, el îi spusese lui Horthy că „Ungaria nu introdusese încă etapele necesare clarificării problemei evreieşti” şi îl făcuse responsabil pentru a „nu fi permis masacrarea evreilor” (Hilberg).

Atribuţiile lui Eichmann erau clare. Toate sarcinile îi fuseseră transferate la Budapesta (în termenii carierei sale, aceasta însemna o „retrogradare”), pentru a-i da posibilitatea de a veghea ca toţi „paşii necesari” să fie făcuţi. El nu avea niciun presentiment a ceea ce avea să se întâmple: temerile sale cele mai negre aveau în vedere posibila rezistenţă din partea ungurilor, cu care nu ar fi fost capabil să se descurce, întrucât ducea lipsă de oameni şi nu cunoştea condiţiile locale. Temerile sale s-au dovedit însă nefondate. *Jandarmeria* maghiară era mai mult decât dornică să facă tot ceea ce era necesar, iar noul secretar de stat însărcinat cu afacerile politice (evreieşti) din cadrul Ministerului maghiar de Interne, Lászlo Endre, era un om „foarte versat în problema evreiască”, devenind de altfel un prieten intim cu care Eichmann îşi putea petrece o bună parte a timpului sau liber.

Totul mergea „ca pe roate”, după cum repeta el de fiecare dată când reamintea despre acest episod. Nu exista nicio dificultate, doar dacă cineva ar numi dificultăţi câteva diferenţe minore între ordinele sale şi dorinţele noilor săi prieteni; de exemplu, probabil datorită apropierii Armatei Roşii dinspre est, ordinele sale stipulau ca ţara să fie „măturată de la est la vest”, ceea ce însemna că evreii din Budapesta nu vor fi evacuaţi în primele săptămâni sau luni – motiv de mare suferinţă în rândurile maghiarilor, care doreau ca primul oraş al ţării să fie şi cel

dintâi care să devină *judenrein.* („Visul” lui Eichmann reprezenta un incredibil coşmar pentru evrei: nicăieri altundeva nu fuseseră deportaţi şi exterminaţi atâţia oameni într-un interval de timp atât de scurt. În mai puţin de două luni, 147 de trenuri, transportând 434.351 de prizonieri în vagoane de marfă sigilate, câte o sută de persoane într-un vagon, părăsiseră ţara, iar camerele de gazare de la Auschwitz făceau cu greu faţă acestei afluenţe de oameni.)

Dificultăţile s-au ivit însă din altă parte. Nu un om, ci trei aveau ordine care le precizau că trebuie să ajute la „soluţionarea problemei evreieşti”; fiecare dintre aceştia aparţinea unui alt grup şi unei reţele diferite de comandă. Din punct de vedere tehnic, Winklemann era superiorul lui Eichmann, dar membrii Höherer SS-und Polizeiführer nu se aflau sub comanda R.S.H.A., de care aparţinea Eichmann. Cât despre Veesenmayer, de la Externe, el nu depindea de niciunul dintre cei doi. Oricum, Eichmann refuzase să primească ordine de la cei doi şi nu le agrea nici măcar prezenţa. Necazul cel mai mare a venit însă de la o a patra persoană, pe care Himmler o însărcinase cu o „misiune specială în singura ţară din Europa care nu numai că adăpostea în continuare un număr considerabil de evrei, dar era vorba mai ales de faptul că aceşti evrei deţineau încă importante poziţii economice. (Din totalul celor o sută zece mii de magazine comerciale din Ungaria, patruzeci de mii figurau a fi în mâinile evreilor.) Acest om era Obersturnbannführerul, mai târziu Standartenführer, Kurt Becher.

Becher, un vechi duşman al lui Eichmann, care astăzi este un prosper negustor la Bremen, a fost chemat, în mod destul de ciudat, drept martor al apărării. Din motive evidente, acesta nu a putut veni la Ierusalim şi a fost interogat în locuinţa din oraşul său natal. Mărturia sa a trebuit însă să fie respinsă, din moment ce lui îi fuseseră indicate, cu multă vreme înainte, întrebările la care mai târziu i s-a cerut să răspundă sub jurământ. A fost un mare păcat că Eichmann şi Becher nu au putut fi confruntaţi unul cu altul, şi aceasta nu doar din motive juridice. O asemenea confruntare ar fi scos la iveală un alt aspect al „tabloului general”, care, chiar şi din punct de vedere juridic, ar fi fost extrem de relevant. Conform propriei relatări, motivul pentru care Becher a intrat în rândurile SS-ului a fost acela că din „1932 şi până în

ziua de astăzi el a practicat în mod activ călăria". Cu treizeci de ani în urmă, acesta era un sport rezervat în Europa numai claselor privilegiate. În 1934, instructorul său îl convinsese să intre în regimentul de cavalerie al SS-ului, care la acel moment era singura soluţie pentru un bărbat care dorea să se alăture „mişcării" şi în acelaşi timp să îşi menţină poziţia sociala respectabilă. (Niciun alt posibil motiv pentru care Becher a accentuat practicarea călăriei nu a fost vreodată pus în discuţie: Tribunalul de la Nürnberg l-a scos pe acest *Reiter*-SS de pe listele cu membrii organizaţiilor criminale.) În timpul războiului, Becher s-a găsit în exerciţiul funcţiunii pe front, nu ca membru al armatei, ci al forţelor armate ale SS, în cadru cărora îndeplinea funcţia de ofiţer de legătură între comandanţii armatei. Curând a părăsit frontul, pentru a deveni principalul achizitor de cai pentru departamentul de personal al SS-ului, o slujbă care i-a adus practic toate decoraţiile care existau la acea vreme.

Becher a pretins că fusese trimis în Ungaria numai cu scopul de a cumpăra douăzeci de mii de cai pentru SS; acest fapt este puţin probabil, întrucât imediat după sosirea sa au început o serie de negocieri fructuoase cu şefii marilor întreprinderi evreieşti. Relaţiile lui Becher cu Himmler erau excelente, îl putea vedea ori de câte ori dorea. „Misiunea sa specială" era suficient de clară, trebuia să obţină controlul asupra principalelor afaceri evreieşti, scurtcircuitând guvernul maghiar şi dându-le în schimb proprietarilor ieşire liberă din ţară şi o sumă considerabilă în devize. Cea mai importantă tranzacţie a lui Becher a fost cea cu combinatul de oţel Manfred Weiss, o întreprindere mamut cu treizeci de mii de muncitori, care producea orice, de la avioane, camioane şi biciclete până la conserve, insigne şi ace. În urma acestei tranzacţii, patruzeci şi cinci de membri ai familiei Weiss au emigrat în Portugalia, în timp ce dl Becher devenea capul afacerii lor. Când Eichmann a aflat despre această *Schweinerei,* a fost indignat. Afacerea risca să compromită bunele sale relaţii cu maghiarii care, bineînţeles, se aşteptau să ia în stăpânire posesiunile evreieşti confiscate pe teritoriul lor. Eichmann avea motive de indignare, din moment ce aceste „afaceri" erau contrare politicii obişnuite a naziştilor, care fusese de altfel destul de generoasă. Pentru ajutorul dat

în rezolvarea problemei evreieşti în oricare dintre ţări, germanii nu ceruseră nimic din proprietăţile sau averile evreilor, ci doar contravaloarea deportării şi exterminării acestora, costuri care erau foarte diferite de la o ţară la alta – slovacii erau obligaţi să plătească între trei şi cinci sute de Reichsmarks pe cap de evreu, croaţii doar treizeci, francezii şapte sute, iar belgienii două sute cincizeci. (Se pare ca nimeni, cu excepţia croaţilor, nu a plătit această taxă.) În Ungaria, în ultimele faze ale războiului, germanii cereau plata în natură – transporturi cu alimente pentru Reich, în cantităţi dictate de necesarul de hrană pe care se presupunea că l-ar fi consumat evreii deportaţi.

Dar afacerea Weiss nu era decât începutul. Din punctul de vedere al lui Eichmann, lucrurile aveau să se înrăutăţească. Becher era un om de afaceri înnăscut; acolo unde Eichmann nu vedea decât imense sarcini organizatorice şi administrative, Becher vedea posibilităţi practic nelimitate de a face bani. Singurul lucru care îi stătea acestuia în cale era orizontul limitat a unor indivizi care îi erau subordonaţi – cum era cazul lui Eichmann – şi care îşi luau munca în serios. Proiectele Obersturmbannführerului Becher l-au făcut rapid să coopereze îndeaproape la eforturile de salvare ale dr. Rudolf Kastner. (Becher avea să-şi datoreze libertatea mărturiei depuse în favoarea sa de către Kastner, la Nürnberg. Fiind un vechi sionist, Kastner se mutase după război în Israel, unde a ocupat o poziţie importantă până în momentul în care un ziarist a publicat un articol despre colaborarea sa cu SS-ul – articol pentru care Kastner i-a intentat proces de calomnie. Mărturia acestuia la Nürnberg a cântărit mult împotriva lui Kastner, iar atunci când cazul a fost adus în faţa Curţii Districtuale din Ierusalim, judecătorul Halevi, unul dintre cei trei judecători ai procesului Eichmann, i-a spus lui Kastner ca „îşi vânduse sufletul diavolului". Kastner a fost ucis în martie 1957, puţin înainte de aducerea cazului său în faţa Curţii Supreme israeliene. Se pare însă că niciunul dintre ucigaşii lui nu provenea din Ungaria. La audierea ce a urmat, verdictul curţii inferioare a fost anulat, iar Kastner a fost complet reabilitat.) Afacerile pe care le-a făcut Becher prin intermediul lui Kastner erau mult mai simple decât negocierile complicate cu magnaţii din afaceri. Ele constau în fixarea unui preţ pentru viaţa fiecărui evreu ce urma a fi

salvat. Existau controverse serioase în privinţa preţului, iar la un moment dat se pare că însuşi Eichmann se implicase în nişte discuţii preliminare. Desigur, preţul oferit de el era cel mai mic, doar două sute de dolari pe cap de evreu – evident, nu pentru că ar fi vrut să salveze mai mulţi evrei, ci doar pentru că nu era obişnuit să gândească la scară mare. În final, preţul la care s-a ajuns a fost de trei sute de dolari, şi un grup format din 1684 de evrei, incluzând şi familia dr. Kastner, a părăsit efectiv Ungaria îndreptându-se către lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen, de unde a ajuns în cele din urmă în Elveţia. Un târg similar, prin care Becher şi Himmler sperau să obţină douăzeci de milioane de franci elveţieni din partea American Joint Distribution Committee, pentru achiziţionarea unor mărfuri variate, le-a dat de lucru tuturor până în momentul în care ruşii au eliberat Ungaria; nimic nu s-a ales însă de pe urma acestei afaceri.

Nu există dubii asupra faptului că activitatea lui Becher se bucura de acordul deplin al lui Himmler şi că această activitate era complet opusă vechilor ordine „radicale", pe care Eichmann le mai primea încă prin Müller şi Kaltenbrunner, superiorii săi imediaţi din cadrul R.S.H.A. Din perspectiva lui Eichmann, oamenii ca Becher erau corupţi, dar corupţia nu avea cum să îi fi cauzat criza de conştiinţă căci, deşi aparent el nu era supus acestui gen de tentaţii, probabil că trăia deja de mulţi ani în mijlocul corupţiei. Este greu de imaginat că Eichmann nu ştia că prietenul şi subalternul sau Hauptsturmführerul Dicter Wisliceny acceptase, încă în 1942, cincizeci de mii de dolari de la Comitetul Evreiesc de Sprijin de la Bratislava pentru a întârzia deportările din Slovacia, deşi acest fapt nu este cu totul imposibil. Oricum nu se putea ca Eichmann să nu fi cunoscut faptul că Himmler încercase să vândă, în toamna lui 1942, permise de ieşire evreilor slovaci în schimbul unei sume suficient de mari, în devize, pentru a acoperi recrutarea unei noi divizii SS. Însă, în 1944, situaţia din Ungaria era diferită; dar nu din cauza că Himmler ar fi fost implicat în „afacere", ci pentru că afacerile deveniseră de acum politică oficială. Prin urmare, nu se mai putea vorbi de corupţie.

La început, Eichmann a încercat să intre în joc şi să respecte noile reguli; aceasta, atunci când se implicase în fantasticele negocieri

„sânge contra marfă” – un milion de evrei pentru zece mii de camioane destinate armatei germane care era pe punctul de a se dezmembra –, negocieri care, desigur, nu fuseseră iniţiate de el. Modul în care Eichmann a explicat, la Ierusalim, rolul pe care l-a avut în aceasta chestiune a arătat clar cum şi-l justificase cândva faţă de sine; ca pe o necesitate militară care i-ar aduce beneficiul suplimentar al unui nou şi important rol jucat în afacerea emigrării. Însă ceea ce nu recunoscuse probabil niciodată – nici măcar faţă de sine – erau dificultăţile crescânde care veneau din toate părţile şi care făceau pe zi ce trecea mai clar faptul că exista riscul de a se trezi într-o bună zi fără slujbă (ceea ce avea să se întâmple câteva luni mai târziu) dacă nu reuşea să-şi găsească un punct de sprijin în noul joc pentru putere care se desfăşura în jurul său. Dar, după ce proiectul schimbului s-a confruntat cu un eşec inevitabil, a devenit clar ca Himmler – în ciuda ezitărilor sale constante, datorate în principal fricii sale justificate de Hitler, frica pe care o resimţea în mod fizic – luase decizia de a pune definitiv capăt Soluţiei Finale – fără să ţină cont de afaceri, de considerente militare, de orice ar fi putut susţine continuarea acesteia, cu excepţia iluziilor pe care le nutrise cu privire la viitorul său rol ca promotor al păcii în Germania. Acesta a fost momentul în care a luat fiinţă o „aripă moderată” a SS-ului, din care făceau parte aceia care erau suficient de naivi pentru a crede că un criminal care putea dovedi că nu a omorât atâţia oameni câţi ar fi putut să omoare ar avea un alibi minunat, precum şi aceia care erau suficient de inteligenţi pentru a putea prevedea o revenire la „condiţiile normale”, în care banii şi relaţiile bine plasate vor fi din nou de o importanţă covârşitoare.

Eichmann nu s-a alăturat niciodată acestei „aripi moderate”, şi stă sub semnul întrebării dacă aceştia l-ar fi admis, în cazul în care el ar fi încercat. Nu numai că Eichmann era profund compromis şi mult prea bine cunoscut, datorită contactului permanent cu funcţionarii evrei, dar era şi prea primitiv pentru aceşti „domni” bine educaţi aparţinând marii burghezii. De altfel, până în ultima clipă, el a nutrit faţă de aceştia resentimente violente. Era capabil să trimită la moarte milioane de oameni, dar nu era capabil să vorbească despre acest fapt într-un mod adecvat, fără a recurge la „limbajul său codificat”. La Ierusalim, fără

niciun cod, a vorbit liber despre „ucidere”, despre „crime legalizate de către stat”; el spunea lucrurilor pe nume, spre deosebire de avocatul apărării, al cărui sentiment de superioritate socială faţă de Eichmann ieşea din nou în evidenţă. (Asistentul lui Servatius, dr. Dieter Wechtembruch – un discipol al lui Carl Schmitt, care asistase în primele săptămâni la proces, fiind trimis apoi în Germania pentru a interoga o serie de martori ai apărării şi nemaiapărând decât în ultima săptămână a lunii august – a putut fi abordat de reporteri în afara tribunalului. El a părut mai puţin şocat de crimele lui Eichmann, cât de lipsa sa de gust şi de educaţie. „Plevuşcă”, a spus; „trebuie să îl trecem hopul” – *wie wir das Wursteben über die Runden bringen.* Servatius însuşi declarase, chiar înaintea procesului, că personalitatea clientului său nu era diferită de cea a unui „poştaş oarecare”.)

Atunci când Himmler a devenit „moderat”, Eichmann i-a sabotat pe cât a putut ordinele, în limitele în care simţea că era „acoperit” de superiorii săi imediaţi. „Cum de îndrăzneşte Eichmann să saboteze ordinele lui Himmler?” – în acest caz, pe acela de a opri marşurile, în toamna anului 1944 – îl întrebase odată Kastner pe Wisliceny. Iar răspunsul a fost: „Probabil că poate arăta vreo telegrama. Desigur că Müller şi Kaltenbrunner îl acoperă.” Este posibil ca Eichmann să fi avut chiar un plan confuz de a lichida Theresienstadt înainte de sosirea Armatei Roşii, deşi ştim acest lucru numai din mărturia dubioasă a lui Dieter Wisliceny (care cu luni, dacă nu chiar ani, înainte de sfârşitul războiului a început să-şi pregătească cu grijă un alibi, pe seama lui Eichmann, alibi pe care l-a oferit apoi instanţei la Nürnberg, unde a fost chemat în calitate de martor al acuzării; nu i-a folosit însă la nimic; a fost extrădat în Cehoslovacia, judecat, condamnat şi executat la Praga, unde nu avea relaţii şi unde banii nu-i puteau fi de niciun ajutor). Alţi martori au pretins că Rudolf Günther, unul dintre oamenii lui Eichmann, plănuise acest lucru şi că exista, din contră, un ordin scris al lui Eichmann ca ghetoul să rămână intact. În orice caz, nu există nicio îndoială asupra faptului ca în aprilie 1945, atunci când practic fiecare devenise oarecum „moderat”, Eichmann a mai profitat de o vizită făcută la Theresienstadt de către dl Paul Dunand, de la Crucea Roşie Elveţiană, menţionând-o ca dovadă a faptului ca el personal nu

fusese de acord cu noua orientare a lui Himmler în privinţa problemei evreieşti.

Nu intră în discuţie faptul că Eichmann făcuse în permanenţă tot posibilul ca Soluţia Finală să devină într-adevăr finală. Problema este dacă această atitudine reprezintă într-adevăr o dovadă a fanatismului său, a urii sale fără margini faţă de evrei, a faptului că a minţit poliţia – fiind deci sperjur în faţa instanţei – atunci când a pretins că a ascultat întotdeauna de ordinele primite. Nicio altă explicaţie nu li s-a dat judecătorilor care au încercat din răsputeri să-l înţeleagă pe acuzat, pe care l-au tratat cu consideraţie şi cu un umanism autentic, cald, aşa cum el probabil că nu mai întâlnise niciodată în viaţa sa. (Dr. Wechtembruch le-a spus reporterilor că Eichmann avea o „mare încredere în judecătorul Landau”, ca şi cum Landau ar fi fost capabil să aranjeze lucrurile, şi a pus această încredere pe seama nevoii resimţite de Eichmann de a se raporta la o autoritate. Oricare ar fi explicaţia, această încredere a fost evidentă de-a lungul procesului, fiind poate chiar motivul pentru care sentinţa i-a produs o asemenea „dezamăgire” lui Eichmann. El luase umanismul drept îngăduinţă.) Faptul că judecătorii nu au reuşit niciodată să îl înţeleagă poate fi o dovadă a „bunăvoinţei” celor trei bărbaţi, a convingerii lor nestrămutate și oarecum învechite în fundamentele morale ale profesiei lor. Căci tristul şi foarte neplăcutul adevăr al chestiunii era probabil acela că nu fanatismul, ci însăşi conştiinţa fusese aceea care îl făcuse pe Eichmann să adopte acea atitudine lipsită de orice umbră de compromis, în timpul ultimului an de război; după cum tot conștiința fusese aceea care îi indicase, cu trei ani înainte, să se orienteze, pentru puţin timp, înspre cealaltă direcţie. Eichmann știa că ordinele lui Himmler se opuneau întru totul celor ale Führerului. Nu avea nevoie de detalii concrete pentru aceasta, deşi asemenea detalii l-ar fi oprit din drum; după cum a subliniat acuzarea în timpul demersurilor de la Curtea Supremă, atunci când Hitler a aflat, prin intermediul lui Kaltenbrunner, despre negocierile care urmăreau schimbul evreilor contra camioane, „poziţia lui Himmler era, în ochii lui Hitler, cu totul şi cu totul discreditată”. Cu numai câteva săptămâni înainte ca Himmler să oprească exterminările de la Auschwitz, Hitler, evident în

necunoştinţă de cauză în privinţa mişcărilor viitoare ale lui Himmler, îi trimisese lui Horthy un ultimatum, spunându-i că „aştepta ca guvernul maghiar să ia fără întârziere măsurile necesare împotriva evreilor din Budapesta”. Atunci când a sosit la Budapesta ordinul lui Himmler de a opri evacuarea evreilor, Eichmann a ameninţat, conform unei telegrame a lui Veesenmayer, că „va căuta să obţină o nouă decizie din partea Führerului”, telegramă pe care completul de judecată a găsit-o „mai acuzatoare decât ar fi putut fi o sută de martori”.

Eichmann a pierdut lupta împotriva „aripii moderate” conduse de Reichsführerul SS şi şeful Poliţiei germane. Primul indiciu al acestei înfrângeri s-a ivit în ianuarie 1945, când Obersturmbannführerul Kurt Becher a fost avansat *Standartenführer,* poziţie la care Eichmann visase pe aproape toată durata războiului. (Povestea spusă de Eichmann, aceea ca nicio altă poziţie mai înaltă nu i-ar fi fost accesibilă, era doar pe jumătate adevărată; ar fi putut fi făcut şef al departamentului IV-B, în loc de a ocupa biroul de la IV B-4, situaţie în care ar fi fost automat promovat. Adevărul era că, probabil, unor oameni ca Eichmann, care se ridicaseră de jos, nu li se permitea niciodată să avanseze mai sus de gradul de locotenent-colonel, cu excepţia celor care activau pe front.) În aceeaşi lună, Ungaria a fost eliberată, iar Eichmann chemat înapoi la Berlin. Acolo, Himmler îl numise pe duşmanul acestuia, Becher, *Reichssonderkommissar* peste toate lagărele de concentrare, iar Eichmann a fost transferat de la biroul ce răspundea de „Afacerile Evreieşti” la unul complet nesemnificativ, de „Luptă Contra Bisericilor”, despre care, în plus, nu ştia nimic. Rapiditatea căderii sale în timpul ultimelor luni ale războiului este semnul cel mai elocvent pentru cât de multă dreptate avea Hitler când declara, în aprilie 1945, în buncărul său de la Berlin, că SS-ul nu mai era demn de încredere.

Confruntat, la Ierusalim, cu dovada scrisă a extraordinarei sale loialităţi faţă de Hitler şi faţă de ordinele Führerului, Eichmann a încercat în repetate rânduri să explice că în timpul celui de-al Treilea Reich „cuvintele Führerului aveau putere de lege” *(Führerworte haben Gesetzeskraft),* ceea ce însemna, printre altele, că dacă ordinul venea direct de la Hitler el nu trebuia neapărat să fie scris. Eichmann a

încercat să explice că acesta era motivul pentru care nu a cerut niciodată un ordin scris din partea lui Hitler (nu a fost găsit niciun asemenea document referitor la Soluţia Finală, şi probabil că nici nu a existat vreunul), dar a cerut să vadă un ordin scris din partea lui Himmler. Nu încape discuţie, aceasta era o situaţie deosebită, şi au fost scrise biblioteci întregi de comentării juridice foarte „docte”, toate demonstrând că toate *cuvintele* Führerului, toate aserţiunile sale verbale erau legea de bază a ţării. În acest cadru „legal”, fiecare ordin contrar în litera sau spirit unui cuvânt rostit de Hitler era, prin definiţie, ilegal. Ca atare, poziţia lui Eichmann se asemăna într-un mod neplăcut cu aceea a atât de des citatului soldat, care, acţionând într-un cadru legal, refuză să îndeplinească ordine care contrazic ceea ce reprezintă, pentru experienţa lui de zi cu zi, legalitatea şi care, de aceea, pot fi recunoscute de el ca fiind de natură criminală. Bogata literatură pe marginea acestui subiect susţine de obicei această poziţie în virtutea sensului obişnuit şi purtător de echivoc al cuvântului „lege” care, în acest context, înseamnă uneori legea pământului – adică lege decretată, reală –, iar alteori, legea care presupune a se ace auzită în inima tuturor, cu acelaşi glas. La drept vorbind, pentru a nesocoti totuşi ordinele, trebuia ca acestea să fi fost în mod „flagrant ilegale”, iar ilegalitatea lor trebuia să „fluture ca un steag negru deasupra (lor) ca un avertisment spunând: «Interzis!»” – după cum a reieşit la proces. Or, într-un regim criminal, acest „steag negru” cu al său „semn de avertisment” flutură tot atât de clar deasupra a ceea ce este în mod normal un ordin legal – de exemplu, acela de a nu ucide oameni nevinovaţi doar pentru ca se întâmplă să fie evrei – după cum flutura, în condiţiile normale, deasupra unui ordin criminal. Revenirea la glasul lipsit de echivoc al conştiinţei – sau, în limbajul încă mai vag al juriştilor, la un „sentiment general de umanitarism” (Oppenheim-Lauterpacht, în *Internaţional Law*, 1952) – nu numai că face să se impună în mod necondiţionat întrebarea, ci semnifică şi un refuz deliberat de a lua în seamă fenomenul central moral, legal şi politic al secolului nostru.

Altfel spus, acţiunile lui Eichmann nu au fost determinate de simpla sa convingere că Himmler dădea în acel moment ordine „criminale”; şi

totuşi, elementul personal implicat fără doar şi poate nu a fost fanatismul: a fost admiraţia reală, „fără margini şi nemăsurată pentru Hitler” (după cum a numit-o unul dintre martorii apărării) – pentru bărbatul care reuşise să parcurgă drumul „de la un simplu caporal la Cancelar al Reichului”. Ar fi inutil să încercăm să ne imaginăm care dintre aceste sentimente era mai puternic, admiraţia pentru Hitler sau hotărârea de a rămâne şi în momentul în care Germania era deja în ruine un cetăţean care respectă legile celui de-al Treilea Reich. Ambele motive au intrat în joc, o dată în plus, în timpul ultimelor zile ale războiului, când Eichmann era la Berlin şi a văzut cu nespusă indignare cum toţi cei din jurul său se dotau, în mod vădit, cu acte false înainte de venirea ruşilor sau a americanilor. Câteva zile mai târziu, Eichmann a început şi el să călătorească sub un nume de împrumut, dar la acea vreme Hitler era deja mort şi „Legea pământului” nu mai era în vigoare, iar el, după cum am subliniat de altfel, nu mai era legat de jurământ. Jurământul făcut de membrii SS-ului era diferit de jurământul militar, depus de soldaţi, prin aceea că îi lega doar de Hitler şi nu de Germania.

Cazul de conştiinţă al lui Adolf Eichmann, care este, recunoaştem, complicat dar nu unic, este greu comparabil cu acela al generaţiilor de germani dintre care unul, întrebat la Nürnberg: „Cum de a fost posibil ca dumneavoastră, toţi generali onorabili, să continuaţi să serviţi cu o asemenea loialitate un criminal?”, a replicat că: „Nu era sarcina unui soldat să-şi judece comandantul suprem. Să lăsăm istoria sau pe Dumnezeu din ceruri să facă acest lucru”. (Afirmaţia îi aparţine generalului Alfred Jodl, spânzurat la Nürnberg.) Cel puţin Eichmann, mult mai puţin inteligent şi lipsit de educaţie, a înţeles vag că ceea ce îi transformase în criminali nu fusese un ordin, ci o lege. Diferenţa dintre un ordin şi un cuvânt al Führerului era aceea că validitatea celui din urmă nu era limitată în timp şi spaţiu, cum este în cazul unui ordin. De fapt, acesta este adevăratul motiv pentru care ordinul Führerului referitor la Soluţia Finală a fost urmat de un val uriaş de reglementări şi directive, toate trasate de avocaţi cu experienţă şi de consilieri în probleme juridice şi nu de către nişte simpli administratori. Spre deosebire de ordinele obişnuite, acest ordin avea putere de lege. Este

inutil să mai adăugăm faptul că toate aspectele legale ce decurgeau de aici, departe de a fi un simplu simptom al pedanteriei sau al minuţiozităţii germane, au servit în modul cel mai eficient posibil pentru a da întregii afaceri o aparenţă de legalitate.

Şi aşa cum, în ţările civilizate, legea presupune că glasul conştiinţei îi spune fiecăruia „Să nu ucizi”, chiar dacă dorinţele şi înclinaţiile naturale ale omului ar putea, uneori, să fie criminale, tot astfel legea pământului lui Hitler cerea ca glasul conştiinţei să îi spună fiecăruia „Vei ucide”, deşi organizatorii masacrului ştiau foarte bine că omorul este contrar dorinţelor şi înclinaţiilor normale ale marii majorităţi a oamenilor. Răul în cel de-al Treilea Reich îşi pierduse calitatea prin care majoritatea oamenilor îl recunosc – aceea a ispitei. Mulţi germani şi mulţi nazişti, probabil marea lor majoritate, trebuie să fi fost tentaţi să *nu* ucidă, *să nu* fure, *să nu* îi lase pe vecinii lor să se îndrepte spre pierire faptul că evreii erau transportaţi către pieire le era, desigur, cunoscut chiar dacă mulţi dintre ei s-ar putea să nu fi cunoscut dezgustătoarele detalii) şi să nu devină complici ai tuturor acestor crime doar pentru a beneficia de pe urma lor. Numai că, Dumnezeu ştie cum, ei învăţaseră să reziste tentaţiei.

IX. Deportări din Reich: Germania, Austria și Protectoratul Cehiei și Moraviei

În intervalul de timp scurs între Conferinţa de la Wannsee, din ianuarie 1942, când Eichmann s-a simţit precum Pilat din Pont şi s-a spălat pe mâini cu nevinovăţie, şi ordinele lui Himmler din vara şi toamna anului 1944, când, pe la spatele lui Hitler, Soluţia Finală era abandonată ca şi cum acele masacre nu fuseseră decât o greşeală regretabilă, nicio mustrare de conştiinţă nu i-a tulburat pacea lui Eichmann. Gândurile sale erau în întregime ocupate cu dificila sarcină de organizare şi administrare, nu doar în condiţiile războiului mondial, dar, mult mai important pentru el, şi a nenumăratelor intrigi şi certuri dintre departamentele de stat şi de partid care îşi disputau sferele de autoritate în domeniul „soluţionării problemei evreieşti." Principalii adversari ai lui Eichmann erau cei din grupul Höherer SS-und Polizeiführer, care se aflau sub comanda directă a lui Himmler, aveau acces uşor la acesta şi îi erau întotdeauna superiori în grad lui Eichmann. Mai era şi Ministerul de Externe care, sub comanda noului său subsecretar de stat, dr. Martin Luther, un protejat al lui Ribbentrop, devenise foarte activ în problema evreiască. (Luther a încercat să-l elimine pe Ribbentrop în 1943, printr-o intrigă foarte elaborată care a eşuat, şi a fost apoi trimis într-un lagăr de concentrare. Sub succesorul acestuia, Legationsrat-ul Eberhard von Thadden, un martor al apărării în cadrul procesului de la Ierusalim, el a devenit *Referent* în problemele evreieşti.) În mod ocazional, ministerul emitea ordine de deportare ce urmau a fi duse la îndeplinire de reprezentanţii săi de peste hotare, care, din motive de

prestigiu, preferau să lucreze prin intermediul grupului Höherer SS-und Polizeiführer. Mai existau şi comandanţii de armată din teritoriile ocupate din Est, cărora le plăcea să rezolve problemele „pe loc”, ceea ce însemna recurgerea la împuşcare; militarii din ţările occidentale erau, pe de altă parte, întotdeauna sceptici când era vorba de cooperare sau de detaşarea trupelor lor pentru încolţirea şi prinderea evreilor. Mai existau şi aşa-numitul *Gauleiters,* liderii regionali, care doreau fiecare să fie cei dintâi în a-şi declara teritoriul *judenrein*, şi care, în mod ocazional, iniţiau proceduri de deportare pe cont propriu.

Eichmann trebuia să coordoneze toate aceste „eforturi”, să facă puţină ordine în ceea ce el descria ca fiind un „haos deplin”, în care „fiecare dădea ordine proprii” şi „făcea ceea ce-i plăcea”. Într-adevăr a şi reuşit, deşi nu complet, să îşi asigure o poziţie-cheie în tot acest proces, deoarece biroul sau răspundea de mijloacele de transport. Conform celor spuse de dr Rudolf Mildner, şeful Gestapoului din Silezia Superioară (unde se afla Auschwitzul) şi ultimul şef al Poliţiei Secrete din Danemarca, care a fost martor al acuzării în procesul de la Nürnberg, Kaltenbrunner, şeful R.S.H.A., primise ordine scrise de deportare de la Himmler. Acesta l-a anunţat pe Müller, şeful Gestapoului – sau, altfel spus, Secţia IV a R.S.H.A. –, care la rândul său transmitea verbal ordine referentului său Eichmann, de la IV-B-4. Himmler dădea ordine la rândul său grupului de sub comanda Höherer SS-und Polizeiführer şi îl ţinea la curent pe Kaltenbrunner. Tot Himmler decidea şi asupra unor probleme cum ar fi aceea a căii de urmat în privinţa deportaţilor evrei; câţi dintre ei ar trebui exterminaţi şi câţi cruţaţi pentru a fi folosiţi la munci grele. Ordinele sale pe această linie mergeau la Pohl, la W.V.H.A., care le transmitea lui Richard Glücks, inspectorul lagărelor de concentrare şi exterminare, şi care le transmitea, la rândul său, comandanţilor de lagăr. Acuzarea nu a ţinut cont de aceste documente ale Procesului de la Nürnberg, deoarece ele contraziceau extraordinara teorie a puterii deţinute de Eichmann, teorie emisă de acuzare. Apărarea a menţionat declaraţiile lui Mildner, dar fără prea mult succes. Eichmann însuşi, după ce i-a consultat pe „Poliakoff şi Reitlinger”, a oferit şaptesprezece scheme multicolore care au contribuit în mică măsură la o mai bună înţelegere

a complicatei maşinării birocratice a celui de-al Treilea Reich, deşi descrierea generală făcută de Eichmann – „totul era mereu într-o continuă stare de flux, un curent constant – le părea plauzibilă cercetătorilor în probleme de totalitarism, care ştiau că mitul era calitatea monolitică a acestei forme de guvernământ. Eichmann şi-a amintit vag cum oamenii săi, sfătuitorii săi în problemele evreieşti din toate ţările ocupate sau semiindependente, îi raportaseră „care acţiune era practicabilă şi care nu”, cum pregătise el atunci „rapoarte care mai târziu fuseseră fie aprobate, fie respinse”, şi cum Müller a dat atunci directivele. „În practică, aceasta ar fi putut însemna faptul că o propunere care venea de la Paris sau de la Haga se întorcea acolo două săptămâni mai târziu sub forma unor directive aprobate de R.S.H.A.” Poziţia lui Eichmann era aceea a celei mai importante curele de transmisie din întreaga operaţiune, întrucât de el şi de oamenii săi depindea numărul evreilor care puteau sau nu puteau fi transportaţi dintr-o anumită zonă. În biroul lui Eichmann se decidea destinaţia ultimă a transportului, deşi nu el era acela care stabilea această destinaţie. Însă dificultatea de a sincroniza plecările şi sosirile, grija interminabilă de a obţine suficiente vagoane de la autorităţile căilor ferate şi de la Ministerul Transporturilor, de a fixa orarele şi de a dirija trenurile către centre cu suficientă „capacitate de absorbţie”, de a avea suficienţi evrei la îndemână în momentul cuvenit, astfel încât niciun tren să nu fie „irosit”, de a asigura cooperarea autorităţilor din ţările ocupate sau aliate la efectuarea arestărilor, de a urma regulile şi directivele referitoare la diferitele categorii de evrei, care erau alcătuite de fiecare ţară în parte şi se schimbau continuu – toate acestea au devenit o rutină ale cărei detalii Eichmann le uitase cu mult înainte de a fi dus la Ierusalim.

În ceea ce-l priveşte pe Hitler, crearea planului singular al Soluţiei Finale (niciodată o conspiraţie, dacă acesta a fost cazul, nu a necesitat mai puţini conspiratori şi mai mulţi executori) se găsea printre obiectivele majore ale războiului, punerii acesteia în practică dându-i-se prioritate maximă, independent de considerentele economice sau militare. Ceea ce pentru Eichmann era o slujbă, cu rutina sa zilnică, cu urcuşurile şi coborâşurile sale, era pentru evrei, la propriu, sfârşitul

lumii. Timp de sute de ani, ei fuseseră obişnuiţi să şi conceapă, pe drept sau nu, propria istorie ca pe o lungă poveste a suferinţei – după cum sugestiv a descris-o procurorul, în discursul inaugural în faţa instanţei. Însă în spatele acestei atitudini se găsise, multă vreme, o convingere triumfătoare: *„Am Yisrael Chai", Poporul lui Israel va trăi.* Fiecare evreu, familii întregi de evrei pot muri în pogromuri, comunităţi întregi pot fi şterse de pe faţa pământului, dar poporul evreu va supravieţui. Ei nu fuseseră niciodată confruntaţi cu genocidul. Mai mult decât atât, vechea consolare oricum nu mai funcţiona, cel puţin nu în Europa Occidentală. Din timpul antichităţii romane, sau altfel spus, de la începuturile istoriei europene, evreii aparţinuseră, la bine şi la rău, în vreme de mizerie sau de prosperitate, comitetului european al naţiunilor. Pe parcursul ultimilor o sută cincizeci de ani însă, fusese în special la bine, iar ocaziile faste deveniseră atât de numeroase în Europa Centrală şi Occidentală, încât ei ajunseseră să resimtă aceasta ca pe o regulă De aceea, convingerea că poporul va supravieţui în cele din urmă nu mai avea prea mare semnificaţie pentru o mare parte dintre comunităţile evreieşti. Acestea nu-şi mai puteau imagina viaţa evreiască în afara cadrului civilizaţiei europene, după cum nu-şi puteau imagina o Europă care să fie *judenrein.*

„Sfârşitul lumii", deşi dus la îndeplinire cu o remarcabilă monotonie, a îmbrăcat forme şi aparenţe aproape tot atât de diferite câte ţări existau în Europa. Aceasta nu-l va surprinde pe istoricul familiarizat cu dezvoltarea naţiunilor europene şi cu afirmarea sistemului naţiune-stat, dar i-a surprins pe naziştii care erau sincer convinşi că antisemitismul ar putea deveni numitorul comun al întregii Europe. Aceasta a fost însă o eroare imensă şi costisitoare. S-a dovedit rapid că, în practică, deşi probabil nu şi în teorie, existau mari diferenţe între antisemiţii din diferite ţări. Dar ceea ce era şi mai monoton, deşi mai uşor predictibil, era faptul că varianta „radicală" germană era pe deplin apreciată numai de acele popoare din Est – ucraineni, estonieni, letoni, lituanieni şi într-o oarecare măsură români – pe care naziştii deciseseră să le privească drept hoarde barbare „subumane". Lipsite în mod vădit de o reală ostilitate faţă de evrei erau naţiunile scandinave (Knut Hamsun şi Sven Hedin erau excepţii), care – după cum

considerau naziştii – erau fraţi de sânge ai Germaniei.

„Sfârşitul lumii” a început, desigur, în Reichul german, care la acea vreme cuprindea nu numai Germania, ci şi Austria, Moravia şi Boemia, Protectoratul Cehesc şi regiunile anexate ale Poloniei Occidentale. În acestea din urmă, numite Warthegau, evreii şi polonezii fuseseră deportaţi laolaltă în Est – „o perindare organizată de naţii”, după cum a numit-o în timpul procesului Tribunalul Districtual din Ierusalim – în timp ce polonezii de origine germană (*Volkdeutsche)* erau trimişi către Vest, „înapoi în Reich”. În calitatea sa de împuternicit special al Reichului pentru întărirea naţiunii germane, Himmler l-a însărcinat pe Heydrich cu această „emigrare şi evacuare”. În luna ianuarie 1940, a fost creat primul departament oficial al lui Eichmann din cadrul R.S.H.A., Biroul IV-D-4. Deşi, din punct de vedere administrativ, acest post s-a dovedit a fi piatra de temelie a postului său din cadrul Biroului IV-B-4, munca lui Eichmann în cadrul acestui birou nu era decât un fel de ucenicie, o tranziţie între vechea sa îndeletnicire, aceea de a-i face pe oameni să emigreze, şi cea viitoare, aceea de a-i deporta. Primele deportări de care a fost răspunzător Eichmann nu au făcut parte din Soluţia Finală; au avut loc înaintea ordinului oficial a lui Hitler. Prin prisma a ceea ce s-a întâmplat mai târziu, ele pot fi privite ca nişte teste, ca o experimentare a catastrofei. Primul asemenea experiment a fost acela al deportării a 1300 de evrei din Stettin, care a avut loc într-o singură noapte, pe 13 februarie 1940. A fost prima deportare a unor evrei germani şi a fost ordonată de Heydrich sub pretextul că „apartamentele lor erau rechiziţionate de urgenţă din considerente ţinând de economia de război”. Ei au fost ridicaţi şi duşi, în condiţii deosebit de atroce, în zona Lublinului, în Polonia. A doua deportare a avut loc în toamna aceluiaşi an; toţi evreii din Baden şi Saarpflaz – circa 7500 de bărbaţi, femei şi copii – au fost trimişi, după cum am menţionat anterior, în Franţa neocupată, ceea ce era, în acel moment, o capcană, din moment ce nimic din armistiţiul franco-german nu stipula că regimul de la Vichy ar putea deveni un loc de deversare a evreilor. Eichmann a trebuit să însoţească personal trenul pentru a-l convinge pe şeful de gară francez de la graniţă că era vorba de un „transport militar” german.

Aceste două operaţiuni au fost lipsite de elaboratele pregătiri „legale”, caracteristice deportărilor ce aveau să urmeze. Nu existau în acel moment legi care să-i priveze pe evrei de naţionalitatea pe care o aveau în clipa deportării din Reich, astfel încât evreii din Stettin nu au avut de completat zeci de formulare referitoare la averea confiscată, ci doar au trebuit să semneze o declaraţie generală ce acoperea toate bunurile confiscate. Este evident că aceste prime operaţiuni nu au urmărit testarea aparatului administrativ, Obiectivul pare să fi vizat mai curând testarea condiţiilor politice generale – dacă evreii puteau fi făcuţi să se îndrepte către pieire pe propriile picioare, luându-şi valijoarele în miez de noapte, fără vreo notificare prealabilă; care va fi reacţia vecinilor lor atunci când vor descoperi în dimineaţa următoare apartamentul gol, iar în cazul evreilor din Baden, cum ar reacţiona un guvern străin pus deodată în faţa a mii de evrei „refugiaţi”. Din punctul de vedere al naziştilor, lucrurile s-au terminat cu bine. În Germania a existat un număr de intervenţii pentru „cazuri speciale” – cum ar fi, de exemplu, acela al poetului Alfred Mombert, un membru al cercului Stefan George, căruia i s-a permis să plece în Elveţia –, dar, pe scară largă, populaţiei nu i-a păsat câtuşi de puţin. (Probabil că în acel moment Heydrich şi-a dat seama cât de important era să facă deosebirea între evreii cu relaţii sus-puse şi masele anonime. A decis, cu acordul lui Hitler, să fondeze Theresienstadt şi Bergen-Belsen.) În Franţa, lucrurile au stat şi mai bine: guvernul de la Vichy i-a trimis pe toţi cei 7500 de evrei din Baden în vestitul lagăr de concentrare de la Gurs, la poalele Pirineilor, lagăr ce fusese iniţial creat pentru armata republicană spaniolă şi fusese folosit din mai 1940 pentru aşa-numiţii „*réfugies provenant d’Allemagne*”, dintre care, desigur, marea majoritate erau evrei. (Atunci când Soluţia Finală a fost pusă în aplicare în Franţa, deţinuţii de la Gurs au fost trimişi cu toţii la Auschwitz.) Naziştii, mereu dornici de generalizări, considerau că demonstraseră că evreii erau „indezirabili” peste tot şi că fiecare ne-evreu era un antisemit real sau potenţial. De ce atunci să se supere lumea dacă ei ar rezolva această problemă în mod „radical”? Aflat încă sub influenţa unei astfel de generalizări, Eichmann s-a plâns în repetate rânduri la Ierusalim că nicio ţară nu fusese gata să-i accepte

pe evrei şi că acesta era motivul real al marii catastrofe. (Ca şi cum acele state-naţiuni ar fi reacţionat altfel dacă un alt grup de străini ar fi descins deodată şi în număr mare pe teritoriul lor – fără bani, fără acte, incapabili de a vorbi limba locului!) Totuşi, spre marea surpriză a oficialităţilor naziste, chiar şi antisemiţii convinşi din alte ţări nu se grăbeau să „adere” la propunere şi dădeau dovada de o tendinţă deplorabilă de a se ţine departe de măsurile „radicale”. Puţini dintre ei au exprimat o atât de la obiect ca un membru al Ambasadei Spaniei la Berlin – „Dacă am putea fi măcar siguri că nu vor fi lichidaţi”, a spus el, referindu-se la circa 600 de evrei de origine spaniolă care primiseră paşapoarte spaniole, deşi nu fuseseră niciodată în Spania, şi pe care guvernul lui Franco dorea din răsputeri să-i transfere sub jurisdicţie germană – însă majoritatea gândea în aceşti termeni.

După aceste prime experimente, a urmat o perioadă de pauză în ceea ce priveşte deportările, şi am văzut modul în care Eichmann a folosit aceasta inactivitate impusă pentru a juca o nouă carte – Madagascarul. Însă în martie 1941, în timpul pregătirilor de război contra Rusiei, Eichmann a fost pus peste noapte responsabil la o nouă subsecţie, sau mai curând numele secţiei sale fusese schimbat din Emigrare şi Evacuare în Afaceri Evreieşti, Evacuare. Pe atunci, deşi nu era încă informat despre Soluţia Finală, el trebuie să fi fost la curent nu numai cu faptul că emigrarea luase sfârşit, ci şi cu acela că deportarea avea să-i ia locul. Eichmann nu era însă omul care să se ia după zvonuri, şi cum nimeni nu-i spusese altceva, el continua să gândească în termeni de emigrare. Astfel, la o întâlnire de la Ministerul de Externe, din octombrie 1940, în timpul căreia se propusese anularea cetăţeniei germane tuturor evreilor germani de peste hotare, Eichmann protestase vehement că „un asemenea pas ar putea influenţa alte ţări care la acea dată puteau fi încă gata să-şi deschidă porţile imigranţilor evrei şi să le garanteze permise de intrare”. El a gândit întotdeauna limitat problema legilor şi decretelor care erau în vigoare la un moment dat. Valul de noi legi antievreieşti s-a abătut asupra evreilor din Reich abia după ce ordinul lui Hitler pentru Soluţia Finală fusese predat în mod oficial celor meniţi a-l duce la îndeplinire. În acelaşi timp, se decisese ca Reichului să i se acorde prioritate

specială, teritoriile sale trebuind să devină de urgenţă *judenrein.* Este surprinzător faptul că au fost totuşi necesari doi ani pentru a îndeplini această sarcină. Regulile pregătitoare, care în curând aveau să servească drept model pentru celelalte ţări, au constat, în primul rând, în introducerea stelei galbene (1 septembrie 1941); în al doilea rând, a fost prevăzută o schimbare a legii naţionalităţii, stipulându-se că un evreu nu putea fi considerat de naţionalitate germană dacă trăia în afara graniţelor Reichului (de unde, bineînţeles, avea să fie deportat); în al treilea rând, a fost emis un decret ce prevedea ca toate proprietăţile evreilor ce-şi pierduseră naţionalitatea germană să fie confiscate de Reich (25 noiembrie 1941). Pregătirile au culminat cu o înţelegere între Otto Thierack, ministrul justiţiei, şi Himmler, prin care primul renunţa la jurisdicţia asupra „polonezilor, ruşilor, evreilor şi ţiganilor" în favoarea SS ului, sub pretextul că „Ministerul Justiţiei nu poate aduce decât o mică contribuţie la exterminarea [*sic*] acestor oameni". (A se remarca acest limbaj deschis, într-o scrisoare din partea ministrului justiţiei, datată octombrie 1942 şi adresată lui Martin Bormann, şef al Cancelariei de Partid.) Directive puţin diferite au fost trasate pentru a i lua în considerare pe aceia care erau deportaţi la Theresienstadt, deoarece Theresienstadt, fiind un teritoriu al Reichului, evreii deportaţi acolo nu erau automat lipsiţi de cetăţenie, în cazul acestor „categorii privilegiate", o lege veche din 1933 îi permitea guvernului să confişte proprietăţile ce fuseseră folosite pentru activităţi „ostile naţiunii şi statului". Acest gen de confiscare era obişnuit în cazul prizonierilor politici din lagărele de concentrare, şi deşi evreii nu aparţineau acestei categorii – toate lagărele de concentrare din Germania şi Austria deveniseră, până în toamna lui 1942*, judenrein* – a fost necesară doar o singură directivă, emisă în luna martie 1942, care să stabilească faptul că toţi evreii deportaţi erau „ostili naţiunii şi statului". Naziştii au luat destul de în serios legislaţia, şi deşi între ei vorbeau despre „ghetoul de la Theresienstadt" sau despre „ghetoul pentru oamenii în vârstă", Theresienstadt era în mod oficial considerat lagăr de concentrare şi singurii oameni care nu ştiau acest lucru erau deţinuţii – nu se dorea rănirea sentimentelor acestora, din moment ce „acest loc de reşedinţă" era rezervat „cazuri

lor speciale". Pentru a fi siguri că evreii trimişi acolo nu vor deveni suspicioşi, Asociaţiei Evreieşti de la Berlin *(Reichsvereimgun)* i se sugerase să încheie o înţelegere de „achiziţionare a reşedinţei" din Theresienstadt cu fiecare deportat. Candidatul îi transfera Asociaţiei Evreieşti toate proprietăţile, iar în schimbul acestora Asociaţia îi garanta pe viaţă cazarea, hrana, îmbrăcămintea şi asistenţa medicală. Când, îţi cele din urmă, chiar şi ultimele oficialităţi ale *Reichsvereinigung* au fost trimise la Theresienstadt, Reichul a confiscat pur şi simplu averea considerabilă aflată în acel moment în trezoreria asociaţiei.

Toate deportările din Vest în Est au fost organizate şi coordonate de Eichmann şi de asociaţii săi din cadrul Secţiei IV-B-4 a R.S.H.A. – fapt care nu a fost niciodată pus în discuţie în timpul procesului. Pentru a-i urca pe evrei în trenuri era însă nevoie de ajutorul obişnuitelor unităţi de poliţie. În Germania, torţele de ordine ale poliţiei păzeau trenurile şi asigurau escorta; în Est, Siguranţa (a nu se confunda cu Serviciul de Securitate – S.D. – al lui Himmler) era gata să primească trenurile la destinaţie şi să-i predea pe deţinuţi autorităţilor din centrele de exterminare. Completul de judecată de la Ierusalim a folosit definiţiile „organizaţiilor criminale" stabilite la Nürnberg, ceea ce însemna că nici Forţele de Ordine, nici Siguranţa nu au fost vreodată menţionate, deşi au fost implicate activ în punerea în practică a Soluţiei Finale, fapt ce fusese deja scos în evidenţă până în acel moment. Dar, chiar dacă toate unităţile de poliţie fuseseră ataşate celor patru organizaţii recunoscute drept „criminale" – corpurile directoare ale Partidului Nazist, Gestapoul, S.D.-ul şi SS-ul –, diferenţele făcute în Nürnberg rămâneau inadecvate şi inaplicabile datorită realităţii celui de-al Treilea Reich. Adevărul este că, cel puţin pe durata războiului, nu a existat nicio organizaţie sau instituţie publică din Germania care să nu se fi implicat în acţiuni şi tranzacţii criminale.

După rezolvarea problematicei chestiuni a intervenţiei personale, prin instituirea stabilimentului de la Theresienstadt, două erau lucrurile care mai stăteau în calea unei soluţii „radicale" şi „finale". Una era problema celor pe jumătate evrei, pe care „radicalii" îi voiau deportaţi laolaltă cu cei sută la sută evrei şi pe care „moderaţii" îi voiau

sterilizaţi, căci a permite uciderea celor pe jumătate evrei însemna a abandona „acea jumătate a sângelui lor care era germană”, după cum s-a exprimat – la Conferinţa de la Wannsee – Stuckart, de la Ministerul de Interne. (De fapt, nu s-a făcut niciodată nimic în privinţa evreilor corciţi *[Mischlings]* sau a evreilor care făcuseră căsătorii mixte; „o pădure de dificultăţi”, după cum spunea Eichmann, îi înconjura şi-i proteja – rudele lor ne-evrei, pe de o parte, iar pe de alta dezamăgitorul fapt că doctorii nazişti, în ciuda promisiunilor făcute, nu au descoperit niciodată un mijloc rapid de sterilizare în masă.) A doua problemă era prezenţa în Germania a câtorva mii de evrei străini, pe care Germania nu-i putea lipsi de cetăţenia căpătată prin deportare. Câteva sute de evrei americani şi englezi au fost izolaţi şi păstraţi în vederea schimbului; metodele menite a trata cazul cetăţenilor din ţări neutre sau aliate Germaniei sunt însă suficient de interesante pentru a fi menţionate, în special datorită faptului că au jucat un anumit rol în cadrul procesului. Referitor la aceşti oameni, Eichmann a fost acuzat de a fi dat dovadă de un zel ieşit din comun, pentru ca nici măcar un singur evreu să nu îi scape. Acest zel îl împărtăşea, după spusele lui Reitlinger, cu „birocraţii de profesie de la Ministerul de Externe, pentru care scăparea de la tortură şi moarte lentă a câţiva evrei era o chestiune deosebit de gravă”, şi pe care Eichmann trebuia să-i consulte în toate aceste cazuri. În ceea ce-l priveşte însă pe Eichmann, soluţia cea mai simplă şi mai logică era deportarea tuturor evreilor, indiferent de naţionalitate în lumina directivelor Conferinţei de la Wannsee, care a fost ţinută în perioada victoriilor lui Hitler, Soluţia Finală urma a fi aplicată tuturor evreilor europeni, al căror număr era estimat la unsprezece milioane, iar chestiuni precum naţionalitatea sau drepturile ţărilor aliate sau neutre în privinţa cetăţenilor lor nu au fost nici măcar menţionate. Dar cum Germania, chiar şi în cele mai bune zile ale războiului, depindea de bunăvoinţă locală şi de cooperarea de pretutindeni, nu se putea face abstracţie de aceste mici formalităţi. Cădea în sarcina diplomaţilor din cadrul Ministerului de Externe să găsească o ieşire din această „pădure de dificultăţi”, iar cele mai ingenioase dintre acestea prevedeau folosirea evreilor străini în teritoriul german pentru a sonda atmosfera generală din ţările lor de

baştină. Metoda prin care se realiza acest lucru, deşi simplă, avea o oarecare subtilitate, şi era desigur în afara posibilităţii de înţelegere şi a percepţiei politice a lui Eichmann. (Acest fapt a reieşit din diverse dovezi documentare; scrisorile pe care departamentul său le adresase Ministerului de Externe în această privinţă erau semnate de Kaltenbrunner sau de Müller.) Ministerul de Externe a scris autorităţilor din celelalte ţări, afirmând că Reichul german este pe cale să devină *judenrein* şi că este, de aceea, neapărat necesar ca evreii străini să fie rechemaţi în ţările lor dacă nu vor să fie incluşi în măsurile antievreieşti. În acest ultimatum era vorba de mai mult decât se poate ghici la prima vedere. De regulă, aceşti evrei străini fie erau naturalizaţi cetăţeni ai acelor ţări, fie, mai rău, că erau de fapt apatrizi, dar obţinuseră paşapoarte pe căi dubioase, care funcţionaseră destul de bine atâta vreme cât posesorii lor rămăseseră peste hotare. Acest lucru era valabil cu precădere pentru ţările Americii Latine, ai căror consuli peste hotare vânduseră aproape toate drepturile, inclusiv o anumită protecţie consulară, cu o singură excepţie, acela de a intra în „ţara lor natală”. Ultimatumul Ministerului de Externe avea drept scop determinarea guvernelor străine să îşi dea acordul la aplicarea Soluţiei Finale, cel puţin în cazul acelor evrei care erau doar cu numele cetăţeni ai acestor ţări. Nu era oare logic să se creadă că un guvern care se arătase prea puţin înclinat să ofere azil câtorva sute sau mii de evrei, care oricum nu aveau posibilitatea de a-şi stabili acolo reşedinţa permanentă, ar fi tot atât de puţin dispus să ridice prea multe obiecţii în ziua când întreaga sa populaţie evreiască ar fi fost extrădată şi exterminată? S-ar fi putut să fie logic, dar, după cum vom vedea în curând, nu era rezonabil.

Pe 30 iunie 1943, mult mai târziu decât sperase Hitler, Reichul – Germania, Austria şi Protectoratul – a fost declarat *judenrein.* Nu dispunem de cifre precise în privinţa numărului de evrei deportaţi efectiv din teritoriu, dar ştim că dintre cei 265.000 de oameni care, conform statisticilor germane, fie au fost deportaţi, fie erau destinaţi deportării până în ianuarie 1942, foarte puţini au scăpat; câteva sute sau poate cel mult câteva mii au reuşit să se ascundă şi au supravieţuit războiului. Cât de uşor a fost să se liniştească conştiinţa vecinilor

evreilor reiese cel mai bine din explicaţia oficială dată deportării de o circulară emisă de Cancelaria Partidului în toamna anului 1942: „Stă în natura lucrurilor ca aceste probleme, foarte dificile sub anumite aspecte, să nu poată fi rezolvate în interesul securităţii permanente a poporului nostru decât printr-o *duritate lipsită de milă”* – *rücksichtslose Harte* (sublinierea îmi aparţine).

X. Deportări din Europa Occidentală: Franţa, Belgia, Olanda, Danemarca, Italia

„Duritate lipsită de milă”, o calitate la mare cinste printre conducătorii celui de-al Treilea Reich, care este deseori caracterizată în Germania postbelică, leagănul unor reale reţineri în privinţa trecutului nazist, ca fiind *ungut* – lipsită de calităţi –, de parcă nimic nu ar fi fost greşit cu aceia dotaţi cu această calitate, în afara unei imposibilităţi deplorabile de a acţiona în conformitate cu standardele carităţii creştine. În orice caz, oamenii trimişi de biroul lui Eichmann în alte ţări în calitate de „consilieri în probleme evreieşti” – ca ataşaţi ai obişnuitelor misiuni diplomatice, sau pentru a fi incluşi în cadrul personalului militar sau al comandamentului local al Siguranţei – au fost cu toţii aleşi pentru că posedau la cel mai înalt nivel această virtute. La început, în timpul toamnei şi iernii 1941–1942, principala sarcină a acestor oameni pare să fi fost stabilirea unor relaţii satisfăcătoare cu celelalte oficialităţi germane din ţările respective, în mod special cu ambasadele germane din ţările independente şi cu comisarii Reichului din teritoriile ocupate. În ambele cazuri, exista un conflict permanent asupra jurisdicţiei referitoare la chestiunile evreieşti.

În 1942, Eichmann şi-a rechemat consilierii din Franţa, Belgia şi Olanda, pentru a pune bazele planurilor de deportare din aceste ţări. Himmler dăduse ordin ca FRANŢEI să i se dea prioritate maximă în „măturarea Europei de la vest la est”, în parte datorită importanţei inerente a acestei *nation par excellence* şi în parte deoarece guvernul de la Vichy făcuse dovada unei „înţelegeri” cu adevărat uimitoare a

problemei evreieşti şi introdusese, din proprie iniţiativă, multe măsuri antievreieşti. Se înfiinţase un Departament pentru problemele evreieşti, condus de Xavier Vallant şi ceva mai târziu de Darquier de Pellepoix, ambii antisemiţi convinşi. Ca o concesie făcută tipului francez de antisemitism, care era intim legat de o puternică xenofobie cu tentă şovină, la nivelul tuturor straturilor sociale, operaţiunea avea să înceapă cu evreii străini, şi cum din 1942 peste o jumătate dintre evreii străini din Franţa erau apatrizi – refugiaţi şi emigranţi din Rusia, Germania, Austria, Polonia, România, Ungaria –, ceea ce însemna din zone care fie că erau sub dominaţie germană, fie că trecuseră la adoptarea şi punerea în practică a unei legislaţii antievreieşti înainte de izbucnirea războiului – se decisese a se începe prin deportarea a circa 100.000 de evrei apatrizi. (Totalul populaţiei evreieşti din ţară depăşea cu mult 300.000. În 1939, înaintea valului de imigrări din Belgia şi Olanda din primăvara anului 1940, existau în Franţa circa 270.000 de evrei, dintre care cel puţin 170.000 erau străini sau născuţi în afara graniţelor.) Câte 50.000 urmau a fi evacuaţi cu toată viteza din Zona Ocupată şi din Franţa regimului de la Vichy. Aceasta era o întreprindere considerabilă, care necesita nu numai acordul guvernului de la Vichy, ci şi sprijinul activ al poliţiei franceze, care urma să îndeplinească atribuţiile avute în Germania de Forţele de Ordine. La început, nu a existat nicio dificultate deoarece, aşa cum a subliniat Pierre Laval, prim-ministru sub mareşalul Petain, „aceşti evrei străini reprezentaseră întotdeauna o problemă în Franţa”, astfel încât „guvernul francez era bucuros că o schimbare a atitudinii Germaniei faţă de aceştia dăduse Franţei prilejul de a se debarasa de ei”. Trebuie menţionat faptul că Laval şi Petain credeau că aceşti evrei vor fi într-adevăr strămutaţi în Est. Ei nu ştiau încă ce însemna de fapt cuvântul „strămutare”.

Două au fost incidentele care, la Ierusalim, au atras în mod special atenţia instanţei, ambele având loc în vara anului 1942, câteva săptămâni după începerea operaţiunii. Primul era legat de un tren ce trebuia să plece din Bordeaux pe 15 iulie şi care a trebuit anulat deoarece la Bordeaux nu au putut fi găsiţi decât 150 de evrei lipsiţi de cetăţenie – prea puţini pentru a umple un tren, pe care de altfel

Eichmann îl obţinuse cu mare dificultate. Nu se poate spune dacă Eichmann a văzut sau nu în acest incident un semn a faptului că lucrurile s-ar putea să nu fie chiar atât de simple precum credea toată lumea; cert este că s-a ambalat foarte tare, spunându-le subordonaţilor săi că aceasta era „o chestiune de prestigiu” – nu în ochii Franţei, ci în aceia ai Ministerului Transporturilor, care s-ar putea să-şi facă o părere greşită despre eficacitatea aparatului său – şi că va „trebui să mediteze asupra faptului dacă Franţa nu ar trebui lăsată deoparte în ceea ce priveşte chestiunea evacuării”, în cazul în care un asemenea incident s-ar repeta. La Ierusalim, aceasta ameninţare a fost luată foarte în serios, drept o dovadă a puterii lui Eichmann. Dacă ar fi dorit, el ar fi putut „să lase Franţa deoparte”. De fapt, nu era vorba decât de una dintre ridicolele umflări în pene ale lui Eichmann, dovadă a „puterii sale operaţionale”, dar cu greu „dovadă a… statutului său în ochii subordonaţilor”, excepţie făcând cazul în care i-ar fi ameninţat că-şi vor pierde posturile lor călduţe. Dar dacă incidentul de la Bordeaux a fost o farsă, cel de-al doilea a stat la baza uneia dintre cele mai oribile şi mai cutremurătoare poveşti spuse la Ierusalim. Era povestea a 4000 de copii, despărţiţi de părinţii lor, care se îndreptau deja spre Auschwitz. Copiii rămăseseră în urma în punctul de colectare francez – lagărul de concentrare de la Drancy. Pe 10 iulie, reprezentantul francez al lui Eichmann, Hauptsturmführer-ul Theodor Dannecker, i-a telefonat acestuia pentru a-l întreba ce să facă cu copiii. Lui Eichmann i-au trebuit zece zile pentru a decide; l-a sunat apoi pe Dannecker şi i-a spus că „de îndată ce transporturile vor putea fi din nou expediate către zona Guvernoratului General [din Polonia], transportul de copii va putea porni”. Dr. Servatius a subliniat faptul că întregul incident demonstra de fapt că „persoanele afectate nu erau stabilite nici de acuzat şi nici de vreunul dintre membrii biroului său”. Ceea ce din păcate nu a menţionat nimeni era că Dannecker îl informase pe Eichmann că Laval însuşi propusese să fie incluşi în deportări şi copii sub şaisprezece ani, ceea ce însemna că întreg acest episod oribil nu era nici măcar rezultatul unor „ordine de sus”, ci urmarea unei înţelegeri dintre Franţa şi Germania, negociată la cel mai înalt nivel.

În timpul verii şi toamnei anului 1942, 27.000 de evrei fără cetăţenie – dintre care 18.000 din Paris şi 9000 din Franţa regimului de la Vichy – au fost deportaţi la Auschwitz. Apoi, când mai rămăseseră circa 70.000 de evrei fără cetăţenie în toată Franţa, Germania a făcut prima greşeală. Încrezându-se în faptul că Franţa se obişnuise deja într-atât cu deportarea evreilor încât nu le-ar face probleme, ei au cerut permisiunea de a-i include şi pe evreii francezi – doar pentru a facilita chestiunile administrative. Acest lucru a dat naştere unei răsturnări complete de situaţie; francezii au fost inflexibili în refuzul lor de a-i preda pe evreii francezi germanilor. Informat asupra situaţiei, dar nu de către Eichmann sau oamenii săi, ci de cineva din grupul Höherer SS-und Polizeiführer, Himmler a dat imediat înapoi şi a promis să-i cruţe pe evreii francezi. Dar acum era prea târziu. Primele zvonuri despre „strămutare" ajunseseră deja în Franţa şi, în timp ce antisemiţii şi nonantisemiţii francezi şi-ar fi dorit ca evreii străini să se stabilească altundeva, nici chiar antisemiţii nu ar fi fost de acord să devină complici ai omorului în masă. Deci, francezii refuzau de aceasta dată să facă un pas pe care cu puţin timp înainte îi priviseră cu interes: retragerea cetăţeniei garantate evreilor după 1927 (sau după 1933), ceea ce ar fi dus la sporirea cu circa 50.000 a numărului evreilor pasibili de deportare. În paralel, au început să le facă germanilor nenumărate dificultăţi în privinţa deportării apatrizilor şi a altor evrei străini, în aşa fel încât toate planurile ambiţioase de evacuare a evreilor din Franţa au trebuit să fie „abandonate". Zeci de mii de indivizi apatrizi s-au ascuns, în timp ce alte câteva mii şi-au găsit adăpost pe Coasta de Azur, zonă franceză aflată sub ocupaţie italiană, unde evreii erau în siguranţă, oricare le-ar fi fost originea şi cetăţenia. În vara anului 1943, când Germania a fost declarată *judenrein,* iar aliaţii abia debarcaseră în Sicilia, nu fuseseră deportaţi decât cel mult 52.000 de evrei, adică mai puţin de 20% din total, iar dintre aceştia cel mult 6000 aveau cetăţenie franceză. Nici măcar prizonierii de război evrei din lagărele de prizonieri germane destinate armatei franceze nu au fost desemnaţi pentru „tratament special". În aprilie 1944, cu două luni înainte debarcării aliaţilor în Franţa, tot mai rămăseseră 250.000 de evrei în toată ţara, cu toţii supravieţuind războiului. S-a dovedit că

naziştii nu deţineau nici efectivul uman, nici voinţa necesară rămânerii pe poziţii „dure” în faţa unei asemenea opoziţii hotărâte. Adevărul este că, după cum vom vedea, până şi membrii Gestapoului şi ai SS-ului au combinat duritatea cu blândeţea.

La întâlnirea din iunie 1942 de la Berlin, cifrele stabilite pentru deportările imediate din Belgia şi Ţările de Jos fuseseră destul de mici, probabil datorită numărului mare stabilit pentru Franţa. Cel mult 10.000 de evrei din Belgia şi 15.000 din Olanda aveau să fie prinşi şi deportaţi în viitorul apropiat. În ambele cazuri, aceste cifre au fost ulterior exagerate, probabil datorită dificultăţilor întâlnite în timpul operaţiunilor din Franţa. Situaţia BELGIEI era, din anumite puncte de vedere, specială. Ţara era condusă în exclusivitate de autorităţi militare germane, iar poliţia, după cum a arătat un raport al guvernului belgian supus atenţiei instanţei, „nu a avut aceeaşi influenţa asupra celorlalte servicii din cadrul administraţiei germane ca în alte părţi”. (Guvernatorul Belgiei, generalul Alexander von Falkenhausen, avea să fie implicat, mai târziu, în conspiraţia contra lui Hitler, din iunie 1944.) Colaboraţionismul local era semnificativ doar în Flandra; mişcarea fascistă în rândurile valonilor francofoni, sub conducerea lui Degrelle, a jucat un rol insignifiant. Poliţia belgiană nu a cooperat cu germanii, care nu se puteau încrede nici în lucrătorii de la căile ferate belgiene pentru a-şi permite să lase neînsoţite trenurile cu deportaţi. Ei reuşeau să lase uşi neîncuiate sau să organizeze ambuscade, astfel încât evreii să poată fugi. Cu totul specială era şi compoziţia populaţiei evreieşti din Belgia. Înaintea izbucnirea războiului, erau 90.000 de evrei, dintre care circa 30.000 erau refugiaţi germani, în timp ce alţi 50.000 veneau din celelalte ţări ale Europei. Până la sfârşitul anului 1940, aproape 40.000 de evrei fugiseră din ţară, iar dintre cei 50.000 care rămăseseră, cel mult 5000 erau cetăţeni belgieni prin naştere. Mai mult decât atât, printre cei care fugiseră din ţară se numărau toţi liderii evrei importanţi, dintre care majoritatea erau oricum de origine străină. Aşa se face că nu existau autorităţi evreieşti native aflate sub comanda Consiliului Evreiesc. Cu această „lipsa de înţelegere” venind din toate părţile, nu este de mirare că foarte puţini evrei belgieni au

fost deportaţi. Evreii recent naturalizaţi – de origine cehă, polonă, rusă şi germană, dintre care mulţi erau abia sosiţi – erau uşor de recunoscut şi se puteau cu greu ascunde într-o ţară atât de mică şi complet industrializată. până la sfârşitul anului 1942, 15.000 de evrei fuseseră trimişi la Auschwitz, iar până în toamna lui 1944, când Aliaţii au eliberat ţara, 25.000 fuseseră ucişi. Eichmann îşi avea obişnuitul „consilier" în Belgia, dar acesta nu pare să fi fost prea activ în cadrul acestor operaţiuni. Ele au fost îndeplinite, în cele din urmă, de administraţia militară, în condiţiile unor presiuni crescânde venite din partea Ministerului de Externe.

Ca în aproape toate ţările, deportările din OLANDA au început cu evreii lipsiţi de cetăţenie, care, în acest caz, constau aproape în întregime din refugiaţi germani pe care guvernul olandez antebelic îi declarase în mod oficial „indezirabili". Existau aproape 35.000 de evrei străini la o populaţie evreiască totală de 140.000. Spre deosebire de Belgia, Olanda se găsea sub administraţie civilă şi, spre deosebire de Franţa, ţara nu avea guvern propriu, din moment ce cabinetul se refugiase la Londra împreună cu familia regală. Aceasta naţiune mică se găsea la bunul plac al germanilor şi al SS-ului. „Consilierul" lui Eichmann în Olanda era un anume Willi Zopf (recent arestat în Germania, în timp ce mult mai eficientul consilier din Franţa, dl Dannecker este încă în libertate), dar se pare că acesta avea foarte puţine de spus şi putea cu greu face mai mult decât să-şi menţină postul din Berlin ocupat. Deportările şi tot ce era legat de ele cădeau în grija avocatului Erich Rajakowitsch, fost consilier juridic al lui Eichmann de la Viena şi Praga, care fusese primit în SS la recomandarea lui Eichmann. El fusese trimis de către Heydrich în Olanda în aprilie 1941 şi răspundea în mod direct nu în faţa R.S.H.A. de la Berlin, ci în faţa şefului local al serviciului de siguranţă de la Haga, dr. Wilhelm Harsten, care la rândul său se afla sub comanda Obergruppenführerului Hans Rauter şef din Höherer SS-und Polizeiführer, şi a asistentului acestuia în afaceri evreieşti, Ferdinand aus de Fünten. (Kauter şi Füllten au fost condamnaţi la moarte de un tribunal danez. Rauter a fost executat, iar sentinţa lui Fünten a fost

comutată, în urma intervenţiei speciale a lui Adenauer, la închisoare pe viaţă. Şi lui Harsten i-a fost intentat proces în Olanda, fiind condamnat la doisprezece ani închisoare şi eliberat în 1957, după care a intrat în serviciul civil al guvernului bavarez. Autorităţile olandeze intenţionează să intenteze proces lui Rajakowitsch, care se pare că trăieşte fie în Elveţia, fie în Italia. Toate aceste detalii au devenit cunoscute în ultimul an, prin publicarea unor documente olandeze şi a reportajului corespondentului olandez al ziarului elveţian *Basler Naţionalzeitung,* E. Jacob). La Ierusalim, acuzarea a pretins, în parte deoarece dorea cu orice preţ să sublinieze autoritatea lui Eichmann şi în parte pentru că se pierduse cu totul în hăţişurile birocraţiei germane, că toţi aceşti ofiţeri ascultaseră de ordinele lui Eichmann. Dar Höherer SS-und Polizeiführer primeau ordine direct de la Himmler, astfel încât pare foarte puţin probabil ca, la acea vreme, Rajakowitsch să mai fi primit, încă ordine de la Eichmann, şi asta ţinând seama de ceea ce avea să se întâmple în Olanda. Fără a se angaja în polemici, completul de judecată a corectat în mod tacit un mare număr din greşelile făcute de acuzare – deşi probabil că nu pe toate – şi a scos în evidenţă continuele schimbări de poziţie între R.S.H.A. şi Höherer SS-und Polizeiführer pe de o parte, şi celelalte birouri de cealaltă parte – „tenacele, eternele, interminabilele negocieri”, după cum le numea Eichmann.

Eichmann a fost deranjat cu precădere de aranjamentele din Olanda pentru că, în mod evident, Himmler încerca personal să-l minimalizeze, aceasta adăugându-se faptului că domnii rezidenţi nu numai că îi creau, prin zelul lor, mari dificultăţi în organizarea propriilor transporturi, dar mai şi ironizau importanţa „centrului coordonator” de la Berlin. Astfel, de la bun început, au fost deportaţi 20.000 de evrei în loc de 15.000; iar în 1943 dl Zopf, omul lui Eichmann, inferior ca rang şi ca poziţie tuturor celor prezenţi, a fost aproape forţat să grăbească deportările. Conflictele de jurisdicţie privitoare la aceste chestiuni aveau să-l urmărească neîncetat pe Eichmann; degeaba încerca el să explice oricui voia să-l asculte că „ar fi ilogic şi contrar ordinelor Reichsführerului SS Himmler, dacă, în acest stadiu, alte autorităţi ar ajunge să se ocupe de problema evreiască”.

Ultima confruntare din Olanda a survenit în 1944, moment când însuşi Kaltenbrunner a încercat să intervină de dragul uniformităţii. În Olanda, evreii sefarzi de origine spaniolă fuseseră excluşi de la deportare, deşi evreii sefarzi din Salonic fuseseră trimişi la Auschwitz. Completul de judecată s-a înşelat atunci când a afirmat că R.S.H.A. „a deţinut controlul în această dispută" – pentru Dumnezeu ştie ce motive, circa 370 de evrei sefarzi au scăpat nemolestaţi în Amsterdam.

Motivul pentru care Himmler a preferat să lucreze în Olanda prin Höherer SS-und Polizeiführer a fost simplu: aceştia ştiau să îşi croiască drum prin ţară, iar problema ridicată de populaţia olandeză nu era deloc uşoară. Olanda fusese singura ţară din Europa în care studenţii au intrat în grevă atunci când profesorii evrei au fost daţi afară şi în care s-a răspuns printr-un val de greve la prima deportare a evreilor în lagărele de concentrare germane – acea deportare, spre deosebire de cele din lagărele de exterminare, a fost doar o măsură punitivă, luată cu mult înainte ca Soluţia Finală să fie pusă în practică în Olanda. (După cum arată de Jong, germanilor le-a fost dată o lecţie. De acum înainte, „acuzarea nu se mai axa pe loviturile trupelor de comando naziste [...], ci pe decrete publicate în *Verordeningemblad* [...], pe care a trebuit să le preia *Joodsche Weekblad".* Nu au mai avut loc raiduri ale poliţiei, nici greve ale populaţiei.) Cu toate acestea, atât ostilitatea faţă de măsurile antievreieşti, ostilitate care se manifesta la scară largă în Olanda, cât şi imunitatea poporului olandez faţă de antisemitism erau ţinute în şah de doi factori, care s-au dovedit în cele din urmă fatali pentru evrei. În primul rând, în Olanda exista o foarte puternică mişcare nazistă, căreia i se putea încredinţa ducerea la îndeplinire a unor măsuri poliţieneşti cum ar fi prinderea evreilor, descoperirea ascunzătorilor lor ş.a.m.d. În al doilea rând, exista o tendinţă excesivă ce se manifesta cu pregnanţă printre evreii olandezi prin naştere, aceea de a trasa o linie de demarcaţie între ei şi cei nou-veniţi. Această stare de fapt se datora probabil atitudinii extrem de neprietenoase a guvernului olandez faţă de refugiaţii din Germania, şi poate şi faptului că antisemitismul se concentrase în Olanda, ca şi în Franţa, asupra evreilor străini. Această situaţie a uşurat sarcina naziştilor de a-şi forma propriul Consiliu Evreiesc, *Joodsche Raad,* care a rămas mult

timp cu impresia că doar evreii germani şi de alte naţionalităţi vor cădea victime deportării; a mai permis SS-ului şi asigurarea sprijinului unei forţe de poliţie evreiască, pe lângă unităţile de poliţie olandeze. A rezultat o catastrofă neegalată în nicio altă ţară occidentală; se poate compara doar cu nimicirea evreimii poloneze, în condiţii cu totul diferite şi încă de la început disperate. Deşi, spre deosebire de Polonia, atitudinea poporului Olandei a permis unui mare număr de evrei să se ascundă – între 20.000 şi 25.000, un număr foarte mare pentru o ţară atât de mică –, cel puţin o jumătate dintre aceştia au fost în cele din urmă găsiţi, fără îndoială datorită eforturilor informatorilor profesionişti sau de ocazie. Până în luna iulie 1944, 113.000 de evrei fuseseră deportaţi, majoritatea la Sobibor, un lagăr de lângă Lublin, în Polonia, pe malul râului Bug, unde nu au avut niciodată loc selecţii ale persoanelor apte de muncă. Trei sferturi dintre evreii care trăiau în Olanda au fost ucişi, iar dintre aceştia circa două treimi erau nativi olandezi. Ultimul transport a plecat în toamna anului 1944, când detaşamentele aliate erau la graniţa olandeză. Dintre cei 10.000 de evrei care au supravieţuit în ascunzători, circa 75% erau străini – un procent care demonstrează lipsa dorinţei evreilor olandezi de a înfrunta realitatea.

La Conferinţa de la Wannsee, Martin Luther, de la Ministerul de Externe, a avertizat asupra dificultăţilor mari ce existau în ţările scandinave, în special în Norvegia şi în Danemarca. (Suedia nu a fost niciodată ocupată, iar Finlanda, deşi intrată în război de partea Axei, a fost una dintre ţările pe care naziştii nu le au prea abordat în chestiunea evreiască. Surprinzătoarea excepţie a Finlandei, cu circa 2000 de evrei, s-ar putea datora marii stime pe care Hitler o purta finlandezilor, pe care probabil că nu a dorit să-i supună ameninţărilor şi unui şantaj umilitor.) Luther a propus amânarea evacuărilor din Scandinavia. În privinţa Danemarcei, acest lucru a venit de la sine din moment ce ţara îşi menţinuse guvernul independent şi era respectată ca stat neutru, până în toamna anului 1943, deşi fusese invadată de către armata germană în aprilie 1940, în acelaşi timp cu Norvegia. În Danemarca nu exista mişcare fascistă sau nazistă demnă de luat în

seamă şi, de aceea, nici colaboratori. Totuşi, în NORVEGIA, germanii reuşiseră să îşi găsească suporteri entuziaşti. Yidkun Quisling, lider al partidului norvegian pronazist şi antisemit, a dat numele său la ceea ce avea să fie cunoscut mai târziu drept „guvernarea quisling”. Cea mai mare parte a celor 1700 de evrei norvegieni erau lipsiţi de cetăţenie, fiind refugiaţi proveniţi din Germania. Ei au fost prinşi şi internaţi în timpul câtorva operaţiuni fulger, în octombrie şi noiembrie 1942. Atunci când biroul lui Eichmann a ordonat deportarea la Auschwitz, câţiva dintre oamenii lui Quisling şi-au dat demisia din posturile lor guvernamentale. Sunt toate şansele ca acest fapt să nu fi fost o surpriză pentru Luther şi nici pentru Ministerul de Externe, dar ceea ce a fost cu adevărat grav şi în întregime neaşteptat a fost faptul că Suedia a oferit imediat azil, şi uneori chiar cetăţenia suedeză, tuturor celor persecutaţi. Ernst von Weizsäcker, subsecretar de stat în cadrul Ministerului de Externe, cel care a primit propunerea, a refuzat să o discute. Oferta a fost totuşi utilă. Este întotdeauna destul de uşor să părăseşti în mod ilegal o ţară, după cum este aproape imposibil să intri în acea ţară ca refugiat fără permisiune şi să păcăleşti autorităţile însărcinate cu imigrarea. Aşa se face că aproape 900 de oameni, ceva mai mult decât jumătate din mica comunitate norvegiană, au putut fi trecuţi ilegal în Suedia.

Însă ţara în care temerile Ministerului de Externe s-au dovedit a fi pe deplin justificate a fost DANEMARCA. Povestea evreilor danezi este *sui generis,* iar comportamentul poporului danez şi al guvernului său s-a dovedit a fi unic printre ţările Europei – fie ele ocupate sau aliate Axei, fie neutre şi cu adevărat independente. Există tentaţia de a recomanda povestea ca lectură obligatorie pentru ştiinţele sociale tuturor studenţilor care vor să afle ceva despre imensa putere potenţială inerentă acţiunilor paşnice şi rezistenţei unui adversar ce deţine mijloace represive superioare. Altfel spus, puţine ţări din Europa duceau lipsă de o corectă „înţelegere a chestiunii evreieşti”, şi majoritatea acestor ţări se opuneau în realitate soluţiilor „radicale” şi „finale”. Nu numai Danemarca, ci şi Suedia, Italia şi Bulgaria s-au dovedit imune la antisemitism, dar, dintre cele trei ţări aflate în sfera germană de influenţă, doar danezii au avut curajul să saboteze liber

problema în faţa stăpânilor săi germani. Italia şi Bulgaria au sabotat ordinele Germaniei şi s-au lansat într-o serie de jocuri duble complicate, salvându-şi evreii printr-un tur de forţă plin de ingenuitate, dar nu au contestat niciodată ca atare politica Germaniei naziste. Acest fapt era cu totul diferit de ceea ce făcuseră danezii. Atunci când germanii i-au abordat – destul de precaut de altfel – în privinţa introducerii stelei galbene, ei au răspuns pur şi simplu că regele va fi primul care o va purta, iar oficialităţile guvernului danez au subliniat în mod special că măsurile antievreieşti de orice tip ar atrage după ele demisia lor imediată. Decisiv în această afacere a fost faptul că germanii nu au reuşit nici măcar să instituie distincţia – de importanţă vitală – dintre nativii danezi de origine evreiască, care erau circa 64.000, şi cei 1400 de evrei germani refugiaţi, care găsiseră azil în ţară înaintea războiului şi care fuseseră acum privaţi de cetăţenie de către guvernul german. Refuzul trebuie să fi fost o mare surpriză pentru Germania din moment ce părea atât de „ilogic" ca un guvern să protejeze oameni cărora le refuzase în mod categoric naturalizarea şi chiar dreptul la muncă. (Din punct de vedere legal, situaţia antebelică a refugiaţilor din Danemarca nu era diferită de cea a celor din Franţa, cu excepţia faptului că, datorită corupţiei generale din cadrul serviciilor civile ale celei de-a treia Republici, câţiva dintre ei au reuşit să obţină prin mită sau „relaţii" acte de naturalizare, iar majoritatea refugiaţilor din Franţa puteau lucra ilegal, fără permis. Dar, ca şi în Elveţia, Danemarca nu era o ţară *pour se debrouiller.)* Totuşi, danezii au explicat oficialităţilor germane că datorită faptului că refugiaţii apatrizi nu mai erau cetăţeni germani, naziştii nu-i puteau reclama fără consimţământul autorităţilor daneze. Acesta a fost unul dintre puţinele cazuri în care lipsa de cetăţenie s-a dovedit a fi un avantaj, deşi desigur nu lipsa de cetăţenie în sine a fost cea care i-a salvat pe evrei, ci faptul că guvernul danez hotărâse să-i protejeze. Aşa se face că niciuna dintre mişcările pregătitoare ale naziştilor, atât de importante pentru birocraţia crimei, nu a putut fi dusă la bun sfârşit, iar operaţiunile au fost amânate până în toamna anului 1943.

Ceea ce s-a întâmplat atunci a fost pur şi simplu uluitor; în comparaţie cu ce a avut loc în celelalte ţări europene, totul a mers de-

a-ndoaselea. În august 1943 – după eşecul ofensivei germane în Rusia, după ce Afrika Korps se predaseră în Tunisia, iar Aliaţii invadaseră Italia –, guvernul suedez şi-a anulat înţelegerea din 1940 cu Germania, care dăduse trupelor germane dreptul de a trece prin ţară. Muncitorii danezi au decis că pot ajuta cu ceva la grăbirea lucrurilor. Au izbucnit greve pe şantierele navale daneze; docherii au refuzat să repare vasele germane și au intrat în grevă. Comandamentul militar german a decretat stare de urgenţă şi a instituit legea marţială, iar Himmler s-a gândit că acesta era momentul propice pentru a aborda chestiunea evreiască, a cărei „soluţie” era aşteptată de mult. Nu s-a gândit însă la faptul că – în afara rezistenţei daneze – oficialităţile germane care trăiseră în Danemarca ani şi ani de zile se schimbaseră. Nu numai că generalul von Hannecken, comandantul militar, a refuzat să pună trupe la dispoziţia plenipotenţiarului Reichului, dr. Werner Best, dar unităţile speciale SS *(Einsatzkommandos)* folosite în Danemarca aduceau deseori obiecţii referitoare la „măsurile pe care trebuiau să le ducă la îndeplinire din ordinul agenţiilor centrale” – conform depoziţiei făcute de Best la Nürnberg. Best însuşi, un vechi membru al Gestapoului şi fost consilier oficial al lui Heydrich, autor al unei cărţi despre poliţie (vestită la acea vreme) şi care lucrase, spre marea satisfacţie a superiorilor săi, pentru guvernul militar de la Paris, nu a mai prezentat încredere, deși este îndoielnic ca Berlinul să fi aflat vreodată gradul nesincerităţii sale. Era însă clar – de la bun început – că lucrurile nu mergeau cum trebuie. Biroul Lui Eichmann a trimis pe unul dintre cei mai buni oameni ai săi – Rolf Günther, pe care nimeni nu l-a acuzat vreodată de a nu poseda „duritatea lipsită de milă” cerută. Günther nu le-a făcut nicio impresie colegilor săi de la Copenhaga, iar acum von Hannecken a refuzat până şi să emită un decret care să le ceară tuturor evreilor să se prezinte la muncă.

Best a venit la Berlin şi a obţinut promisiunea ca toţi evreii din Danemarca vor fi trimişi la Theresienstadt, indiferent de categoria căreia îi aparţineau – o concesie foarte importantă din punctul de vedere al naziştilor. Noaptea de 1 octombrie a fost stabilită pentru capturarea şi expedierea imediată a acestora – vapoarele aşteptau în port – şi, cum nu se putea conta nici pe ajutorul danezilor, nici pe al

evreilor sau pe al trupelor germane staţionate în Danemarca, unităţi ale poliţiei au venit din Germania pentru percheziţii din casă în casă. În ultimul moment, Best le-a spus că nu aveau dreptul să pătrundă în apartamente deoarece poliţia daneză ar avea atunci dreptul să intervină, iar ei nu li se puteau opune cu forţa danezilor. Aşa se face că nu au putut fi prinşi decât evreii care le-au deschis de bunăvoie uşa.

Naziştii au găsit acasă, dispuşi să-i lase să intre, exact 477 de oameni dintr-un total de peste 7800. Cu câteva zile înaintea datei stabilite pentru sacrificiu, un agent de transport german, Georg F. Duckwitz, mituit probabil chiar de Best, a dezvăluit oficialităţilor guvernului danez întregul plan. Oficialităţile i-au informat la rândul lor, de urgenţă, pe şefii comunităţii evreieşti, iar aceştia din urmă – spre deosebire de liderii evrei din alte ţări – au transmis fără ocolişuri ştirea în sinagogi, cu ocazia slujbei de Anul Nou. Evreii abia au avut timpul necesar pentru a-şi părăsi apartamentele şi a se îndrepta spre ascunzători, lucru uşor în Danemarca, unde – păstrând termenii de la proces – „toate categoriile populaţiei daneze, de la rege la simplu cetăţeni”, erau gata să-i primească pe fugari.

Evreii ar fi riscat să rămână în ascunzători până la sfârşitul războiului dacă danezii nu ar fi avut norocul de a-i avea pe suedezi drept vecini. Expedierea evreilor în Suedia părea rezonabilă, ceea ce s-a şi făcut cu ajutorul flotei de pescuit daneze. Costul transportului celor lipsiţi de mijloace – circa o sută de dolari de persoană – a fost suportat de cetăţenii danezi avuţi, acesta fiind poate cel mai uimitor gest dintre toate, deoarece asta se întâmpla într-un moment în care evreii europeni îşi plăteau propria deportare şi când cei mai bogaţi dintre ei plăteau averi întregi pentru un permis de ieşire (în Olanda, Slovacia şi, mai târziu, în Ungaria), recurgând pentru aceasta fie la mituirea autorităţilor locale, fie la negocierea legală cu SS-ul, care accepta doar valută forte şi vindea, în Olanda, permise de ieşire la preţul de cinci sau zece mii de dolari de persoană. Chiar şi acolo unde evreii au întâlnit o autentică simpatie şi o dorinţă sinceră de ajutorare, ei au fost nevoiţi să plătească pentru acest ajutor. Şansele de scăpare erau deci practic nule pentru cei săraci.

Traversarea tuturor evreilor peste cele 5–15 mile de apă care

separă Danemarca de Suedia, a durat aproape toată luna octombrie. Suedezii au primit 5919 refugiaţi, dintre care cel puţin 1000 erau de origine germană, 1310 erau pe jumătate evrei şi 686 erau ne-evrei căsătoriţi cu evrei. (Aproape o jumătate dintre evreii danezi par să fi rămas în ţară şi să fi supravieţuit sfârşitului războiului în ascunzători.) Evreii ne-danezi au dus-o mai bine ca niciodată: li s-au dat tuturor permise de lucru. Cele câteva sute de evrei pe care poliţia germană reuşise să-i aresteze au fost trimişi la Theresienstadt. Erau oameni vârstnici sau săraci, care fie că nu primiseră vestea la timp, fie nu fuseseră în stare să-i înţeleagă semnificaţia. Aceştia s-au bucurat, în ghetou, de privilegii mult mai mari decât ale oricărui alt grup, datorită neîncetatei „vâlve” făcute în jurul lor de către instituţii daneze şi persoane particulare. Au murit 48 de persoane, număr destul de mic având în vedere media de vârstă a grupului. Când totul s-a sfârşit, opinia lui Eichmann a fost că „obiectivul operaţiunii nu a fost acela de a captura un număr cât mai mare de evrei, ci acela de a curăţa Danemarca de evrei, iar acum acest obiectiv a fost atins”.

Din punct de vedere politic şi psihologic, cel mai interesant aspect al incidentului este probabil rolul jucat de autorităţile germane în Danemarca: evidenta sabotare a ordinelor venite de la Berlin. Este singurul caz cunoscut în care naziştii s-au confruntat cu rezistenţa *vădită* a localnicilor, iar rezultatul pare să se fi concretizat în schimbarea hotărârii celor în cauză. Aparent nici măcar germanii înşişi nu mai urmăreau exterminarea cu orice preţ a unui întreg popor. Ei se confruntaseră cu o rezistenţă bazată pe principii, iar „duritatea” lor se topise ca untul în soare; au reuşit să dea chiar dovadă de timide încercări de curaj autentic. Procesul de la Nürnberg a demonstrat în mod clar că idealul „durităţii” – exceptând câteva brute pe jumătate demente – nu a fost decât un mit al autosugestionării, mascând o dorinţă sălbatică de conformism cu orice preţ. La Nürnberg, acuzaţii s-au acuzat şi s-au dat în vileag unul pe altul, asigurând lumea că ei „au fost întotdeauna împotriva acestei durităţi” sau au pretins, cum a făcut Eichmann, că superiorii au „profitat” de cele mai bune calităţi ale lor. (La Ierusalim, Eichmann i-a acuzat pe „cei aflaţi la putere” de a fi abuzat de „obedienţa” lui. „Supusul unei bune guvernări este norocos,

ce al unei guvernări rele este nenorocos. Nu am avut noroc.”) Atmosfera se schimbase şi – deşi majoritatea lor trebuie să-şi fi dat seama că erau condamnaţi – niciunul dintre ei nu a avut curajul de a apăra ideologia nazistă. La Nürnberg, Werner Best a susţinut că jucase un dublu rol complicat şi că datorită lui oficialităţile daneze fuseseră avertizate de catastrofa iminentă. Dovezile documentare au arătat că, dimpotrivă, la Berlin, el însuşi fusese acela care propusese operaţiunea din Danemarca. Best s-a apărat explicând că toate acestea făceau parte din joc. A fost extrădat în Danemarca şi condamnat acolo la moarte, dar a contestat sentinţa, rezultatul fiind surprinzător: datorită unor „noi dovezi”, sentinţa i-a fost comutată la cinci ani de închisoare. Best a fost eliberat puţin după aceea; trebuie să fi fost capabil să dovedească, spre satisfacţia tribunalului danez, că-şi dăduse într-adevăr silinţa.

ITALIA a fost singurul aliat adevărat al Germaniei în Europa; a fost tratată ca egal și respectată ca stat independent şi suveran. La baza alianţei se afla, după toate probabilităţile, un interes comun, reunind două noi forme similare de guvernământ – dacă nu chiar identice. Mussolini fusese cândva foarte admirat în cercurile naziste germane; dar în pragul izbucnirii războiului și al trecerii Italiei, după o serie de ezitări, de partea Germaniei, acest lucru era deja de domeniul trecutului. Naziştii ştiau suficient de bine că aveau mai multe în comun cu versiunea stalinistă a comunismului decât cu fascismul italian, iar Mussolini, la rândul său, nu avea prea multă încredere în Germania şi nici nu-l admira prea mult pe Hitler.

Aceste aspecte se numărau însă, mai ales în Germania, printre secretele celor din fruntea mişcării, iar deosebirile adânci şi hotărâtoare dintre formele totalitare şi fasciste de guvernământ nu au fost niciodată pe deplin înţelese de marea majoritate a lumii. Nicăieri aceste diferenţe nu au ieşit mai net în evidenţa decât în modul de tratare a chestiunii evreieşti.

Lui Eichmann şi oamenilor săi nu li s-a permis să fie activi pe teritoriul italian înaintea acelui *coup d’etat* dat lui Badoglio în vara anului 1943 şi a ocupării Romei şi a Italiei de Nord de către germani. Aceştia s-au văzut confruntaţi cu modul italian de a *nu* rezolva nimic în

zonele franceze, greceşti şi iugoslave ocupate de către Italia; în aceste zone, evreii persecutaţi continuau să scape şi erau siguri că vor primi azil temporar. La niveluri mult mai înalte decât acela la care se situa Eichmann, sabotajul italian luase proporţii serioase, în special datorită influenţei lui Mussolini asupra celorlalte guverne fasciste din Europa – în Franţa lui Petain, în Ungaria lui Horthy, în România lui Antonescu şi chiar în Spania lui Franco. Dacă Italia putea scăpa fără a-i omorî pe evrei, ţările satelit ale Germaniei ar fi putut încerca acelaşi lucru. Aşa se face că Dome Sztojai, prim-ministru al Ungariei, pe care Germania i-l impusese lui Horthy, voia întotdeauna să ştie, atunci când era vorba de măsurile antievreieşti, dacă aceleaşi regulamente i se aplicau şi Italiei. Şeful lui Eichmann, Gruppenführerul Müller, a scris, pe marginea acestui subiect, o lungă scrisoare adresată Ministerului de Externe, scoţând în evidenţă faptele menţionate. Din păcate, cei de la Ministerul de Externe nu au putut face mare lucru deoarece şi ei se confruntau necontenit cu aceeaşi rezistenţă subtilă şi mascată, cu aceleaşi promisiuni şi cu acelaşi eşec în a le duce la îndeplinire. Sabotajul era cu atât mai neplăcut cu cât era făţiş, într-un mod aproape batjocoritor. Promisiunile fuseseră făcute de către Mussolini însuşi sau de către alte înalte oficialităţi, iar dacă generalii nu reuşeau să le ducă la îndeplinire, Mussolini s-ar fi scuzat prevalându-se de „diferenţele în formaţia intelectuală”. Naziştii nu întâmpinau decât rareori un refuz net – ca atunci când generalul Roatta a declarat că predarea evreilor din teritoriile iugoslave aflate sub ocupaţie italiana către autorităţile germane competente este „incompatibilă cu onoarea armatei italiene”.

Mai rău era însă atunci când italienii păreau a-şi îndeplini promisiunile. O asemenea situaţie s-a ivit atunci când Aliaţii au aterizat în zona franceză a Africii de Nord, în timp ce toată Franţa se afla sub ocupaţie germană, cu excepţia zonei italiene din sud, zona în care circa 50.000 de evrei şi-au găsit un adăpost sigur. Sub o puternică presiune din partea Germaniei, a fost instituit un „Comisariat italian pentru chestiuni evreieşti”, a cărui unică funcţie era aceea de a-i înregistra pe toţi evreii din regiunea respectivă şi a-i expulza de pe coasta mediteraneană. Şi, într-adevăr, 22.000 de evrei au fost prinşi şi mutaţi în interiorul zonei italiene, ceea ce a avut ca rezultat, după spusele lui

Reitlinger, faptul că 1000 de evrei de cea mai joasă condiţie au ajuns să trăiască în cele mai bune hoteluri din Isere şi Savoia. Aceasta l-a făcut pe Eichmann să-l trimită la Nisa şi Marsilia pe Alois Brunner, unui dintre cei mai duri oameni ai săi. Dar până când Brunner a ajuns la faţa locului, poliţia franceză distrusese deja toate listele cu evreii recenzaţi. În toamna anului 1943, când Italia a declarat război Germaniei, armata germană s-a putut în fine muta la Nisa, Eichmann însuşi grăbindu-se să sosească pe Coasta de Azur. Acolo i s-a spus – şi el a crezut-o – că între zece şi cincisprezece mii de evrei trăiau ascunşi în Monaco (micul principat cu circa douăzeci şi cinci de mii de locuitori, al cărui teritoriu, scria *New York Times Magazine,* „ar putea încăpea cu uşurinţă în Central Park), ceea ce a făcut ca R.S.H.A. să înceapă un adevărat program de căutări. Suna a glumă tipic italiana. În orice caz, evreii nu mai erau acolo; fugiseră în Italia propriu-zisă, iar aceia care încă se mai ascundeau în munţii din împrejurimi şi-au croit drum spre Elveţia sau spre Spania. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi atunci când italienii au fost nevoiţi să-şi abandoneze teritoriile din Iugoslavia. Evreii au plecat odată cu armata italiană şi s-au refugiat în regiunea Fiume.

Nici eforturile cu adevărat serioase ale italienilor de a se adapta stilului puternicului lor aliat şi prieten nu au dus lipsă de elemente de farsă. Atunci când, la sfârşitul anilor ’30, Mussolini a introdus, sub presiunea germană, legislaţia antievreiască, el a stipulat obişnuitele excepţii – veteranii de război, evreii cu decoraţii importante şi celelalte categorii –, dar a mai adăugat una, şi anume pe aceea a foştilor membri ai Partidului Fascist, laolaltă cu părinţii şi bunicii lor, cu nevestele, copiii şi nepoţii lor. Nu am auzit să existe statistici care să trateze acest subiect, dar rezultatul trebuie să fi fost că marea majoritate a evreilor italieni a fost exclusă. Greu s-ar fi putut găsi o familie de evrei din care cel puţin un membru să nu facă sau să nu fi făcut parte din Partidul Fascist, acest lucru întâmplându-se pe vremea când evreii, la el ca orice alt italian, cochetaseră timp de mai bine de douăzeci de ani cu mişcarea fascistă, deoarece posturile din cadrul serviciului civil nu le erau accesibile decât membrilor acestei mişcări. Puţinii evrei care se opuseseră din principiu fascismului, altfel spus socialiştii şi comuniştii, nu mai erau în ţară. Până şi antisemiţii italieni convinşi nu păreau gata

să ia lucrurile în serios, iar Roberto Farinacci, şeful mişcării antisemite, avea ca secretar un evreu. Desigur, lucruri asemănătoare trebuie să se fi întâmplat şi în Germania. Eichmann a menţionat ca existau evrei chiar şi printre SS-iştii de rând, dar originea evreiască a unora ca Heydrich, Milch şi alţii era o chestiune ultrasecretă, cunoscută doar de câţiva oameni; nu avem de ce să nu-l credem. În Italia, asemenea lucruri se făceau pe faţă şi în mod inocent. Secretul era că, în realitate, Italia se număra printre puţinele ţări europene în care toate măsurile antievreieşti erau evident nepopulare, din moment ce, pentru a folosi cuvintele lui Ciano, ele „au pus o problemă care, din fericire, nu există".

Asimilarea, acest cuvânt mult prea des folosit, era o realitate în Italia, ţară care avea o comunitate de cei mult 50.000 de evrei nativi, a căror istorie putea fi trasată începând din vremurile Imperiului Roman. Nu era vorba despre o ideologie, despre ceva în care trebuia ca oamenii să creadă, cum era cazul în toate ţările de limbă germană, sau de un mit şi o evidentă autosugestionare, cum era cazul în Franţa. Fascismul italian, nelansat pe linia „durităţii lipsite de milă", încercase să scape ţara de evreii străini şi de cei lipsiţi de cetăţenie înainte de izbucnirea războiului, fapt neîncununat de prea mult succes datorită lipsei de elan a oficialităţilor italiene de rangul doi, care nu erau dispuse să devină „dure". Când problema s-a pus în termeni de viaţă şi de moarte, italienii au refuzat, sub pretextul menţinerii propriei suveranităţi, să abandoneze acest segment al populaţiei lor evreieşti. Ei şi-au internat evreii în lagăre de concentrare italiene, unde aceştia au fost în relativă siguranţă până la ocuparea ţării de către germani. Acest comportament nu este uşor de explicat numai prin invocarea unor condiţii obiective – absenţa unei „chestiuni evreieşti" –, căci aceşti străini reprezentau desigur o problemă pentru Italia, la fel ca în orice alt stat naţional european, bazat pe omogenitatea etnică şi culturală a populaţiei. Ceea ce în Danemarca a fost un rezultat al unui real simţ politic, al unei înţelegeri înnăscute a cerinţelor şi responsabilităţilor implicate de noţiunea de cetăţenie şi de independenţă – „pentru danezi [...] chestiunea evreiască era o problemă politică şi nu una umanitară" (Leni Yahi!) –, în Italia a fost răspunsul unui umanism general, aproape automat venind din partea

unui popor vechi şi civilizat.

În plus, umanismul italian a făcut faţă cu brio testului terorii care s-a abătut asupra poporului în ultimul an şi jumătate al războiului. În decembrie 1943, Ministerul de Externe german a adresat o cerere oficială de ajutor şefului lui Eichmann, Müller: „Având în vedere lipsa de zel în punerea în practică a măsurilor antievreieşti recomandate de Duce, noi, Ministerul de Externe, considerăm urgent şi necesar ca această operaţiune [...] să ne supervizată de oficialităţile germane.” În acest scop, ucigaşi notorii de evrei ce activau în Polonia, cum ar fi Odilo Globocnik din lagărele de exterminare din zona Lublin, au fost detaşaţi în Italia, însuşi şeful administraţiei militare nu era un ofiţer de carieră, ci un fost guvernator al Galiţiei poloneze, Gruppenfűhrerul Otto Wächter, Acesta a pus capăt farsei. Biroul lui Eichmann a emis o circulară prin care îşi sfătuia filialele să ia imediat „măsurile necesare” în privinţa „evreilor de origine italiană”. Primul val a înghiţit peste 8000 de evrei din Roma, care au fost arestaţi de regimentele de poliţie germane, deoarece poliţia italiană nu era demnă de încredere. Aceştia au fost însă preveniţi la timp, în general de către fascişti din vechea generaţie, şi 7000 dintre ei au reuşit să scape. Germanii flexibili, ca întotdeauna când întâlneau rezistenţă, au fost de această dată de acord cu faptul că evreii italieni, chiar dacă nu aparţineau categoriilor excluse, nu trebuiau să fie deportaţi, ci doar trimişi în lagăre de concentrare italiene. Această „soluţie” se voia suficient de „finală” pentru Italia. Circa 35.000 de evrei din nordul Italiei au fost prinşi şi trimişi în lagărele de concentrare din apropierea graniţei austriece. În primăvara anului 1944, când Armata Roşie a ocupat Italia, iar Aliaţii erau pe punctul de a intra în Roma, germani: şi-au călcat promisiunea şi au început expedierea evreilor din Italia la Auschwitz – circa 7500 de oameni, dintre care s-au întors maximum 600. Oricum, bilanţul final se reduce la mult mai puţin de 10% dintre evreii care trăiau pe atunci în Italia.

XI. Deportări din Balcani: Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, România

Pentru aceia care au urmărit dosarul acuzării şi au citit sentinţa, care reorganiza confuzul şi ambiguul „tablou general” trasat de procuror, a fost o mare surpriză faptul că niciodată nu s-a menţionat vreo linie netă de demarcaţie între teritoriile din est şi sud-est controlate de nazişti şi cele incluse în sistemul de state naţionale din Europa Centrală şi Occidentală aflate în aceeaşi situaţie. Lanţul de populaţii amestecate care se întindea de la Marea Baltică, la nord, la Marea Adriatică, la sud, zonă ce astăzi se afla în spatele Cortinei de Fier, forma pe atunci aşa-numitele State Succesoare, stabilite de către puterile victorioase după încheierea Primului Război Mondial. O nouă ordine politică li se oferea numeroaselor grupuri etnice care trăiseră veacuri de-a rândul sub dominaţia imperiilor – Imperiul Rus în nord, Imperiul Austro-Ungar în sud şi Imperiul Otoman în sud-est. Dintre statele naţionale rezultate, în niciunul nu exista ceva care să semene cu omogenitatea etnică a vechilor naţiuni europene ce le serviseră drept model de constituire politică. Drept urmare, fiecare dintre aceste ţări conţinea mari grupuri etnice ostile în mod violent guvernului aflat la putere, întrucât aspiraţiile lor naţionale fuseseră frustrate în favoarea vecinilor lor ceva mai numeroşi. Dacă era nevoie de vreo dovadă a instabilităţii politice a acestor state nou fondate, cazul Cehoslovaciei este suficient de elocvent. Atunci când Hitler a intrat în Praga, în 1939, el a fost primit cu entuziasm nu doar de către *Sudetendeuuchen*, minoritatea germană locală, ci şi de către slovaci, pe care i-a „eliberat”, oferindu-le un stat „independent”. Acelaşi lucru s-a întâmplat mai târziu cu Iugoslavia, unde majoritatea sârbă – foştii conducători ai ţării

– a fost tratată ca duşmană, iar minorităţii croate i s-a oferit un guvern naţional propriu. Mai mult decât atât, datorită fluctuaţiilor de populaţie din aceste regiuni, nu existau graniţe etnice sau istorice, iar acelea care fuseseră stabilite de Tratatele de la Trianon şi St. Germain erau practic arbitrare. Ungaria, România și Bulgaria au putut fi câştigate ca parteneri ai Axei prin extinderi generoase ale teritoriilor lor, iar evreilor din aceste zone nou anexate li se refuza întotdeauna statutul de cetăţeni. Ei deveneau în mod automat apatrizi, suferind aceeaşi soartă ca şi refugiaţii din Europa Occidentală – erau în mod invariabil primii care erau deportaţi şi lichidaţi.

Tot în această perioadă s-a năruit şi complicatul sistem de tratate privind minorităţile, prin care Aliaţii sperau să rezolve o problemă care, în cadrul politic al statului naţional, era insolvabilă. Evreii erau o minoritate recunoscută oficial în toate Statele Succesoare, statut care nu le-a fost impus acestor state, ci a venit ca rezultat al cererilor şi negocierilor purtate de delegaţii lor la Conferinţa de Pace de la Versailles. Acest lucru a marcat un punct de cotitură în istoria evreilor, deoarece era pentru prima dată când evreii occidentali sau asimilaţi nu erau recunoscuţi drept purtători de cuvânt ai întregului popor evreu. Spre surpriza – și uneori spre deruta – „notabilităţilor" evreieşti cu educaţie occidentală, se dovedea că marea majoritate a poporului dorea un soi de autonomie socială şi culturală, nu o autonomie politică. Din punct de vedere legal, statutul evreilor din Europa Orientală era acelaşi cu al oricărei alte minorităţi, dar din punct de vedere politic – fapt ce avea să fie decisiv – *ei* erau unicul grup etnic din zonă fără o „patrie", cu alte cuvinte, fără un teritoriu în care să formeze populaţia majoritară. Şi totuşi, ei nu trăiau în aceleaşi condiţii de dispersare ca evreii din Europa Occidentală şi Centrală. În timp ce, înainte de Hitler, acolo era o dovadă de antisemitism să-i spui unui evreu – evreu, evreii din Europa de Est erau priviţi de către prieteni şi duşmani drept un popor distinct. Acest fapt era de mare importanţă pentru statutul acelor evrei din Est care *au fost* asimilaţi, situaţia lor fiind diferită de cea a evreilor din Vest, unde asimilarea sub o formă sau alta fusese o regulă. Corpul majoritar al evreilor de clasă medie, atât de caracteristic Europei Centrale şi Occidentale, nu exista în Est. În locul său, putea fi

întâlnită o pătură subţire de familii din marea burghezie, care aparţineau de fapt claselor conducătoare şi al căror grad de asimilare în societatea ne-evreilor – prin bani, botez, căsătorii mixte – era cu mult mai mare decât al majorităţii evreilor din Vest.

Printre primele ţări în care cei porniţi la punerea în practică a Soluţiei Finale s-au confruntat cu această situaţie a fost CROAŢIA, stat-marionetă din Iugoslavia, având capitala la Zagreb. Guvernul croat, condus de dr. Ante Pavelic, a introdus foarte obedient legislaţia antievreiască, la trei săptămâni după aprobarea ei, și atunci când a fost întrebat ce trebuia făcut cu cele câteva zeci de evrei croaţi din Germania, a răspuns că „ar aprecia deportarea în Est”. Ministrul de Interne al Reichului a ordonat ca ţara să fie *judenrein* până în luna februarie 1942, iar Eichmann l-a trimis pe Hauptsturmführerul Franz Abromeit să colaboreze cu atașatul poliţiei germane din Zagreb. Deportările au fost conduse chiar de croaţi şi în special de către membrii puternicei mişcări fasciste – ustaşii –, croaţii plătindu-le naziştilor treizeci de mărci pentru fiecare evreu deportat. Ei au primit în schimb toată averea deportaţilor. Această „tranzacţie” era în conformitate cu „principiul teritorial” oficial al Germaniei, aplicabil tuturor ţărilor europene, prin care statul moştenea proprietăţile fiecărui evreu ucis care îşi avusese reşedinţa pe teritoriul statului în cauză, indiferent de naţionalitatea acestuia. (Naziştii nu au respectat întotdeauna cu consecvenţă acest „principiu teritorial”; existau multe căi de a-l eluda în cazul în care merita efortul. Oamenii de afaceri germani puteau cumpăra direct de la evrei înaintea deportării acestora, iar *Einsatzstab*-ul Rosenberg, împuternicit iniţial să confişte toate cărţile și obiectele specific evreieşti pentru centrele de cercetare germane antisemite, și-a extins curând activitatea asupra obiectelor valoroase de mobilier şi a operelor de artă.) Termenul iniţial, scadent în februarie 1942, nu a putut fi respectat deoarece evreii au reușit să scape din Croaţia, fugind în teritoriul aflat sub ocupaţie italiană. După lovitura de stat a lui Badoglio, a sosit la Zagreb Hermann Krumey, un alt om al lui Eichmann şi, până în toamna anului 1943, 30.000 de evrei au fost deportaţi în lagărele de exterminare.

Abia atunci au realizat germanii că ţara nu era încă *judenrein.* Legislaţia antievreiască iniţială conţinea un paragraf ciudat, care îi transforma în „arieni onorifici” pe toţi evreii care își aduseseră contribuţia la „cauza croată”. Numărul acestor evrei crescuse desigur simţitor cu trecerea anilor. Cu alte cuvinte, cei foarte bogaţi, care se despărţeau în mod voluntar de proprietăţile lor, au fost şi ei excluşi, încă mai interesant era faptul că serviciul de spionaj al SS-ului (condus de Sturmbannführerul Wilhelm Hottl, chemat iniţial ca martor al apărării în cadrul procesului de la Ierusalim, dar a cărui mărturie a fost folosită apoi de către acuzare) descoperise că aproape toţi membrii păturii conducătoare din Croaţia, de la şeful guvernului până la şeful ustaşilor, erau căsătoriţi cu evreice. Cei 1500 de supravieţuitori evrei din această zonă – 5%, conform unui raport guvernamental iugoslav – erau cu toţii membri ai acestui grup evreiesc puternic asimilat şi extrem de bogat. Cum procentul evreilor asimilaţi raportat la nivelul maselor din Est a fost estimat la circa 5%, tentaţia este de a conchide că, atunci când a fost posibilă, asimilarea în Est a oferit o şansă mult mai mare de supravieţuire decât în restul Europei.

În statul vecin SERBIA, situaţia era foarte diferită; armata de ocupaţie germană a trebuit să accepte, încă din primele ei zile pe teritoriul sârb, un tip de agresiune din partea partizanilor care nu poate fi comparat decât cu cel existent în Rusia, în spatele frontului. Am menţionat anterior singurul incident care îl lega pe Eichmann de lichidarea evreilor din Serbia. Completul de judecată a recunoscut că „liniile directoare generale cu referire la evreii din Serbia nu ne sunt suficient de clare”. Explicaţia este aceea că biroul lui Eichmann nu s-a implicat deloc în zonă, întrucât niciun evreu nu a fost deportat. „Problema” a fost lămurită integral la faţa locului. Sub pretextul executării ostaticilor luaţi în cadrul conflictelor cu partizanii, armata a ucis prin împuşcare populaţia evreiască de sex bărbătesc. Femeile şi copiii au fost predaţi comandantului Siguranţei, un anume dr. Emanuel Schäfer, un protejat special al lui Heydrich, care i-a omorât în cisterne de gaz. În luna august 1942, şeful secţiei civile a guvernului militar, Staatsratul Harald Turner, a raportat cu mândrie că Serbia este

„singura ţara în care atât problema evreilor, cât şi cea a ţiganilor sunt rezolvate", înapoind Berlinului cisternele de gazare. Circa 5000 de evrei s-au alăturat partizanilor, aceasta fiind pentru ei singura şansă de scăpare.

După război, Schäfer a fost chemat în faţa unui tribunal german pentru a răspunde de crimele sale. A fost condamnat la şase ani şi şase luni închisoare pentru gazarea a 6280 de femei şi copii. Guvernatorul militar al regiunii, generalul Franz Böhme, s-a sinucis, iar Staatsratul Turner a fost predat guvernului iugoslav şi condamnat la moarte. Aceeaşi poveste se repetă iar şi iar: cei care au scăpat de procesul de la Nürnberg şi nu au fost extrădaţi în ţările în care au comis crimele fie că nu au ajuns niciodată să fie chemaţi în faţa justiţiei, fie au găsit la tribunalele germane cea mai mare „înţelegere" posibilă. De tristă amintire este Republica de la Weimar, a cărei specialitate a fost iertarea crimelor politice în cazul în care respectivul criminal aparţinea unuia dintre violentele grupuri antirepublicane de dreapta.

BULGARIA are mai multe motive de a fi recunoscătoare Germaniei naziste decât are orice altă ţară balcanică, şi aceasta datorita considerabilelor câştiguri teritoriale de care s-a bucurat în detrimentul României, Iugoslaviei şi Greciei. Şi totuşi Bulgaria nu a fost recunoscătoare; nici guvernul şi nici poporul bulgar nu au dat dovadă de suficientă maleabilitate pentru ca politica „durităţii fără milă" să fie funcţională. Acest lucru nu s-a manifestat însă numai în ceea ce priveşte chestiunea evreiască. Monarhia bulgară nu avea niciun motiv de îngrijorare în privinţa mişcării fasciste naţionale, Ratnizi, întrucât aceasta era redusă din punct de vedere numeric şi lipsită de influenţă politică; Parlamentul rămăsese în continuare un corp politic respectat, care colabora fără probleme cu regele. Aşa se face că bulgarii au îndrăznit să refuze să declare război Rusiei şi nici nu au trimis trupe de „voluntari" pe frontul din Est. Cel mai surprinzător este însă faptul că, din întregul ansamblu de populaţii amestecate în care antisemitismul era larg răspândit printre toate grupurile etnice, devenind politică guvernamentală cu mult înainte de sosirea lui Hitler, bulgarii nu au avut niciun fel de „înţelegere în privinţa problemei evreieşti". Este

adevărat că armata bulgară fusese de acord ca toţi evreii – care erau circa o mie cinci sute – să fie deportaţi din teritoriile nou anexate, care se aflau sub guvernare militară şi a căror populaţie era antisemită; este însă puţin probabil ca ei să fi ştiut ce însemna de fapt „strămutarea în Est”. Ceva mai devreme, în ianuarie 1941, guvernul fusese de acord şi cu introducerea unei anumite legislaţii antievreieşti, care din punctul de vedere al naziştilor era pur şi simplu ridicolă. Circa 6000 de bărbaţi valizi au fost mobilizaţi pentru muncă; toţi evreii botezaţi, indiferent de data convertirii, au fost excluşi de la deportare, ceea ce a provocat un adevărat val de convertiri. Alte 5000 de evrei – dintr-un total de aproximativ 15.000 – au primit privilegii speciale. În privinţa medicilor şi a oamenilor de afaceri evrei, a fost introdus un *numerus clausus* suficient de mare, fiind bazat pe procentajul evreilor din oraşe, nu din întregul teritoriu al ţării. Atunci când aceste măsuri au fost puse în aplicare, oficialitățile guvernamentale bulgare au declarat în mod public că situaţia a fost stabilizată în avantajul tuturor. Era clar că naziştii trebuiau nu numai să-i lumineze în privinţa cerinţelor unei „soluţii a problemei evreieşti”, ci şi să-i înveţe că stabilitatea legală şi mişcarea totalitară nu puteau merge mână în mână.

Autorităţile germane trebuie să fi avut anumite bănuieli în privinţa dificultăţilor ce le stăteau în faţă. În ianuarie 1942, Eichmann a scris o scrisoare Ministerului de Externe, declarând că „exista suficiente posibilităţi de primire a evreilor din Bulgaria”. El a propus ca guvernul bulgar să fie abordat, asigurând Ministerul de Externe că ataşatul de poliţie de la Sofia va „avea grijă de aspectele tehnice ale deportării”. (Acest ataşat de poliţie pare să nu fi fost prea entuziasmat de munca sa, căci la puţin timp după aceea Eichmann a trimis pe unul dintre oamenii săi, Theodor Dannecker, de la Paris la Sofia, în calitate de „consilier”.) Este interesant de remarcat faptul că această scrisoare era diametral opusă celei trimise de Eichmann în Serbia, cu doar câteva luni mai devreme, scrisoare în care afirma că nu existau încă disponibilităţi de primire a evreilor şi că nici măcar evreii din Reich nu puteau fi deportaţi. Prioritatea extremă acordată sarcinii de a face Bulgaria *judenrein* se poate explica doar prin faptul că Berlinul primise informaţii sigure că totul trebuia executat în mare viteză dacă se dorea

să se obţină cât de cât ceva. Bulgarii au fost contactaţi de Ambasada germană, dar au făcut primul pas în direcţia măsurilor „radicale” – introducerea emblemei evreieşti – abia şase luni mai târziu. Pentru nazişti, chiar şi acest lucru s-a dovedit a fi o mare dezamăgire. În primul rând, după cum au raportat cu conştiinciozitate, emblema nu era decât „o stea foarte mică”; în al doilea rând, majoritatea evreilor pur şi simplu nu o purtau; şi, în al treilea rând, cei care o purtau s-au bucurat „de atâta simpatie din partea populaţiei derutate, încât erau de-a dreptul mândri de semnul lor” – scria într-un raport S.D. transmis Ministerului de Externe în noiembrie 1942, Walter Schellenberg, şef al serviciului de contraspionaj din cadrul R.S.H.A. În urma acestui raport, guvernul bulgar a revocat decretul. Sub o puternică presiune din partea Germaniei, oficialităţile bulgare au decis, în cele din urmă, să-i trimită pe toţi evreii din Sofia în zonele rurale, dar aceasta măsură era departe de ceea ce doreau germanii, din moment ce, în loc să-i concentreze pe evrei, îi dispersa şi mai mult.

Expulzarea evreilor a marcat un punct de cotitură important al întregii situaţii, deoarece populaţia Sofiei a încercat să-i oprească pe evrei din drumul lor către gară şi a demonstrat în acest sens în faţa palatului regal. Germanii trăiau cu iluzia ca regele Boris este răspunzător pentru rămânerea în viaţa a evreilor bulgari şi este aproape sigur că agenţii serviciului de spionaj german au fost aceia care l-au omorât. Dar nici moartea monarhului, nici sosirea lui Dannecker, la începutul anului 1943, nu au schimbat situaţia, deoarece atât Parlamentul, cât şi populaţia au rămas în mod categoric de partea evreilor. Dannecker a reuşit să ajungă la o înţelegere cu Comisarul bulgar pe probleme evreieşti, în vederea deportării la Treblinka a 600 de „evrei de frunte”, dar niciunul dintre aceştia nu a părăsit vreodată ţara. Aranjamentul în sine este demn de atenţie, deoarece demonstrează că naziştii îşi pierduseră speranţa de a-i asocia pe evreii de frunte la susţinerea propriilor lor scopuri. Rabinul-şef al Sofiei nu era disponibil, stând ascuns de către Mitropolitul Ştefan al Sofiei, care a declarat în mod public ca „Dumnezeu a hotărât soarta evreilor, iar oamenii nu au niciun drept să îi tortureze sau să îi persecute pe aceştia” (Hilberg) – ceea ce însemna mai mult decât făcuse vreodată

Vaticanul. În cele din urmă, în Bulgaria s-a întâmplat acelaşi lucru care avea să se întâmple şi în Danemarca, câteva luni mai târziu – oficialităţi germane locale au devenit ezitante şi deci nu se mai putea pune bază pe ele. Acest lucru era valabil atât în cazul ataşatului de poliţie, un membru al SS-ului, care avea sarcina de a-i încercui şi aresta pe evrei, cât şi al ambasadorului german la Sofia, Adolf Beckerle, care în iunie 1943 îi sugerase Ministerului de Externe că situaţia este lipsită de speranţă, deoarece „bulgarii trăiseră prea mult timp împreună cu oameni ca armenii, grecii şi ţiganii pentru a putea aprecia problema evreiască la justa ei valoare" – ceea ce era absurd, desigur, deoarece acelaşi lucru s-ar fi putut spune *mutatis mutandis* despre toate ţările Europei de Est şi de Sud-Est. Tot Beckerle a informat şi R.S.H.A., pe un ton evident iritat, că nu se mai putea face nimic. Rezultatul a fost că niciun evreu nu a fost deportat sau nu a murit de moarte nenaturală până în august 1944 când, la apropierea Armatei Roşii, legile antievreieşti au fost revocate.

Nu am cunoştinţă de nicio încercare de explicare a comportamentului poporului bulgar, care este unic în masa de populaţii amestecate din Balcani. Trebuie să ne amintim însă şi de Gheorghi Dimitrov, un comunist bulgar care s-a întâmplat să fie în Germania atunci când naziştii au venit la putere, şi pe care l-au acuzat de *Reichstagsbrand,* incendiul misterios de la Parlamentul din Berlin din 27 februarie 1933. Dimitrov a fost judecat de Curtea Supremă a Germaniei şi confruntat cu Göring, pe care l-a chestionat de parcă el ar fi fost însărcinat cu îndeplinirea procedurilor. Datorită lui, toţi cei acuzaţi, cu excepţia lui van der Lubbe, au fost achitaţi. Comportamentul său a câştigat admiraţia lumii întregi, inclusiv a Germaniei. „A rămas un singur bărbat în Germania, şi acesta este bulgar", obişnuiau să spună oamenii.

Fiind ocupată în nord de către germani şi în sud de către italieni, GRECIA nu punea probleme speciale şi putea, de aceea, să-şi aştepte rândul pentru a deveni *judenrein.* În februarie 1943, au sosit doi dintre specialiştii lui Eichmann, Hauptsturmführerii Dieter Wisliceny şi Alois Brunner, pentru a pregăti totul în vederea deportării evreilor din

Salonic, unde erau concentrate două treimi din evreimea grecească, altfel spus aproximativ 55.000 de oameni. Acest lucru trebuia să se facă în conformitate cu planul din „cadrul de lucru al Soluţiei Finale a problemei evreieşti în Europa”, după cum se menţiona în scrisoarea lor de numire, emisă de IV-B-4. Colaborând îndeaproape cu un anumit Kriegverwaltungsrat, dr. Max Merten, care reprezenta guvernul militar regional, ei au înfiinţat rapid Consiliul Evreiesc, condus de rabinul-şef Koretz. Wisliceny, care se afla în fruntea aşa-numitului *Sonderkommando für Judenangelegenheiten* din Salonic, a introdus steaua galbenă şi a făcut imediat cunoscut faptul că nu se admiteau excepţii. Dr. Merten a mutat întreaga populaţie evreiască într-un ghetou din care aceştia puteau fi scoşi cu uşurinţă, din moment ce ghetoul se afla în vecinătatea unei gări. Singurele categorii privilegiate erau evreii cu paşaport străin şi, ca peste tot, personalul *Judenrat*-ului – nu mai mult de câteva sute de persoane, care au fost trimise în cele din urmă în lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen. Nu exista cale de scăpare cu excepţia fugii în sud unde, ca peste tot, italienii refuzau să-i predea pe evrei germanilor, dar siguranţa din zona italiană avea viaţă scurtă. Populaţia greacă era în cel mai bun caz indiferentă, iar unele grupuri de partizani priveau chiar cu „aprobare” operaţiunile. În răstimpul a două luni, întreaga comunitate a fost deportată, trenurile spre Auschwitz plecau aproape zilnic, transportând în vagoane de marfă între 2000 şi 2500 de evrei fiecare. În toamna aceluiaşi an, când armata italiană a cedat, a urmat rapid evacuarea a circa 13.000 de evrei din sudul Greciei, inclusiv din Atena şi insulele greceşti.

La Auschwitz, mulţi dintre evreii greci au fost folosiţi în aşa-numitele comandouri ale morţii, care acţionau în camere de gazare şi în crematorii; aceştia se mai aflau încă în viaţă în 1944, când evreii din Ungaria au fost exterminaţi, iar ghetoul de la Łódź, lichidat. La sfârşitul acelei veri, când s-a răspândit zvonul că în curând se va pune capăt gazării şi că instalaţiile vor fi dezafectate, a izbucnit una dintre puţinele revolte ce au avut loc vreodată într-un lagăr; cei din comandourile morţii erau acum siguri că, de această dată, şi ei vor fi ucişi. Revolta s-a soldat cu un mare dezastru – a rămas un singur

supravieţuitor care să spună povestea.

S-ar părea că indiferenţa grecilor faţă de soarta evreilor lor a supravieţuit oarecum eliberării. Dr. Merten, un martor al apărării din procesul lui Eichmann, pretinde astăzi – într-un mod oarecum neconvingător – atât că nu a ştiut nimic, cât şi că i-a salvat pe evrei de la soarta ce-i aştepta şi despre care nu ştia nimic. După război, el a revenit liniştit în Grecia în calitate de reprezentant al unei agenţii de turism; a fost arestat, dar eliberat puţin timp după aceea, permiţându-i-se să se întoarcă în Germania. Cazul său este poate unic, din moment ce procesele intentate criminalilor de război, din celelalte ţări exceptând Germania, s-au soldat întotdeauna cu pedepse severe. Cât despre mărturia sa în favoarea apărării, dată la Berlin în prezenţa reprezentanţilor ambelor părţi – ai apărării şi ai acuzării –, a fost cu siguranţă unică. Dr. Merten a susţinut că Eichmann a fost de mare ajutor în încercarea de a salva circa 20.000 de femei şi copii din Salonic și că tot răul a venit de la Wisliceny. Totuși, el a declarat în cele din urmă că înainte de a depune mărturie a fost abordat de fratele lui Eichmann, un avocat din Linz, și de o organizaţie germană de foști membri SS. Eichmann a negat totul – el nu a fost niciodată la Salonic și nu l-a văzut niciodată pe săritorul dr. Merten.

Eichmann a susţinut de mai multe ori că talentul său organizatoric – coordonarea evacuărilor şi deportărilor efectuate de biroul său – le-a ajutat de fapt pe victime; le-a făcut soarta mai uşoară. Dacă acest lucru trebuia făcut, a adăugat el, era mai bine să fie făcut cu bună rânduială. În timpul procesului nimeni, nici măcar avocatul apărării, nu a dat atenţie acestei pretenţii, care făcea în mod evident parte din aceeaşi categorie ca şi pretenţia să prostească şi încăpăţânata de a fi salvat vieţile a sute de mii de evrei prin „emigrarea forţată”. Şi totuși, în lumina a ceea ce s-a întâmplat în ROMÂNIA, lucrurile nu mai par atât de clare. Aici, chiar și oamenii Gestapoului au început să saboteze ordinele venite de la Berlin. În România, chiar şi SS-iștii erau luaţi prin surprindere şi uneori îngroziţi de ororile pogromurilor la scară largă, demodate şi în acelaşi timp spontane. Deseori interveneau să-i salveze pe evrei de la măcel, astfel încât omorul să fie făcut în – ceea ce ei

numeau – mod civilizat.

Nu este o exagerare să spunem că România era cea mai antisemită ţară a Europei antebelice. Încă din secolul al XIX-lea, antisemitismul românesc era un fapt bine stabilit. În 1878, marile puteri încercaseră să intervină, prin Tratatul de la Berlin, şi să determine guvernul român să-i recunoască pe locuitorii evrei drept cetăţeni români – chiar dacă ar fi rămas cetăţeni de rang secund. Nu au reuşit, iar la sfârşitul Primului Război Mondial toţi evreii români – cu excepţia câtorva sute de familii sefarde şi a câtorva evrei de origine germană – erau încă străini rezidenţi pe teritoriul românesc. A fost necesară întreaga forţă a Aliaţilor, în timpul negocierilor tratatelor de pace, pentru a „convinge” guvernul român să accepte un tratat al minorităţilor şi să acorde minorităţii evreieşti cetăţenia română. Această concesie, făcută de ochii lumii, a fost retrasă în 1937 şi 1938 când, încrezători în puterea Germaniei hitleriste, românii au simţit că pot risca denunţarea tratatelor favorabile minorităţilor ca fiind impuse în detrimentul „suveranităţii” lor, putând astfel să priveze de cetăţenia română câteva sute de mii de evrei – aproximativ un sfert din totalul populaţiei evreieşti. Doi ani mai târziu, în august 1940, cu câteva luni înaintea intrării României în război – de partea Germaniei hitleriste –, mareşalul Ion Antonescu, şeful noii dictaturi a Gărzii de Fier, i-a declarat apatrizi pe toţi evreii români, cu excepţia celor câteva sute de familii de evrei ce fuseseră cetăţeni români înaintea tratatelor de pace. În aceeaşi lună, el a instituit o legislaţie antievreiască care era cea mai severă din Europa (luând în considerare şi Germania). Categoriile privilegiate, veteranii de război şi evreii care fuseseră cetăţeni români înainte de 1918, nu reprezentau mai mult de 10.000 de oameni, deci cel mult 1% din întregul grup etnic. Hitler însuşi era conştient de faptul că Germania risca să fie depăşită de România, şi i-a atras atenţia lui Goebbels, în august 1941, la câteva săptămâni după ce dăduse ordinul pentru Soluţia Finală, că „un om ca Antonescu procedează în această chestiune într-un mod mult mai radical decât am făcut-o noi până la ora actuală”.

România a intrat în război în iunie 1941, iar Legiunea Română a devenit o forţă militară demnă de luat în seamă, avându-se în vedere

apropiata invazie a Rusiei. Numai la Odessa, soldaţii români au fost răspunzători de masacrul a 60.000 de oameni. Spre deosebire de guvernele altor ţări balcanice, guvernul român deţinea informaţii foarte exacte despre începutul masacrării evreilor din Est, iar soldaţii români, chiar după ce Garda de Fier a fost îndepărtată de la guvernare, s-au lansat, în vara anului 1941, într-un program de masacre şi deportări care au „umbrit până şi rebeliunea de la Bucureşti a Gărzii de Fier” din luna ianuarie a aceluiaşi an – un program care este neegalat, din punctul de vedere al ororilor, în tot ansamblul de atrocităţi semnalate (Hilberg). Stilul deportărilor româneşti consta în înghesuirea a cinci mii de oameni în vagoane de marfă, lăsându-i să moară acolo asfixiaţi, în timp ce trenul traversa ţara zile de-a rândul, fără vreun plan sau scop stabilit. O urmare preferată a acestor operaţiuni de exterminare era expunerea cadavrelor în măcelării evreieşti. De asemenea, ororile din lagărele de concentrare româneşti – care fuseseră înfiinţate şi erau conduse chiar de către români, căci deportarea în Est nu era posibilă – erau mai elaborate şi mai atroce decât tot ce ştim că a avut loc în Germania. Atunci când Eichmann şi-a trimis la Bucureşti obişnuitul consilier în probleme evreieşti, pe Hauptsturmführerul Gustav Richter, acesta a raportat că Antonescu dorea acum să trimită 110.000 de evrei în „două păduri, de cealaltă parte a râului Bug”, adică în teritoriul rusesc controlat de germani, pentru a-i lichida. Germanii au fost oripilaţi şi toată lumea a intervenit: comandanţii armatei, Ministerul pentru teritoriile ocupate din Est al lui Rosenberg, Ministerul de Externe de la Berlin, ministrul de la Bucureşti, baronul Manfred von Killinger – ultimul, un fost înalt ofiţer SS, prieten personal al lui Röhm şi de aceea suspect în ochii SS-ului, a fost probabil spionat de către Richter, care îl „sfătuia” în probleme evreieşti. Cu toţii erau însă de acord în privinţa acestei chestiuni. Eichmann însuşi a implorat Ministerul de Externe, într-o scrisoare datată aprilie 1942, să oprească aceste eforturi româneşti, premature şi neorganizate, „de a scăpa de evrei”, în acest stadiu al acţiunii. Românii trebuie să înţeleagă că „evacuarea evreilor germani, care este deja în plină desfăşurare”, are prioritate, după care a încheiat cu ameninţarea că va „pune în acţiune forţele Poliţiei Secrete”.

Oricât de circumspecţi ar fi fost germanii în a le da românilor – în cadrul Soluţiei Finale – o prioritate mai mare decât se prevăzuse iniţial pentru orice ţară balcanică, ei au fost nevoiţi să revină asupra planului, dacă nu voiau ca situaţia să degenereze într-un haos sângeros. Oricât i-ar fi plăcut lui Eichmann să ameninţe cu folosirea Siguranţei, salvarea evreilor nu era chiar lucrul pe care fuseseră ei pregătiţi să-l facă. În consecinţă, la jumătatea lunii august – moment până în care românii uciseseră aproape 300.000 dintre evreii lor, în general fără ajutor german –, Ministerul de Externe a încheiat o înţelegere cu Antonescu, ce prevedea „ca evacuarea evreilor din România să fie realizată de către unităţile germane". Drept urmare, Eichmann a început negocierile cu căile ferate germane pentru a obţine suficiente vagoane în vederea transportării a 200.000 de evrei în lagărele de exterminare de la Lublin. Acum însă, când totul era gata, iar aceste măreţe concesii fuseseră făcute, românii şi-au schimbat brusc opinia. Ca un trăsnet venit din senin, a sosit la Berlin o scrisoare de la un om de încredere, dl Richter – mareşalul Antonescu se răzgândise; după cum a raportat ambasadorul Killinger, acum, mareşalul dorea să scape de evrei într-un „mod comod". Ceea ce nu au luat în considerare germanii a fost faptul că era vorba nu numai de o ţară cu un procent fantastic de mare de crime ci, practic, de ţara cea mai coruptă din Balcani. În paralel cu aceste masacre, se născuse o afacere înfloritoare cu vânzările de excluderi de la deportare, în care se angajase cu plăcere fiecare ramură a birocraţiei, naţionale sau municipale. Specialitatea guvernului erau taxele imense, care erau impuse la întâmplare anumitor grupuri sau unor comunităţi întregi de evrei. Acum, se descoperise că evreii puteau fi vânduţi peste hotare pe valută forte, aşa încât românii deveniseră cei mai fervenţi susţinători ai emigrării evreilor – o mie trei sute de dolari pe cap de evreu. Astfel se face că, în timpul războiului, România a devenit una dintre puţinele porţi de emigrare a evreilor în Palestina. Pe măsură ce Armata Roşie se apropia, Antonescu devenea tot mai „moderat"; acum dorea să-i lase pe evrei să plece chiar fără a mai plăti vreo compensaţie bănească.

Curios este faptul că, de la început şi până la sfârşit, Antonescu nu a fost mai „radical" decât naziştii (după cum gândea Hitler), ci numai

permanent cu un pas înaintea progreselor Germanei. El a fost primul care i-a lipsit pe evrei de cetăţenie şi care a început masacrele pe scară largă, în mod făţiş și fără nicio rușine; aceasta într-un moment în care naziştii erau încă ocupaţi cu testarea primelor lor experimente. Reacţionase la ideea vânzării cu peste un an înainte ca Himmler să ofere „sânge contra camioane”, şi a sfârşit, cum a făcut şi Himmler, prin anularea întregii afaceri, ca şi cum totul nu ar fi fost decât o glumă. În august 1944, România a capitulat în faţa Armatei Roşii, iar Eichmann, specialist în evacuări, a fost trimis în grabă (dar fără succes) în zonă pentru a salva câţiva „etnici germani”. Aproximativ o jumătate din cei 850.000 de evrei din România au supravieţuit, dintre care o mare parte – câteva sute de mii – au luat drumul Israelului. Nimeni nu știe câţi evrei au mai rămas astăzi în ţară. Criminalii români au fost executaţi (în mod banal), iar Killinger s-a sinucis înainte ca rușii să poată pune mâna pe el. Numai Hauptsturmfürerul a.D. (în retragere) Richter, care, este adevărat, nu a avut niciodată şansa de a intra în acţiune, a trăit liniştit în Germania până în 1961, când a devenit o victimă târzie a procesului lui Eichmann.

XII. Deportări din Europa Centrală: Ungaria și Slovacia

UNGARIA, menţionată anterior în legătura cu chestiunea problematică a conştiinţei lui Eichmann, era, din punct de vedere constituţional, un regat fără rege. Ţara, deşi fără acces la mare şi lipsită de flotă navală sau comercială, era condusă – sau, mai curând, era în custodie, în numele regelui inexistent – de un amiral, regentul sau *Reichsverweser*-ul Miklos Horthy. Singurul semn vizibil de regalitate era abundenţa de *Hofräte,* consilieri ai inexistentei curţi. Cândva Sfântul Împărat Roman era rege al Ungariei, iar mai recent, după 1806, acea *kaiserlichkonigliche Monarchie* de pe Dunăre fusese ţinută laolaltă în mod precar de către Habsburgi, care erau împăraţi (*Kaiser*) ai Austriei şi regi ai Ungariei. În 1918, Imperiul Habsburgic se dezmembrase dând naştere Statelor Succesoare, iar Austria era de acum o republică visând la *Anschluss,* la unirea cu Germania. Otto von Habsburg se afla în exil, deoarece aprigii naţionalişti maghiari nu l-ar fi acceptat ca rege al Ungariei. Pe de alta parte, o monarhie maghiară autentică nu exista nici măcar ca amintire istorică. Deci numai amiralul Horthy ai fi putut şti ce era în Ungaria, în termenii formelor recunoscute de guvernământ.

În spatele aparenţei de grandoare regală se afla o structură feudală moştenită. Exista multă mizerie printre ţăranii lipsiţi de pământ şi mult lux printre cele câteva familii aristocratice care practic deţineau ţara, ca nicăieri altundeva în aceste teritorii lovite de sărăcie, ale copiilor vitregi ai Europei. Fundalul de probleme sociale nerezolvate şi de înapoiere generală i-a dat societăţii de la Budapesta caracterul ei specific, ca şi cum ungurii ar fi fost un grup de visători care se

hrăniseră atât de mult timp din autosugestie încât își pierduseră orice simţ al absurdului. La începutul anilor '30, sub influenţa mişcării fasciste, Ungaria produsese o puternică mişcare fascistă, aşa-numita Cruce cu Săgeţi, iar în 1938, după exemplul Italiei, ungurii au adoptat primele legi antievreieşti. În ciuda puternicei influenţe pe care Biserica Catolică o avea în ţară, prevederile aplicate evreilor botezaţi care se convertiseră după 1919, şi chiar celor convertiţi înaintea acelei date, au fost incluse trei ani mai târziu în această legislaţie. Şi totuşi, când un antisemitism atotcuprinzător, bazat pe rasă, a devenit politica oficială a guvernului, unsprezece evrei şi-au păstrat în continuare locul în Camera Superioară a Parlamentului, Ungaria fiind singura ţară a Axei care a trimis trupe evreieşti – 130.000 de oameni (în serviciul auxiliar, este adevărat, dar purtând uniforma maghiară) – pe frontul de Est. Explicaţia acestor inconstanţe este aceea că ungurii, făcând abstracţie de politica lor oficială, erau chiar mai emfatici decât cei din alte ţări, unde se răcea diferenţierea evreilor de *Ostjnden,* a evreilor „maghiarizaţi" din „Ungaria Trianonului" (stabilită, ca şi celelalte State Succesoare, prin Tratatul de la Trianon) şi cei din teritoriile recent anexate. Suveranitatea Ungariei a fost respectată de către guvernul nazist până în martie 1944, astfel încât ţara a devenit pentru evrei o insulă de siguranţă într-un „ocean de distrugeri". Dacă este uşor de înţeles ca – în condiţiile apropierii Armatei Roşii de Carpaţi şi a încercărilor disperate depuse de guvernul maghiar pentru a urma exemplul Italiei şi a încheia un armistiţiu separat – guvernul german ar fi trebuit să se hotărască să ocupe ţara, este aproape incredibil ca în acest stadiu al partidei să se mai pună problema de a fi „pe ordinea de zi ajungerea la un control asupra problemei evreieşti", „lichidarea" căreia fiind „o condiţie prealabilă a implicării Ungariei în război", după cum a menţionat Veesenmayer într-un raport din decembrie 1943, destinat Ministerului de Externe. Dar „lichidarea" acestei „probleme" implica evacuarea a 800.000 de evrei, plus circa 100.000–150.000 de evrei convertiţi.

Conform celor menţionate anterior, datorită marii urgenţe a sarcinii, Eichmann a sosit la Budapesta în martie 1944 cu întregul său personal, pe care l-a putut aduna cu uşurinţă, sarcinile lor fiind

încheiate în toate celelalte părţi. El i-a chemat pe Wisliceny şi pe Brunner din Slovacia şi Grecia, pe Abromeit din Iugoslavia, pe Dannecker de la Paris şi din Bulgaria, pe Siegfried Seidl din postul său de comandant al Theresienstadt-ului şi, de la Viena, pe Hermann Krumey, care a devenit reprezentantul său în Ungaria. De la Berlin i-a adus pe toţi membrii importanţi ai personalului său: pe Roit Günther, care fusese adjunctul său; pe Franz Novak, ofiţerul responsabil cu deportările; şi pe Otto Hunsche, expertul său în probleme juridice. Aşa se face că, la instalarea cartierului său general la Budapesta, *Sonderemsatzkommando*-ul Eichmann (Unitatea de Operaţiuni Speciale Eichmann) număra circa zece oameni, la care se adăugau câţiva asistenţi din partea clerului. Chiar în seara sosirii lor, Eichmann şi oamenii săi i-au invitat pe liderii evrei la o conferinţă, pentru a-i convinge să formeze un Consiliu Evreiesc, prin intermediul căruia să poată emite ordine şi căruia să-i dea, în schimb, jurisdicţie asupra tuturor evreilor din Ungaria. Acesta nu era un lucru uşor, pentru momentul şi locul respectiv. A fost o vreme când, pentru a ne exprima în termenii nunţiului papal, „întreaga lume ştia ce înseamnă în practică deportarea". La Budapesta mai ales, evreii au avut o ocazie unică de a urma soarta evreimii europene. Cunoaştem foarte bine activitatea acestor *Einsatzgruppen.* Ştim „mai mult decât ar fi fost necesar despre Auschwitz", după cum avea să declare dr. Kastner la Nürnberg. În mod evident, pretinsele „puteri hipnotice" ale lui Eichmann nu erau suficiente; era necesar ca toată lumea să fie convinsă că naziştii vor recunoaşte distincţia sacră dintre evreii „maghiarizaţi" şi cei din Est. Autosugestia trebuie să fi fost ridicată la rangul de mare artă pentru ca liderii evreilor maghiari să creadă în acel moment că „nu se poate întâmpla aici" – „Cum să poată să-i trimită pe evreii maghiari în afara Ungariei?" – şi să continue să o creadă chiar şi atunci când realitatea contrazicea în fiecare zi a săptămânii această convingere. Modul în care s-a ajuns la aceasta stare de fapt a ieşit la iveala într-una dintre cele mai remarcabile *non sequitur* rostite la bară: viitorii membri ai Comitetului Evreiesc Central (cum era numit Consiliul Evreiesc în Ungaria) auziseră din Slovacia învecinată că Wisliceny, care negocia la vremea aceea cu ei, accepta bucuros bani şi mai ştiau că, în ciuda mitei

primite, el „îi deportase pe toţi evreii din Slovacia”. De aici, dr. Freudiger a tras concluzia: „Am înţeles că era absolut necesar să fie găsite căile şi mijloacele de stabilire a relaţiilor cu Wisliceny.”

Cel mai inteligent truc al lui Eichmann de pe parcursul acestor negocieri a fost acela de a veghea ca el şi oamenii săi să acţioneze ca şi cum ar fi fost corupţi. Preşedintele comunităţii evreieşti, Hofrat Samuel Stern, membru al consiliului privat al lui Horthy, a fost tratat cu deosebită curtenie şi i s-a dat funcţia de şef al Consiliului Evreiesc. El şi ceilalţi membri ai Consiliului s-au simţit cu inima împăcată atunci când germanii le-au cerut să le furnizeze maşini de scris şi oglinzi, lenjerie de damă şi apa de colonie, Watteau-uri originale şi opt piane – chiar dacă șapte au fost returnate cu mulţumiri de către Hauptsturmführerul Novak, care a remarcat: „Dar, domnilor, nu vreau să deschid un magazin de piane. Vreau doar să cânt la pian.” Eichmann a vizitat personal Biblioteca evreiască şi Muzeul evreiesc şi i-a asigurat pe toţi că măsurile vor fi temporare. Corupţia, iniţial simulată cu scopul inducerii în eroare a evreilor, s-a dovedit curând a fi suficient de reală, deşi n-a luat forma în care speraseră evreii. Nicăieri în altă parte, ei n-au cheltuit atâţia bani inutil. În cuvintele ciudatului domn Kastner, „Un evreu care tremura pentru viaţa lui şi a familiei sale îşi pierde orice simţ al banilor”. *(Sic!)* Acest lucru a fost confirmat în timpul procesului de mărturiile lui Philip von Freudiger – anterior menţionat – şi ale lui Joel Brand, care a reprezentat un grup evreiesc rival din Ungaria: Comitetul Sionist de Sprijin şi Salvare. În aprilie 1944, Krumey a primit nu mai puţin de două sute cincizeci de mii de dolari de la Freudiger, în timp ce Comitetul de Salvare a plătit douăzeci de mii de dolari doar pentru privilegiul de a-l întâlni pe Wisliceny şi pe câţiva dintre oamenii serviciului de contraspionaj. La această întâlnire, fiecare dintre cei prezenţi a primit un bacşiş suplimentar de o mie de dolari, iar Wisliceny a readus în discuţie aşa-numitul Plan Europa, pe care îl propusese în van în 1942 şi conform căruia Himmler ar fi trebuit să fie gata să-i cruţe pe toţi evreii, cu excepţia celor polonezi, în schimbul unei răscumpărări de două sau trei milioane de dolari. Pe baza acestei propuneri, care fusese trecută pe linie moartă cu mult înainte, evreii au început să-i plătească lui Wisliceny un fel de rate

lunare. Până şi „idealismul" lui Eichmann a cedat în faţa acestei ţări de o abundenţa inimaginabilă. Acuzarea, deşi nu a putut dovedi că Eichmann a profitat din punct de vedere financiar de pe urma poziţiei sale, a subliniat cu justeţe cât de ridicat a fost standardul său de viaţă pe durata şederii la Budapesta, unde îşi permitea să stea la cele mai bune hoteluri, era condus peste tot de un şofer personal într-o maşină de teren amfibie – un dar de neuitat de la fostul său duşman Kurt Becher –, oriunde mergea la vânătoare şi la călărie, și își permitea diverse noi capricii sub oblăduirea proaspeţilor săi prieteni din guvernul maghiar.

Exista totuşi în ţară un grup deloc neglijabil de evrei, ai căror lideri nu au acceptat să se lase pradă acestui sentiment de autoînşelare. În Ungaria, mişcarea sionistă fusese întotdeauna deosebit de puternică, iar acum îşi avea propriii reprezentanţi în recent înfiinţatul Comitet de Sprijin şi Salvare (*Vaadat Ezra va Hazalah*) care, păstrând un strâns contact cu Centrul din Palestina, i-a ajutat pe refugiaţii din Polonia şi Slovacia, din Iugoslavia și România. Membrii comitetului erau în permanentă legătură cu Comitetul American Comun de Distribuţie, care îi finanţa, şi fuseseră capabili să introducă o serie de evrei în Palestina, în mod legal sau ilegal. Acum, că propria lor ţară se vedea confruntată cu catastrofa, ei au trecut la falsificarea „documentelor creștine" – certificate de botez –, ai căror purtători intrau astfel mai uşor în ilegalitate. Liderii sionişti erau conştienţi – oricine ar fi fost ei – că sunt în afara legii şi se comportau ca atare. Joel Brand, nefericitul emisar care a trebuit să le prezinte Aliaţilor, în toiul războiului, propunerea lui Himmler de a le da un milion de vieţi evreieşti în schimbul a zece mii de camioane, era una dintre oficialităţile de frunte ale Comitetului de Sprijin şi Salvare, şi a venit la Ierusalim pentru a depune mărturie în problema afacerilor sale cu Eichmann, după cum făcuse şi fostul său rival din Ungaria, Philip von Freudiger. Dar dacă Freudiger de care, întâmplător, Eichmann nu-și mai amintea deloc, a evocat bădărănia lui Brand, mărturia lui confirma în fapt o bună parte din relatarea făcută de Eichmann asupra modului în care negociase cu sioniştii. Lui Brand i se spusese că acum „un german idealist" îi vorbea lux, „un evreu idealist" – doi inamici onorabili ce se întâlneau în

calitate de egali în timpul unui moment de respiro din timpul luptei. Eichmann i-a spus: „Mâine vom fi poate din nou pe câmpul de bătaie.” Era, desigur, o comedie urâtă, însă demonstra că slăbiciunea lui Eichmann pentru frazele înălţătoare, dar lipsite de conţinut nu era un simplu rol, conceput special pentru procesul de la Ierusalim. Mai interesant încă este faptul – ce nu poate trece neobservat – că în decursul întâlnirii cu sioniştii, nici Eichmann şi nici vreunul dintre membrii *Sondereinsatzkommando*-ului nu a folosit stratagema minciunilor extreme, stratagemă utilizată în folosul domnilor din Consiliul Evreiesc.

Până și „convenţiile de limbaj” fuseseră lăsate la o parte, în marea majoritate a timpului spunându-li-se lucrurilor pe nume. Mai mult decât atât, atunci când venea momentul unor negocieri serioase – asupra sumei de bani cu care s-ar putea cumpăra un permis, a Planului Europa, a schimbului de vieţi contra camioane –, nu numai Eichmann, ci toţi cei interesaţi: Wisliceny, Becher, domnii de la serviciul de contraspionaj pe care Joel Brand obişnuia să-i întâlnească în fiecare dimineaţă la cafenea, se îndreptau automat către sioniști. Faptul se datora legăturilor la nivel internaţional pe care le avea Comitetul de Sprijin și Salvare, ce putea face cu mult mai multă uşurinţă rost de valută, în timp ce membrii Consiliului Evreiesc nu aveau în spate decât protecţia mai mult decât dubioasă a regentului Horthy. A devenit totodată clar că funcţionarii sionişti din Ungaria s-au bucurat de privilegii mult mai mari decât imunitatea temporară contra arestului sau deportării, garantată membrilor Consiliului Evreiesc. Sioniștii erau liberi să vină şi să plece după bunul lor plac, erau scutiţi să poarte steaua galbenă, primeau permisiunea de a vizita lagărele de concentrare din Ungaria şi, ceva mai târziu, dr. Kastner, originalul fondator al Comitetului de Sprijin şi Salvare, a putut chiar să călătorească în Germania nazistă fără acte de identitate care să-i arate originea evreiască.

Pentru Eichmann – cu toată experienţa sa de la Viena, Praga şi Berlin –, organizarea unui Consiliu Evreiesc era o chestiune de rutină care nu i-ar fi luat mai mult de două săptămâni. Problema pe care și-o punea acum era dacă va reuși să-şi asigure singur sprijinul

oficialităţilor maghiare pentru o operaţiune de o asemenea anvergură, Pentru el, acesta era un lucru nou. În condiţii normale, problema ar fi căzut în grija Ministerului de Externe și a reprezentanţilor săi, în cazul de faţă a recent numitului plenipotenţiar al Reichului, dr. Edmund Veesenmayer, căruia Eichmann i-ar fi trimis atunci un „consilier în chestiuni evreiești”. Personal, Eichmann nu avea înclinaţii pentru rolul de consilier, post care nu era deţinut nicăieri de cineva cu rang mai mare de Hauptsturmführer, sau căpitan, în timp ce el era Obersturmbannführer, sau locotenent-colonel, cu două grade mai sus. Cel mai mare triumf al său în Ungaria a fost faptul că a reuşit să-şi stabilească propriile contacte. Dintre acestea, trei erau oamenii în principal vizaţi – Làszlo Endre care, datorită unui antisemitism pe care pană şi Horthy îl numea „nesănătos”, fusese numit recent secretar de stat însărcinat cu afaceri politice (evreieşti) în cadrul Ministerului de Interne; Làszlo Baky, de asemenea subsecretar de stat la Ministerul de Interne, care răspundea de *Gendarmerie*, poliţia maghiară; şi ofiţerul de poliţie locotenent-colonelul Ferenezy, care răspundea direct de deportări. Cu ajutorul lor, Eichmann putea fi sigur că totul, de la emiterea decretelor necesare și până la concentrarea evreilor în provincii, va decurge cu „viteza fulgerului”. La Viena a avut loc o conferinţă specială cu oficialităţile căilor ferate ale statului, întrucât chestiunea implica transportul a circa o jumătate de milion de oameni. Höss, de la Auschwitz, a fost informat asupra planurilor de către superiorul său, generalul Richard Glücks din cadrul W.V.H.A., și a ordonat construirea unei noi derivaţii a liniei ferate, care să aduci vagoanele la câţiva metri de crematoriu; numărul comandourilor morţii ce deserveau camerele de gazare a fost mărit de la 240 la 860, astfel încât totul era gata pentru exterminarea a şase până la douăsprezece mii de oameni pe zi. Când au început să sosească trenurile, în luna mai 1944, foarte puţini „bărbaţi valizi” au fost selecţionaţi pentru muncă, iar aceştia au lucrat la uzina de explozibil Krupp, de la Auschwitz (noua fabrică a lui Krupp de lângă Breslau, din Germania – Berthawerk –, folosea mână de lucru evreiască ori de câte ori o găsea și le oferea acelor muncitori condiţii asemănătoare celor de care beneficiau grupele de muncă din lagărele de exterminare).

Întreaga operaţiune din Ungaria a durat mai puţin de două luni şi s-a încheiat în mod subit la începutul lunii iunie. Datorită sioniştilor, evenimentul a fost mediatizat mai bine decât orice altă fază a catastrofei evreieşti, iar Horthy a fost asaltat de proteste provenind din ţările neutre şi de la Vatican. Nunţiul papal însă a considerat că era momentul să explice că protestele Vaticanului nu izvorau „dintr-un fals sentiment de compasiune” – o expresie care are șansa de a rămâne ca un monument durabil al modului în care mentalitatea celor mai înalţi demnitari ai Bisericii a fost marcată de negocierile continue cu naziştii şi de dorinţa de compromis cu oamenii care predicau evanghelia „durităţii lipsite de milă”. O dată în plus, Suedia a arătat calea măsurilor practice, prin distribuirea permiselor de intrare, iar Elveţia, Spania şi Portugalia i-au urmat exemplul, astfel încât în cele din urmă aproximativ 33.000 de evrei ajunseseră să trăiască la Budapesta în case speciale, sub protecţia ţărilor neutre. Aliaţii primiseră şi făcuseră publică o lista de 70 de oameni pe care-i știau a fi vinovaţii principali, iar Roosevelt a trimis un ultimatum, ameninţând că „soarta Ungariei nu va fi la fel cu cea a oricărei alte naţiuni civilizate [...], dacă deportările nu vor fi oprite”. Evenimentele au fost stopate de un raid aerian deosebit de dur ce s-a abătut asupra Budapestei pe data de 2 iulie. Presat din toate părţile, Horthy a dat ordinul de oprire a deportărilor şi una dintre cele mai culpabilizante dovezi contra lui Eichmann a fost faptul – destul de evident de altfel – că el nu ascultase de ordinul „bătrânului nebun”, ci, la jumătatea lui iulie, a deportat alţi 1500 de evrei pe care i-a avut la îndemână, într-un lagăr de concentrare din apropierea Budapestei. Pentru a evita ca oficialităţile evreieşti să-l informeze pe Horthy, Eichmann i-a adunat pe membrii celor două corpuri reprezentative în biroul său, unde dr. Hunsche i-a reţinut, sub diferite pretexte, până ce a aflat că trenul cu deportaţi părăsise teritoriul maghiar. La Ierusalim, Eichmann nu şi-a amintit nimic despre acest episod şi, deşi judecătorii erau „convinşi că acuzatul îşi aminteşte foarte bine de victoria asupra lui Horthy”, faptul este îndoielnic, întrucât pentru Eichmann amiralul Horthy nu era un personaj atât de important.

Acest tren pare să fi fost ultimul care a părăsit Ungaria cu destinaţia

Auschwitz. În luna august 1944 Armata Roşie era în România, iar Eichmann a fost trimis acolo pentru a-şi continua vânătoarea de gâşte sălbatice. Când s-a întors, regimul horthist căpătase suficient curaj pentru a cere retragerea comandoului lui Eichmann, iar Eichmann a cerut el însuşi Berlinului să-l lase să se întoarcă împreună cu oamenii săi, deoarece „deveniseră inutili”. Berlinul însă nu a făcut nimic în acest sens şi a avut dreptate să procedeze astfel căci, la jumătatea lumi octombrie, situaţia s-a schimbat din nou în mod subit. Cu ruşii la cei mult o sută de km de Budapesta, naziştii au reuşit să răstoarne guvernul lui Horthy şi să numească şef al statului pe liderul fasciştilor maghiari, Ferenc Szalasi. La Auschwitz nu se mai puteau trimite transporturi deoarece dispozitivele de exterminare erau pe cale de a fi dezafectate; în acelaşi timp, în Germania, criza de mână de lucru se acutizase. De data aceasta Veesenmayer, plenipotenţiarul Reichului, a fost acela care a negociat cu Ministerul de Interne maghiar pentru permisiunea de a trimite în Reich 50.000 de evrei – bărbaţi între şaisprezece şi şaptezeci de ani şi femei sub patruzeci de ani. În raportul rău, Veesenmayer a adăugat ca Eichmann spera să mai trimită încă 50.000. Cum nu existau posibilităţi de a folosi calea ferată, s-a recurs la marşurile din noiembrie 1944, care nu au fost oprite decât de un ordin venit de la Himmler. Evreii care fuseseră trimişi în marş fuseseră arestaţi la întâmplare de poliţia maghiară, indiferent de excepţiile la care până la acel moment mulţi dintre ei erau îndreptăţiţi şi indiferent de limitele de vârstă specificate în directivele iniţiale. Marşurile au fost escortate de fasciştii maghiari, care i-au jefuit şi l-au tratat pe evrei cu cea mai mare brutalitate. Şi acesta a fost sfârşitul. Dintr-o populaţie evreiască iniţială de 800.000, aproximativ 160.000 trebuie să fi rămas în ghetoul de la Budapesta – zona rurală era *judenrein* – iar, dintre aceştia, 10.000 au devenit victime ale pogromurilor spontane. Pe 13 februarie 1945, ţara a capitulat în faţa Armatei Roşii.

Principalii vinovaţi maghiari de comiterea acestui masacru au fost cu toţii aduşi în faţa tribunalului, judecaţi, condamnaţi la moarte şi executaţi. Cât despre iniţiatorii germani ai masacrului, cu excepţia lui Eichmann, niciunul nu a plătit cu mai mult de câţiva ani de închisoare.

Ca şi Croaţia, SLOVACIA era o invenţie a Ministerului de Externe german. Slovacii veniseră la Berlin să-şi negocieze „independenţa" chiar înainte ca Germania să ocupe Cehoslovacia, în martie 1939, iar la acea vreme îi promiseseră lui Göring că vor urma cu loialitate Germania în privinţa tratării chestiunii evreieşti. Dar aceasta se întâmplase în iarna 1938–1939, când nimeni nu auzise încă de ceva asemănător Soluţiei Finale. Slovacia, micuţa ţară cu o populaţie rurală săracă de circa două milioane şi jumătate de oameni şi cu 90.000 de evrei, era primitivă, înapoiată şi profund catolică. La acea vreme, era condusă de un preot catolic, părintele Josef Tiso. Până şi mişcarea fascistă slovacă, Garda Hlinka, era de orientare catolică, iar antisemitismul violent al acestor fascişti clerici sau clerici fascişti se deosebea atât din punctul de vedere al stilului, cât şi al conţinutului de rasismul ultramodern al stăpânilor lor germani. Nu exista decât un singur antisemit modern în guvernul slovac, iar acesta era bunul prieten al lui Eichmann, Sano Mach, ministru de interne. Toţi ceilalţi erau creştini, sau se credeau astfel, în timp ce principiul nazist era, desigur, tot pe atât de anticreştin pe cât erau ei de antievrei. Faptul că slovacii erau creştini însemna nu numai că se simţeau obligaţi să accentueze ceea ce naziştii considerau o distincţie „depășită": aceea dintre evreii botezaţi şi cei nebotezaţi, ci şi că ei gândeau întreaga chestiune în termeni medievali. Pentru slovaci, o „soluţie" ar fi fost aceea de a-i expulza pe toţi evreii luându-le proprietăţile, fără o „exterminare" sistematică, deşi nu aveau nimic împotriva uciderii ocazionale. Cel mai mare „păcat" al evreilor nu era acela de a aparţine unei „rase" străine, ci acela de a fi foarte bogaţi. Evreu din Slovacia nu erau foarte bogaţi din punctul de vedere al standardelor occidentale, dar atunci când 52.000 dintre ei au fost obligaţi să-şi declare averile deoarece posedau bunuri în valoare de peste două sute de dolari, şi a reieşit că averea lor totală se ridica la o sută de milioane de dolari, fiecare dintre ei trebuie să le fi apărut slovacilor ca o personificare a lui Cressus.

În timpul primului an şi jumătate de „independenţă", slovacii erau ocupaţi cu încercarea de a rezolva problema evreiască în lumina

propriilor lor păreri. Ei au transferat cele mai mari întreprinderi evreieşti unor ne-evrei, au instituit nişte măsuri antievreieşti care, după părerea germanilor, aveau „principalul defect” de a-i exclude pe evreii botezaţi care se convertiseră înainte de 1918, au plănuit să înfiinţeze ghetouri „urmând exemplul Guvernoratului General” şi i-au mobilizat pe evrei pentru munca forţată. Foarte de timpuriu, în septembrie 1940, slovacilor li s-a dat un consultant în probleme evreieşti, Flauptsturmführerul Dieter Wisliceny, cândva bunul prieten și admiratul superior al lui Eichmann din cadrul Serviciului de Securitate (fiul cel mai mare al lui Eichmann a primit, de altfel, numele Dieter), iar la acea dată egalul său în rang. Acesta a fost trimis ca atașat al Legaţiei germane de la Bratislava. Wisliceny nu era însurat şi, de aceea, nu mai putea promova. Așa se face că, un an mai târziu, el a fost depăşit în rang de Eichmann, devenindu-i subordonat. Eichmann a crezut că acest lucru trebuie să-l fi făcut pe Wisliceny să fie pornit contra lui și că explică faptul că dăduse, în calitate de martor la procesele de la Nürnberg, asemenea dovezi incriminatoare în privinţa lui, oferindu-se chiar să-i afle ascunzătoarea. Faptul este însă îndoielnic. Wisliceny urmărea probabil doar să-şi salveze pielea. El nu era ca Eichmann; aparţinea păturii educate a SS-ului, trăia printre cărţi şi discuri, evreii din Ungaria i se adresau cu „Domnule baron” şi, în general, era mult mai preocupat de bani decât de carieră, în virtutea acestor lucruri, Wisliceny a fost unul dintre primii în SS care a manifestat tendinţe „moderate”.

În acei ani de început, în Slovacia nu s-a întâmplat nimic deosebit; aceasta până în martie 1942, când Eichmann a apărut la Bratislava pentru a negocia evacuarea a 20.000 de „evrei buni de muncă, tineri şi puternici”. Patru săptămâni mai târziu, Heydrich a venit personal să-l vadă pe primul-ministru Vojtek Tuka, convingându-l să fie de acord ca toţi evreii, inclusiv cei convertiţi – care până atunci fuseseră excluşi de la deportare –, să fie strămutaţi în Est. Guvernul, condus de un preot, nu a avut nimic împotriva corectării „deficienţei de bază” a distincţiei dintre creştini şi evrei pe baza religiei atunci când a aflat că „germanii nu emiteau nicio pretenţie la adresa averii acestor evrei cu excepţia unei plăţi de cinci sute de mărci în schimbul fiecărui evreu primit”.

Dimpotrivă, guvernul cerea Ministerului de Externe german o garanţie suplimentară pentru faptul că „evreii strămutaţi din Slovacia şi primiţi [de germani] vor rămâne pentru totdeauna în zonele estice, şi nu li se va da posibilitatea de a reveni în Slovacia”. Pentru aceste negocieri la cel mai înalt nivel, Eichmann a făcut o a două vizită la Bratislava – aceea care a coincis cu asasinarea lui Heydrich. până în iunie 1942, 52.000 de evrei fuseseră deportaţi de poliţia slovacă în centrele de exterminare din Polonia.

Mai rămăseseră încă aproximativ 35.000 de evrei în ţară, toţi aparţinând categoriilor iniţial exceptate de la deportare – evreii convertiţi şi rudele lor, reprezentanţii anumitor profesii, tineri înregimentaţi în batalioane de muncă forţată, câţiva oameni de afaceri. În acel moment, când majoritatea evreilor fuseseră deja „strămutaţi”, Comitetul Evreiesc de Sprijin şi Salvare de la Bratislava, un organism similar grupului sionist maghiar, a reuşit să-l mituiască pe Wisliceny care a promis, la rândul său, să ajute la încetinirea ritmului deportărilor şi care a propus şi aşa-numitul Plan Europa, pe care avea să-i readucă în atenţie mai târziu, la Budapesta. Este foarte puţin probabil ca Wisliceny să fi făcut vreodată altceva în afară de a citi cărţi şi de a asculta muzică şi, desigur, în afară de a accepta orice i se oferea. În acel moment însă, Vaticanul a informat clerul catolic despre adevărata semnificaţie a cuvântului „strămutare”. Din acea clipă, după cum a raportat Ministerului de Externe de la Berlin ambasadorul german Elard Ludm, deportările au devenit extrem de nepopulare, iar guvernul slovac a început să exercite presiuni asupra germanilor, cerând permisiunea de a vizita centrele de „strămutare” – ceea ce, desigur, nici Wisliceny şi nici Eichmann nu puteau admite, din moment ce evreii „strămutaţi” nu mai erau printre cei vii. În decembrie 1943, dr. Edmund Veesenmayer a venit la Bratislava pentru a-l vizita personal pe părintele Tiso. Fusese trimis de către Hitler, iar ordinul său preciza că trebuie să-i spună lui Tiso „să revină cu picioarele pe pământ” *(Fraktur mit ihm reden).* Tiso a promis să trimită cam 16.000–18.000 de evrei neconvertiţi în lagărele de concentrare şi să înfiinţeze un lagăr special pentru circa 10.000 de evrei botezaţi, dar nu a fost de acord cu deportările. În luna iunie 1944, Veesenmayer, acum

plenipotenţiar al Reichului în Ungaria, a reapărut, cerând ca evreii rămaşi în ţară să fie cuprinşi în operaţiunile maghiare. Tiso a refuzat din nou.

În august 1944, în timp ce Armata Roșie se apropia, în Slovacia a izbucnit o adevărată revoltă, iar Germania a ocupat ţara. La acea vreme, Wisliceny era în Ungaria și probabil că oricum nu se mai bucura de încredere. R.S.H.A. l-a trimis la Bratislava pe Alois Brunner pentru a aresta și deporta restul evreilor. Brunner a arestat și deportat mai întâi oficialităţile Comitetului pentru Sprijin și Salvare şi apoi, de data aceasta cu ajutorul unităţilor SS germane, a deportat alţi 12.000–14.000 de oameni. Pe 4 aprilie 1945, când rușii au intrat în Bratislava, mai rămăseseră probabil 20.000 de evrei care supravieţuiseră catastrofei.

XIII. Centrele de exterminare din Est

Atunci când naziştii vorbeau despre Est, ei se refereau la o zonă imensă, care cuprindea Polonia, statele baltice şi teritoriile ruseşti ocupate. Acest Est era împărţit în patru unităţi administrative: Warthegau, constând în regiunile poloneze vestice anexate Reichului, sub conducerea Gauleiterului Arthur Greiser; Ostland, incluzând Lituania, Letonia şi Estonia, şi zona practic nedefinită a Rusiei Albe, având Riga drept centru al autorităţilor de ocupaţie; Guvernoratul General al Poloniei, sub Hans Frank; și Ucraina, sub direcţia Ministerului pentru Teritoriile Estice Ocupate, al lui Alfred Rosenberg. Acestea au fost primele ţări despre care s-a depus mărturie în cazul acuzării și ultimele luate în discuţie la proces.

Fără îndoială, atât acuzarea, cât şi judecătorii au avut motive excelente pentru deciziile lor contradictorii. Estul era scena centrală a suferinţei evreilor, sinistrul terminal al tuturor deportărilor, locul din care cu greu ai fi putut scăpa vreodată și unde numărul supravieţuitorilor abia dacă depășea procentajul de 5%. În plus, înainte de război, Estul a fost centrul populaţiei evreieşti; peste 3.000.000 de evrei trăiseră în Polonia, 260.000 în ţările baltice şi mai mult de jumătate din presupusele 3.000.000 de evrei ruși fuseseră răspândiţi în Rusia Albă, Ucraina şi Crimeea. Cum acuzarea era interesată în primul rând de suferinţele poporului evreu şi de „dimensiunile genocidului" căruia acesta i-a fost supus, era logic să se înceapă de aici pentru a vedea apoi care era responsabilitatea specifica ce-i revenea acuzatului în existenţa acestui adevărat iad. Problema era că dovezile implicării lui Eichmann în Est erau „insuficiente", iar

această stare de lucruri era pusă pe seama faptului că dosarele Gestapoului şi în special dosarele secţiei lui Eichmann fuseseră distruse de nazişti. Lipsa dovezilor documentare i-a oferit probabil acuzării un pretext bine-venit pentru a aduce la bară un şir nesfârşit de martori care să certifice evenimentele din Est, deşi aceasta nu era singura explicaţie a acestei proceduri. Acuzarea – după cum s-a bănuit în timpul procesului, dar nu a fost descris pe îndelete decât ceva mai târziu (în *Bulletin*-ul special, publicat în aprilie 1962, de arhiva israeliană Yad Vashem, consacrată perioadei naziste) – se aflase sub o presiune considerabilă din partea supravieţuitorilor israelieni, care reprezentau circa 20% din populaţia actuală a ţării. Ei se prezentaseră în mod spontan în faţa autorităţilor completului de judecată şi a celor de la Yad Vashem, care fuseseră însărcinaţi în mod oficial să pregătească o parte din dovezile documentare, pentru a participa în calitate de martori. Cele mai evidente cazuri de „imaginaţie fecundă", oameni care îl „văzuseră pe Eichmann în diferite locuri în care el nu fusese niciodată", au fost eliminate, dar 56 de „martori ai suferinţelor poporului evreu", după cum i-a numit tribunalul, au fost aduşi în cele din urmă la bară în locul a circa cincisprezece sau douăzeci de „martori de fond", după cum se plănuise iniţial. Douăzeci şi trei de întâlniri, din totalul de o sută douăzeci şi una, au fost dedicate în întregime „condiţiilor istorice", ceea ce însemna că ele nu aveau legătură evidentă cu cazul. Deşi martorii acuzării au fost rareori interogaţi de apărare sau de judecători, completul de judecată nu a acceptat dovezile ce se refereau la Eichmann decât dacă li se mai dădea şi o altă confirmare. (Astfel, judecătorii au refuzat să-l acuze pe Eichmann de uciderea băiatului evreu din Ungaria, la fel cum nu au făcut-o nici pentru instigarea la acea *Kristallnacht* din Germania şi Austria, despre care el nu a ştiut desigur nimic la vremea respectivă – chiar şi la Ierusalim, Eichmann ştia mult mai puţin decât cel mai prost informat cercetător al perioadei –, şi nici pentru moartea a 93 de copii la Lidice, copii care după asasinarea lui Heydrich fuseseră deportaţi la Łódź, deoarece „conform dovezii din faţa noastră, nu a fost dovedit dincolo de orice umbră de îndoială că ei au fost ucişi". Nu i-a fost atribuită nici responsabilitatea oribilei operaţiuni a Unităţii 1005, unul „dintre cele

mai înfiorătoare capitole ale oricăreia dintre dovezile prezentate de acuzare”, unitate care avusese sarcina de a deschide mormintele colective din Est şi de a scăpa de cadavre pentru a înlătura orice urmă a măcelului, și care fusese comandată de Standartenführerul Paul Blobel care, conform propriei mărturii de la Nürnberg, primise ordine de la Müller, şeful Secţiei IV a R.S.H.A. De asemenea, Eichmann nu a fost acuzat nici de condiţiile îngrozitoare în care au fost evacuaţi – în ultimele luni ale războiului – din lagărele de concentrare germane, şi în special din Bergen-Beisen, evreii rămaşi în viaţă.) Niciodată nu au existat discuţii asupra motivului depoziţiilor martorilor cu privire la condiţiile din ghetourile poloneze, la procedurile aplicate în diferitele lagăre de exterminare, despre munca forţată şi, în general, despre încercarea de exterminare prin muncă. Dimpotrivă, cu greu se găsea ceva despre care ei să nu spună că au ştiut dinainte. Dacă numele lui Eichmann a fost menţionat, nu erau decât „zvonuri confirmate ca atare”, probe lipsite de valoare juridică. Depoziţia tuturor martorilor care îl „văzuseră cu propriu lor ochi” se năruia în momentul în care acestora li se punea o întrebare, iar tribunalul a ajuns la concluzia „că centrul gravitaţional al activităţilor lui Eichmann se afla în Reich-ul propriu-zis, în Protectorat şi în ţările Europei din vest, din nord, din sud, din sud-est şi din Europa Centrală” – cu alte cuvinte, oriunde cu excepţia Estului. De ce nu a anulat atunci instanţa aceste audieri, care au durat săptămâni şi luni de-a rândul? În dezbaterea acestei chestiuni, tribunalul a fost oarecum conciliant şi a dat în cele din urmă o explicaţie care a fost uimitor de inconsistentă: „Din moment ce acuzatul a negat toate capetele de acuzare”, judecători; nu puteau respinge „dovezi bazate pe materialul faptic”. Totuşi, acuzatul nu a negat niciodată faptele din rechizitoriu, a negat numai că era răspunzător de ele „în sensul formulat în rechizitoriu”.

De fapt, judecătorii erau confruntaţi cu o dilemă foarte neplăcută. La începutul procesului, dr. Servatius contestase imparţialitatea judecătorilor; după părerea sa, niciun evreu nu era în poziţia de a-i judeca pe aceia care au aplicat Soluţia Finală. Judecătorul care prezida lucrările i-a spus: „Suntem judecători profesionişti, obişnuiţi cu cântărirea dovezilor aduse în faţa noastră şi învăţaţi să ne facem

munca în prezenţa publicului şi supuşi criticii opiniei publice [...] Atunci când un tribunal este în şedinţă, judecătorii care alcătuiesc completul sunt; fiinţe umane, făcute din carne şi oase, cu trăiri şi sentimente, dar sunt obligaţi de lege să-şi înfrâneze aceste trăiri şi sentimente. Altminteri, niciun judecător nu ar putea judeca vreodată un caz de crimă, deoarece repulsia sa ar putea fi trezită Nu poate fi negat faptul că amintirea Holocaustului îl răscoleşte pe orice evreu, dar atâta vreme cât acest caz se judecă în faţa noastră, este de datoria noastră să ne înfrânăm aceste sentimente, şi ne vom onora aceasta datorie"; ceea ce era destul de corect şi de cinstit, cu excepţia cazului în care dr. Servatius ar fi vrut să spună că evreii ar putea duce lipsă de o înţelegere adecvată a problemei pe care prezenţa lor în mijlocul naţiunilor lumii a cauzat-o, şi deci ar eşua în aprecierea Soluţiei Finale. Ironia faptului era însă că, în cazul în care Servatius s-ar fi simţit înclinat să aducă o asemenea justificare, i s-ar fi putut răspunde că, în conformitate cu propria sa mărturie, repetată în mod emfatic, acuzatul aflase tot ceea ce ştia despre chestiunea evreiască de la autorii evrei sionişti, din cărţile de „căpătâi" ale lui Theodor Herzl şi Adolf Böhm. Dar atunci, cine ar fi putut fi mai potrivit să-l judece decât aceşti trei oameni, care fuseseră sionişti încă din prima tinereţe?

Iudaismul judecătorilor şi faptul că aceştia trăiau într-o ţara în care fiecare a cincea persoană era un supravieţuitor au devenit chestiuni acute şi problematice nu din cauza acuzatului, ci a martorilor de fond. Dl Hausner a reunit o „mulţime tragică" de suferinzi, fiecare dornic de a nu rata aceasta ocazie unică, fiecare convins de dreptul său la acea zi în faţa tribunalului. Judecătorii se puteau certa cu procurorul – şi chiar au făcut-o – în privinţa a cât de înţelept şi chiar cât de adecvat a fost faptul de a fi profitat de ocazie pentru „pictarea de tablouri generale", dar odată ce un martor lua cuvântul era într-adevăr greu să fie întrerupt, să i se scurteze depoziţia, „datorită onoarei martorilor şi a chestiunilor despre care vorbeau", după cum a subliniat judecătorul Landau. Cine erau ei, omeneşte vorbind, să-i refuze oricăruia dintre aceşti oameni dreptul de a-şi avea ziua lui în faţa tribunalului? Şi cine ar fi îndrăznit, omeneşte vorbind, să pună la îndoială veridicitatea acestora sau să insiste asupra detaliilor când ei îşi „descărcau sufletul

stând în boxa martorilor", chiar dacă ceea ce aveau de spus nu putea fi „privit decât ca detalii auxiliare ale procesului"?

Dar mai exista încă o dificultate: în Israel, ca în majoritatea celorlalte ţări, o persoană care apare în faţa tribunalului se bucură de prezumţia de nevinovăţie – fiind considerată nevinovată până în momentul în care i se dovedeşte vinovăţia. Însă în cazul lui Eichmann aceasta era o ficţiune evidentă. Dacă nu ar fi fost găsit vinovat înainte de a apărea la Ierusalim, vinovat dincolo de orice umbră de îndoială, israelieni nu ar fi îndrăznit sau nu ar fi ajuns să vrea niciodată să-l răpească. Primul-ministru Ben Gurion, explicându-i preşedintelui Argentinei, într-o scrisoare datată 3 iunie 1960, de ce a comis Israelul „o violare formală a legii argentiniene", i-a scris că „Eichmann a fost acela care a organizat exterminarea în masă (a şase milioane din poporul nostru), la o scară gigantică, fără precedent în toată Europa". Spre deosebire de arestările normale din cazurile penale obişnuite, unde bănuiala privind vinovăţia trebuie să poată fi confirmată şi să se dovedească rezonabilă, dar nu dincolo de orice îndoială – aceasta cade în sarcina procesului ce va urma –, arestarea ilegală a lui Eichmann poate fi justificată, şi a fost justificată în ochii lumii, doar prin aceea că rezultatul procesului putea fi anticipat fără probleme. S-a dovedit acum că rolul lui Eichmann în Soluţia Finală fusese mai mult decât exagerat – în parte datorită propriei lui bravade, în parte deoarece acuzaţii de la Nürnberg şi din alte procese postbelice au încercat să se disculpe personal pe seama acuzatului, şi aceasta a funcţionat în principal datorită faptului că Eichmann fusese în strâns contact cu funcţionarii evrei, din moment ce el era acel ofiţer german care era un „expert în probleme evreieşti" şi în nimic altceva. Bazându-şi dosarul pe suferinţe care nu au fost deloc exagerate, acuzarea a dus exagerarea dincolo de orice raţiune – sau, cei puţin, aşa s-a considerat până când a fost dată sentinţa Curm de Apel, de unde se deducea că: „Faptul că acuzatul nu a primit deloc «ordine de sus» a fost o realitate. El era propriul său superior şi el a fost cel care a dat toate ordinele în chestiuni legate de problema evreiască." Acesta a şi fost argumentul acuzării, pe care judecătorii Curţii Districtuale nu l-au acceptat, dar pe care, absurditate periculoasă, l-a susţinut din plin Curtea de Apel. (A

fost susţinut pe scurt de depoziţia magistratului Michael A. Musmanno, autor al cărţii *Ten Days to Die* [1950] şi fost judecător la Nürnberg, care venise din America pentru a depune mărturie din partea acuzării. Dl Musmanno a judecat procese ale administratorilor lagărelor de concentrare şi ale membrilor unităţilor mobile de exterminare din Est; şi deşi numele lui Eichmann fusese rostit în mod repetat de-a lungul audierilor, el nu l-a menţionat decât o singură dată în timpul proceselor. Pe acuzaţii de la Nürnberg îi audiase în celulele lor din închisoare. Acolo i-a spus Ribbentrop că Hitler nu ar fi deviat dacă nu ar fi căzut sub influenţa lui Eichmann. Ei bine, dl Musmanno nu a crezut tot ceea ce i s-a spus, dar a crezut că Eichmann îşi primise însărcinarea de la Hitler însuşi şi că puterea sa „a venit prin dispoziţii verbale, prin Himmler şi prin Heydrich". Câteva şedinţe mai târziu, dl Gustave M. Gilbert, profesor de psihologie la Universitatea Long Island şi autor al *Nürnberg Diary* [1947], a apărut în calitate de martor al acuzării. El a fost mai precaut decât magistratul Musmanno, pe care li-l prezentase acuzaţilor la Nürnberg. Gilbert a mărturisit că „Eichmann [...] nu era prea mult prezent în mintea principalilor criminali de război nazişti [...] din acea vreme" şi că Eichmann – pe care amândoi îl credeau mort – nu fusese menţionat în discuţiile dintre Gilbert şi Musmanno referitoare la crimele de război.) Atunci, judecătorii Curţii Districtuale, care văzuseră exagerarea acuzării şi nu voiau să facă din Eichmann superiorul lui Himmler şi mentorul lui Hitler, au fost puşi în situaţia de a-l apăra pe acuzat. În afara caracterului ei neplăcut, sarcina aceasta nu a avut nicio consecinţă asupra procesului sau a sentinţei, din moment ce „responsabilitatea legală şi morală a celuia care lasă victima în ghearele morţii nu este, în opinia noastră, mai mică, ci poate fi chiar mai mare decât răspunderea celui care execută victima".

Modalitatea adoptată de judecători pentru a trata toate aceste dificultăţi a fost aceea a compromisului. Procesul cuprinde două părţi, dintre care una, mult mai extinsă, constă dintr-o rescriere a dosarului acuzării. Judecătorii şi-au demonstrat modul fundamental diferit de abordare prin faptul că au început cu Germania şi au încheiat cu Estul, căci aceasta însemna că intenţionau să se concentreze asupra a ceea ce fusese înfăptuit şi nu asupra a ceea ce suferiseră evreii. Într-un

dezacord clar cu acuzarea, ei au spus în mod explicit că suferinţele la o scară atât de mare depăşesc „capacitatea omului de a înţelege" folosind un limbaj înţeles doar de „marii romancieri şi poeţi", iar locul lor nu este în sala tribunalului. În schimb, faptele şi motivele care le-au provocat nu sunt nici dincolo de puterea de înţelegere a omului şi nici dincolo de judecată. Au mers chiar până într-acolo încât să afirme că îşi vor baza concluziile pe propria prezentare a faptelor şi, într-adevăr, ar fi fost pierduţi dacă nu ar fi muncit din răsputeri pentru a aduna dovezile acestei întreprinderi. Au ajuns la o creionare sigură a complicatului scenariu birocratic al maşinăriei germane de distrugere, astfel încât poziţia acuzatului să poată fi înţeleasă. Spre deosebire de discursul inaugural al dlui Hausner, care a fost deja publicat sub forma unei cărţi, procesul poate fi studiat cu folos de aceia care privesc această perioadă cu un interes istoric. Dar sentinţa, într-un mod atât de plăcut lipsită de oratoria ieftină, ar fi distrus tot cazul acuzării dacă judecătorii nu ar fi găsit chiar ei motiv să-l acuze pe Eichmann de o anumită responsabilitate în privinţa crimelor comise în Est, pe lângă crimele principale pe care le mărturisise, adică pentru faptul că expediase oameni la moarte în deplină cunoştinţă de cauză.

Disputa avea în vedere – în esenţă – patru puncte. În primul rând, era problema participării lui Eichmann la masacrele în masă făcute de *Einsatzgruppen*, masacre care fuseseră puse la cale de Heydrich, la o întâlnire care avusese loc în martie 1941 şi la care Eichmann fusese prezent. Totuşi, din moment ce comandanţii acestor *Einsatzgruppen* erau membri ai elitei intelectuale a SS-ului, în timp ce trupele lor erau alcătuite fie din criminali, fie din simpli soldaţi încorporaţi pentru serviciu corecţional – nimeni nu s-ar fi oferit voluntar –, Eichmann era legat de această fază importantă a Soluţiei Finale doar prin aceea că primise rapoartele asasinilor, pe care trebuise apoi să le sintetizeze pentru a le transmite mai departe superiorilor săi. Aceste rapoarte, deşi „ultrasecrete", au fost copiate şi au circulat între cincizeci până la şaptezeci de alte birouri ale Reich-ului, în fiecare dintre ele existând, desigur, un *Oberregierungsrat* care le sintetiza pentru cei superiori în grad. Pe lângă acestea, mai era mărturia magistratului Musmanno, care pretindea că Walter Schellenberg – cel care trasase liniile înţelegerii

dintre Heydrich şi generalul Walter von Brauchitsch, de la comandamentul militar, specificând ca toate *Einsatzgruppen* să se bucure de libertate deplină în „executarea planurilor ce privesc populaţia civilă”, altfel spus, în omorârea civililor – îi spusese în timpul unei conversaţii avute la Nürnberg că Eichmann „controlase aceste operaţiuni” şi chiar le „supervizase personal”. „Din motive de precauţie”, judecătorii nu erau dornici să se bazeze pe o afirmaţie neconfirmată a lui Schellenberg şi au respins această dovadă. Schellenberg trebuie să fi avut o părere deosebit de proastă despre judecătorii de la Nürnberg şi despre capacitatea lor de a-şi face drum prin labirintul structurilor administrative ale celui de-al Treilea Reich. Deci tot ceea ce se reţinuse era dovada faptului că Eichmann era bine informat despre ceea ce se întâmpla în Est, fapt care nu fusese niciodată contestat şi, în mod surprinzător, tribunalul a conchis că această dovadă era suficientă pentru a-i demonstra participarea efectivă.

A doua chestiune, referitoare la deportarea evreilor din ghetourile poloneze în lagărele de exterminare aflate în apropiere, susţinea încă şi mai mult această participare. Era într-adevăr „logic” să se presupună că, sub Guvernoratul General, expertul în transporturi fusese activ în teritoriu. Cu toate acestea, ştim din multe surse că Höherer S.S.-und Pohzeiführer răspundeau de transporturi pentru întreaga regiune – spre marele regret al guvernatorului general Hans Frank care, în jurnalul său, se plângea neîncetat de amestecul în aceste chestiuni, fără a menţiona însă vreodată numele lui Eichmann. Franz Novak, ofiţerul lui Eichmann însărcinat cu transporturile, depunând mărturie pentru apărare, a confirmat versiunea lui Eichmann: în mod accidental, ei au fost, desigur, nevoiţi să negocieze cu directorul Ostbahnului, căile ferate orientale, deoarece era necesar ca transporturile din zonele vestice ale Europei să fie coordonate cu operaţiunile locale. (La Nürnberg, Wisliceny a dat o declaraţie foarte clară asupra acestor tranzacţii. Novak obişnuia să ia legătura cu Ministerul Transporturilor, care, la rândul său, trebuia să obţină acordul armatei dacă trenurile treceau prin vreo zonă devenită teatru de război. Armata avea drept de veto în privinţa acestor transporturi. Ceea ce nu a spus Wisliceny şi

prezintă, probabil, mai mult interes este că armata şi-a folosit dreptul de veto doar în primii ani ai războiului, când trupele germane erau în ofensivă. În 1944, când deportările din Ungaria au sufocat liniile de retragere ale trupelor germane aflate în luptă disperată, nu au mai existat vetouri.) Dar când, de exemplu, în 1942, a fost evacuat ghetoul din Varşovia, în ritmul celor cinci mii de oameni pe zi, Himmler a condus personal negocierile cu autorităţile căilor ferate, iar Eichmann şi oamenii săi nu au avut nimic de a face cu acestea. Tribunalul a revenit în cele din urma la depoziţia făcută de un martor la procesul Höss, cum că nişte evrei din zona Guvernoratului General ar fi sosit la Auschwitz laolaltă cu evrei din Bialystok, un oraş polonez ce fusese inclus în provincia germană a Prusiei Orientale, căzând deci sub jurisdicţia lui Eichmann. Dar chiar şi la Warthegau, care era teritoriu al Reichului, nu R.S.H.A., ci Gauleiter Greiser era cel care răspundea de exterminare şi deportare. Deşi în ianuarie 1944 Eichmann a vizitat ghetoul de la Łódź – cel mai mare din Est şi ultimul desfiinţat –, tot Himmler a fost acela care, o lună mai târziu, a venit să-l vadă pe Greiser şi i-a ordonat lichidarea Łódź-ului. Fără a accepta pretenţia absurdă a acuzării că Eichmann ar fi fost capabil să-i sugereze ordine lui Himmler, simplul fapt că Eichmann a trimis evrei la Auschwitz nu poate dovedi că toţi evreii care au sosit acolo au fost trimişi de el. În lumina negărilor ferme ale lui Eichmann şi a lipsei clare de dovezi care să susţină faptul, concluziile tribunalului cu privire la acest punct au devenit, din nefericire, un caz *de in dubio contra reum*[5].

Al treilea punct luat în considerare a fost responsabilitatea lui Eichmann pentru cele întâmplate în lagărele de exterminare în care, conform acuzării, el se bucurase de o mare autoritate. Faptul că judecătorii au respins toate depoziţiile referitoare la aceste chestiuni era o dovadă a gradului înalt de independenţă şi corectitudine a acestora. Argumentul lor în această situaţie a fost mai mult decât clar şi a arătat reala lor înţelegere a întregii situaţii. Au început prin a explica faptul că în lagăre existau două categorii de evrei, aşa-numiţii

---

[5] *In dubio contra reum* (în latină în original) – în caz de dubiu asupra vinovatului, vinovat îndoielnic.

„evrei de transport” (*Transportjuden*), care formau grupul de populaţie care nu comisese niciodată vreun delict, nici măcar din punctul de vedere al naziştilor, şi evreii „în custodie protectoare” (*Schutzhaftjuden*), care fuseseră trimişi în lagărele de concentrare germane ca urmare a anumitor infracţiuni, grup care, în lumina principiului totalitar de direcţionare a terorii maxime a regimului împotriva „nevinovaţilor”, se bucura de o situaţie considerabil mai bună decât celelalte, chiar şi atunci când evreii erau expediaţi în Est pentru ca lagărele de concentrare din Reich să devină *judenrein.* (În cuvintele doamnei Raja Kagan, un excelent martor despre Auschwitz, acesta a fost „marele paradox al Auschwitzului. Cei prinşi a fi comis o faptă criminală au fost trataţi mai bine decât ceilalţi”. Nu au făcut subiectul selecţiei şi, de regulă, au supravieţuit.) Eichmann nu a avut nimic în comun cu aceşti *Schutzhaftjuden*; dar *Transportjuden,* specialitatea lui, au fost, prin definiţie, condamnaţi la moarte, cu excepţia celor 25% de indivizi, extrem de puternici, care puteau fi selecţionaţi pentru muncă în anumite lagăre. Totuşi, în versiunea prezentată de tribunal, chestiunea nu mai era de actualitate. Eichmann ştia, desigur, că marea majoritate a victimelor sale erau condamnate la moarte; dar din moment ce selecţia pentru muncă era asigurată de doctorii SS aflaţi la faţa locului, iar listele cu deportaţi erau în general întocmite de consiliile evreieşti din ţările de origine sau de către forţele de ordine ale poliţiei, însă niciodată de Eichmann sau de oamenii săi, adevărul era că el nu avea niciun drept să spună cine să moară şi cine să trăiască, nu putea nici măcar să ştie acest lucru. Problema era dacă Eichmann minţise atunci când declarase: „Nu am omorât niciodată vreun evreu, sau, în aceeaşi ordine de idei, nu am omorât niciodată un ne-evreu [...] Nu am dat niciodată ordinul de a fi ucis un evreu, nici pe acela de a fi ucis un ne-evreu.” Acuzarea, incapabilă să înţeleagă un criminal în masă care nu a ucis niciodată (şi care, în acest caz particular, nici măcar nu ar fi avut curajul de a ucide), încerca în continuu să demonstreze crima la nivelul individului.

Aceasta ne aduce la a patra şi cea din urmă chestiune referitoare la autoritatea generală a lui Eichmann în teritoriile din Est – problema responsabilităţii sale în privinţa condiţiilor de viaţă din ghetouri, a

mizeriilor de nedescris îndurate în aceste locuri şi a lichidării finale a acestora, ceea ce făcuse subiectul depoziţiei majorităţii martorilor. O dată în plus, Eichmann fusese perfect informat, dar nimic dintre acestea nu avea de a face cu sarcina sa. Acuzarea a făcut un efort imens pentru a demonstra că avea, pe baza faptului că Eichmann recunoscuse de bunăvoie că din când în când trebuia să hotărască – conform unor directive în continuă schimbare – ce urma să facă cu evreii de alte naţionalităţi care erau prinşi în Polonia. Aceasta era, a spus el, o chestiune de „importanţă naţională" implicând Ministerul de Externe şi „depăşea competenţa" autorităţilor locale. În privinţa acestor evrei, la nivelul tuturor ministerelor germane existau două tendinţe diferite de acţiune, tendinţa „radicală", care ar fi ignorat orice distincţie un evreu era un evreu, punct –, şi cea „moderată", care gândea că era mai bine ca aceşti evrei să e puşi „la rece" în vederea schimbului. (Noţiunea de evrei destinaţi schimbului pare să fi fost ideea lui Himmler. După intrarea Americii în război, acesta i-a scris, în decembrie 1942, lui Müller ca „toţi evreii cu rude influente în Statele Unite ar trebui trimişi într-un lagăr special [...] şi să rămână în viaţă", adăugând, „Asemenea evrei sunt pentru noi ostatici de preţ. Am în minte cifra de zece mii".) Nu mai e nevoie să adăugăm ca Eichmann făcea parte din grupul „radicalilor" «şi era contra excepţiilor, atât din motive administrative, cât şi din considerente „idealiste". Dar atunci când a scris Ministerului de Externe, în aprilie 1942, că „în viitor cei cu cetăţenie străină vor fi cuprinşi în măsurile luate de Siguranţă în ghetoul din Varşovia", de unde evreii cu paşaport străin fuseseră anterior îndepărtaţi cu grijă, cu greu s-ar putea spune că el acţiona „ca factor decizional în beneficiul R.S.H.A." în Est, şi cu siguranţa că nu deţinea acolo „puteri executive". Cu atât mai puţin puteau fi deduse asemenea puteri sau o asemenea autoritate din faptul că, ocazional, el era folosit de către Heydrich sau Himmler pentru a transmite anumite ordine comandanţilor locali.

Dintr-un anumit punct de vedere, situaţia era chiar mai rea decât presupusese tribunalul de la Ierusalim. Heydrich, a argumentat completul de judecată, deţinea o anumită autoritate centrală în privinţa punerii în practică a Soluţiei Finale, fără limitări teritoriale, deci Eichmann, principalul său reprezentant în teritoriu, era peste tot

responsabil în aceeaşi măsură. Acest fapt era oarecum adevărat în privinţa Soluţiei Finale, dar, deşi din motive de coordonare Heydrich îl chemase pe un reprezentant al Guvernoratului General al lui Hans Frank – subsecretarul de stat dr. Josef Bühler – să participe la Conferinţa de la Wannsee, Soluţia Finală nu se aplica în realitate teritoriilor ocupate din Est din simplul motiv că soarta evreilor de acolo nu fusese niciodată pusa în discuţie. Masacrul evreimii poloneze fusese hotărât de Hitler nu în mai sau în iunie 1941, data ordinului pentru Soluţia Finală, ci în septembrie 1939, lucru bine ştiut judecătorilor din depoziţia făcută la Nürnberg de către Erwin Lahousen, de la serviciul german de contraspionaj: „încă din septembrie 1939, Hitler hotărâse să-i omoare pe evreii polonezi". (Deci steaua evreiască a fost introdusă în Guvernoratul General imediat după ocuparea teritoriului, în 1939, în timp ce în Reich-ul german ea a fost introdusă abia în 1941, pe vremea Soluţiei Finale.) Judecătorii aveau în faţă şi procesele-verbale a două conferinţe de la începutul războiului, dintre care una organizată la cererea lui Heydrich, pe 21 septembrie 1939, ca o întâlnire a „şefilor de departament şi a comandanţilor unităţilor mobile de exterminare", întâlnire la care Eichmann – pe atunci încă un simplu *Hauptsturmfűhrer* – reprezentase Centrul de Emigrare Evreiască de la Berlin. Cea de-a doua a fost ţinută pe 30 ianuarie 1940 şi s-a ocupat de „chestiunea evacuării şi strămutării". Soarta întregii populaţii native din teritoriile ocupate a fost discutată la ambele întâlniri – altfel spus, s-a discutat atât „soluţia" problemei poloneze, cât şi cea a „problemei evreieşti".

Încă din acea perioadă de început, „soluţia problemei poloneze" era foarte avansată: se raportase că dintre „conducătorii politici" nu rămăseseră mai mult de 3%; pentru ca aceşti „3% să nu păţească nimic", ei trebuiau „să fie trimişi în lagăre de concentrare". Pătura mijlocie a intelectualităţii poloneze urma să fie înregistrată şi arestată – „profesorii, clerul, nobilimea, legionarii, ofiţerii lăsaţi la vatră etc." –, în timp ce „polonezii primitivi" aveau să se alăture mâinii de lucru germane, în calitate de „muncitori migratori" şi să fie evacuaţi din casele lor. „Scopul este următorul: polonezul trebuie să devină eternul

muncitor sezonier şi migrator, reşedinţa sa permanentă trebuie să fie în regiunea Cracoviei." Evreii urmau să fie adunaţi în centrele urbane şi „concentraţi în ghetouri, unde puteau fi mai uşor controlaţi şi mai simplu evacuaţi ulterior". Teritoriile estice care fuseseră încorporate în Reich – aşa-numitele Warthegau, adică Prusia Occidentală, Danzig, provincia Poznan şi Silezia Superioară – trebuiau să fie curăţate imediat de orice urmă de evreu; laolaltă cu 30.000 de ţigani, aceştia au fost trimişi, în vagoane de marfă, în Guvernoratul General. În cele din urmă, Himmler, în calitate de „Comisar al Reichului pentru întărirea naţiunii germane", a dat ordin de evacuare a unei mari părţi a populaţiei poloneze din aceste teritorii recent anexate la Reich. Punerea în practică a acestei „migraţii organizate de populaţie", după cum a numit-o tribunalul, i-a fost încredinţată lui Eichmann, în calitatea sa de şef al Subsecţiei IV-B-4 din cadrul R.S.H.A., a cărei sarcină consta în „emigrare şi evacuare". (Este important să ne reamintim că această „politică demografică negativă" nu era în niciun caz improvizată ca urmare a victoriilor germane în Est. Ea fusese trasată încă din luna noiembrie 1937, în cadrul discursului secret adresat de Hitler membrilor înaltului Comandament German – a se vedea aşa-numitul Protocol Hössbach. Hitler subliniase că respingea orice idee de cucerire a naţiunilor străine, că ceea ce cerea el era un „spaţiu gol" *[volkloser Raum*] în Est pentru strămutarea germanilor. Publicul său – Blomberg, Fritsch şi Räder, pentru a-i numi numai pe aceştia – ştia suficient de bine că nu exista un astfel de „spaţiu gol", deci trebuie să fi ştiut că o victorie germană în Est s-ar fi soldat în mod automat cu „evacuarea" întregii populaţii native. Măsurile contra evreilor din Est nu erau doar rezultatul antisemitismului; ele făceau parte dintr-o întreagă politică demografică în cadrul căreia, dacă germanii ar fi câştigat războiul, polonezii ar fi avut aceeaşi soarta ca şi evreii – genocidul. Afirmaţia nu este o simplă speculaţie: polonezii din Germania erau deja obligaţi să poarte un însemn distinctiv în care un „P" înlocuia steaua evreiască, iar acest lucru a fost întotdeauna, după cum am văzut, prima măsură luată de poliţie la iniţierea procesului distructiv.)

Printre documentele prezentate la proces s-a numărat şi o scrisoare

expres, trimisă în urma întâlnirii din septembrie comandanţilor unităţilor mobile de exterminare. Aceasta a trezit un interes deosebit, deoarece se referea numai la „chestiunea evreiască în teritoriile ocupate” şi făcea distincţie între „scopul final”, care trebuie ţinut secret, și „măsurile preliminare” necesare pentru realizarea acestui scop. Printre „măsurile preliminare” documentul menţionează în mod expres concentrarea evreilor în vecinătatea liniilor de cale ferată. Este caracteristic faptul că nu apare expresia „Soluţia Finală a chestiunii evreieşti”. „Scopul final” era probabil distrugerea evreilor polonezi, nimic nou pentru cei prezenţi la întâlnire. Nou era doar faptul că acei evrei care trăiau în provinciile recent anexate Reichului trebuiau evacuaţi în Polonia, căci acesta era cu adevărat primul pas către Soluţia Finală.

În ceea ce-l priveşte pe Eichmann, documentele arătau în mod clar că, în acel stadiu, el nu avusese absolut nimic de a face cu ceea ce s-a întâmplat în Est. Şi aici, rolul sau a fost acela de expert în „transporturi” şi „emigrare”. În Est nu era nevoie de niciun „expert în probleme evreieşti”, nu se cereau „directive” speciale şi nu existau categorii privilegiate. Până şi membrii consiliilor evreieşti erau exterminaţi atunci când ghetourile erau în cele din urmă lichidate. Nu existau excepţii, căci soarta celor ce munceau ca sclavii nu era decât un tip diferit, mai lent, de moarte. Aşa se explică faptul că birocraţia evreiască – al cărei rol în aceste masacre administrative a fost perceput a fi atât de important încât a fost înfiinţată imediat instituţia „Consiliul Evreiesc al Vârstnicilor” – nu a jucat niciun rol în prinderea şi concentrarea evreilor. Întregul episod atrage atenţia asupra sfârşitului sălbaticelor împuşcări în masă ce au avut loc iniţial în spatele frontului. Se pare că au existat proteste ale comandanţilor armatei împotriva masacrării civililor şi că Heydrich a ajuns la o înţelegere cu Înaltul Comandament German, stabilind principiile unei „curăţări o dată pentru totdeauna” a evreilor, a intelectualităţii poloneze, a clerului catolic, şi a nobilimii; în acest sens, datorită unei ample operaţiuni în cadrul căreia două milioane de evrei urmau a fi „curăţaţi”, trebuia ca evreii să fie concentraţi mai întâi în ghetouri.

Dacă judecătorii l-ar fi absolvit complet pe Eichmann de aceste

aspecte legate de înfiorătoarele relatări, repetate iar şi iar de către martorii prezenţi la proces, ei nu ar fi ajuns la un verdict diferit în privinţa vinovăţiei, iar Eichmann nu ar fi scăpat de pedeapsa capitală. Rezultatul ar fi fost acelaşi. Ei ar fi distrus însă clar şi fără urmă de compromis cazul – aşa cum l-a prezentat acuzarea.

XIV. Dovezi şi martori

În timpul ultimelor luni ale războiului, birocraţia SS era ocupată în principal cu falsificarea actelor de identitate şi cu distrugerea munţilor de hârtii care reprezentau dovada a şase ani de crime sistematice. Departamentul lui Eichmann, mai plin de succes decât altele, şi-a ars dosarele, ceea ce desigur că nu a însemnat prea mult, deoarece toată corespondenţa fusese adresată altor birouri de stat sau de partid, ale căror dosare au încăput în mâinile Aliaţilor. Documentele rămase erau mai mult decât suficiente pentru a spune povestea Soluţiei Finale; cele mai multe erau deja cunoscute de la procesul de la Nürnberg şi de la cele care i-au urmat. Povestea a fost confirmată de declaraţii prestate sub jurământ sau nu, oferite, în general, de martori şi acuzaţi în procese anterioare şi, deseori, de persoane care nu mai erau în viaţă. (Toate acestea, ca şi o anumită parte a mărturiilor nesusţinute de probe, au fost acceptate ca dovadă în conformitate cu secţiunea 15 a legii în virtutea căreia era judecat Eichmann şi care stipula că tribunalul „poate devia de la regulile dovezii" cu condiţia de a „menţiona la dosar motivele care au impus" o asemenea deviere.) Dovada documentară a fost completată cu depoziţii luate peste hotare, în tribunalele din Germania, Austria şi Italia, de la şaisprezece martori care nu puteau veni la Ierusalim deoarece Procurorul general anunţase că „intenţiona să le intenteze proces pentru crime contra poporului evreu". Deşi în timpul primei şedinţe el a declarat: „Şi dacă apărarea are oameni care sunt gata să vină să depună mărturie, nu le voi sta în cale. Nu voi face nici o obiecţie", mai târziu, a refuzat să le garanteze acestor oameni imunitatea. (Această imunitate depindea

integral de bunăvoinţa guvernului; urmărirea judiciară nu era obligatorie în spiritul legii [de pedepsire] a naziştilor şi a colaboraţioniştilor.) Cum era foarte puţin probabil ca, oricare ar fi fost circumstanţele, vreunul dintre cei şaisprezece domni să vină în Israel – şapte dintre ei erau în închisoare –, acesta era un aspect tehnic, dar de mare importanţă. A folosit la infirmarea pretenţiei Israelului că un tribunal israelian ar fi fost, cel puţin din punct de vedere tehnic, „cel mai potrivit pentru un proces contra celor care au pus în practică Soluţia Finală", deoarece documentele şi martorii erau „mai numeroşi decât în altă ţară". Cât despre cerinţa referitoare la documente, aceasta era cel puţin îndoielnică, din moment ce arhiva israeliană Yad Vashem a fost fondată ceva mai târziu şi nu este din niciun punct de vedere superioară altor arhive. Foarte rapid a reieşit că Israelul era singura ţară din lume în care martorii apărării nu puteau fi audiaţi şi unde anumiţi martori ai acuzării – cei ce dăduseră declaraţii în procese anterioare – nu puteau fi interogaţi de apărare. Acest lucru era cu atât mai serios cu cât acuzatul şi avocatul său nu erau „într-o poziţie care să le permită să-şi procure documentele necesare apărării". (Dr. Servatius a prezentat o sută zece documente, contra o mie cinci sute prezentate de acuzare, dar dintre acestea din urmă doar circa o duzină aveau aceeaşi sursă ca şi cele ale apărării, acestea constând în principal din extrase din cărţi de Poliakov sau Reitlinger; toate celelalte, cu excepţia a şaptesprezece scheme întocmite de Eichmann, fuseseră selectate din vastul material adunat de acuzare şi de poliţia israeliană. În mod evident, apărarea primise resturile de la masa bogatului.) De fapt, apărarea nu avea „nici mijloacele şi nici timpul" necesare pentru a conduce afacerea în mod adecvat, nu avea la dispoziţie „arhivele lumii şi instrumentele guvernului". Acelaşi reproş fusese adus procesului de la Nürnberg, unde inegalitatea de statut dintre acuzare şi apărare a fost şi mai evidentă. Principalul handicap al apărării, atât la Nürnberg, cât şi la Ierusalim, a fost lipsa unui grup calificat de cercetători colaboratori, necesari parcurgerii numărului mare de documente existente, în vederea depistării a orice ar fi fost de folos cazului dat. Chiar şi astăzi, la optsprezece ani după război, cunoaşterea pe care o avem asupra enormului material de arhivă

privind regimul nazist se bazează în mare măsură pe selecţia făcută în scopul acuzării.

Nimeni nu ar fi putut fi mai conştient de dezavantajul decisiv al apărării decât era dr. Servatius, care a fost unul dintre avocaţii apărării la Nürnberg. Acest lucru ridică, în mod evident, întrebarea de ce şi-a oferit serviciile dacă lucrurile îi erau atât de clare. Răspunsul la această întrebare a fost acela că, pentru el, aceasta era „doar o chestiune de afaceri" şi că dorea „să facă bani", dar el trebuie să fi ştiut, din experienţa sa de la Nürnberg, că suma pe care i-o plătea guvernul israelian – douăzeci de mii de dolari, după cum a precizat el însuşi – era ridicol de nepotrivită, chiar dacă familia din Linz a lui Eichmann îi mai dăduse cincisprezece mii de mărci. Dr. Servatius a început să se plângă de faptul că era prost plătit aproape din prima zi a procesului şi, curând după aceea, a dat în mod deschis glas speranţei că va putea vinde „memoriile" pe care Eichmann le-ar scrie în închisoare „pentru generaţiile viitoare". Lăsând la o parte problema dacă o asemenea afacere ar fi fost potrivită, speranţele sale au fost înşelate deoarece guvernul israelian a confiscat toate hârtiile scrise de Eichmann în închisoare. (Acestea sunt, în prezent, depuse la Arhivele Naţionale.) În intervalul de timp dintre retragerea curţii pentru deliberare – în august – şi pronunţarea sentinţei – în decembrie –, Eichmann a scris o „carte" pe care apărarea a oferit-o drept „nouă dovadă factuală" la revizuirea procedurii în faţa Curţii de Apel – ceea ce nu era cazul cărţii proaspăt scrise.

În ceea ce priveşte poziţia acuzatului, tribunalul s-a putut baza pe declaraţia detaliată pe care acesta a făcut o anchetatorului poliţiei israeliene, suplimentată de numeroasele note scrise de mâna pe care Eichmann le-a înaintat pe parcursul celor unsprezece luni necesare pregătirii procesului. Nicio umbră de îndoială nu a planat asupra faptului că acestea erau declaraţii voluntare. Majoritatea nici nu fuseseră provocate de vreo întrebare. Eichmann fusese confruntat cu circa o mie şase sute de documente, dintre care s-a dovedit că unele nu-i erau necunoscute, deoarece îi fuseseră arătate în Argentina în timpul interviului cu Sassen, pe care dl Hausner l-a numit, cu oarecare justificare, o „repetiţie generală". El a început însă să le studieze serios

abia la Ierusalim, iar atunci când a fost adus în boxa a devenit repede clar că Eichmann nu-şi pierduse timpul degeaba. El ştia acum să citească documentele, lucru pe care nu-l ştiuse în timpul interogatoriului de la poliţie, şi a putut-o face mai bine decât avocatul său. Mărturia lui Eichmann în faţa tribunalului s-a dovedit a fi cea mai importantă probă din cazul său. Avocatul lui l-a adus în boxa pe 20 iunie, în timpul celei de-a şaptezeci şi cincea şedinţe, şi l-a interogat aproape fără întrerupere pe parcursul a paisprezece şedinţe, până pe 7 iulie. În aceeaşi zi, în timpul celei de-a optzeci şi opta şedinţe, a început interogatoriul acuzării, care a durat alte şaptesprezece şedinţe, până pe 20 iulie. Au existat câteva incidente: o dată Eichmann a ameninţat că va „mărturisi totul" în stil moscovit şi o dată s-a plâns că a fost „ţinut în tensiune". În general, a fost însă destul de calm şi nu a vorbit serios atunci când a ameninţat că va refuza să mai răspundă la alte întrebări. I-a spus judecătorului Halevi cât de „mulţumit [este] de ocazia de a separa adevărul de neadevărurile care îi fuseseră puse în cârcă timp de cincisprezece ani" şi cât este de mândru de a fi subiectul unui interogatoriu care a durat mai mult decât oricare altul. După o scurta reexaminare de către avocatul sau, care a durat mai puţin de o şedinţă, a fost interpelat de către cei trei judecători care au scos mai mult de la el pe parcursul a două şedinţe şi jumătate decât reuşise acuzarea în şaptesprezece şedinţe.

Eichmann a stat în boxă între 20 iunie şi 24 iulie, ceea ce reprezenta treizeci de şedinţe şi jumătate. Aproape de două ori pe atâtea şedinţe – şaizeci şi două dintr-un total de o sută douăzeci şi una – au fost ocupate de o sută de martori ai acuzării care, ţară după ţara, şi-au spus poveştile de groază. Depoziţiile lor au durat de pe 24 aprilie până pe 12 iunie, tot intervalul de timp dintre acestea fiind consumat de prezentarea documentelor, pe care Procurorul general le-a citit, în marea lor majoritate din dosarul procedurilor completului de judecată, care era pus zilnic la dispoziţia presei. Cu excepţia câtorva persoane, toţi martorii erau cetăţeni israelieni, care fuseseră aleşi dintre sute de candidaţi (Nouăzeci dintre ei erau supravieţuitori în sensul strict al cuvântului; ei supravieţuiseră războiului sub o formă sau alta de captivitate nazistă.) Cât ar fi fost de înţelept dacă s-ar fi rezistat tuturor

acestor presiuni (lucrul a fost făcut până la un punct, căci niciunul dintre martorii potenţiali menţionaţi în *Minister of Death,* scrisă de Quentin Reynolds pe baza materialului furnizat de doi ziarişti israelieni şi publicat în 1960, nu a fost chemat la bară) şi ar fi fost căutaţi acei martori care nu se oferiseră voluntar! Pentru a demonstra faptul, acuzarea a chemat ca martor un scriitor, foarte cunoscut de ambele părţi ale Atlanticului sub numele de K-Zetnik – un termen de argou denumindu-i pe prizonierii din lagărele de concentrare –, prezentându-l drept autor al mai multe cărţi despre Auschwitz, care tratau problema prostituţiei, homosexualilor şi altor „poveşti de interes uman”. El a început, după cum mai făcuse cu ocazia multor apariţii publice, cu o explicaţie a numelui său de împrumut. Nu este un „pseudonim”, a spus. „Trebuie să port acest nume atâta vreme cât lumea nu se va trezi după crucificarea naţiunii [...] după cum omenirea s-a trezit după crucificarea unui singur om.” A continuat cu o mică incursiune în astrologie: steaua „influenţându-ne soarta la fel cum steaua din cenuşă de la Auschwitz este acolo, în faţa planetei noastre, radiind către planeta noastră”. Dar când a ajuns la „puterea nenaturală mai presus de Natură” care-l susţinuse până atunci, şi aici, pentru prima oară, a făcut o pauză pentru a-şi trage sufletul, chiar şi dl Hausner a simţit că trebuia făcut ceva în privinţa acestei „depoziţii”; şi, foarte timid, foarte politicos, l-a întrerupt: „V-aş putea pune oare, cu consimţământul dumneavoastră, câteva întrebări?” La care, judecătorul care prezida şedinţa a profitat la rândul său de ocazie: „Domnule Dinoor, *vă rog, vă rog,* ascultaţi-ne pe dl Hausner şi pe mine.” Drept răspuns, martorul dezamăgit, probabil profund jignit, a leşinat şi nu a mai răspuns la nicio întrebare.

Aceasta a fost, desigur, o excepţie, dar o excepţie care dovedea regula normalităţii, nu demonstra regula simplităţii sau a abilităţii de a spune o poveste, pentru a nu mai adăuga şi rara capacitate de a distinge între lucruri care i s-au întâmplat povestitorului cu peste şaisprezece, uneori chiar douăzeci de ani înainte, şi ceea ce acesta a citit, a auzit şi a imaginat între timp. Aceste dificultăţi nu puteau fi evitate, dar nici nu erau uşurate de predilecţia acuzării pentru martori bucurându-se de o oarecare faimă, dintre care mulţi publicaseră cărţi

despre experienţele lor, şi care acum spuneau ceea ce scriseseră mai înainte sau ce spuseseră în repetate rânduri. Procesiunea a început, într-o încercare inutilă de a proceda în ordine cronologică, cu opt martori din Germania, toţi suficient de serioşi, dar care nu erau „supravieţuitori”. Ei fuseseră oficialităţi evreieşti de rang înalt în Germania, iar acum erau personalităţi ale vieţii publice israeliene, şi părăsiseră cu toţii Germania înainte de izbucnirea războiului. Aceştia au fost urmaţi de cinci martori de la Praga şi apoi de un singur martor din Austria, ţară despre care acuzarea prezentase rapoarte de o certă valoare despre fostul dr. Löwenherz, scrise în timpul şi curând după sfârşitul războiului. Au mai apărut: câte un martor din Franţa, Olanda, Danemarca, Norvegia, Luxemburg, Italia, Grecia şi Rusia Sovietică, doi din Iugoslavia, câte trei din România şi Slovacia şi treisprezece din Ungaria. Dar majoritatea martorilor, cincizeci şi trei, au provenit din Polonia şi Lituania, unde competenţa şi autoritatea lui Eichmann fuseseră practic nule. (Belgia şi Bulgaria au fost singurele ţări nereprezentate de martori.) Aceştia au fost cu toţii „martori de fond”, ca şi cei şaisprezece bărbaţi şi femei care au povestit tribunalului despre Auschwitz (zece) şi Treblinka (patru), despre Chelmno şi Majdanek. Situaţia a fost diferită în cazul celor care au depus mărturie despre Theresienstadt, ghetoul vârstnicilor de pe teritoriul Reichului, singurul lagăr în care puterea lui Eichmann fusese cu adevărat considerabilă. Au existat patru martori pentru Theresienstadt şi unul pentru lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen.

La sfârşitul acestei procesiuni, „dreptul martorilor de a fi irelevanţi” – după cum au precizat cei de la Yad Vashem, rezumând depoziţiile în *Bulletin*-ul lor – a fost atât de bine scos în evidenţă, încât cererea dlui Hausner adresată instanţei în timpul celei de-a şaptezeci şi treia şedinţe, de a i se da permisiunea de „a-şi completa tabloul nu a fost decât o simplă formalitate”. Judecătorul Landau, care protestase atât de vehement cu circa cincizeci de şedinţe mai înainte contra acestei „descrieri de tablou”, a fost imediat de acord cu apariţia unui fost membru al Brigăzii Evreieşti – forţa de luptă a evreilor palestinieni – care fusese ataşată, în timpul războiului, celei de-a VIII-a armate britanice. Acest ultim martor al acuzării, dl Aharon Hoter-Yishai, acum

un avocat israelian, fusese însărcinat cu coordonarea tuturor eforturilor de căutare a supravieţuitorilor evrei din Europa, sub auspiciile Aliyah Beth, organizaţia responsabilă cu punerea la punct a emigrării ilegale în Palestina. Evreii supravieţuitori erau dispersaţi printre circa opt milioane de persoane împrăştiate prin toată Europa; o masă umană în derivă, pe care Aliaţii voiau să o repatrieze cât se putea de repede. Riscul era ca şi evreii să fie trimişi la fostele lor case. Dl Hoter-Yishai a relatat cum au fost primiţi, el şi tovărăşii săi, când s-au prezentat ca membri ai „naţiunii luptătoare evreieşti", şi cum a fost „de ajuns să deseneze cu cerneală o stea a lui David pe o foaie de hârtie şi să o prindă pe o coadă de mătură" pentru a-i scutura pe aceşti oameni din periculoasa apatie cauzată de înfometare. A mai relatat cum unii dintre ei „reveniseră acasă din lagărele P.D.", doar pentru a ajunge într-un alt lagăr, căci „acasă" era, de exemplu, un mic orăşel polonez în care din şase mii de foşti locuitori evrei supravieţuiseră cincisprezece, şi unde patru dintre aceşti supravieţuitori fuseseră ucişi la întoarcere, de către polonezi. În încheiere, martorul a descris cum el şi alţii au încercat să anticipeze încercările de repatriere ale Aliaţilor şi cum deseori ajunseseră prea târziu „la Theresienstadt, unde existau treizeci şi două de mii de supravieţuitori. După câteva săptămâni nu am mai găsit decât patru mii. Aproximativ douăzeci şi opt de mii se reîntorseseră, sau fuseseră returnaţi. Acei patru mii pe care i-am găsit acolo – dintre ei, desigur, nimeni nu s-a întors în locurile natale, deoarece între timp li s-a indicat Drumul"; altfel spus, drumul era pe atunci Palestina şi avea în curând să devină Israel. Această depoziţie aducea poate mai mult a propagandă decât tot ce putuse fi auzit până atunci, iar prezentarea faptelor inducea într-adevăr în eroare. În noiembrie 1944, după ce ultimul transport părăsise Theresienstadt-ul cu destinaţia Auschwitz, mai rămăseseră doar aproximativ zece mii dintre deţinuţii iniţiali. În februarie 1945, au mai sosit alţi şase sau opt mii de oameni – partenerii evrei din căsătoriile mixte –, pe care naziştii îi trimiseseră la Theresienstadt într-un moment în care întregul sistem de transport german era deja în stare de colaps. Toţi ceilalţi – nedepăşind cincisprezece mii – veniseră în vagoane de marfă deschise sau pe jos în aprilie 1945, după ce lagărul fusese preluat de Crucea

Roşie. Aceştia erau supravieţuitori de la Auschwitz, membri ai grupelor de muncă, şi proveneau cu precădere din Polonia şi Ungaria. Atunci când rușii au eliberat lagărul – pe 9 mai 1945 –, mulţi evrei cehi care fuseseră în Theresienstadt încă de la început au părăsit imediat lagărul şi s-au îndreptat spre casă. Aceştia erau în propria lor ţară. Atunci când a fost ridicată carantina instituită de ruși din cauza epidemiilor, majoritatea au plecat din proprie iniţiativă. Așa se face că restul de deţinuţi găsiţi de emisarii palestinieni consta probabil din oameni care nu se puteau întoarce sau nu puteau fi returnaţi din diverse motive – bolnavii, vârstnicii, singurii supravieţuitori dintr-o familie, care nu mai ştiau încotro să se îndrepte. Şi totuși dl Hoter-Yishai a spus adevărul, aceia care supravieţuiseră ghetourilor şi lagărelor, care scăpaseră cu viaţă din coşmarul abandonului şi neputinţei absolute – ca şi cum întreaga lume ar fi fost o junglă, iar ei ar fi fost prada –, nu aveau decât o singură dorinţă, să se ducă undeva unde să nu mai vadă niciodată un ne-evreu. Ei aveau nevoie de emisarii poporului evreu din Palestina pentru a afla că puteau veni în mod legal sau ilegal, de voie sau de nevoie, şi că vor fi bine-veniţi; nu aveau însă nevoie de aceştia pentru a fi convinşi.

Așa se face că, din când în când, cineva se bucura dacă judecătorul Landau pierdea o bătălie; primul asemenea moment a apărut chiar înainte ca bătălia să fi început; căci primul martor de fond al domnului Hausner nu părea a fi voluntar. Era un bătrân care purta tradiţionalul kipa evreiesc, mic, foarte fragil, cu părul alb rar şi barba albă, ţinându-se destul de drept. Dintr-un anumit punct de vedere, numele său era „faimos" şi s-a înţeles de ce acuzarea a vrut să îşi înceapă tabloul cu el. Era Zindel Grynszpan, tatăl lui Herschel Grynszpan, cel care, pe 7 noiembrie 1938, la vârsta de șaptesprezece ani, se îndreptase spre ambasada germană din Paris şi îl împuşcase mortal pe al treilea secretar, tânărul Legationsrat Ernst von Rath. Asasinatul a declanşat pogromurile din Germania şi Austria, aşa-numita *Kristallnacht* din 9 noiembrie, care a fost cu adevărat un preludiu al Soluţiei Finale, dar cu a cărui pregătire Eichmann nu avusese nimic de a face. Motivaţiile actului lui Grynszpan nu au fost niciodată lămurite, iar fratele său, pe care acuzarea l-a adus de asemenea ca martor, a fost extrem de ezitant

în a vorbi despre aceasta. Tribunalul a considerat ca subînţeles faptul că era un act de răzbunare pentru expulzarea de pe teritoriul german a circa şaptesprezece mii de evrei polonezi, printre care se număra şi familia Grynszpan, în ultimele zile ale lunii octombrie 1938; în general se ştie însă că această explicaţie este puţin probabilă. Herschel Grynszpan era un psihopat, incapabil de a termina şcoala, care hoinărise ani de-a rândul prin Paris şi Bruxelles, fiind expulzat din ambele locuri. În procesul ce i-a fost intentat în Franţa, avocatul său a prezentat o poveste confuză despre nişte relaţii homosexuale, iar germanii, care mai târziu l-au extrădat, nu l-au chemat niciodată în faţa tribunalului. (Există zvonuri că el ar fi supravieţuit războiului – ca pentru a întări „paradoxul Auschwitz”, care spune că evreii care au comis un delict criminal au fost cruţaţi.) Vom Rath a fost o victimă singulară, neadecvată; el fusese luat la ochi de Gestapo datorită vederilor sale antinaziste şi a simpatiei sale pentru evrei. Povestea homosexualităţii sale a fost probabil inventată de către Gestapo. S-ar putea ca Grynszpan să fi acţionat ca o simplă unealtă a agenţilor de la Paris ai Gestapoului, care ar fi fost posibil să vrea să ochească doi iepuri dintr-o lovitură – să creeze în Germania un pretext pentru pogromuri şi să scape de un oponent al regimului nazist –, fără să-şi dea seama că nu vor reuşi, altfel spus, că nu-l puteau lichida pe von Rath ca homosexual întreţinând relaţii nepermise cu un băiat evreu şi, în acelaşi timp, să facă din el un martir şi o victimă a „evreimii mondiale”.

Oricum ar fi stat lucrurile, cert este că guvernul polonez a decretat în toamna anului 1938 că toţi evreii polonezi rezidenţi în Germania îşi vor pierde cetăţenia de la 29 octombrie. Era probabil în posesia unor informaţii conform cărora guvernul german intenţiona să-i expulzeze pe aceşti evrei în Polonia şi dorea ca, prin aceasta măsură, să evite acest fapt. Este mai mult decât îndoielnic ca oameni precum dl Zindel Grynszpan să fi ştiut vreodată de existenţa unui asemenea decret. Grynszpan venise în Germania în 1911, un tânăr de douăzeci şi cinci de ani, pentru a-şi deschide la Hanovra o băcănie; acolo, la timpul cuvenit, i s-au născut opt copii, În 1938, când necazul s-a abătut asupra casei lui, el trăia deja de douăzeci şi şapte de ani în Germania şi, ca mulţi

asemenea lui, nici măcar nu-şi bătuse capul să-şi preschimbe actele şi să ceară naturalizarea. Acum venise să-şi spună povestea, răspunzând cu atenţie întrebărilor puse de procuror; a vorbit clar şi ferm, fără înflorituri, folosind un minimum de cuvinte.

„Pe 27 octombrie 1938, era într-o joi noaptea, la ora opt, a venit un poliţist care ne-a spus să ne prezentăm la Secţia [de poliţie] 11. El a spus: «Veţi reveni imediat; nu luaţi nimic cu voi, doar paşaportul.»" Grynszpan s-a dus, împreună cu familia, un fiu, o fiică şi nevasta. Când au ajuns la secţia de poliţie, a văzut „un număr mare de oameni, unii şezând, alţii stând în picioare; oamenii plângeau. Ei [poliţiştii] ţipau, «Semnează, semnează, semnează.» [...] A trebuit să semnez, toţi au semnat. Unul dintre noi nu a vrut. Numele lui era, cred, Gershon Silber, şi a trebui să stea la colţ douăzeci şi patru de ore. Ne-au dus în sala de concerte şi [...] erau oameni din tot oraşul, aproximativ şase sute de persoane. Am stat acolo până vineri noaptea, cam douăzeci şi patru de ore, da, până vineri noaptea... Pe urmă ne-au urcat în camioane de poliţie, în dube pentru prizonieri, aproximativ douăzeci de persoane în fiecare camion şi ne-au dus la gară. Străzile erau pline de oameni care strigau «*Juden raus* în Palestina!» [...] Ne-au dus cu trenul până la Neubenschen, la graniţa germano-poloneză. Era dimineaţa de sabat [sâmbătă] când am ajuns acolo, la ora şase dimineaţa. Veneau trenuri din tot felul de locuri, de la Leipzig, Köln, Düsseldorf, Essen, Biederfeld, Bremen. Eram cu toţii circa 12.000 de oameni [...] Era sâmbătă, 29 octombrie [...] Când am ajuns la graniţă am fost percheziţionaţi, să vadă dacă cineva avea bani, şi aceluia care avea mai mult de zece mărci i se lua diferenţa. Aceasta era legea germană, nu se puteau scoate din Germania mai mult de zece mărci. Germanii au spus: «Nu aţi adus mai mult când aţi venit, nu puteţi scoate mai mult.»" A trebuit să meargă pe jos puţin mai mult de o milă, până la graniţa poloneză, deoarece germanii voiau să-i treacă ilegal pe teritoriul polonez. „Oamenii SS-ului ne biciuiau; aceia care zăboveau erau loviţi, iar sângele curgea pe drum. Ne-au smuls valizele, ne-au ameninţat în modul cel mai brutal; era pentru prima oară când vedeam brutalitatea sălbatică a germanilor. Strigau la noi: «Fugiţi! Fugiţi!» Am fost lovit şi am căzut în şanţ. Fiul meu m-a ajutat şi a spus: «Fugi, tată, fugi sau vei muri!» Când

am ajuns la linia de frontieră… femeile au trecut primele. Polonezii nu ştiau nimic. Au chemat un general polonez şi câţiva ofiţeri care ne-au examinat actele şi au văzut că suntem cetăţeni polonezi, că aveam paşapoarte speciale. S-a decis să fim lăsaţi să intrăm. Ne-au dus într-un sat cu aproximativ şase mii de locuitori, iar noi eram douăsprezece mii. Ploaia se înteţea, oamenii leşinau – vedeai peste tot bătrâni şi femei. Suferinţa noastră era mare. Nu era mâncare, nu mâncasem de joi […]" Au fost duşi într-o tabără militară şi puşi în „grajduri, căci nu exista loc în altă parte […] Cred că era a doua noastră zi [în Polonia], în prima zi a venit de la Poznan un camion cu pâine, asta era duminică. Şi atunci am scris o scrisoare în Franţa… fiului meu «Nu mai scrie scrisori în Germania. Acum suntem la Zbaszyn.»"

Această poveste nu a durat mai mult de zece minute şi, atunci când s-a sfârşit – distrugerea inutilă, lipsită de sens a douăzeci şi şapte de ani în mai puţin de douăzeci şi patru de ore –, lumea gândea prosteşte. Fiecare, fiecare ar trebui să treacă printr-o asemenea zi la tribunal. Pentru a afla, în şedinţa interminabilă care a urmat, cât de greu este să spui povestea, că este nevoie, cel puţin în afara tărâmului magic al poeziei, de o puritate a sufletului, de o inocenţa neprefăcută a inimii şi a minţii pe care nu o au decât cei drepţi. Nimeni până atunci şi nimeni de atunci încolo nu avea să egaleze onestitatea radioasă a lui Zindel Grynszpan.

Nimeni nu a putut pretinde că mărturia lui Grynszpan a creat ceva care să aducă a „moment dramatic". Dar un asemenea moment a venit totuşi câteva săptămâni mai târziu, total pe neaşteptate, tocmai când judecătorul Landau făcea un efort aproape disperat de a readuce lucrările procesului sub controlul procedurilor normale ale unui tribunal penal. În boxa martorilor stătea Abba Kovner, „un poet şi autor", care nu a depus mărturie, ci s-a adresat auditorului cu uşurinţa unuia care este obişnuit să vorbească în public şi căruia îi repugnă întreruperile cauzate de public. Fusese rugat de către judecător să fie scurt, ceea ce i-a displăcut în mod evident, iar domnului Hausner, care şi a apărat martorul, i s-a spus că „nu se poate plânge de lipsă de răbdare din partea instanţei", ceea ce nu s-a plăcut nici lui. În acest moment uşor tensionat, s-a întâmplat ca martorul să menţioneze

numele lui Anton Schmidt, un *Feldwebel,* adică un sergent în cadrul Armatei germane, un nume care nu le era intru totul necunoscut celor din sală, căci Yad Vashem publicase povestea lui Schmidt cu câţiva ani în urma, în *Bulletin* - un evreu, şi o serie de ziare idiş din America au preluat-o la rândul lor. Anton Schmidt răspundea de o patrulă din Polonia ce aduna soldaţi germani izolaţi care se pierduseră de unităţile lor. În timp ce făcea acest lucru, el dăduse peste membrii rezistenţei evreieşti, deci şi peste dl Kovner, un membru de seamă, şi i-a ajutat pe partizanii evrei, procurându-le documente false şi camioane militare. Cel mai important era însă că „nu a făcut-o pentru bani”. Această situaţie a durat cinci luni, din octombrie 1941 până în martie 1942, când Anton Schimdt a fost arestat şi executat. (Acuzarea nu a luat în considerare povestea, deoarece Kovner a declarat că auzise pentru prima dată numele lui Eichmann din gura lui Schmidt, care îi spusese despre nişte zvonuri care circulau în rândurile armatei, că Eichmann ar fi fost acela care „aranja totul”.)

Aceasta nu era însă prima dată când se menţiona ajutorul venit din afară, din lumea ne-evreiască. Judecătorul Halevi îl întrebase pe martor: „Au primit evreii vreun ajutor?” cu aceeaşi regularitate cu care acuzarea întrebase: „De ce nu v-aţi răsculat?” Răspunsurile au fost diferite şi neconcludente – „Toată populaţia era împotriva noastră”, evreii ascunşi de familii creştine puteau fi „număraţi pe degetele unei mâini”, poate cinci sau şase dintr-un total de 13.000 –, dar situaţia, în ansamblul ei, a fost, în mod surprinzător, mai bună în Polonia decât în orice altă ţară din Est. (După cum am precizat, nu a existat nicio depoziţie în privinţa Bulgariei.) Un evreu, însurat acum cu o poloneză şi locuind în Israel, a mărturisit cum îl ascunsese nevasta sa, pe el şi pe alţi doisprezece evrei, pe toată durata războiului. Un altul a avut dinainte de război un prieten creştin, la care a fugit dintr-un lagăr şi care l-a ajutat – fiind însă executat ulterior pentru ajutorul dat evreilor. Un martor a declarat că rezistenţa poloneză le furniza multor evrei arme şi salvase mii de copii evrei plasându-i în familii poloneze. Riscurile erau enorme; se ştia povestea unei întregii familii poloneze care fusese executată în modul cel mai brutal deoarece adoptaseră o fetiţă evreică în vârstă de şase ani. Această menţiune la adresa lui

Schmidt a fost prima şi ultima poveste de acest gen spusă despre un german, căci singurul alt incident implicând un german a fost menţionat doar documentar: un ofiţer de armată ajutase indirect, prin sabotarea anumitor ordine ale poliţiei; nu i s-a întâmplat nimic, dar chestiunea a fost considerată suficient de serioasă pentru a fi menţionată în corespondenţa dintre Himmler şi Bormann.

În timpul celor câteva minute care i-au trebuit lui Kovner să povestească despre ajutorul venit din partea unui sergent german, o mare linişte s-a aşternut în sala tribunalului. Era ca şi cum mulţimea hotărâse brusc să păstreze cele două minute de reculegere în memoria omului numit Anton Schmidt. Iar în aceste două minute, care au fost ca o rază de lumină în mijlocul unui întuneric impenetrabil, ininteligibil, a existat un singur gând clar, irefutabil, dincolo de orice discuţie – cât de diferit ar fi fost totul astăzi, în sala tribunalului, în Israel, în Germania, în Europa şi, poate, în toate părţile lumii dacă ar fi putut fi spuse mai multe asemenea povestiri.

Există, desigur, explicaţii ale acestei crize devastatoare, explicaţii care au fost repetate de nenumărate ori. Aş putea reda esenţa lor prin cuvintele unuia dintre puţinele subiectiv sincere memorii de război publicate în Germania. Peter Bamm, un medic militar german care a fost pe frontul din Rusia, povesteşte în *Die Unsichtbare Flagge*/Drapelul invizibil (1952) despre omorârea evreilor din Sevastopol. Ei au fost strânşi de către „ceilalţi", cum numeşte el unităţile mobile de exterminare SS, pentru a-i deosebi de simpli soldaţi – a căror decenţă este ridicată în slavă în cartea menţionată – şi au fost puşi într-o parte sigilată a unei foste închisori G.P.U care marginea locuinţele ofiţerilor, şi unde era încartiruită unitatea Bamm. Au fost apoi obligaţi să se urce într-o cisternă de gaz unde aveau să moară câteva minute mai târziu. După aceasta, şoferul a transportat cadavrele în afara oraşului, în şanţuri de tanc. „Ştiam asta. Nu am făcut nimic. Cine ar fi protestat în mod serios sau ar fi făcut ceva contra unităţilor de exterminare ar fi fost arestat în douăzeci şi patru de ore şi ar fi fost dat dispărut. Faptul de a nu permite oponenţilor o moarte măreaţă, de martiri, în numele convingerilor lor, face parte din rafinamentele guvernelor totalitare din secolul nostru. O bună parte dintre noi am fi

acceptat poate o asemenea moarte. Statul totalitar îi lasă pe oponenţii săi să dispară într-un tăcut anonimat. Este cert că oricine ar fi îndrăznit să înfrunte mai bine moartea decât să tolereze în mod tacit crima, ar fi murit degeaba. Aceasta nu înseamnă că un asemenea sacrificiu ar fi fost inutil din punct de vedere moral. Ar fi fost doar inutil din considerente practice. Nici unu dintre noi nu avea o convingere atât de adâncă încât să își asume un sacrificiu practic inutil de dragul unei semnificaţii morale superioare." Este inutil să adăugăm că scriitorul nu este conştient de cât este de goală de sens aceasta „decenţă" – atât de mult subliniată – în absenţa a ceea ce el numeşte „o semnificaţie morală superioară".

Dar nu aura de respectabilitate – căci în asemenea circumstanţe decenţa nu este decât respectabilitate – era cea care a devenit manifestă în exemplul oferit de sergentul Anton Schmidt. A fost mai curând deficienţa majoră a argumentului însuşi, care a sunat în prima clipă atât de dezarmant de plauzibil. Este adevărat că dominaţia totalitară a încercat să instituie aceste goluri de memorie în care toate faptele, bune şi rele, să poată dispărea. Dar, ca şi încercările febrile ale naziştilor de a şterge, începând din iunie 1942, toate urmele masacrelor – prin incinerare, prin ardere în puţuri deschise, prin folosirea explozibilului, a aruncătoarelor de flăcări şi a maşinilor de zdrobit oase – au fost destinate eşecului, astfel încât toate eforturile lor de a-şi lăsa oponenţii „să dispară într-un tăcut anonimat" au fost inutile. Goluri de memorie nu există. Nimic omenesc nu este atât de perfect şi există pur şi simplu prea mulţi oameni în lume pentru ca uitarea să fie posibilă. Va rămâne întotdeauna un om în viaţă care să spună povestea. Deci nimic nu poate fi vreodată „practic inutil", cel puţin nu pe termen lung. Ar fi de o mare utilitate practică pentru Germania zilelor noastre – nu doar pentru prestigiul ei peste hotare, ci şi pentru trista şi confuza ei situaţie internă – dacă ar exista mai multe asemenea povestiri pentru a fi spuse. Lecţia unor astfel de poveşti este simplă şi se situează în limitele puterii de înţelegere a oricărui om. Din punct de vedere politic, în condiţiile terorii, mulţi oameni se vor conforma, dar *unii oameni nu o vor face*, aşa cum lecţia dată de ţările cărora le-a fost propusă Soluţia Finală este că „s-a putut întâmpla" în

majoritatea locurilor, dar *nu s-a întâmplat pretutindeni.* Din punct de vedere omenesc, nu este nevoie de nimic mai mult, şi nimic nu mai poate fi cerut la nivel raţional pentru ca această planetă să rămână un loc adecvat pentru aşezările omeneşti.

XV. Sentinţa, apelul şi execuţia

Eichmann a petrecut ultimele luni de război lingându-şi rănile la Berlin, fără a avea nimic de făcut, rupt de ceilalţi şefi de departament din cadrul R.S.H.A., care îşi luau zilnic dejunul împreună în clădirea în care Eichmann îşi avea biroul, dar care nu l-au invitat niciodată să fi se alăture. El şi-a găsit de lucru cu dispozitivele de apărare ca să fie gata de „ultima bătălie" pentru Berlin şi, ca singură îndatorire oficială, făcea vizite ocazionale la Theresienstadt, unde îi ghida pe delegaţii Crucii Roşii. Dintre toţi, lor şi-a descărcat sufletul în privinţa noii „linii umaniste" a lui Himmler în problema evreilor, ceea ce includea o hotărâre declarată de a avea, „data viitoare", lagăre de concentrare după „modelul britanic". În aprilie 1945, Eichmann a avut ultima dintre puţinele sale întrevederi cu Himmler, care i-a dat ordin să selecţioneze „o sută până la două sute de evrei de marcă din Theresienstadt", să-i transporte în Austria şi să-i instaleze la hoteluri, pentru ca Himmler să-i poată folosi drept „ostatici" în negocierile sale viitoare cu Eisenhower. Absurditatea acestei însărcinări nu pare să-l fi luminat pe Eichmann. El s-a dus „cu durere în suflet, pentru că trebuia să-şi părăsească dispozitivele de apărare", dar nu a ajuns niciodată la Theresienstadt, deoarece drumurile erau blocate de trupele ruseşti care se apropiau. A ajuns în schimb la Alt-Aussee, în Austria, unde se refugiase Kaltenbrunner. Acesta nu era interesat de „evreii de marcă" ai lui Himmler şi i-a spus lui Eichmann să organizeze un comando pentru mişcările de partizani din munţii Austriei. Eichmann a răspuns cu mare entuziasm: „Era din nou ceva care merita făcut, o sarcină care-mi făcea plăcere". Dar tocmai când reuşise să adune circa o sută de

oameni – mai mult sau mai puţin potriviţi, dintre care majoritatea nu văzuse niciodată o puşcă – şi să pună stăpânire pe un arsenal pestriţ de arme abandonate, a primit ultimul ordin al lui Himmler: „Nu se va deschide deloc focul contra englezilor sau americanilor.” Acesta era sfârşitul. Şi-a trimis oamenii acasă şi i-a dat credinciosului sau consilier legal, Regierungsrat Hunsche, o casetă mică conţinând bancnote şi monede de aur: „Deoarece, mi-am spus, este un om din înaltul serviciu civil; va fi corect în administrarea fondurilor, îşi va înregistra cheltuielile [...] pentru că încă mai credeam că într-o bună zi acele conturi vor fi cerute.”

Cu aceste cuvinte a trebuit Eichmann să-şi încheie autobiografia, oferită în mod spontan anchetatorului de poliţie. Îi luase numai câteva zile şi nu a au umplut mai mult de 315 din cele 3564 de pagini transcrise de pe banda de magnetofon. Lui i-ar fi plăcut să continue şi, în mod evident, a spus poliţiei restul poveştii; din diverse motive însă, autorităţile judecătoreşti au hotărât să nu accepte nicio mărturie acoperind intervalul de timp de după încheierea războiului. Totuşi, din declaraţiile de la Nürnberg şi, mai ales, dintr-o mult mai discutată indiscreţie din partea unui fost funcţionar civil israelian, Moshe Pearlman, a cărui carte *The Capture of Adolf Eichmann* a apărut la Londra, cu patru săptămâni înainte de începerea procesului, completarea poveştii este posibilă. Relatarea domnului Pearlman s-a bazat în mod evident pe materialul Biroului 06, secţia de poliţie care se ocupa de pregătirea procesului. (Versiunea dlui Pearlman era că încă din momentul în care se retrăsese din serviciul guvernului, cu trei săptămâni înaintea răpirii lui Eichmann, scrisese cartea în calitate de „persoană particulară”, fapt nu tocmai convingător deoarece poliţia israeliană trebuie să fi avut cunoştinţa despre această captură cu câteva luni înaintea retragerii sale.) Cartea a provocat o anumită stânjeneală în Israel, nu numai datorită faptului că dl Pearlman fusese în stare să divulge prematur informaţii privind documente importante ale acuzării şi să afirme că autorităţile tribunalului se hotărâseră deja în privinţa lipsei de semnificaţie a mărturiei lui Eichmann, ci şi pentru că o relatare demnă de încredere a modului în care a fost capturat Eichmann la Buenos Aires era, desigur, ultimul lucru pe care ar fi vrut

să-l vadă publicat.

Povestea spusă de dl Pearlman a fost mult mai puţin interesantă decât diversele zvonuri pe care se bazaseră poveştile anterioare. Eichmann nu fusese niciodată în Orientul Apropiat sau în Orientul Mijlociu, nu avusese legături cu nicio ţară arabă, nu se întorsese niciodată din Argentina, nu fusese niciodată în vreo altă ţară a Americii Latine, nu jucase niciun rol în activităţile sau organizaţiile naziste postbelice. La sfârşitul războiului a încercat să mai vorbească odată cu Kaltenbrunner, care era încă, de unul singur, la Alt-Aussee, dar fostul lui şef nu a avut chef să îl primească, pentru că „omul acesta oricum nu mai are nicio șansă”. (Propriile șanse ale lui Kaltenbrunner nu erau nici ele mai bune; avea să fie spânzurat la Nürnberg.) Aproape îndată după aceea, Eichmann a fost prins de soldaţii americani și trimis într-un lagăr destinat personalului SS, unde în ciuda a numeroase interogatorii nu s-a reușit descoperirea identităţii sale, cu toate că era cunoscut unora dintre tovarășii de captivitate. A fost precaut şi nu a scris familiei sale, ci i-a lăsat să creadă că este mort. Soţia sa a încercat să obţină un certificat de deces, dar nu a reuşit atunci când s-a descoperit că singurul „martor ocular” al morţii soţului său era propriul ei cumnat. A fost lăsată fără niciun ban, dar familia lui Eichmann, care locuia la Linz, a întreţinut-o, pe ea şi pe cei trei copii ai săi.

În noiembrie 1945, a început la Nürnberg procesul celor mai importanţi criminali de război nazişti. Numele lui Eichmann a început să apară cu o regularitate supărătoare. În ianuarie 1946, Wisliceny a venit în calitate de martor al acuzării şi a prezentat dovada incriminatoare în urma căreia Eichmann a decis că ar fi mai bine să dispară. El a evadat din lagăr cu ajutorul prizonierilor şi s-a dus la Lüneburger Heide, un ţinut aflat la aproximativ optzeci de kilometri la sud de Hamburg, unde fratele unuia dintre tovarășii săi de lagăr i-a găsit de lucru ca tăietor de lemne. A rămas acolo patru ani, sub numele de Otto Heninger, şi probabil că s-a plictisit de moarte. La începutul anului 1950, a reuşit să ia legătura cu ODESSA, o organizaţie clandestină de veterani SS, iar în luna mai a aceluiaşi an a trecut în Italia prin Austria. Acolo, un preot franciscan, pe deplin informat

asupra identităţii sale, i-a asigurat un paşaport de refugiat pe numele Richard Klement şi l-a trimis la Buenos Aires. A sosit acolo la jumătatea lunii iulie şi a obţinut, fără nicio dificultate, acte de identitate și un permis de lucru pe numele Ricardo Klement, catolic, burlac, fără cetăţenie, în vârstă de 37 de ani – cu şapte ani mai puţin decât vârsta sa reală.

Era însă în continuare precaut. I-a scris de această dată soţiei sale cu propria mână şi i-a spus că „unchiul copiilor ei” este în viaţă. A avut o serie de îndeletniciri ciudate – agent de vânzări, spălător, muncitor la o fermă de iepuri –, toate prost plătite, iar în vara anului 1952 şi-a adus acolo nevasta şi copiii. (Dna Eichmann a obţinut la Zurich, în Elveţia, un paşaport german, deşi la acea vreme era rezidentă austriacă. Paşaportul era pe numele ei adevărat, precizând ca e „divorţată” de un anume Eichmann. Cum de s-a putut un asemenea lucru rămâne un mister, iar dosarul conţinând cererea ei a dispărut de la Consulatul german din Zürich.) La sosirea ei în Argentina, Eichmann și-a luat prima slujbă stabilă, la fabrica Mercedes-Benz din Suarez, o suburbie a Buenos Aires-ului, întâi ca mecanic şi apoi ca şef de echipă. Când i s-a născut cel de-al patrulea fiu, s-a recăsătorit cu soţia sa sub numele de Klement. Acest lucru nu pare totuși posibil, deoarece copilul a fost înregistrat ca Ricardo Francisco (probabil un omagiu adus preotului italian) Klement *Eichmann*, şi acesta nu ar fi decât unul dintre multele indicii lăsate de Eichmann în privinţa identităţii sale de-a lungul anilor. Se pare totuşi că este adevărat că Eichmann le-ar fi spus copiilor că el este fratele lui Adolf Eichmann, deși copiii, fiind bine familiarizaţi cu bunicii şi unchii din Linz, nu erau proşti pentru a crede acest lucru. Cel puţin fiul său cel mai vârstnic, care avea nouă ani atunci când și-a văzut pentru ultima oară tatăl, trebuie să fi fost în stare să-l recunoască şapte ani mai târziu în Argentina. În plus, actul de identitate argentinian al doamnei Eichmann nu a fost niciodată schimbat (scria „Veronica Liebl de Eichmann”) şi, în 1959, când a murit mama vitregă a lui Eichmann, şi un an mai târziu, când a murit tatăl său, anunţurile din ziarele din Linz menţionau, printre supravieţuitori, și numele doamnei Eichmann, contrazicând toate poveştile despre divorţ şi recăsătorire. La începutul anului 1960, cu

câteva luni înainte de a fi prins, Eichmann a terminat de construit, împreună cu fiii săi mai mari, o casă rudimentară din cărămidă într-una dintre suburbiile sărace ale Buenos Aires-ului – fără curent electric, fără apă curentă –, unde s-a stabilit cu familia. Trebuie să fi fost foarte săraci, iar Eichmann trebuie să fi dus o viaţă amară, pe care niciunul dintre copii nu a putut-o compensa, căci ei nu dădeau dovada „nici unui interes pentru educaţie şi nu au încercat nici măcar să-şi cultive aşa-zisele talente".

Singura compensaţie a lui Eichmann consta în discuţiile nesfârşite cu membrii marii colonii naziste, în faţa cărora îşi declarase în mod deschis identitatea. Aceasta a dus în cele din urmă, în 1955, la interviul cu ziaristul olandez Willem S. Sassen, un fost membru al forţelor armate ale SS-ului, care, în timpul războiului, îşi schimbase cetăţenia olandeză contra unui paşaport german şi a fost mai târziu condamnat la moarte *in absentia* în Belgia, drept criminal de război. Eichmann a făcut bogate însemnări în vederea acestui interviu, care a fost înregistrat şi apoi rescris de Sassen, cu înflorituri semnificative. Notele scrise de mâna lui Eichmann au fost descoperite şi au fost acceptate ca dovadă la procesul acestuia, deşi nu acelaşi lucru s-a putut spune despre declaraţia luată în ansamblul ei. Versiunea lui Sassen a fost publicată întâi într-o formă prescurtată – în revista germană ilustrată *Stern,* în iulie 1960 – şi republicată mai târziu sub forma unei serii de articole, în lunile noiembrie şi decembrie ale aceluiaşi an, în revista *Life.* Dar, desigur cu acordul lui Eichmann, Sassen oferise cu patru ani înainte aceeaşi poveste unui corespondent la Buenos Aires al revistei *Time-Life* şi, chiar dacă este adevărat că numele lui Eichmann nu a fost precizat, conţinutul materialului nu lăsa nicio umbră de îndoială asupra sursei originare a informaţiei. Adevărul în această chestiune este că Eichmann făcuse multe eforturi pentru a se smulge din anonimat şi este destul de ciudat că Serviciului Secret Israelian l-au trebuit ani de zile – până în august 1959 – pentru a afla că Adolf Eichmann trăia în Argentina sub numele de Ricardo Klement. Israelul nu a dezvăluit niciodată sursa acestei informaţii; şi astăzi, ce puţin o jumătate de duzină de persoane susţin că ele l-ar fi descoperit pe Eichmann, în timp ce „cercurile bine informate" din Europa insistă

asupra faptului că serviciul de spionaj rus ar fi fost acela care a răspândit vestea. Oricum ar fi stat lucrurile, întrebarea este acum nu cum de a fost posibilă descoperirea ascunzătorii lui Eichmann, ci, mai curând, cum de nu a fost descoperită mai devreme, ţinând seama, desigur, de faptul că israelienii ar fi întreprins într-adevăr ani de-a rândul aceste cercetări. Ceea ce, în virtutea faptelor, pare îndoielnic.

Nu există însă nicio îndoială asupra identităţii celor care l-au capturat. Orice zvon despre „răzbunători” particulari a fost contrazis în cele din urmă de însuşi Ben Gurion, care, pe data de 23 mai 1960, a anunţat Knesset-ul israelian aflat în culmea fericirii că Eichmann fusese „găsit de Serviciul Secret Israelian”. Dr. Servatius care a încercat – din greu dar fără succes – atât în faţa Curţii Districtuale, cât şi în faţa Curţii de Apel să-i cheme în instanţă, în calitate de martori, pe Zvi Tohar, pilotul avionului El-Al, care l-a scos pe Eichmann din Argentina, şi pe Yad Shimoni, una dintre oficialităţile liniei aeriene din Argentina, a menţionat la rândul său afirmaţia lui Ben Gunon. Procurorul general a contraatacat spunând că primul-ministru „nu recunoscuse decât faptul că Eichmann fusese *descoperit* de Serviciul Secret”, nu şi că acesta fusese răpit de agenţii guvernamentali. Oamenii Serviciului Secret nu l-au „găsit”, ci doar l-au ridicat, după câteva teste preliminare menite a le da certitudinea că informaţiile primite erau adevărate. Şi nici asta nu a fost făcut într-un mod prea profesionist, căci Eichmann a fost foarte la curent cu faptul că fusese descoperit: „Cred că v-am spus asta de luni de zile, când am fost întrebat dacă ştiam că am fost descoperit şi v-am putut da atunci motivul [adică, în acea parte a interogatoriului poliţiei care nu a fost dezvăluită niciodată presei] [...] Am aflat că nişte persoane se interesaseră în zona în care locuiam dacă pot achiziţiona proprietăţi şi aşa mai departe, în vederea înfiinţării unei fabrici de maşini de cusut – lucru care era practic imposibil, din moment ce în zonă nu exista nici curent electric, nici apă. În plus, am fost informat că aceştia erau evrei din America de Nord. Aş fi putut să dispar cu uşurinţă, dar nu am făcut-o; am continuat ca şi până atunci, şi am lăsat lucrurile să meargă de la sine. Cu actele şi referinţele mele, aş fi putut să nu găsesc de lucru fără probleme. Dar nu am dorit acest lucru.”

Au existat mai multe dovezi decât cele făcute publice la Ierusalim, despre dorinţa lui de a merge în Israel şi de a se prezenta la proces. Avocatul apărării a trebuit, desigur, să accentueze faptul că, la urma urmei, acuzatul fusese răpit şi „dus în Israel cu încălcarea legii internaţionale”, deoarece aceasta permitea apărării să atace dreptul tribunalului de a-l acuza pe Eichmann. Deşi nici acuzarea şi nici judecătorii nu au recunoscut vreodată că răpirea ar fi fost o „chestiune de stat”, ei nici nu au negat acest lucru. Au argumentat că încălcarea legii internaţionale privea doar statele Argentina şi Israel, nu şi drepturile acuzatului şi că această transgresiune a fost „lămurită” prin declaraţia comună a celor două guverne, din 3 august 1960, potrivit căreia „au hotărât să considere rezolvat incidentul cauzat în cursul acţiunii cetăţenilor din Israel care au violat drepturile elementare ale statului argentinian”. Instanţa a decis că nu contează dacă aceşti israelieni erau agenţi guvernamentali sau persoane particulare. Ceea ce nici apărarea şi nici instanţa nu au menţionat a fost că Argentina nu ar fi renunţat cu atâta uşurinţă la drepturile sale dacă Eichmann ar fi fost cetăţean argentinian. El trăise acolo sub un nume de împrumut, refuzându-şi prin aceasta dreptul la protecţia guvernamentală, cel puţin în calitate de Ricardo Klement (născut pe 23 mai 1912 la Bolzano – în Tirolul de Sud –, după cum preciza actul sau de identitate argentinian), deşi se declarase de „cetăţenie germană”. Eichmann nu a invocat niciodată dreptul discutabil la azil, ceea ce nici nu l-ar fi ajutat deoarece Argentina, deşi oferise de fapt azil multor cunoscuţi criminali nazişti, semnase o convenţie internaţională care statua că cei care au comis crime contra umanităţii „nu vor fi consideraţi criminali politici”. Toate acestea nu-l făceau pe Eichmann apatrid, nu-l privau în mod legal de cetăţenia germană, dar i-au dat Republicii Federale Germania un pretext bine-venit pentru a nu-i acorda obişnuita protecţie datorata cetăţenilor săi aflaţi peste hotare. Cu alte cuvinte, în ciuda a pagini întregi de argumente legale, bazate pe atât de multe precedente încât oricine rămânea în cele din urmă cu impresia că răpirea se număra printre cele mai frecvente moduri de arestare, lipsa *de facto* a cetăţeniei lui Eichmann şi nimic altceva a fost cea care a permis tribunalului israelian să-l aducă pe acesta în boxă şi să-l judece. Deşi

nu era expert în domeniul juridic, Eichmann a trebuit să fie capabil să-și dea seama de acest lucru, căci știa din proprie experiență că cineva poate face ce vrea numai cu persoanele lipsite de cetățenie. Evreii și-au pierdut cetățenia înainte de a putea fi exterminați. Dar el nu era dispus să ia în considerare asemenea subtilități căci, dacă nu era decât o fabulație faptul că venise de bună voie în Israel pentru a apărea în fața instanței, era însă adevărat că le crease autorităților mai puține probleme decât s-ar fi așteptat oricine. De fapt, nu le crease niciuna.

Pe 11 mai 1960, la ora șase și jumătate seara, când Eichmann cobora, ca de obicei, din autobuzul care îl aducea acasă de la locul de muncă, a fost înșfăcat de trei bărbați și, în mai puțin de un minut, a fost înghesuit într-o mașină ce aștepta în apropiere și care l-a dus la o casă închiriată în prealabil, aflată într-o suburbie îndepărtată a Buenos Aires-ului. Fără tranchilizante, fără frânghii, fără cătușe; Eichmann a recunoscut imediat că era o treabă făcută de profesioniști, din moment ce nu se recursese la violență; el nu a fost rănit. Întrebat cine era, el a răspuns instantaneu: *Ich bin Adolf Eichmann,* și a adăugat spre surprinderea tuturor: „știu că mă aflu în mâinile israelienilor”. (El avea să explice mai târziu că citise într-un ziar despre ordinul lui Ben Gurion, ca el să fie găsit și capturat.) Timp de opt zile, în care israelienii au așteptat sosirea avionului El-Al care urma să-i ducă pe ei și pe prizonierul lor în Israel, Eichmann a fost legat de un pat – singurul aspect în legătură cu care s-a plâns din toată această afacere. În a doua zi a captivității sale, i s-a cerut să dea o declarație scrisă că nu are nicio obiecție împotriva faptului de a fi judecat de un tribunal israelian. Declarația era, desigur, deja pregătită și tot ceea ce ar fi trebuit să facă ar fi fost să o copieze. Spre uimirea tuturor însă, el a cerut să-și compună singur textul, pentru care, după cum se poate vedea din următoarele rânduri, a folosit probabil primele fraze ale declarației deja pregătite: „Subsemnatul, Adolf Eichmann, prin prezenta declar de bună voie și nesilit de nimeni că, din moment ce acum adevărata mea identitate a fost dată în vileag, văd limpede că este inutil să mai încerc să scap de judecată. Exprim de aceea prin prezenta că sunt de acord să călătoresc în Israel pentru a mă prezenta în fața unui complet de judecată, a unui tribunal autorizat. Este de la sine înțeles că mi se va

asigura asistenţă juridică [probabil că până aici a copiat], şi voi încerca să pun pe hârtie faptele din ultimii mei ani de activitate publică din Germania, fără înflorituri, pentru ca generaţiile ce vor urma să aibă imaginea lor reală. Aceasta declaraţie o dau de bună voie, nu în schimbul unor promisiuni făcute mie şi nu sub ameninţare. Vreau ca în sfârşit să fiu împăcat cu mine însumi. Din moment ce nu îmi pot aminti toate detaliile, şi cum se pare ca amestec faptele, cer asistenţa pentru a mi se pune la dispoziţie documente şi declaraţii care să mă ajute în eforturile de căutare a adevărului." Semnat: „Adolf Eichmann, Buenos Aires, mai 1960." (Acest document, deşi autenticitatea sa este îndoielnică, are o particularitate: datarea omite ziua în care a fost semnat. Omisiunea dă naştere bănuielii că scrisoarea nu a fost scrisă în Argentina, ci la Ierusalim, unde Eichmann a ajuns pe 22 mai. Scrisoarea era mai puţin necesară pentru proces, în timpul căruia acuzarea a prezentat-o ca dovadă, dar fără a-i acorda prea multă importanţă, cât pentru prima notă explicativă oficială a Israelului acordată guvernului argentinian, la care scrisoarea a fost ataşată. Servatius, care l-a întrebat în timpul procesului pe Eichmann despre scrisoare, nu a menţionat amănuntul referitor la dată, iar Eichmann nu-l prea putea menţiona nici el, deoarece atunci când avocatul său i-a adresat o întrebare care să-l ghideze în această direcţie a confirmat, deşi oarecum circumspect, că dăduse declaraţia sub presiune, în timp ce era legat de pat în suburbia din Buenos Aires. Acuzarea, care s-ar fi putut să cunoască mai bine lucrurile, nu l-a interogat asupra acestui punct. Era limpede: cu cât se spunea mai puţin despre aceasta chestiune, cu atât mai bine.) Doamna Eichmann i-a semnalat poliţiei argentiniene dispariţia soţului său, dar fără a-i dezvălui identitatea; aşa se face că nu s-au făcut controale ale staţiilor de cale ferată, ale autostrăzilor şi aeroporturilor. Israelienii au avut noroc; dacă poliţia ar fi fost alertată într-un mod adecvat, ei nu ar fi fost cu niciun chip capabili să-l scoată pe Eichmann din ţară la zece zile după capturare.

Eichmann a furnizat două motive pentru uimitoarea sa cooperare cu autorităţile procesului. (Chiar şi judecătorii care au susţinut cu insistenţă că Eichmann nu era decât un mincinos au fost nevoiţi să recunoască faptul că nu aveau niciun răspuns la întrebarea: „De ce a

făcut acuzatul mărturisiri în faţa inspectorului-şef Less, cu privire la o serie de detalii incriminatoare, asupra cărora nu exista nicio dovadă în afara depoziţiei sale, în special în ceea ce priveşte călătoria sa în Est, unde a văzut cu propriii săi ochi atrocităţile?") În Argentina, cu ani de zile înainte de a fi capturat, Eichmann scrisese cât era de obosit de anonimatul în care trăia; şi probabil că, pe măsură ce citea mai mult despre el, cu atât mai obosit devenea. A doua sa explicaţie, dată în Israel, era mai dramatică: „Cu aproximativ un an şi jumătate în urmă [adică în primăvara lui 1959], am aflat de la o cunoştinţă care tocmai se întorsese din Germania că un anumit sentiment de vinovăţie cuprinsese unele categorii ale tineretului german [...] şi ideea acestui complex de vinovăţie era pentru mine tot atât de hotărâtoare cum era, ca să zicem aşa, ajungerea pe lună a primei rachete purtând un om la bord. A devenit un punct esenţial al vieţii mele interioare, un punct în jurul căruia mi se cristalizau gândurile. De aceea nu am fugit [...] când am aflat că acel comando care mă căuta se apropia de locul unde mă aflam [...] După aceste discuţii despre sentimentul de vinovăţie în rândul tineretului german, care au făcut o impresie atât de puternică asupra mea, am simţit că nu mai am dreptul să dispar. De aceea am propus la începutul acestei anchete, într-o declaraţie scrisă, să mă spânzur în public. Voiam să-mi aduc contribuţia la ridicarea poverii de vinovăţie de pe umerii tineretului german, căci aceşti tineri nu au, la urma urmei, nicio vină în tot ce s-a întâmplat, nu sunt vinovaţi de faptele din timpul ultimului război ale taţilor lor" – ceea ce, întâmplător, el mai numea într-un alt context, un „război impus celui de-al Treilea Reich". Desigur toate acestea nu erau decât vorbe goale. Ce l-a împiedicat să se întoarcă în Germania din proprie iniţiativă şi să se predea? I s-a pus această întrebare şi el a răspuns că, în opinia sa, tribunalelor germane le lipsea încă „obiectivitatea" necesară pentru a se ocupa de oameni ca el. Dar dacă prefera cu adevărat să fie judecat de un tribunal israelian – după cum a dat de înţeles întru câtva, lucru care cu greu ar fi fost posibil –, ar fi putut scuti guvernul israelian de atâta timp şi efort cheltuit. Am văzut mai înainte că acest gen de discuţii îi dădeau sentimentul de euforie şi l-au menţinut într-adevăr într-o stare ce se apropia de ce s-ar putea numi bună dispoziţie pe

parcursul şederi, sale în închisoarea israeliana. I-au dat chiar puterea de a privi moartea cu o remarcabilă detaşare – „ştiu că mă aşteaptă condamnarea la moarte”, a declarat la începutul interogatoriului de la poliţie.

Era totuşi ceva adevăr în spatele acestor discuţii sterile, adevăr care a reieşit destul de limpede când i s-a ridicat problema apărării sale. Din motive evidente, guvernul israelian se declarase de acord cu un avocat străin şi, pe 14 iulie 1960, cu şase săptămâni după ce începuse interogatoriul de la poliţie, cu consimţământul explicit al lui Eichmann, el fusese informat că pentru pregătirea apărării sale existau trei avocaţi disponibili, dintre care putea alege – dr. Robert Servatius, care era recomandat de familia sa (Servatius îşi oferise serviciile în cadrul unei convorbiri telefonice cu fratele vitreg al lui Eichmann, din Linz), altul era un avocat german rezident în Chile şi mai era o firmă americană de avocatură din New York, care contactase autorităţile procesului. (Nu i-a fost divulgat decât numele doctorului Servatius.) Mai existau desigur şi alte posibilităţi pe care Eichmann ar fi fost îndreptăţit să le ia în considerare şi i s-a precizat în repetate rânduri că nu trebuie să se grăbească. Nu a făcut nimic din toate acestea, ci a spus din capul locului că intenţionează să-l păstreze pe dr. Servatius, întrucât pare a fi o cunoştinţă a fratelui său vitreg şi, în plus, mai apărase şi pe alţi criminali de război, şi a insistat să semneze imediat actele necesare. O jumătate de oră mai târziu, i-a trecut prin minte că procesul ar putea lua o „amploare globală”, că ar putea deveni un „proces mamut”, că acuzarea dispune de mai mulţi avocaţi şi că, singur, dr. Servatius va putea cu greu să „digere tot materialul”. I s-a reamintit că Servatius, într-o scrisoare prin care cerea o împuternicire legală, spusese că „va angaja un grup de avocaţi” (nu a făcut-o niciodată), iar ofiţerul de poliţie a adăugat: „Trebuie presupus că dr. Servatius nu va apărea singur. Acest lucru ar fi o imposibilitate fizică”. Dar, după cum avea să se vadă, dr. Servatius şi-a făcut apariţia, în majoritatea cazurilor, singur. Rezultatul a fost acela că Eichmann a devenit asistentul principal al propriului avocat şi, în loc să scrie cărţi „pentru generaţiile viitoare”, a muncit din greu pe toată durata procesului.

Pe data de 29 iunie 1961, la zece săptămâni de la deschiderea procesului, început pe 11 aprilie, acuzarea şi-a încheiat prezentarea dosarului, iar dr. Servatius a deschis dosarul apărării. Pe 14 august, după o sută paisprezece şedinţe, procedurile principale au luat sfârşit. Instanţa a luat o pauză de patru luni şi s-a reunit pe 11 decembrie pentru a da sentinţa. Pe parcursul a două zile, împărţite în cinci şedinţe, cei trei judecători au citit cele două sute patruzeci și patru de secţiuni ale sentinţei. Respingând acuzaţia de „premeditare", care l-ar fi făcut un „criminal de război major", răspunzător în mod automat de tot ceea ce avea legătură cu Soluţia Finală, ei l-au condamnat pe Eichmann conform tuturor celor cincisprezece capete de acuzare, deşi a fost achitat pentru câteva chestiuni particulare. „Împreună cu alţii", el comisese crime „contra poporului evreu", altfel spus crime împotriva evreilor *cu intenţia de a distruge poporul,* sub patru capete de acuzare: (1) „cauzând uciderea a milioane de evrei"; (2) supunând „milioane de evrei la condiţii care erau de natură să ducă la distrugerea fizică a acestora"; (3) „cauzându-le acestora serioase daune fizice și morale"; și (4) „ordonând ca, în cazul femeilor evreice" din Theresienstadt, „naşterile să fie interzise, iar sarcinile întrerupte". Ei l-au achitat însă de orice asemenea acuze care vizau perioada anterioară lui august 1941, moment în care Eichmann a fost informat despre ordinul Führerului. În cadrul activităţilor sale anterioare de la Berlin, Viena şi Praga, el nu avusese intenţia de „a distruge poporul evreu". Acestea erau primele patru capete de acuzare ale rechizitorului. Acuzaţiile 5–12 se refereau la „crime contra umanităţii" – un concept straniu al legii israeliene, mergând până la a include atât genocidul practicat contra populaţiilor ne-evreiești (cum ar fi ţiganii sau polonezii), cât și toate celelalte crime, inclusiv omorul, comise împotriva evreilor sau ne-evreilor, cu condiţia ca aceste crime să nu fi fost comise cu intenţia de a distruge poporul ca atare. Deci, tot ceea ce făcuse Eichmann înainte de ordinul Führerului şi toate acţiunile sale contra ne-evreilor erau adunate laolaltă sub numele de crime împotriva umanităţii, la care se adăugau, o dată în plus, toate crimele sale ulterioare comise împotriva evreilor, întrucât acestea erau şi crime în sensul propriu al cuvântului. Rezultatul a fost că punctul 5 îl

condamna pentru aceleaşi crime enumerate şi la punctele 1 şi 2, iar punctul 6 îi condamna pentru a-i fi „persecutat pe evrei din motive rasiale, religioase şi politice”; punctul 7 trata „însuşirea frauduloasă a proprietăţii […] legat de uciderea […] acestor evrei”, iar punctul 8 rezuma din nou toate aceste fapte ca fiind „crime de război”, din moment ce majoritatea fuseseră comise în timpul războiului. Capetele de acuzare 9–12 se ocupau de crimele contra ne-evreilor: punctul 9 îl condamna pentru „expulzarea a […] sute de mii de polonezi din casele lor”, punctul 10 de „expulzarea a paisprezece mii de sloveni” din Iugoslavia, punctul 11 de deportarea a „mii şi mii de ţigani” la Auschwitz. Dar sentinţa a susţinut că „nu s-a dovedit în faţa noastră că acuzatul ştia că ţiganii erau duşi la pieire” – ceea ce însemna că nu i se aducea nicio altă acuză de genocid în afara „crimei contra poporului evreu”. Acest lucru era greu de înţeles căci, în afara faptului că exterminarea ţiganilor era cunoscută de toţi, Eichmann recunoscuse în timpul interogatoriului de la poliţie că avea cunoştinţă de aceasta, îşi amintise vag că acesta fusese un ordin al lui Himmler, că nu existaseră „directive” pentru ţigani aşa cum existaseră pentru evrei şi că nu se făcuseră „cercetări” asupra „problemei ţigăneşti” – „origini, datini, obiceiuri, organizare […] folclor […] economie”. Departamentul său fusese însărcinat să se ocupe de „evacuarea” a 30.000 de ţigani de pe teritoriul Reich-ului, dar nu-şi putea aminti foarte bine detaliile, deoarece nu existaseră intervenţii din partea nici uneia dintre părţi, şi nu a avut nicio îndoială asupra faptului că ţiganii, ca şi evreii, erau trimişi la exterminare. Era vinovat de exterminarea lor în aceeaşi măsură în care era vinovat de exterminarea evreilor. Punctul 12 trata deportarea a 93 de copii din Lidice, satul cehesc ai cărui locuitori fuseseră masacraţi după asasinarea lui Heydrich; el a fost totuşi achitat pe drept de uciderea acestor copii. Ultimele trei capete de acuzare îl învinuiau de faptul de a fi fost membru a trei dintre cele patru organizaţii pe care procesul de la Nürnberg le-a clasificat drept „criminale” – SS-ul, Serviciul de Securitate al SS-ului sau S.D.; şi Poliţia Secretă de Stat, sau Gestapo. (A patra asemenea organizaţie, corpul director al Partidului Naţional-Socialist, nu a fost menţionată deoarece, în mod evident, Eichmann nu se numărase printre liderii de partid.)

Apartenenţa sa la aceste organizaţii înaintea lunii mai 1940 cădea sub incidenţa limitărilor (douăzeci de ani) pentru ofense minore. (Legea din 1950 în virtutea căreia era judecat Eichmann specifică faptul că nu există statut de limitare pentru delictele majore, şi că argumentul de *res judicata* nu va fi aplicabil – o persoană poate fi judecată în Israel „chiar dacă ea a fost deja judecată peste hotare pentru aceeaşi faptă, fie în faţa unui tribunal internaţional, fie a unui tribunal al unui alt stat"). Toate crimele enumerate la capetele de acuzare 1 până la 12 se sancţionau prin pedeapsa capitală.

Reamintim că Eichmann a insistat cu încăpăţânare că este vinovat doar pentru „a fi ajutat şi a se fi supus" ordinelor în comiterea crimelor de care era acuzat, că el personal nu comisese direct niciodată vreun act de acest gen. Sentinţa recunoştea într-un fel, spre marea uşurare a tuturor, faptul că acuzarea nu reuşise să demonstreze că Eichmann nu are dreptate în această privinţă. Era un punct important; atingea esenţa acestei crime, care nu era o crimă obişnuită, şi chiar natura acestui criminal, care nu era un criminal obişnuit. Implicit se lua cunoştinţa şi de faptul straniu că în lagărele de exterminare în general prizonierii şi victimele erau cei care acţionau „instrumentul fatal cu propriile [lor] mâini". Ceea ce sentinţa a avut de spus în legătura cu acest punct era mai mult decât corect, era adevărul: „Exprimându-i activităţile în termenii secţiunii 23 a Ordonanţei Codului nostru Penal, ar trebui să spunem că ele erau, în esenţă, acelea ale unei persoane care îndeamnă dând recomandări şi sfaturi altora, şi ale cuiva care i-a împuternicit sau ajutat pe alţii în actul [criminal]." Dar „într-o asemenea crimă odioasă şi complicată, cum este cea de care ne ocupăm în cazul de faţă, la care au participat mai multe persoane – autori morali, organizatori, executanţii morali, în funcţie de rangurile lor respective –, la diverse niveluri şi în diverse moduri, nu este de mare ajutor folosirea conceptelor obişnuite de sfătuire şi îndemn în comiterea unei crime. Aceste crime au fost comise în masă, nu numai din punctul de vedere al numărului victimelor, ci şi din punctul de vedere al celor care au comis crima, iar măsura în care fiecare dintre aceşti mulţi criminali se găsea mai aproape sau mai departe de ucigaşul efectiv al victimei nu impietează cu nimic în ceea ce priveşte

responsabilitatea celui în cauza. Dimpotrivă, în general *gradul de responsabilitate crește pe măsură ce ne depărtăm de omul care folosește cu propriile sale mâini instrumentul fatal* [sublinierea autoarei]".

Ceea ce a urmat citirii hotărârii nu a fost decât o simplă formalitate. O dată în plus, acuzarea s-a ridicat pentru a ţine un discurs destul de lung prin care cerea pedeapsa cu moartea, care, în absenţa circumstanţelor atenuante, era mandatorie, iar dr. Servatius a replicat chiar mai scurt ca de obicei: acuzatul dusese la îndeplinire „chestiuni de stat", ceea ce i se întâmplase lui i se putea întâmpla în viitor oricui, întreaga lume civilizată s-a aflat în faţa acestei probleme, Eichmann era un „ţap ispășitor" pe care guvernul german, pentru a se absolvi de responsabilităţi, îl abandonase tribunalului din Ierusalim, contravenind dreptului internaţional. Competenţa instanţei, niciodată recunoscută de către Servatius, putea fi acceptată doar ca judecându-l pe acuzat „în calitatea sa reprezentativă, ca simbolizând puterile legale învestite [într-o instanţă germană]" – după cum, într-adevăr, un procuror al statului german formulase sarcina Ierusalimului. Dr. Servatius susţinuse mai devreme că tribunalul trebuie să-l achite pe acuzat deoarece, în conformitate cu statutul argentinian al limitărilor, el încetase a mai fi pasibil de procedură penală împotriva lui pe 7 mai 1960, „cu foarte puţin timp înaintea răpirii". Acum el justifica, în acelaşi stil, că nu se putea pronunţa pedeapsa cu moartea deoarece pedeapsa capitală fusese abolită în mod necondiţionat în Germania.

A urmat declaraţia lui Eichmann: speranţele sale de dreptate erau dezamăgite; tribunalul nu îl crezuse, deşi şi-a dat întotdeauna silinţa de a spune adevărul. Instanţa nu l-a înţeles: nu a fost niciodată o persoană care să-i fi urât pe evrei şi nu a dorit niciodată uciderea fiinţelor umane. Vina sa provenea din obedienţă, iar obedienţa este preţuită drept virtute. Virtutea sa fusese speculată de liderii nazişti. Dar el nu fusese un membru al clicii aflate la putere, era o victimă, şi doar liderii meritau pedeapsa. (Nu a mers chiar atât de departe ca mulţi dintre criminalii de război de rang inferior, care se plângeau amarnic că li se spusese să nu îşi facă griji în privinţa „responsabilităţilor", şi că acum ei nu-i puteau trage la răspundere pe aceia cu adevărat responsabili deoarece aceştia le „scăpaseră" şi îi

„părăsiseră” – sinucigându-se sau fiind spânzuraţi.) „Nu sunt monstrul care se vrea să par”, a spus Eichmann. „Sunt victima unei erori.” Nu a folosit termenul „ţap ispăşitor”, dar a confirmat ceea ce spusese Servatius: era „convingerea lui profundă că [el] trebuie să sufere de pe urma faptelor altora”. După alte două zile, vineri 15 decembrie 1961, la ora nouă dimineaţa, a fost pronunţată sentinţa de condamnare la moarte.

Trei luni mai târziu, pe 22 martie 1962, au fost deschise procedurile de revizuire a cazului în faţa Curţii de Apel, Curtea Supremă a Israelului, în prezenţa a cinci judecători prezidaţi de Itzhak Olshan. Dl Hausner a apărut din nou, cu patru asistenţi, reprezentând acuzarea, iar dr. Servatius, cu niciunul, de partea apărării. Avocatul apărării şi-a repetat din nou toate vechile argumente contestând competenţa curţii israeliene şi, din moment ce toate eforturile sale de a convinge guvernul vest-german să înceapă procedurile de extrădare fuseseră zadarnice, el cerea de această dată ca Israelul să *ofere* extrădarea. Adusese cu sine o nouă listă de martori, dar printre ei nu era niciunul care să prezinte ceva cât de cât asemănător cu o „nouă probă”. El îi inclusese pe această listă pe dr. Hans Globke, pe care Eichmann nu-l văzuse niciodată în viaţa sa şi despre care auzise probabil pentru prima dată la Ierusalim, şi, încă mai uluitor, pe dr. Chaim Weizmann, care era mort de zece ani. Pledoaria a fost un amestec incredibil, plin de erori (o dată, apărarea a prezentat ca probă nouă traducerea în franceză a unui document care fusese deja prezentat de acuzare; în alte două ocazii, interpretase pur şi simplu greşit documentele ş.a.m.d.). Neglijenţa dr. Servatius contrasta în mod evident cu introducerea – destul de atentă – a câtorva remarci care erau menite a fi jignitoare la adresa instanţei: gazarea era din nou „o chestiune medicală”; un tribunal evreiesc nu are niciun drept de a judeca un proces ce are ca obiect soarta copiilor din Lidice, din moment ce aceştia nu erau evrei. Procedurile legale israeliene mergeau împotriva procedurilor continentale – la care Eichmann era îndreptăţit datorită cetăţeniei sale – prin aceea că era necesar ca acuzatul să prezinte dovezi în apărarea sa, ceea ce acuzatul nu fusese în stare să facă

deoarece în Israel nu se găseau nici martori, nici documente ale apărării. Pe scurt, procesul fusese necinstit, judecata nedreaptă.

Procedurile în faţa Curţii de Apel nu au durat decât o săptămână, după care instanţa s-a retras pentru două luni în vederea deliberării. Pe 29 mai 1962, a fost citită a doua hotărâre – oarecum mai puţin voluminoasă ca prima, dar ocupând totuşi cincizeci şi una de pagini standard, scrise la un rând. Se confirmau în mare, în privinţa tuturor capetelor de acuzare, concluziile Curţii Districtuale, dar pentru o asemenea confirmare judecătorii nu ar fi avut nevoie de două luni şi cincizeci şi una de pagini. De fapt, hotărârea Curţii de Apel nu era decât o revizuire a hotărârii curţii interioare, deşi nu se preciza acest lucru. În evident contrast cu hotărârea iniţială, se descoperea acum că „apelantul nu primise deloc «ordine de sus». El era propriul său superior şi dădea toate ordinele în probleme legate de chestiunile evreieşti". Mai mult decât atât, el „își eclipsase în importanţă toţi superiorii, inclusiv pe Müller". Şi ca răspuns la argumentul evident al apărării că evreii nu ar fi dus-o mai bine dacă Eichmann nu ar fi existat niciodată, judecătorii au afirmat de această dată că „ideea Soluţiei Finale nu ar fi îmbrăcat niciodată formele infernale ale pielii jupuite şi ale cărnii torturate a milioane de evrei dacă nu ar fi existat zelul fanatic şi setea nesăţioasă de sânge a apelantului şi a complicilor săi". Curtea Supremă a Israelului nu numai că a acceptat argumentele acuzării, ci i-a împrumutat şi limbajul.

În aceeaşi zi, 29 mai, Itzhak Ben-Zvi, preşedintele Israelului, a primit cererea de graţiere a lui Eichmann – patru pagini scrise de mână –, făcută „la indicaţiile avocatului meu", laolaltă cu scrisori de la soţia lui şi de la familia sa din Linz. Preşedintele a mai primit şi sute de scrisori şi telegrame din toată lumea, pledând pentru clemenţă. Demn de remarcat este faptul că printre expeditori se găseau Conferinţa Centrală a Rabinilor Americani, corpul reprezentativ al Iudaismului Reformat din SUA şi un grup de profesori de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, în frunte cu Martin Buber, care se opusese procesului de la bun început şi care încerca acum să-l convingă pe Ben Gurion să intervină pentru a obţine clemenţă. Pe 31 mai, la două zile după deliberarea Curţii Supreme, dl Ben-Zvi a respins toate cererile de

graţiere şi, în aceeaşi zi, câteva ore mai târziu – era într-o joi –, puţin după miezul nopţii, Eichmann a fost spânzurat, trupul său a fost incinerat, iar cenuşa aruncată în Marea Mediterană, în afara apelor teritoriale ale Israelului.

Viteza cu care a fost dusă la îndeplinire sentinţa a fost extraordinară, chiar dacă se ţine cont de faptul că joi noapte era ultima ocazie posibilă înainte de lunea următoare, din moment ce vinerea, sâmbăta şi duminica sunt toate sărbători religioase pentru una sau alta dintre cele trei religii dominante din ţară. Execuţia a avut loc la mai puţin de două ore din momentul în care Eichmann a fost informat despre respingerea cererii sale de graţiere; nu a fost timp nici pentru o ultimă cină. Explicaţia poate fi găsită în două încercări de ultimă clipă făcute de dr. Servatius pentru a-şi salva clientul – o cerere adresata unui tribunal din Germania de Vest pentru a forţa guvernul să ceară extrădarea lui Eichmann, chiar şi în cel de-al doisprezecelea ceas, şi o ameninţare cu invocarea Articolului 25 din Convenţia pentru Protecţia Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale. Nici dr. Servatius, nici asistentul său nu se aflau în Israel atunci când apelul lui Eichmann a fost respins, iar guvernul israelian dorea probabil să încheie cazul, care dura deja de doi ani, înainte ca apărarea să poată cere măcar o amânare a datei execuţiei. Sentinţa capitală era aşteptată şi greu s-ar fi găsit cineva care să i se opună. Lucrurile s-au schimbat însă atunci când s-a aflat că Israelul o dusese la îndeplinire. Protestele au fost de scurtă durată, dar au fost foarte ample şi au venit din partea unor oameni cu influenţă şi prestigiu. Argumentul cel mai des vehiculat a fost acela că faptele lui Eichmann sfidau posibilitatea pedepsei capitale, că era inutil să se pronunţe sentinţa capitală pentru crime de o asemenea amploare – ceea ce, desigur, era adevărat dintr-un anumit punct de vedere, cu excepţia faptului că nu putea însemna că acela care omorâse milioane ar trebui, în virtutea acestui motiv, să scape de pedeapsă. La un nivel mult mai de jos, condamnarea la moarte a fost numită „lipsită de imaginaţie" şi s-au propus alternative foarte inventive – Eichmann „ar fi trebuit să-şi petreacă tot restul zilelor prestând muncă silnică în întinderile aride ale Negevului, ajutând cu sudoarea frunţii sale la a face patria evreilor cât mai primitoare", o

pedeapsă căreia probabil nu i-ar fi supravieţuit pentru mai mult de o singură zi, pentru a nu mai spune nimic despre faptul că în Israel deşertul din sud abia dacă este privit ca o colonie penitenciară. Sau, în stil Madison Avenue, Israelul ar fi trebuit să atingă „înălţimi divine" ridicându-se deasupra „considerentelor inteligibile, legale, politice şi chiar umane", chemându-i laolaltă pentru a-i decora ca eroi a secolului, într-o ceremonie publică şi în prezenţa camerelor de luat vederi şi a radioului, „pe toţi aceia care luaseră parte la capturarea, la procesul şi la condamnarea lui Eichmann, în timp ce acesta ar fi fost de faţă în lanţuri".

Martin Buber a numit execuţia „o greşeală de dimensiuni istorice", care putea „servi drept expiere a vinei resimţite de mulţi tineri din Germania" – un argument care a rezonat în mod straniu cu ideile personale ale lui Eichmann în această chestiune, deşi Buber nu avea cum să ştie că acesta dorea să se spânzure în public pentru a ridica povara vinovăţiei de pe umerii tinerilor germani. (Este ciudat că Buber, un om nu numai eminent, ci şi de o mare inteligenţă, nu a înţeles cât de false erau aceste atât de mult mediatizate sentimente de vinovăţie. Este înălţător să te simţi vinovat atunci când nu ai făcut nimic rău: ce nobil! Dar este destul de greu şi desigur deprimant să-ţi recunoşti vina şi să te căieşti. Tineretul german este înconjurat, din toate părţile şi în toate momentele vieţii, de oameni cu poziţii ce le dau autoritate şi care ocupă posturi publice şi care sunt într-adevăr foarte vinovaţi, dar nu *simt* nimic de acest gen. Reacţia normală la această stare de fapt ar trebui să fie indignarea, însă indignarea ar fi destul de riscantă – nu chiar un pericol de moarte, dar în mod cert un handicap pentru carieră. Acei tineri germani, bărbaţi şi femei, care din când în când – cu ocazia tuturor momentelor de agitaţie iscate cu ocazia unui *Jurnal al Annei Frank* şi a unui proces al lui Eichmann – ne tratează cu răbufniri isterice şi sentimente de vinovăţie, aceia nu se clatină sub povara trecutului, vina taţilor lor; mai curând încearcă să scape de presiunea prezentului şi de problemele actuale printr-un sentimentalism ieftin.) Profesorul Buber a continuat prin a spune că nu simte „nicio milă" pentru Eichmann, deoarece nu poate avea milă „decât pentru aceia ale căror acţiuni le înţeleg în inima mea", şi a

accentuat ceea ce spusese cu mulţi ani în urmă în Germania – că avea milă „doar într-un sens foarte formal, de origine umană comună, de aceia care au luat parte” la actele celui de-al Treilea Reich. Această atitudine nobilă era desigur un lux mult mai mare decât acela pe care şi-l puteau permite cei care l-au judecat pe Eichmann, din moment ce legea presupune exact faptul că avem aceeaşi origine umană cu aceia pe care îi acuzăm, judecăm şi condamnăm. După câte ştiu eu, Buber a fost singurul filosof care s-a manifestat în public pe tema execuţiei lui Eichmann (cu puţin înainte de începerea procesului, Karl Jaspers dăduse la Basel un interviu pentru radio, publicat mai apoi în *Der Monat,* în care se pronunţa pentru un tribunal internaţional); a fost dezamăgitor să-l găsim expediind în cel mai evident mod posibil chiar problema pe care o ridicaseră Eichmann şi faptele sale.

Cel mai puţin au fost auziţi aceia care se opuneau din principiu, necondiţionat, pedepsei cu moartea. Argumentele lor ar fi rămas valabile, din moment ce ei nu ar fi avut nevoie să le precizeze în mod special pentru acest caz. Ei par să fi simţit – în mod corect, cred – că acesta nu era un caz prea promiţător pentru care să lupte.

Adolf Eichmann s-a îndreptat spre spânzurătoare cu mare demnitate. A cerut o sticlă de vin roşu şi a băut jumătate din ea. A refuzat ajutorul pastorului protestant, reverendul William Hull, care s-a oferit să citească împreună cu el din Biblie: nu mai avea decât două ore de trăit, şi de aceea nu mai avea „timp de pierdut”. A parcurs cei cincizeci de metri de la celulă la camera de execuţie calm şi drept, cu mâinile legate la spate. Când gărzile l-au legat gleznele şi genunchii, el le-a cerut să slăbească legăturile astfel încât să poată sta drept. „Nu am nevoie de asta”, a spus Eichmann atunci când i s-a oferit cagula neagră. Era pe deplin stăpân pe sine; nu, era mai mult decât atât: era în întregime el însuşi. Nimic nu ar fi putut demonstra într-un mod mai convingător acest lucru decât grotesca absurditate a ultimelor sale cuvinte. El a început prin a afirma emfatic că este un *Gottgläubiger,* pentru a exprima în modul obişnuit nazist că nu este creştin şi nu crede în viaţa de apoi. Apoi a continuat: „După o scurtă vreme, domnilor, *ne vom întâlni din nou.* Aceasta este soarta tuturor oamenilor. Trăiască Germania, trăiască Argentina, trăiască Austria. *Nu*

le voi uita” În faţa morţii, regăsise clişeele folosite în discursurile funerare. Sub spânzurătoare, memoria i-a jucat o ultimă festă: a fost „euforic” şi a uitat că se află la propria sa înmormântare.

Era ca și cum în acele ultime minute Eichmann ar fi rezumat lecţia pe care o învăţase în acest lung curs de ticăloșie umană – lecţia celor neînfricaţi, sfidând cu vorba şi cu gândul *banalitatea răului.*

Epilog

Neregularităţile şi anomaliile procesului de la Ierusalim au fost atât de numeroase, de variate, şi de o asemenea complexitate juridică încât au eclipsat în timpul procesului – după cum au făcut-o şi, în surprinzător de restrânsa literatură ulterioară acestuia, problemele centrale de natură morală, politică şi chiar juridică, pe care le punea în mod inevitabil procesul. Israelul însuşi, prin declaraţiile premergătoare procesului făcute de prim-ministrul Ben Gurion şi prin modul în care a fost formulată acuzarea de către procuror, a făcut problemele încă şi mai confuze, înşirând un mare număr de obiective pe care procesul ar fi trebuit să le atingă, toate fiind obiective ulterioare cu referire la lege şi la procedura din instanţă. Scopul unui proces este de a face dreptate şi nimic altceva. Până şi cel mai nobil dintre scopurile ulterioare – „întocmirea unui dosar al regimului hitlerist care să reziste testului istoriei”, după cum a formulat Robert G. Storey, consilier juridic executiv la Nürnberg, presupusele scopuri nobile ale proceselor desfăşurate acolo – nu poate decât să sustragă atenţia de la menirea principală a legii: aceea de a cântări învinuirile aduse acuzatului, de a face dreptate şi de a acorda pedeapsa cuvenită.

În cazul lui Eichmann, hotărârea – ale cărei prime două secţiuni au fost scrise drept răspuns la teoria scopului nobil, aşa cum era expusă atât în sala tribunalului, cât şi în afara sa – nu ar fi putut fi mai clară în această privinţă. A trebuit să se reziste la toate încercările de a lărgi zona de interes a procesului, deoarece instanţa „nu-şi putea permite să fie ademenită în zone care se află în afara sferei sale [...], procedura judiciară îşi are propriile căi, care sunt trasate de lege şi care nu se

schimbă, oricare ar fi subiectul procesului”. În plus, instanţa nu putea depăşi aceste limitări fără a sfârşi printr-un „eşec total”. Nu numai că nu are la dispoziţie „instrumentele necesare pentru investigarea chestiunilor generale”, dar mai şi vorbeşte cu o autoritate a cărei greutate depinde de limitările ei. „Nimeni nu ne-a făcut judecători” ai chestiunilor care nu se află sub controlul legilor, iar „părerii noastre despre acestea nu i se acordă mai multă greutate decât părem oricărei persoane ce se dedică studiului [lor] şi care meditează” asupra acestora. Deci, la întrebarea cel mai des pusă în privinţa procesului lui Eichmann: La ce bun? nu există decât un singur răspuns posibil: Se va face dreptate.

Obiecţiile ridicate în cazul procesului lui Eichmann au fost aceleaşi care s-au ridicat şi în cazul Procesului de la Nürnberg şi care acum se repetau: Eichmann a fost judecat sub incidenţa unei legi retroactive şi a apărut în faţa tribunalului învingătorilor. În al doilea rând, mai existau acele obiecţii care i se aplicau doar instanţei de la Ierusalim. Acestea ridicau fie problema competenţei acestei instanţe ca atare, fie pe aceea a eşecului ei în a lua în considerare actul de răpire. Ultimele, şi cele mai importante, erau obiecţiile aduse înseşi acuzaţiei, că Eichmann comisese crime „contra poporului evreu”, în loc de a preciza „împotriva umanității”. Aceste ultime obiecţii erau deci aduse legii în virtutea căreia era judecat Eichmann. În plus, această obiecţie a dus la următoarea concluzie logică: singurul tribunal adecvat pentru a judeca aceste crime era un tribunal internaţional.

Răspunsul instanţei la prima serie de obiecţii era simplu: Procesul de la Nürnberg era citat la Ierusalim în calitate de precedent valabil şi, acţionând în conformitate cu legea municipală, judecătorii nu ar fi putut proceda altfel, deoarece legea (de pedepsire) a naziştilor şi a colaboraţioniştilor, din 1950, se baza la rândul ei pe acest precedent. „Această legislaţie particulară”, a subliniat completul de judecată, „este întru totul diferită de orice altă legislaţie obişnuită din codurile penale”, iar motivul acestei diferenţe se află în natura crimelor de care se ocupă. Se poate adăuga faptul că retroactivitatea sa violează numai din punct de vedere formal, nu şi substanţial, principiul *nullum crimen,*

nulla poena sine lege[6], din moment ce aplicarea acestuia are sens doar în cazul delictelor cunoscute legiuitorului. Dacă o crimă necunoscută anterior, cum ar fi genocidul, iese deodată la iveală, tribunalul însuşi cere o judecată în conformitate cu o nouă lege. În cazul Procesului de la Nürnberg, această nouă lege a fost Carta (înţelegerea de la Londra, din 1945); în cazul Israelului, a fost legea din 1950. Problema nu este dacă aceste legi erau retroactive – căci este de la sine înţeles că nu aveau cum să nu fie –, ci dacă ele erau adecvate, adică dacă ele se aplicau doar crimelor necunoscute anterior. Această cerinţă prealabilă a legislaţiei retroactive fusese atacată destul de tare în Carta, care susţinea instituirea unui Tribunal Militar Internaţional la Nürnberg, şi poate că din acest motiv discutarea acestor chestiuni a rămas oarecum confuză.

Carta punea de acord jurisdicţia a trei feluri de crime: „crimele împotriva păcii”, pe care tribunalul le numea „crima internaţională supremă [...] prin aceea că poartă în ea răul acumulat al întregului”; „crimele de război” şi „crimele împotriva umanităţii”. Dintre acestea, numai cea din urmă, crima împotriva umanităţii, era nouă şi fără precedent. Starea beligerantă agresivă este cel puţin tot atât de veche ca şi istoria scrisă, şi deşi a fost denunţată de atâtea ori ca fiind „criminală”, nu a fost niciodată recunoscută ca atare în vreun sens formal. (Niciuna dintre justificările curente ale jurisdicţiei Curţii de la Nürnberg în privinţa acestor chestiuni nu are prea multă influenţa asupra ei. Este adevărat că Wilhelm II a fost citat, după Primul Război Mondial, în faţa unui tribunal al puterilor aliate, dar crimele fostului Kaiser german nu au avut de a face cu războiul, ci cu încălcarea tratatelor – şi în mod special, cu violarea neutralităţii Belgiei. Trebuie ţinut cont şi de faptul că Pactul Briand-Kellogg, din august 1928, a eliminat războiul din rândul instrumentelor politicii naţionale, însă pactul nu conţinea niciun criteriu referitor la agresiune, nici vreo menţiune asupra sancţiunilor – pe lângă faptul că sistemul de

---

[6] *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (în latină în original) – dacă nu există delict, nu există nici pedeapsă legală; fără delict nu există pedeapsă.

securitate pe care pactul urmărea să-l pună în vigoare eşuase încă înainte de izbucnirea războiului.) Mai mult decât atât, una dintre ţările reprezentate în instanţă, şi anume Uniunea Sovietică, era atacabilă în virtutea argumentului *tu-quoque.* Oare Rusia nu atacase Finlanda şi nu împărţise ea Polonia în 1939 fără să primească nici cea mai mică sancţiune? Pe de altă parte, „crimele de război" – desigur cu tot atâtea precedente ca şi „crimele împotriva păcii" – erau tratate de dreptul internaţional. Convenţiile de la Haga şi de la Geneva au definit aceste crime drept „violări ale legii sau obiceiuri de război"; ele constau în principal din răul tratament aplicat prizonierilor de război şi din actele războinice îndreptate împotriva populaţiei civile. În acest caz, nu era nevoie de nicio nouă lege cu acţiune retroactivă, iar dificultatea majoră de la Nürnberg a constat în faptul – indiscutabil – că în situaţia dată se aplica din nou argumentul *tu-quoque:* Rusia, care nu semnase niciodată Convenţia de la Haga (întâmplător, nici Italia nu o ratificase), era mai mult decât suspectată de răul tratament aplicat prizonierilor de război şi, conform unor cercetări recente, ruşii par să fie răspunzători şi de uciderea a cincisprezece mii de ofiţeri polonezi, ale căror cadavre au fost găsite în pădurea Katyn (în vecinătatea Smolenskului, în Rusia). Mai grav decât atât, bombardarea excesivă a oraşelor deschise şi, mai presus de toate, lansarea bombelor atomice de la Hiroshima şi Nagasaki au constituit în mod evident crime de război în sensul Convenţiei de la Haga. În timp ce bombardarea oraşelor germane fusese provocată chiar de inamic, prin bombardarea oraşelor Londra, Coventry şi Rotterdam, nu acelaşi lucru se poate spune despre un întreg arsenal de arme noi şi extrem de puternice, a căror existenţă ar fi putut fi anunţată şi demonstrată pe multe alte căi. Fără îndoială, cel mai evident motiv pentru care violarea de către Aliaţi a Convenţiei de la Haga nu a fost luată niciodată în discuţie în termeni legali a fost faptul că tribunalele militare internaţionale erau internaţionale numai cu numele, că ele erau de fapt tribunale ale învingătorilor şi că autoritatea judecăţii acestora, oricum îndoielnică, nu a fost sporită atunci când coaliţia care a câştigat războiul şi a preluat apoi această operaţiune s-a dezmembrat – pentru a-l cita pe Otto Kirchheimer – „înainte ca cerneala să fi avut timp să se usuce pe

sentinţa de la Nürnberg". Dar acest atât de evident motiv nu este nici singura şi, probabil, nici cea mai puternică justificare a faptului că nici o crimă de război a Aliaţilor, în sensul dat de Convenţia de la Haga, nu a fost citată şi judecată şi este corect să adăugăm că cel puţin Tribunalul de la Nürnberg a fost foarte atent în condamnarea acuzaţilor germani pentru învinuiri care erau pasibile de a fi calificate conform argumentului *tu-quoque.* Adevărul este că până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial toată lumea ştia că evoluţia tehnică a instrumentarului de exercitare a violenţei făcuse inevitabilă adoptarea stării beligerante „criminale". Cât despre distincţiile dintre soldaţi şi civili, dintre armate şi populaţii locale, dintre ţinte militare şi oraşe deschise, distincţii pe care se bazau definiţiile date crimelor de război de către Convenţia de la Haga, ele erau deja depăşite. Se simţea deci, în noile circumstanţe, că ceea ce era denumit crimă de război se manifesta în afara oricăror necesităţi militare, în măsura în care se putea face dovada unui scop în mod deliberat inuman.

Această trăsătură de brutalitate gratuită a fost un criteriu valid pentru stabilirea a ceea ce constituia, în circumstanţe date, crimă de război. Nu era însă valid, deşi a fost din păcate introdus în definiţiile ei vagi, şi pentru singura crimă în întregime nouă, „crima împotriva umanităţii", pe care Carta o definea (în Articolul 6-c) drept un „act inuman" – ca şi cum şi aceasta crimă ar fi fost o chestiune de exces criminal în urmărirea războiului şi a victoriei. Nu era totuşi, cu niciun chip, acel tip de delict bine cunoscut care îi făcuse pe Aliaţi să declare, în cuvintele lui Churchill, că „pedepsirea criminalilor de război [este] unul dintre principalele scopuri ale războiului" ci, din contra, presupunea atrocităţi nemaiauzite, spulberarea a populaţii întregi, „curăţarea" unor regiuni întregi de populaţia localnică, cu alte cuvinte nu doar crime pe care „nicio concepţie despre necesitatea militară nu le-ar putea susţine", ci crime care erau de fapt independente de război şi care anunţau o politică de ucidere sistematică, ce ar fi fost continuată şi în timp de pace. Această crimă nu era, cu adevărat, acoperită de dreptul internaţional sau municipal şi, mai mult decât atât, era singura crimă căreia nu i se aplica argumentul *tu-quoque.* Şi totuşi nu a existat nicio altă crimă în faţa căreia judecătorii de la

Nürnberg să se simtă atât de stânjeniţi şi pe care să o lase într-o mai pronunţată stare de ambiguitate. Este perfect adevărat că – în formularea judecătorului francez de la Nürnberg, Donnedieu de Vabres, căruia îi datorăm una dintre cele mai bune analize ale procesului *(Le Proces de Nuremberg,* 1947) – „categoria de crime împotriva umanităţii, pe care Carta o lăsase să intre pe o uşă foarte mică, se evaporase în virtutea hotărârii tribunalului". Totuşi, judecătorii erau tot atât de puţin consecvenţi ca şi Carta însăşi, căci, deşi preferau să condamne, după cum spune Kirchheimer, „sub acuzaţia de crimă de război, care acoperea toate crimele comune obişnuite, în timp ce minimalizau pe cât posibil acuzele de crime împotriva umanităţii", au făcut, atunci când s-a ajuns la pronunţarea sentinţei, dovada adevăratelor lor sentimente, administrând cea mai severă pedeapsă de care dispuneau, pedeapsa cu moartea, numai acelora care fuseseră găsiţi vinovaţi de acele atrocităţi neobişnuite care constituiau de fapt o „crimă împotriva umanităţii", sau, după cum a numit-o cu mare acurateţe procurorul francez François de Menthon, o „crimă îndreptată împotriva statutului uman". Ideea că agresiunea este „crima internaţională supremă" era abandonată în tăcere când un număr de indivizi erau condamnaţi la moarte fără a fi fost vreodată condamnaţi pentru „conspiraţie" împotriva păcii.

Circumstanţele atenuate invocate în procesul lui Eichmann susţineau ideea că, deşi cea mai mare crimă comisă în timpul ultimului război a fost îndreptată împotriva evreilor, evreii nu au fost decât spectatori la Nürnberg, iar hotărârea tribunalului de la Ierusalim a arătat că, pentru prima oară, catastrofa evreiască „ocupa locul central în cadrul procedurilor judiciare şi [că] acesta este faptul care deosebeşte acest proces de cele care l-au precedat", la Nürnberg sau în altă parte. Acest lucru este însă, în cel mai bun caz, doar pe jumătate adevărat. Exact catastrofa evreiască a arătat Aliaţilor necesitatea de a institui din capul locului acuzaţia de „crimă îndreptata împotriva umanităţii", deoarece Julius Stone scrisese în *Legal Controls of Internaţional Conflict* (1954) că „uciderea în masă a evreilor, dacă erau singura naţionalitate conlocuitoare a Germaniei, nu putea fi realizată decât în contul umanităţii". Iar ceea ce a împiedicat Tribunalul de la

Nürnberg să facă dreptate deplină în privinţa acestei crime nu era faptul că victimele erau evrei, ci acela că în Cartă se cerea ca aceasta crimă, care avea atât de puţin de a face cu războiul încât comiterea ei intra efectiv în conflict delicat cu acesta, să fie pusă la un loc cu alte crime. Cât de conştienţi erau judecătorii de la Nürnberg de ultragiul comis la adresa evreilor poate fi cel mai bine sugerat probabil de faptul că singurul acuzat condamnat la moarte pentru o învinuire de crimă îndreptată împotriva umanităţii a fost Julius Streicher, a cărui specialitate fuseseră obscenităţile antisemite. În acest caz, judecătorii au ignorat orice alte considerente.

Ceea ce a deosebit procesul de la Ierusalim de acelea care l-au precedat nu a fost faptul că poporul evreu ocupa, de această dată, locul central. Din contră, în această privinţă, procesul se asemăna cu procesele postbelice din Polonia şi Ungaria, din Iugoslavia şi Grecia, din Rusia Sovietică şi Franţa, pe scurt, din toate ţările care s-au aflat sub ocupaţie nazistă. Tribunalul Militar Internaţional de la Nürnberg fusese instituit pentru criminalii de război ale căror crime nu puteau fi localizate, toţi ceilalţi fiind predaţi ţărilor în care îşi comiseseră crimele. Doar „marii criminali de război" acţionaseră în afara limitelor teritoriale, iar Eichmann nu se număra, cu siguranţă, printre aceştia. (Acest fapt – şi nu dispariţia sa, după cum s-a menţionat atât de frecvent – a fost motivul pentru care el nu a fost acuzat la Nürnberg. Martin Bormann a fost, de exemplu, acuzat, judecat şi condamnat la moarte *in absentia.)* Dacă activităţile lui Eichmann s-au desfăşurat pe tot întinsul Europei ocupate, aceasta nu se datora atât faptului că el era atât de important încât nu i se aplica limitarea teritorială, ci deoarece stătea în natura atribuţiilor sale – adunarea şi deportarea tuturor evreilor – ca el şi oamenii săi să străbată continentul. Dispersarea teritorială a evreilor a făcut crima îndreptată împotriva lor o crimă de interes „internaţional" în sensul legal strict al Cartei de la Nürnberg. Odată ce evreii aveau un teritoriu al lor, statul Israel, era evident că aveau tot atâta drept să judece crimele comise împotriva poporului lor, cum aveau polonezii dreptul de a judeca crimele comise în Polonia. Toate obiecţiile ridicate pe baza jurisdicţiei teritoriale împotriva procesului de la Ierusalim erau excesive în grija pentru păstrarea

legalităţii şi, deşi instanţa a dedicat o serie de şedinţe discutăm tuturor acestor obiecţii, ele nu au fost de prea mare relevanţă. Nu exista nici cel mai mic dubiu că evreii fuseseră omorâţi *qua* evrei, fără deosebire de cetăţenia lor din acel moment, şi deşi este adevărat că naziştii au omorât mulţi evrei care optaseră pentru negarea originii lor etnice şi ar fi preferat poate să fie omorâţi ca francezi sau ca germani, dreptatea putea fi făcută, chiar şi în aceste cazuri, dacă se lua în considerare intenţia şi scopul criminalilor.

La fel de nefondat a fost, cred, şi argumentul îndreptat împotriva posibilei părtiniri a judecătorilor evrei – că ei, mai ales dacă erau cetăţeni ai statului evreu, îşi judecau propria cauză. Este greu de văzut cum ar fi putut fi judecătorii evrei mai diferiţi decât colegii lor din alte procese de pe teritoriul statelor succesoare, unde judecătorii polonezi au pronunţat sentinţe pentru crime comise împotriva poporului polonez sau judecătorii cehi au judecat ceea ce s-a întâmplat la Praga şi Bratislava. (În ultimul dintre articolele sale din *Saturday Evening Post,* Hausner a pus cu imprudenţă paie pe focul aprins de argumentul său: a spus că acuzarea şi-a dat imediat seama că Eichmann nu putea fi apărat de un avocat israelian deoarece ar apărea un conflict între „datoria profesională” şi „emoţiile naturale”. Ei bine, acest conflict a constituit fundamentul tuturor obiecţiilor aduse judecătorilor evrei, iar argumentul adus de domnul Hausner în favoarea lor, că un judecător poate urî crima şi poate fi în acelaşi timp corect cu criminalul, se aplică la fel de bine şi avocatului apărării: avocatul care apără un criminal nu apără crima. Adevărul în această chestiune – pentru a-l spune într-un mod delicat – este că presiunile externe au făcut nerecomandabilă delegarea unui cetăţean israelian pentru apărarea lui Eichmann.) În cele din urmă, justificarea că nu exista niciun fel de stat evreu în momentul comiterii crimelor este desigur atât de formală, atât de în afara realităţii şi a tuturor imperativelor ca justiţia să fie făcută, că o putem lăsa – fără probleme – pe seama dezbaterilor docte ale experţilor. În interesul justiţiei (deosebit de grija pentru anumite proceduri care, importante în sine, nu pot fi lăsate niciodată să împiedice justiţia, principala menire a legii), instanţa, pentru a-şi justifica competenţa, nu ar fi trebuit să invoce nici

principiul personalităţii pasive – că victimele erau evrei şi că numai Israelul era îndreptăţit să vorbească în numele lor – şi nici principiul jurisdicţiei universale; deoarece Eichmann era *hostis genens humani*[7], ar fi trebuit să i se fi aplicat regulile valabile pentru piraterie. Ambele teorii, discutate pe larg atât în sala tribunalului din Ierusalim, cât şi în afara acesteia, au complicat realmente problemele şi au umbrit similitudinea evidentă dintre procesul de la Ierusalim şi cele care l-au precedat în alte ţări, unde o legislaţie specială fusese instituită pentru a asigura pedepsirea naziştilor sau a colaboraţioniştilor.

Principiul personalităţii pasive, care la Ierusalim se baza pe opinia autorizată exprimată de P.N. Drost în *Crime of State* (1959), conform căreia în anumite circumstanţe *„forum patriae victimae*[8] poate fi competent să judece cazul", din nefericire implică faptul că procedurile penale sunt iniţiate de guvern în numele victimelor, despre care se presupune a avea dreptul la răzbunare. Aceasta a fost, într-adevăr, poziția acuzării, iar dl Hausner şi-a deschis pledoaria cu următoarele cuvinte: „Când stau în faţa dumneavoastră, judecători ai Israelului, în acest tribunal, pentru a-l acuza pe Adolf Eichmann, nu stau singur. Aici cu mine stau în acest moment şase milioane de acuzatori ce privesc în direcţia boxei acuzaţilor și îi striga *J'accuse* omului care stă acolo [...] Sângele lor strigă către cer, dar vocile lor nu pot fi auzite. Cade de aceea în sarcina mea să le dau glas şi să emit în numele lor această înverşunata acuzaţie." Cu acest început retoric, acuzarea a dat substanţă argumentului principal împotriva procesului, că era intentat nu pentru a satisface cerinţa de dreptate, ci pentru a potoli setea, și poate dreptul, victimelor la răzbunare. Procedurile penale, fiind obligatorii și deci iniţiate chiar dacă victima ar prefera să ierte şi să uite, se bazează pe legi a căror esenţă – pentru a cita textul lui Telford Taylor din *New York Times Magazine* – „este ca o crimă nu este comisă doar împotriva victimei, ci în primul rând împotriva comunităţii a

[7] *Hostis genens humani* (în latină în original) – duşman al neamului omenesc.

[8] *Forum patriae victimae* (în latină în original) – forul victimelor nației.

cărei lege este violată”. Făcătorul de rele este adus în faţa justiţiei deoarece actul său a perturbat şi a pus în grav pericol comunitatea ca întreg şi nu pentru că, aşa cum este cazul proceselor civile, răul a fost făcut unor indivizi care sunt îndreptăţiţi la reparaţii. Reparaţia adusă în cazurile penale este de natură cu totul diferită; organismul politic însuşi este acela care are nevoie de a fi „reparat”, ordinea publică generală a fost scoasă din bunul ei mers şi trebuie restabilită. Cu alte cuvinte, legea şi nu reclamantul este aceea care trebuie să prevaleze.

Încă şi mai puţin justificată decât efortul acuzării de a-şi baza cazul pe principiul personalităţii pasive, a fost tendinţa instanţei de a cere competenţa în numele jurisdicţiei universale, căci era într-o contradicţie flagrantă atât cu linia procesului, cât şi cu legea în virtutea căreia era judecat Eichmann. Principiul jurisdicţiei universale, s-a spus, era aplicabil întrucât crimele comise împotriva umanităţii sunt similare vechilor crime de piraterie, şi acela care le comite devine, precum piratul în dreptul internaţional tradiţional, *hostis genens humani*. Eichmann a fost totuşi acuzat în primul rând de crime împotriva poporului evreu, iar capturarea sa, pe care teoria jurisdicţiei universale era menită să o scuze, nu se datora desigur faptului că el mai comisese şi crime împotriva umanităţii, ci în exclusivitate rolului jucat de el în Soluţia Finală a problemei evreiești.

Cu toate acestea, chiar dacă Israelul l-ar fi răpit pe Eichmann numai pentru că era *hostis generis humani* şi nu pentru că era *hostis Judaeorum*[9], ar fi fost greu de justificat legalitatea arestării sale. Exceptarea piratului de la principiul teritorialităţii – care, în absenţa unui cod penal internaţional, rămâne singurul principiu legal valid – nu este făcută deoarece el este un duşman al tuturor, ci pentru că, după cum ştim, crima sa este comisă în largul mării, iar aceste ape nu aparţin nimănui. În plus, piratul, „sfidând orice lege, nerecunoscând necesitatea respectării nici unui steag” (H. Zeisel, *Britannica Book of the Year,* 1962), acţionează, prin definiţie, pe cont propriu; este un proscris deoarece a ales să se pună în afara oricărei comunităţi

[9] *Hostis Judaeorum* (în latină în original) – duşmanul evreilor.

organizate şi este, din acest motiv, ceea ce a devenit – „duşmanul tuturor semenilor săi”. Desigur, nimeni nu va susţine că Eichmann acţiona pe cont propriu sau că nu datora respect nici unui drapel. În acest sens, teoria pirateriei servea numai la evitarea uneia dintre problemele fundamentale puse de crimele de acest tip, şi anume că ele erau comise şi nu puteau fi comise decât în condiţiile unei *legislaţii* criminale şi de către un *stat* criminal.

Analogia dintre genocid şi piraterie nu este nouă, şi de aceea este important să menţionăm că şi Convenţia Genocidului, ale cărei rezoluţii au fost adoptate de Adunarea Generală a Naţiunilor Unite pe 9 decembrie 1948, respingea în mod expres pretenţia de jurisdicţie universală şi prevedea în schimb că „persoanele acuzate de genocid [...] vor fi judecate de un tribunal competent al statelor pe teritoriul cărora a fost comis actul sau de către un asemenea tribunal penal internaţional, în funcţie de stabilirea jurisdicţiei”. În conformitate cu această convenţie, printre semnatarii căreia se număra şi Israelul, instanţa ar fi trebuit fie să caute să alcătuiască un tribunal internaţional, fie să încerce să reformuleze principiile teritoriale astfel încât să fie aplicabile Israelului. Ambele alternative ţineau în mod clar de domeniul posibilului şi de competenţa instanţei. Posibilitatea de a alcătui un tribunal internaţional a fost respinsă cu superficialitate de către instanţă din motive pe care le vom discuta mai târziu, dar motivul că nu a fost căutată nicio redefinire cât de cât inteligibilă a noţiunii de teritoriu – astfel încât tribunalul a invocat în cele din urmă jurisdicţia pe baza tuturor celor trei principii: cel teritorial, ca şi cele al personalităţii pasive şi al jurisdicţiei universale, ca şi cum punerea la un loc a trei principii legale complet diferite s-ar finaliza într-o pretenţie validă – a fost desigur strâns legat de extrema ezitare a tuturor celor interesaţi de a deschide noi direcţii şi de a acţiona fără precedente. Israelul ar fi putut invoca cu uşurinţă principiul jurisdicţiei teritoriale dacă ar î explicat că „teritoriu”, aşa cum îl înţelegea legea, este un concept politic şi legal şi nu doar un simplu termen geografic. Nu este atât de mult, şi atât de esenţial, legat de o bucată de pământ cât de spaţiul dintre indivizii dintr-un grup ai cărui membri sunt legaţi şi în acelaşi timp protejaţi unul de celălalt prin tot

felul de relaţii, bazate pe o comunitate de limbă, de religie, de obiceiuri, pe o istorie şi pe legi comune. Asemenea relaţii devin manifeste din punct de vedere spaţial în măsura în care constituie spaţiul în limitele căruia diverşii membri ai grupului interacţionează unul cu celălalt. Nu ar fi existat un stat al Israelului dacă poporul evreu nu şi-ar fi creat şi menţinut propriul spaţiu intermediar specific de-a lungul interminabilelor secole de dispersie, înainte de preluarea vechiului lor teritoriu. Cu toate acestea, instanţa nu a răspuns niciodată provocării referitoare la absenţa unui precedent, nici măcar în privinţa naturii excepţionale a statului Israel, care desigur îi era cel mai aproape de inimă şi de minte. În schimb, a îngropat procedurile sub un noian de analogii – în timpul şedinţelor din prima săptămână a procesului, căreia îi corespund primele cincizeci şi trei de secţiuni ale hotărârii judecătoreşti –, dintre care multe au sunat, cel puţin în urechile profanilor, ca un sofism elaborat.

Procesul Eichmann a fost, în acest caz, nici mai mult, nici mai puţin decât ultimul dintre numeroasele procese din Statele succesoare, care au urmat Procesului de la Nürnberg. Iar rechizitoriul conţinea – în mod adecvat – într-un apendice interpretarea oficială dată de către Pinhas Rosen, ministrul justiţiei, legii din 1950. Aceasta nu putea fi mai clară şi mai lipsită de echivoc: „În timp ce alte popoare au instituit legislaţii adecvate pedepsirii naziştilor şi colaboraţioniştilor imediat după terminarea războiului, iar o parte dintre ele chiar înainte ca acesta să se fi încheiat, poporul evreu [...] nu a avut autoritatea politică pentru a-i aduce în faţa justiţiei pe criminalii nazişti şi pe colaboraţionişti până la întemeierea propriului stat”. Deci, procesul lui Eichmann se deosebea de procesele din Statele Succesoare doar din acest punct de vedere – acuzatul nu fusese arestat în mod banal şi extrădat în Israel; dimpotrivă, pentru a-l aduce în faţa justiţiei se comisese o violare clară a legislaţiei internaţionale. Am menţionat anterior că numai lipsa *de facto* a cetăţeniei lui Eichmann a dat Israelului ocazia de a rezolva problema răpindu-l şi este de înţeles că în ciuda numeroaselor precedente citate la Ierusalim pentru a justifica actul răpirii, singurul relevant, capturarea lui Berthold Jacob, un ziarist evreu german de stânga, în 1935 în Elveţia de către agenţii Gestapoului, nu a fost

menţionat niciodată. (Niciunul dintre celelalte precedente nu era aplicabil, deoarece ele aveau în vedere în mod invariabil un fugar din faţa justiţiei, care era adus nu numai înapoi la locul crimelor, ci şi în faţa unui tribunal care emisese sau ar fi putut emite un mandat de arestare valabil – condiţii pe care Israelul nu le-ar fi putut îndeplini.) În această situaţie, Israelul violase într-adevăr principiul teritorial, a cărui semnificaţie importantă rezidă în aceea că pământul este locuit de multe populaţii şi că aceste populaţii sunt guvernate de multe legi diferite, astfel încât fiecare extindere a legii teritoriului uneia dincolo de graniţele şi limitările validităţii sale o va aduce de îndată în contradicţie cu legea unui alt teritoriu.

Din păcate, aceasta a fost singura trăsătură aproape lipsită de precedent a întregului proces al lui Eichmann şi desigur cea mai puţin îndreptăţită de a deveni vreodată un precedent valid. (Ce am spune dacă mâine se întâmplă ca un stat african să-şi trimită agenţii în zona râului Mississippi pentru a răpi pe unul dintre liderii mişcării segregaţioniste de acolo? Şi ce am răspunde dacă un tribunal din Ghana sau din Congo citează cazul lui Eichmann în chip de precedent?) Justificarea sa stătea în lipsa de precedent a crimei şi în înfiinţarea unui stat evreu. Existau, în plus, circumstanţe atenuante importante prin faptul că nu avea cum să existe o alternativă reală dacă s-ar fi dorit cu adevărat aducerea lui Eichmann în faţa justiţiei. Argentina deţinea un record impresionant în refuzul de a-i extrăda pe criminalii nazişti. Chiar dacă ar fi existat un tratat de extrădare între Israel şi Argentina, o cerere de extrădare ar fi fost aproape sigur neonorată. Nici măcar nu ar fi ajutat la darea lui Eichmann pe mâna poliţiei argentiniene pentru extrădare în Germania de Vest; căci guvernul de la Bonn încercase să obţină mai înainte extrădarea unor criminali nazişti bine cunoscuţi, cum ar fi Karl Khngenfuss şi dr. Josef Mengele (acesta din urmă fiind implicat în cele mai oribile experimente medicale de la Auschwitz şi responsabil cu „selecţia”), dar fără succes. În cazul lui Eichmann, o asemenea cerere ar fi fost de două ori fără şanse de reuşită, din moment ce, conform legii argentiniene, toate delictele legate de ultimul război căzuseră sub incidenţa prescrierii la cincisprezece ani de la sfârşitul războiului, astfel încât, după 7 mai

1960, Eichmann nu ar mai îi putut fi extrădat în mod legal. Pe scurt, domeniul legal nu oferea altă alternativă decât răpirea.

Aceia care sunt convinşi că scopul legii este justiţia, şi nimic altceva, vor fi înclinaţi să scuze actul răpirii, deşi nu în virtutea precedentelor, ci, din contră, ca un act disperat, lipsit de precedent şi negenerator de precedent, cerut de condiţiile nesatisfăcătoare ale dreptului internaţional. Din aceasta perspectivă, nu exista decât o alternativă la ceea ce a făcut Israelul: în loc de a-l captura pe Eichmann şi de a-l duce direct în Israel, agenţii israelieni ar fi putut să-l omoare pe loc, pe străzile Buenos Aires-ului. Această alternativă a fost deseori menţionată în dezbaterile asupra cazului şi, destul de ciudat, a fost recomandată cel mai fervent de aceia care erau cei mai şocaţi de răpire. Ideea nu era lipsită de merit, deoarece faptele cazului nu intrau în discuţie, dar cei care propuneau alternativa uitau că acela care ia legea în propriile mâini va face un serviciu justiţiei numai în măsura în care îşi dă silinţa de a transforma situaţia în aşa fel încât legea să poată fi din nou operaţională, iar actul său să poată fi validat, cel puţin postum. Ne vin în minte două precedente din trecutul apropiat. Cazul lui Shalom Schwartzbard care, pe 25 mai 1926, l-a împuşcat mortal la Paris pe Simon Petlyura, fost hatman în armata ucraineană şi răspunzător de pogromurile din timpul războiului civil din Rusia, care a făcut, între 1917 şi 1920, aproximativ o sută de mii de victime. A mai fost şi cazul armeanului Tehlirian care, în 1921, l-a împuşcat mortal în mijlocul Berlinului pe Talaat Bey, marele criminal implicat în pogromurile din 1915 îndreptate împotriva armenilor, în care se estimează că a fost masacrată o treime (600.000) din populaţia armeană din Turcia. Problema este că niciunul dintre aceşti asasini nu a fost satisfăcut cu uciderea criminalului „său”, ci amândoi s-au predat imediat la poliţie şi au insistat să fie judecaţi. Fiecare şi-a folosit propriul proces pentru a arăta lumii, prin intermediul procedurii judecătoreşti, ce crime au fost comise împotriva umanităţii fără a fi ulterior pedepsite. În special la procesul Schwartzbard, au fost folosite metode foarte asemănătoare cu cele din cadrul procesului Eichmann. S-a pus acelaşi accent pe documentarea extensivă a crimelor, dar în cazul acela era pregătită în vederea apărării (de către Comite des

Délégations Juives, sub preşedinţia regretatului dr. Leo Motzkin, care a avut nevoie de un an şi jumătate pentru a strânge materialul, pe care l-a publicat apoi în *Les Pogromes en Ukraine sous les gouvernements ukrainiens 1917–1920,* 1927); atunci acuzatul şi avocatul său erau aceia care vorbeau în numele victimelor şi care, întâmplător, au ridicat chiar problema evreilor „care nu se apărau niciodată”. (A se vedea pledoaria lui Henri Torres în cartea sa *Le Proces des Pogromes,* 1928.) Ambii bărbaţi au fost achitaţi şi în ambele cazuri s-a simţit că gestul lor „semnifica faptul că rasa lor se decisese în sfârşit să se apere, să lase în urmă abdicarea morală, să-şi depăşească resemnarea în faţa insultelor”, după cum admirabil a spus-o Georges Suarez în cazul lui Shalom Schwartzbard.

Avantajele acestei soluţii la problema egalităţii ce stă în calea justiţiei sunt clare. Este adevărat că procesul este din nou un proces „spectacol”, ba chiar un spectacol, dar „erou sau, cel care se află în centrul piesei, asupra căruia sunt aţintiţi toţi ochii, este de această dată un erou adevărat, în timp ce caracterul de proces al procedurilor este salvat deoarece nu este „un spectacol cu rezultate prestabilite”, ci conţine elementul „riscului ireductibil” care, după Kirchheimer, este un factor indispensabil al tuturor proceselor pentru crimă. De asemenea, acel *J'accuse,* indispensabil din punctul de vedere al victimei, sună desigur mult mai convingător în gura unui om care a fost forţat să ia legea în propriile mâini decât în gura agentului guvernamental desemnat, care nu riscă nimic. Şi totuşi – lăsând deoparte consideraţiile practice, cum ar fi faptul că, în anii ’60, Buenos Aires-ul nu avea cum să-i ofere acuzatului aceleaşi garanţii sau aceeaşi publicitate cum o făceau Parisul sau Berlinul anilor ’20 –, este mai mult decât îndoielnic că aceasta soluţie ar fi fost justificabilă în cazul lui Eichmann şi este clar că ar fi fost la fel de nejustificabilă dacă ar fi fost dusă la îndeplinire de agenţi guvernamentali. Avantajul lui Schwartzbard şi Tehlirian a fost acela că fiecare dintre ei era membru al unui grup etnic care nu poseda un stat sau un sistem de legi propriu, că nu exista niciun tribunal în lume în faţa căruia fiecare dintre grupuri să-şi poată aduce victimele. Schwartzbard, care a murit în 1938, cu mai mult de zece ani înainte de proclamarea statului evreu, nu a fost un

sionist, nu a fost naţionalist din niciun punct de vedere. Nu există însă nici umbră de îndoială că el ar fi întâmpinat cu entuziasm statul Israel, pentru simplul motiv că acesta ar fi asigurat un tribunal pentru crimele care au scăpat de atâtea ori nepedepsite. Simţul său de dreptate ar fi fost satisfăcut. Atunci când citim scrisoarea pe care a adresat-o din închisoarea pariziană fraţilor săi şi surorilor sale de la Odessa – *„Faites savoir dans les villes et dans le villages de Balta, Proskouro, Tzcherkass, Ouman, Jitomir* [...] *portez-y le message édifiant: la colére juive a tire sa vengeance! Le sang de l'assassin Petlioura, qui a jailli dans la ville mondiale, à Paris,* [...] *rappellera le crime feroce* [...] *commis envers le pauvre et abandonné peuple juif*[10] recunoaştem imediat, poate că nu limbajul folosit de dl Hausner în timpul procesului (limbajul lui Shalom Schwartzbard era incomparabil mai demn şi mai mişcător), dar cu certitudine sentimentele şi starea de spirit a evreilor din toată lumea, cărora li se adresa apelul.

Am insistat asupra similitudinilor dintre procesul lui Schwartzbard – din 1927, de la Paris – şi procesul lui Eichmann – din 1961, de la Ierusalim – deoarece ele demonstrează cât de puţin pregătit era Israelul, ca de altfel poporul evreu în general, pentru a recunoaşte în crimele de care era acuzat Eichmann o crimă fără precedent şi, mai precis, cât trebuie să fi fost de dificilă pentru poporul evreu o asemenea recunoaştere. În ochii evreilor, gândind exclusiv în termenii propriei lor istorii, catastrofa care s-a abătut asupra lor în timpul lui Hitler şi în care a pierit o treime din popor nu a apărut ca fiind cea mai recentă dintre crime, crima fără precedent numită genocid, ci, dimpotrivă, ca fiind cea mai veche crimă pe care o cunoşteau şi de care îşi puteau aduce aminte. Aceasta neînţelegere – aproape inevitabilă

---

[10] „Spunem tuturor în oraşele şi satele din Balta, Proskuro, Cercask, Uman, Jitomin [...] faceți cunoscut mesajul edificator: răzbunarea evreilor s-a împlinit! Sângele asasinului Petliura, care a curs în capitala lumii, Paris [...] va aminti crima feroce [...] comisă împotriva bietului popor evreu părăsit."

dacă luăm în considerare nu doar evenimentele istoriei evreilor, ci şi, ceea ce este mai important, autocunoaşterea istorică a evreilor din zilele noastre – stă la baza tuturor eşecurilor şi deficienţelor procesului de la Ierusalim. Niciunul dintre participanţi nu a ajuns vreodată la înţelegerea clară a adevăratelor orori de la Auschwitz, care au o cu totul altă natură decât toate atrocităţile trecutului, deoarece le-a apărut atât acuzării, cât şi judecătorilor ca nimic mai mult decât cel mai oribil pogrom din istoria evreiască. De aceea au crezut că există o legătură directă între antisemitismul timpuriu al Partidului Nazist şi Legile de la Nürnberg, de la ele ajungând apoi la expulzarea evreilor din Reich şi, în cele din urma, la camerele de gazare. Din punct de vedere politic şi legal, acestea erau „crime” diferite nu numai în privinţa gravităţii lor, ci şi a esenţei.

Legile de la Nürnberg, din 1935, legalizau discriminarea practicată anterior de majoritatea germană în detrimentul minorităţii evreieşti. În conformitate cu dreptul internaţional, era privilegiul naţiunii suverane germane de a declara drept minoritate orice segment al populaţiei sale pe care îl considera potrivit în acest sens, atâta timp cât legile privind minorităţile se conformau drepturilor şi garanţiilor stabilite de tratatele şi înţelegerile referitoare la minorităţi, recunoscute pe plan internaţional. De aceea, organizaţiile evreieşti internaţionale au încercat cu promptitudine să obţină pentru această nouă minoritate aceleaşi drepturi şi garanţii care fuseseră garantate, la Geneva, minorităţilor din Europa de Est şi de Sud-Est. Dar chiar dacă această protecţie nu era garantată, Legile de la Nürnberg au fost, în general, recunoscute de alte naţiuni ca parte a dreptului german, astfel încât era imposibil pentru un cetăţean german să încheie o „căsătorie mixtă” în Olanda, de exemplu. Crima Legilor de la Nürnberg era o crimă naţională; ea viola drepturi şi libertăţi naţionale, constituţionale, dar nu era de domeniul comitetului naţiunilor. „Emigrarea forţată” sau expulzarea, care a devenit politică oficială după 1938, privea însă comunitatea internaţională, pentru simplul motiv că aceia care erau expulzaţi apăreau la graniţele altor ţări care erau obligate fie să-i accepte pe aceşti musafiri nepoftiţi, fie să-i treacă în mod ilegal în altă ţară, la fel de puţin dornică de a-i accepta. Expulzarea cetăţenilor, cu

alte cuvinte, este deja un delict împotriva umanităţii, dacă prin „umanitate" nu înţelegem mai mult decât comitetul naţiunilor. Nici crima naţională a discriminării legiferate, care trimitea la persecuţia în spiritul legii, nici crima internaţională de expulzare nu erau lipsite de precedent, chiar şi în epoca modernă. Discriminarea legiferată fusese practicată în toate ţările balcanice, iar expulzarea la nivel de masă avusese loc ca o consecinţă a multor revoluţii. Dar noua crimă, crima împotriva umanităţii – în sensul unei crime îndreptate „împotriva statutului uman" sau împotriva înseşi naturii omenirii –, a apărut atunci când regimul nazist a declarat că poporul german nu numai că nu dorea să aibă evrei germani, dar dorea să facă întregul popor evreu să dispară de pe faţa pământului. Expulzarea şi genocidul, deşi ambele sunt delicte internaţionale, trebuie să rămână distincte. Prima este un atac la adresa naţiunilor surori, în timp ce cea de-a doua este un atac la adresa diversităţii umane ca atare, la adresa unei caracteristici a „statutului uman" fără de care înseşi cuvintele „omenire" sau „umanitate" ar fi lipsite de sens.

Dacă, la Ierusalim, instanţa ar fi înţeles că există diferenţe între discriminare, expulzare şi genocid, ar fi devenit imediat clar că acea crimă supremă cu care se vedea confruntată, exterminarea fizică a poporului evreu, este o crimă îndreptată împotriva umanităţii, înfăptuită împotriva poporului evreu ca întreg, şi că doar alegerea victimelor, nu natura crimei, poate fi dedusă din lunga istorie a urii faţă de evrei şi a antisemitismului. Cum victimele erau evrei, era drept ca judecata să fie făcută de o instanţă evreiască; dar cum se punea problema unei crime împotriva umanităţii, era nevoie de un tribunal internaţional pentru a face dreptate. (Eşecul instanţei de a face această distincţie a fost surprinzător, deoarece distincţia fusese făcută anterior de fostul ministru israelian al justiției, dl Rosen, care insistase în 1950 asupra „unei distincţii între acest amendament [pentru crime împotriva poporului evreu] şi legea pentru prevenirea şi pedepsirea genocidului", care a fost discutată fără a fi însă aprobată în Parlamentul israelian. Este clar că tribunalul a simţit că nu avea dreptul de a depăşi limitele dreptului municipal, astfel încât genocidul, nefiind tratat de nicio lege israeliană, nu putea fi luat în consideraţie.)

Printre numeroasele voci extrem de calificate care au ridicat obiecţii în privinţa tribunalului din Ierusalim şi care se pronunţau în favoarea unui tribunal internaţional, doar una, a lui Karl Jaspers, a afirmat în mod clar și fără echivoc – într-un interviu acordat unui post de radio înainte de începerea procesului şi publicat mai târziu în *Der Monat* – că „o crimă împotriva evreilor este şi o crimă împotriva umanităţii” şi că „în consecinţă verdictul poate fi dat doar de o instanţă reprezentând întreaga omenire”. Jaspers a propus ca tribunalul de la Ierusalim, după audierea dovezilor faptice, să „îşi refuze dreptul” de a pronunţa sentinţa, declarându-se „incompetent” pentru acesta, întrucât natura legală a crimei aflate în cauză este încă deschisă discuţiei, după cum este și întrebarea care decurge de aici, referitoare la cine ar fi competent să dea sentinţa în cazul unei crime care a fost comisă la ordinele guvernului. Jaspers a mai afirmat că un singur lucru este cert: „Această crimă este în acelaşi timp, mai mult sau mai puţin, o crimă de drept comun”, și deşi nu este o „crima de război”, nu încape nicio îndoială că „omenirea ar fi cu siguranţa distrusă dacă statelor li s-ar permite să înfăptuiască asemenea crime”.

Propunerea lui Jaspers, pe care în Israel nimeni nu s-a obosit nici măcar să o ia în discuţie, ar fi fost probabil, sub această formă, impracticabilă dintr-un considerent pur tehnic. Problema jurisdicţiei unei instanţe trebuie lămurită înainte ca procesul să înceapă. Odată ce o instanţa a fost declarată competentă, ea trebuie să dea o sentinţă. Totuşi, aceste obiecţii pur formale ar fi putut fi cu uşurinţă satisfăcute dacă Jaspers ar fi cerut nu instanţei, ci statului Israel să-şi refuze dreptul de a pronunţa sentinţa odată ce a fost dată, datorită naturii lipsite de precedent a concluziilor instanţei. Israelul s-ar fi putut adresa Naţiunilor Unite demonstrând, cu toate dovezile pe masă, că necesitatea unui tribunal internaţional era imperativă, ţinându-se cont de toate aceste noi crime comise împotriva umanităţii ca totalitate Ar fi stat atunci în puterea Israelului să creeze probleme, să „creeze vâlvă”, întrebând iar şi iar doar ce trebuie să facă cu acest om pe care îl ţinea prizonier; repetarea continuă ar fi imprimat opiniei publice de pretutindeni necesitatea unui tribunal internaţional permanent. Doar prin crearea, în acest mod, a unei „situaţii jenante” de îngrijorare

pentru reprezentanţii tuturor naţiunilor ar fi fost posibilă împiedicarea „omenirii de a-şi linişti conştiinţa” şi „masacrul evreilor […] ar fi putut deveni un model pentru crimele ce vor urma, poate exemplul la scară mică şi destul de nesemnificativ al viitorului genocid”. Monstruozitatea evenimentelor în sine este „minimalizată” în faţa unui tribunal care reprezintă doar o singură naţiune.

Acest argument în favoarea unui tribunal internaţional a fost confundat, din nefericire, cu alte propuneri bazate pe considerente diferite şi cu mult mai puţină greutate. Mulţi prieteni ai Israelului, evrei şi ne-evrei, s-au temut că procesul ar putea afecta prestigiul Israelului, dând naştere unei reacţii împotriva evreilor din toată lumea. Era ca şi cum evreii nu ar fi avut dreptul de a apărea în calitate de acuzatori. Unii au susţinut că Israelul ar trebui de aceea să-l ţină prizonier pe Eichmann până în momentul în care un tribunal special ar putea fi creat de Naţiunile Unite pentru a-l judeca. În afara faptului că Israelul, în procedurile contra lui Eichmann, nu făcea mai mult decât făcuseră deja de mult toate ţările care fuseseră ocupate de Germania şi că aici era în discuţie justiţia, nu prestigiul Israelului sau al poporului evreu, toate aceste propuneri aveau o deficienţă comună: ele puteau fi combătute cu multă uşurinţa de către Israel. Ele erau într-adevăr destul de nerealiste avându-se în vedere faptul că Adunarea Generală a Naţiunilor Unite „respinsese de două ori propuneri de luare în considerare a instituirii unui tribunal penal internaţional permanent” (*A.D.L. Bulletin).* Dar o altă propunere, mai practică, şi care de obicei nu este menţionată tocmai pentru motivul că *era* realizabilă, a fost făcută de dr. Nahum Goldmann, preşedintele Congresului Mondial Evreiesc. Goldmann i-a cerut lui Ben Gurion să instituie la Ierusalim o curte internaţională de justiţie, cu judecători din fiecare dintre ţările care avuseseră de suferit sub ocupaţia nazistă. Acest lucru nu ar fi fost suficient; ar fi fost doar o extindere a proceselor din Statele Succesoare, iar defectul principal al justiţiei, acela că era administrată la tribunal de către învingători, nu ar fi fost înlăturat. Ar fi fost însă un pas concret în direcţia cea bună.

Este de reamintit faptul că Israelul a reacţionat cu mare violenţă împotriva tuturor acestor propuneri. Şi dacă este adevărat, aşa cum a

arătat Yosal Rogat (în *The Eichmann Trial and the Rule of Law,* publicat de Center for the Study of Democratic Institutions, Santa Barbara, California, 1962), că Ben Gurion părea întotdeauna „să înţeleagă greşit atunci când era întrebat: De ce să nu fie judecat de o curte de justiţie internaţională?”, „este tot atât de adevărat că aceia care puneau această întrebare nu înţelegeau că pentru Israel singura trăsătură care, în cazul acestui proces, nu avea precedent era aceea că, pentru prima dată (din anul 70, când Ierusalimul fusese distrus de către romani), evreii erau capabili de a judeca crimele comise împotriva propriului lor popor, că, pentru prima dată, ei nu aveau nevoie să facă apel la alţii pentru a beneficia de protecţie şi justiţie, sau să cadă din nou în plasa compromisei frazeologii a drepturilor omului – drepturi care, şi nimeni nu o ştia mai bine decât ei, erau invocate numai de către popoarele care erau prea slabe pentru a-şi apăra „drepturile în calitate de cetăţeni naturalizaţi” şi de a-şi elabora propriile legi. (Faptul însuşi că Israelul îşi avea propria lege în virtutea căreia un asemenea proces putea fi judecat fusese numit de către dl Rosen, cu ocazia primei citiri a legii din 1950 în cadrul Knessetului, cu mult înaintea procesului lui Eichmann, o expresie a „transformării revoluţionare care a avut loc în poziţia politică a poporului evreu”.) În pofida condiţiilor oferite de aceste aspiraţii şi experienţe foarte vii, au venit cuvintele lui Ben Gurion: „Israelul nu are nevoie de protecţia unei curţi internaţionale.”

În plus, argumentul că această crimă împotriva poporului evreu era prima dintre toate crimele împotriva omenirii, pe baza căreia veniseră toate propunerile pentru un tribunal internaţional, era în contradicţie flagrantă cu legea în virtutea căreia a fost judecat Eichmann. Deci, aceia care au propus ca Israelul să-l predea pe prizonier ar fi trebuit să facă un pas mai departe şi să declare: legea (pedepsirii) naziştilor şi a colaboraţioniştilor, din 1950, este greşită, este în contradicţie cu ceea ce s-a întâmplat în realitate, nu acoperă faptele. Şi acesta ar fi fost un adevăr. Căci aşa cum un ucigaş este judecat pentru că a încălcat legea comunităţii, şi nu pentru că a privat familia Smith de cel care-i era soţ, tată şi aducător de venit, tot astfel, aceşti ucigaşi în masă moderni, aflaţi în slujba statului, trebuie acuzaţi pentru că au încălcat ordinea omenirii şi nu pentru că au omorât milioane de oameni. Nimic nu este

mai dăunător înţelegerii acestor noi crime, sau nu stă mai mult în calea emergenţei unui cod penal internaţional care s-ar putea ocupa de ele, cum este iluzia răspândită că delictul de omor şi delictul de genocid sunt în esenţă acelaşi lucru şi că, de aceea, ultimul „nu este la drept vorbind o crimă de tip nou”. Determinant pentru acesta din urmă e faptul că este stricată o ordine cu totul diferită şi este violată o comunitate de cu totul alt tip. Într-adevăr, Ben Gurion a reacţionat cu răutate, şi nu doar violent, în faţa criticilor procedurii israeliene, deoarece ştia destul de bine că întreaga discuţie privea de fapt validitatea dreptului israelian: Orice aveau de spus aceşti „aşa-zişi experţi”, argumentele lor nu erau decât „sofisme”, inspirate fie de antisemitism, fie, în cazul evreilor, de complexe de inferioritate. „Toată lumea să înţeleagă: Nu vom renunţa la prizonierul nostru.”

Cinstit este să spunem că acesta nu a fost tonul în care a decurs procesul de la Ierusalim. Dar găsesc înţelept să revin asupra ideii că acest ultim proces din seria proceselor din Statele Succesoare nu va mai servi (şi poate încă mai puţin decât acelea care l-au precedat) ca precedent valabil pentru procese viitoare pentru asemenea crime. Poate că acest lucru ar fi de mică importanţă ţinând seama de faptul că principalul scop al procesului – acela de a-l acuza şi apăra, de a-l judeca şi pedepsi pe Adolf Eichmann – a fost atins, dacă nu ar exista posibilitatea destul de incomodă, dar greu de respins, ca viitorul să ne confrunte cu comiterea unor crime similare. Motivaţiile acestei sinistre potenţialităţi sunt atât generale, cât şi particulare. Este în natura lucrurilor umane ca fiecare act, odată apărut şi înregistrat de istoria omenirii, să rămână ca potenţial, mult timp după ce existenţa sa a devenit de domeniul trecutului. Nicio pedeapsă nu a avut vreodată suficientă putere pentru a preveni comiterea crimelor. Dimpotrivă, oricare ar fi pedeapsa, odată ce o anumită crimă a apărut pentru prima dată, reapariţia sa este mai probabilă decât ar fi putut fi emergenţa sa iniţială. Motivele particulare care susţin posibilitatea repetării crimelor comise de nazişti sunt încă mai plauzibile. Înspăimântătoarea coincidenţă a exploziei demografice moderne şi a descoperirii dispozitivelor tehnice care, prin automatizare, vor face ca segmente întregi ale populaţiei să devină „superflue” chiar în termeni privind

forţa de muncă şi care, prin energia nucleară, fac posibilă înfruntarea acestei duble ameninţări prin folosirea unor echipamente pe lângă care instalaţiile de gazare ale lui Hitler par a fi un joc de copii ar trebui să fie suficiente pentru a ne face să ne cutremurăm.

Cât despre motivul esenţial, faptul că acel ceva lipsit de precedent, odată apărut, poate deveni un precedent pentru viitor, pentru care toate procesele care au de-a face cu „crime împotriva umanităţii" trebuie judecate în conformitate cu un standard, astăzi a rămas încă un „ideal". Dacă genocidul este o posibilitate reală a viitorului, atunci niciun popor de pe faţa pământului – şi de altundeva – nu se poate simţi în mod raţional sigur de existenţa sa neîntreruptă în viitor fără ajutorul și protecţia dreptului internaţional. Succesul sau eșecul de care ai parte când ai de-a face cu ceva până în prezent lipsit de precedent poate consta numai în măsura în care această raportare serveşte drept precedent valabil pe calea ce duce către dreptul penal internaţional. Această cerinţă, adresată judecătorilor în asemenea procese, nu depăşeşte limitele şi nici nu cere mai mult decât poate fi aşteptat în mod raţional. Dreptul internaţional, a arătat la Nürnberg magistratul Jackson, „este un mănunchi de tratate şi acorduri între naţiuni şi de obiceiuri acceptate. Totuşi, fiecare obicei îşi are originea într-un act singular [...] și prezentul are dreptul de a institui obiceiuri şi de a încheia acorduri care vor deveni, la rândul lor, sursele unui drept internaţional mai nou şi mai puternic". Ceea ce magistratul Jackson a uitat să sublinieze este faptul că, drept consecinţă a acestei naturi infinite a dreptului internaţional, a devenit de competenţa judecătorilor proceselor obişnuite să împartă dreptatea fie fără ajutorul unor legi pozitive, postulate, fie depășind limitările impuse de ele. Pentru judecător, aceasta poate fi o situaţie grea; el este liber de a protesta că „actul singular" care i se cere nu intră în sarcina lui, ci a legislatorului.

Într-adevăr, înainte de a ajunge la vreo concluzie despre succesul sau eşecul tribunalului de la Ierusalim, trebuie să subliniem convingerea fermă a judecătorilor că ei nu aveau niciun drept de a deveni legislatori, că erau obligaţi să-şi facă treaba în limitele legislaţiei israeliene, pe de o parte, şi ale opiniei legale acceptate, pe de

alta. Trebuie să mai admitem că greşelile lor nu erau mai mari, nici ca număr, nici ca gravitate, decât cele comise la Procesul de la Nürnberg sau la procesele din Statele Succesoare europene. Dimpotrivă, eşecul tribunalului de la Ierusalim s-a datorat, în parte, aderenţei sale prea puternice, acolo unde era posibil, la precedentul creat de Nürnberg.

Pe scurt, eşecul tribunalului de la Ierusalim a fost acela de a nu o scoate la capăt în privinţa a trei chestiuni, toate suficient de bine cunoscute și mult discutate de la instituirea Tribunalului de la Nürnberg: problema justiţiei împărţite de tribunalul învingătorilor, definiţia valabilă a „crimei împotriva umanităţii” şi recunoaşterea clară a noului criminal ce comite această crimă.

În privinţa primeia dintre aceste chestiuni, dreptatea a fost mai serios împărţită la Ierusalim decât a fost la Nürnberg, unde instanţa nu a admis martori pentru apărare. În termenii cerinţelor tradiţionale pentru o aplicare corectă şi cuvenită a legii, acesta a fost cel mai grav defect al lucrărilor procesului de la Ierusalim. În plus, dacă judecarea proceselor în tribunalele învingătorilor era probabil inevitabilă la sfârşitul războiului (la argumentaţia magistratului Jackson, făcută la Nürnberg: „Fie învingătorii trebuie să-i judece pe învinşi, fie trebuie să-i lăsăm pe învinşi să se judece pe ei înşişi”, ar trebui adăugat sentimentul uşor de înţeles al Aliaţilor, că ei, „care riscaseră totul, nu puteau admite neutri” [Vabres], nu acelaşi lucru se putea spune şaisprezece ani mai târziu, în condiţiile în care pledoaria împotriva admiterii ţărilor neutre nu avea sens.

În privinţa celei de-a doua chestiuni, rezoluţiile tribunalului de la Ierusalim erau incomparabil mai bune decât cele de la Nürnberg. Am menţionat anterior definiţia dată de Carta de la Nürnberg „crimelor împotriva umanităţii”, ca fiind „acte inumane”, lucru care, în germană, se traduce prin *Verbrechen gegen die Menschlichkeit* – ca şi cum naziştii ar fi dus pur şi simplu lipsă de bunătate umană, ceea ce era desigur mai mult decât ridicol. Deci, dacă desfăşurarea procesului de la Ierusalim ar fi depins integral de acuzare, neînţelegerea de bază ar fi fost chiar mai mare ca la Nürnberg. Dar completul de judecată a refuzat să lase caracterul fundamental al crimei să fie înghiţit de valul de atrocităţi şi nu a căzut în capcana de a echivala această crimă cu

crimele obişnuite de război. Ceea ce nu fusese menţionat decât în mod ocazional şi marginal la Nürnberg – că „dovezile arată că [...] omorul în masă şi cruzimile nu au fost comise doar în scopul de a suprima opoziţia”, ci făceau „parte dintr-un plan ce urmărea scăparea de întregi populaţii localnice” – era în centrul procedurilor de la Ierusalim, din motivul evident ca Eichmann era acuzat de o crimă îndreptată împotriva poporului evreu, o crimă care nu putea fi explicată de niciun scop utilitar; fuseseră ucişi evrei în toată Europa, nu numai în Est, iar anihilarea lor nu se datora dorinţei de a câştiga teritorii care „să poată fi folosite pentru a fi colonizate de către germani”. Marele avantaj al unui proces centrat pe crima îndreptată împotriva poporului evreu a fost acela care a dus la emergenţa suficient de clară a diferenţei dintre crimele de război, cum ar fi împuşcarea partizanilor şi uciderea ostaticilor, şi „actele inumane”, cum ar fi „expulzarea şi anihilarea” populaţiilor localnice pentru a permite colonizarea de către un cotropitor, astfel încât această diferenţă să fie inclusă într-un viitor cod penal internaţional, dar şi la clarificarea diferenţei dintre „actele inumane” (care sunt comise în nişte scopuri cunoscute, criminale, cum ar fi expansiunea prin colonizare) şi „crima împotriva umanităţii”, a cărei intenţie şi scop nu aveau precedent. Totuşi, tribunalul de la Ierusalim – în timpul lucrărilor sau în hotărâri – nu a menţionat niciodată posibilitatea ca exterminarea unor întregi grupuri etnice – de evrei, polonezi sau ţigani – să fi fost mai mult decât o crimă împotriva poporului evreu, sau polonez, sau ţigan, că ordinea internaţională şi chiar omenirea în totalitatea sa s-ar fi putut să fi fost serios atinsă şi periclitată.

Strâns legată de acest eşec a fost neajutorarea vădită pe care au resimţit-o judecătorii atunci când erau confruntaţi cu sarcina căreia i se puteau cel mai puţin sustrage, aceea de a-l înţelege pe criminalul pe care se întruniseră să-i judece. Este evident că nu era suficient faptul că nu au dat crezare acuzării în descrierea evident greşită a acuzatului ca „sadic pervertit”, nici nu ar fi fost suficient ca ei să facă un pas mai departe şi să demonstreze inconsistenţa cazului prezentat de acuzare, în care dl Hausner dorea să condamne cel mai anormal monstru pe care lumea îl văzuse vreodată şi, în acelaşi timp, să condamne în el „pe

mulţi asemenea lui”, ba chiar „întreaga mişcare nazistă şi antisemitismul în ansamblul său”. Judecătorii ştiau, desigur, că ar fi fost într-adevăr foarte liniştitor să se creadă că Eichmann a fost un monstru; chiar dacă lucrurile ar fi stat aşa, cauza Israelului contra lui s-ar fi năruit sau, în cel mai bun caz, nu ar mai fi prezentat niciun interes pentru lumea întreagă şi nu ar mai fi adunat corespondenţi din toate colţurile pământului pentru a-l expune pe Barbă Albastră în boxa acuzaţilor. Problema, în cazul lui Eichmann, era tocmai aceea că atâţia alţii erau la fel ca el, şi acei mulţi nu erau nici pervertiţi, nici sadici, erau – şi încă mai sunt – teribil şi îngrozitor de normali. Din punctul de vedere al instituţiilor noastre legale şi conform criteriilor noastre de apreciere, această normalitate era mai înspăimântătoare decât toate atrocităţile puse laolaltă, căci implica – după cum fusese spus în repetate rânduri la Nürnberg, atât de către acuzaţi, cât şi de către apărătorii lor – că acest nou tip de criminal, care este de fapt *hostis generis humani,* îşi comite crimele în circumstanţe care îl pun în imposibilitatea de a şti sau de a presimţi că greşeşte. În acest sens, dovada din cazul lui Eichmann era chiar mai elocventă decât dovada prezentată în procesul marilor criminali de război, ale căror pledoarii în favoarea unei conştiinţe curate au putut fi respinse mai uşor deoarece combinau motivaţia obedienţei faţă de „ordinele de sus” cu diverse laude despre neascultarea ocazională. Dar deşi reaua-credinţă a acuzaţilor era evidentă, singura bază pe care puteau fi demonstrate mustrările de conştiinţă era faptul că naziştii, şi în special organizaţiile criminale din care făcea parte Eichmann, fuseseră extrem de ocupaţi în timpul ultimelor luni de război cu distrugerea dovezilor pentru crimele lor. Acest fundament era destul de slab. Nu dovedea mai mult decât recunoaşterea faptului că legislaţia omorului în masă, datorită noutăţii sale, nu era încă acceptată de alte naţiuni; sau, în limbajul naziştilor, că ei pierduseră lupta pentru „eliberarea” omenirii de „domnia suboamenilor”, în special de dominaţia Înţelepţilor din Sion; sau, în limbajul obişnuit, nu dovedea mai mult decât recunoaşterea înfrângerii. Ar mai fi suferit vreunul dintre ei de mustrări de conştiinţă dacă ar fi câştigat?

De departe printre cele mai semnificative probleme puse pe tapet în

procesul lui Eichmann a fost prezumţia, curentă în orice sistem legislativ modern, că existenţa intenţiei de a face rău este necesară pentru comiterea unei crime. Probabil că nimic nu a fost mai preţuit de jurisprudenţa civilizată decât această luare în considerare a factorului subiectiv. Acolo unde această intenţie este absentă şi unde, din diverse motive, fie chiar din motiv de pervertire morală, capacitatea de a discerne între bine şi rău este afectată, nu considerăm că ar fi fost comisă o crimă. Refuzăm, şi considerăm barbare frazele „că o mare crimă ofensează natura, astfel încât chiar şi pământul strigă după răzbunare; răul violează o armonie naturală pe care numai pedeapsa o mai poate reface; că o colectivitate în faţa căreia s-a greşit are, faţă de ordinea morală, datoria de a-l pedepsi pe criminal” (Yosal Rogat). Şi totuşi cred că este incontestabil faptul că exact în baza acestor fraze de mult uitate a fost adus Eichmann în faţa justiţiei şi că ele erau de fapt justificarea supremă a pedepsei cu moartea. El a trebuit să fie eliminat deoarece fusese implicat şi jucase un rol central într-o întreprindere al cărei scop declarat era acela de a elimina pentru totdeauna anumite „rase” de pe faţa pământului. Iar dacă e adevărat că nu este de ajuns „să se facă dreptate, ci trebuie să vedem că se face dreptate”, atunci dreptatea care s-a făcut la Ierusalim ar fi ajuns să fie limpede în ochii tuturor dacă judecătorii ar fi îndrăznit să se adreseze inculpatului cam în aceşti termeni:

„Aţi recunoscut că acea crimă pe care aţi comis-o în timpul războiului împotriva poporului evreu este cea mai mare crimă din istoria scrisă a omenirii şi aţi recunoscut rolul jucat de dumneavoastră în săvârşirea ei. Dar spuneţi că nu aţi acţionat niciodată din motive întemeiate, că nu aţi avut niciodată vreo tendinţă de a omorî pe cineva, că nu i-aţi urât niciodată pe evrei, şi că totuşi nu aţi fi putut acţiona altfel şi că nu simţiţi nicio vină. Găsim acest lucru greu, deşi nu imposibil, de crezut. Există totuşi nişte probe, deşi nu multe, împotriva dumneavoastră în aceasta chestiune de motivaţie şi conştiinţă, care pot fi demonstrate fără umbră de îndoială. Aţi mai spus că rolul dumneavoastră în Soluţia Finală a fost un accident şi că aproape oricine ar fi putut să vă ia locul, astfel încât aproape toţi germanii sunt

la fel de vinovaţi. Ceea ce vreţi să spuneţi este că acolo unde toţi, sau aproape toţi, sunt vinovaţi, nimeni nu este. Aceasta este, într-adevăr, concluzia cea mai banală, dar la care noi nu suntem de acord să aveţi dreptul. Şi dacă nu înţelegeţi obiecţia noastră, vă vom supune atenţiei povestea Sodomei şi Gomorei, două oraşe învecinate, menţionate în Biblie, care au fost distruse deoarece toţi oamenii din ele deveniseră la fel de vinovaţi, întâmplător, acest lucru nu are nimic de-a face cu noţiunea de «vină colectivă», conform căreia oamenii sunt consideraţi vinovaţi sau se simt vinovaţi de lucruri făcute în numele lor, dar nu de către ei – lucruri la care ei nu au luat parte şi de care nu au profitat. Cu alte cuvinte, în faţa legii, vinovăţia şi nevinovăţia sunt de natură obiectivă, şi chiar dacă optzeci de milioane de germani ar fi făcut ca dumneavoastră, aceasta nu trebuia să fie o scuză pentru dumneavoastră.

Din fericire nu trebuie să mergem atât de departe. Aţi susţinut chiar dumneavoastră că în discuţie este nu egalitatea actuală de vină, ci numai potenţialitatea vinei egale din partea tuturor celor care au trăit într-un stat al cărui scop principal devenise comiterea unor crime nemaiauzite. Şi indiferent prin ce accidente şi circumstanţe interne sau externe aţi fost dumneavoastră împins pe calea ce ducea spre criminalitate, există un abis între realitatea a ceea ce aţi făcut şi potenţialitatea a ceea ce alţii ar fi putut face. Ne preocupă aici numai ceea ce aţi făcut dumneavoastră şi nu posibila natură ne-criminală a vieţii dumneavoastră interioare şi a motivaţiilor dumneavoastră, sau potenţialităţile criminale care erau în jurul dumneavoastră. Ne-aţi spus propria poveste în termenii unei poveşti nefericite şi, cunoscând circumstanţele, suntem, până la un anumit punct, gata să vă garantăm că în circumstanţe mai favorabile este puţin probabil ca dumneavoastră să fi ajuns în faţa noastră sau a oricărui alt tribunal penal. Să presupunem, de dragul discuţiei, că numai nenorocul a făcut ca dumneavoastră să deveniţi un instrument voluntar al organizaţiei de omor în masă. Mai rămâne însă faptul că aţi dus la îndeplinire şi, prin aceasta, aţi susţinut în mod activ o politică de ucidere în masă. Or, politica nu este o creşă; în politică, obedienţa şi sprijinul înseamnă acelaşi lucru. Şi aşa cum aţi sprijinit şi dus la îndeplinire o politică ce

refuza ca să împartă pământul cu poporul evreu şi cu popoare de mai multe naţii – ca şi cum dumneavoastră şi superiorii dumneavoastră aţi fi avut vreun drept de a decide cine ar trebui şi cine nu ar trebui să locuiască lumea –, găsim că nimeni, cu alte cuvinte niciun membru al spiţei umane, nu poate fi îndreptăţit a dori să trăiască pe acelaşi pământ cu dumneavoastră. Acesta este motivul, singurul motiv, pentru care trebuie să fiţi spânzurat.”

Post-scriptum

Această carte conţine *relatarea unui proces,* sursa ei principală fiind reprezentată de transcrierile lucrărilor procesului, care au fost distribuite presei la Ierusalim. Cu excepţia discursului inaugural al acuzării şi a pledoariei generale a apărării, dosarul procesului nu a fost publicat şi nu este uşor accesibil. Limba folosită de instanţă a fost cea ebraică; despre materialele înmânate presei s-a afirmat că sunt „o transcriere fără comentarii şi nerevizuită a traducerii simultane” care „nu trebuie privită ca fiind stilistic perfectă sau lipsită de erori lingvistice”. Am folosit versiunea engleză, cu excepţia cazurilor în care lucrările s-au desfăşurat în germană; când transcrierea germană conţinea cuvintele originale am considerat că e preferabil să folosesc propria mea traducere.

Cu excepţia discursului inaugural al acuzării şi a verdictului final, ale căror traduceri au fost pregătite în afara tribunalului, independent de traducerea simultană, niciunul dintre aceste documente nu poate fi privit cu încredere absolută. Singura versiune autorizată este documentul oficial în ebraică, pe care nu l-am folosit. Cu toate acestea, întregul material a fost înmânat în mod oficial reporterilor pentru uzul lor personal şi, după câte ştiu, nu au fost încă semnalate discrepanţe semnificative între documentul original în ebraică şi aceste traduceri. Traducerea simultană germană a fost foarte slabă, dar se poate presupune că traducerile în engleză şi franceză sunt demne de încredere.

Asemenea dubii nu apar în privinţa credibilităţii surselor legate de următoarele materiale ale procesului care – cu o singură excepţie – au

fost puse la dispoziţia presei de către autorităţile israeliene:

1) Transcrierea germană a interogatoriului lui Eichmann de la poliţie, înregistrat pe bandă, apoi bătut la maşină, iar transcrierea i-a fost prezentată lui Eichmann care a corectat-o cu propria mână. Alături de procesul-verbal al lucrărilor procesului, acesta este documentul cel mai important.

2) Documentele prezentate de acuzare şi „materialul legal” pus la dispoziţie de către acuzare.

3) Cele şaisprezece declaraţi prestate sub jurământ de către martorii chemaţi iniţial de apărare, deşi o parte a mărturiei lor a fost apoi folosită de acuzare. Martorii au fost: Erich von dem Bach-Zelewski, Richard Baer, Kurt Becher, Horst Grell, dr. Wilhelm Hottl, Walter Huppenkothen, Hans Jüttner, Herbert Kappler, Hermann Krutney, Franz Novak, Alfred Josef Slawik, dr. Max Merten, profesorul Alfred Six, dr. Eberhard von Thadden, dr. Edmund Veesenmayer, Otto Winkelmann.

4) De asemenea, am avut la dispoziţie manuscrisul a şaptezeci de pagini bătute la maşină, scrise personal de Eichmann. A fost prezentat ca dovadă de către acuzare şi acceptat de instanţă, dar nu a fost pus la dispoziţia presei. În traducere, titlul său este: „Privitor la: Comentariile mele pe marginea chestiunilor evreieşti şi măsurile Guvernului Naţional-Socialist al Reich-ului german cu privire la soluţia acestor chestiuni în perioada anilor 1933–1945.” Acest manuscris conţine note făcute de Eichmann în Argentina, în vederea pregătirii pentru interviul cu Sassen (vezi bibliografia).

Bibliografia menţionează numai materialul pe care l-am folosit efectiv, nu şi nenumăratele cărţi, articole şi reportaje de ziar pe care le-am citit şi adunat în timpul celor doi ani care s-au scurs între capturarea şi execuţia lui Eichmann. Regret doar absenţa relatărilor corespondenţilor de presă germani, elveţieni, francezi, englezi şi americani, deoarece ele erau foarte adesea la un nivel mult mai înalt decât majoritatea abordărilor din cărţi şi reviste, dar procurarea lor ar fi fost o sarcină prea dificilă. M-am mulţumit de aceea să adaug la bibliografia acestei ediţii revăzute un număr de cărţi şi articole selecţionate, care au apărut după publicarea cărţii mele, în cazul în

care acestea conţineau mai mult decât o versiune revăzută a dosarului acuzării. Printre ele sunt două relatări ale procesului care ajung adesea la concluzii uimitor de apropiate de ale mele, precum şi un studiu al figurilor de marcă ale celui de-al Treilea Reich, pe care l-am adăugat acum surselor folosite ca material de bază. Acestea sunt *Mörder und Ermordete. Eichmann und die Judempolitik des Dritten Reiches*, de Robert Pendorf, care ia în discuţie şi rolul avut de Consiliul Evreiesc în Soluţia Finală; *Strafsache 40/61* aparţinând corespondentului olandez de presă Harry Mulisch (am folosit traducerea germană), singurul scriitor care, aplecându-se asupra acestei chestiuni, pune persoana acuzatului în centrul relatării sale şi a cărui evaluare a ui Eichmann coincide, în punctele ei esenţiale, cu a mea. În cele din urmă, mai sunt şi excelentele, recent publicate, portrete ale naziştilor de frunte din cartea *Das Gesicht des Dritten Reiches*, scrisă de T.C. Fest. Acesta este foarte competent, iar aprecierile sale sunt remarcabile.

Problemele cu care se confruntă acela care scrie un raport pot fi cel mai bine comparate cu ale acelora care îşi propun să scrie o monografie istorică. În ambele cazuri, natura muncii necesită o distincţie conştientă între folosirea surselor primare şi a celor secundare. Sursele primare pot îi folosite numai pentru tratarea unor subiecte deosebite – în acest caz, procesul în sine –, în timp ce sursele secundare sunt folosite pentru tot ceea ce constituie fundal istoric. Aşa se face că până şi documentele pe care le-am citat au fost, cu foarte puţine excepţii, prezentate în calitate de probe la proces (caz în care constituiau sursele mele primare) sau sunt extrase din cărţi care tratează perioada respectivă. După cum se poate vedea din text, am folosit *The Final Solution*, de Gerald Reitlinger şi m-am bazat chiar mai mult pe *The Destruction of the European Jews,* de Raul Hilberg, carte care a apărut după proces şi care constituie relatarea cea mai exhaustivă şi mai serios documentată a politicii evreieşti a celui de-al Treilea Reich.

Încă înainte de a fi publicată, această carte a devenit atât centrul unei controverse, cât şi obiectul unei campanii organizate. Este normal ca acea campanie, condusă după toate regulile şi cu toate bine

cunoscutele mijloace ale creării de imagini şi ale manipulării de opinie, a atras mai multă atenţie decât controversa, astfel încât aceasta din urmă a fost oarecum înghiţită şi înecată în vâlva artificială creată în jurul celei dintâi. Acest lucru a devenit cu precădere clar atunci când o combinaţie stranie a celor două, cu o frazeologie aproape identică – ca şi cum piesele ar fi scrise împotriva cărţii (şi mai frecvent împotriva autoarei acesteia) şi „ar fi ieşit dintr-o maşină de multiplicat” (Mary McCarthy) –, a circulat în America, trecând în Anglia şi apoi în Europa, unde cartea nu era încă disponibilă. Acest fapt a fost posibil deoarece reproşul era centrat pe „imaginea” unei cărţi ce nu fusese niciodată scrisă şi ce atingea subiecte pe care, de cele mai multe ori, nu numai că nu le menţionasem, dar nici măcar nu-mi trecuseră prin minte până atunci.

Dezbaterea – dacă poate fi numită astfel – nu a fost deloc lipsită de interes. Manipularea opiniei publice, în măsura în care este dictată de interese bine definite, are scopuri limitate; efectele sale însă, dacă se întâmplă să atingă o chestiune de real interes, nu mai stau sub controlul acestor interese şi pot produce cu uşurinţă consecinţe neprevăzute şi neintenţionate. A reieşit acum că epoca regimului hitlerist, cu crimele ei de o amploare fără precedent, constituia un „trecut nestăpânit” nu numai pentru poporul german sau pentru evreii din toată lumea, ci şi pentru restul lumii, care nu uitase această imensa catastrofă şi nu fusese capabilă să se împace cu ea. Mai mult decât atât – lucru încă mai puţin aşteptat –, s-au impus atenţiei publice probleme morale generale, cu toate implicaţiile şi complexităţile caracteristice epocii moderne, care nu aş fi bănuit niciodată că pot bântui mintea oamenilor de astăzi şi pot să cântărească atât în inima lor.

Controversa a început prin a atrage atenţia asupra comportamentului poporului evreu în timpul anilor Soluţiei Finale, de aici decurgând întrebarea, ridicată pentru prima oară de procurorul israelian, dacă evreii ar fi putut sau ar fi trebuit să se apere. Am respins întrebarea ca fiind prostească şi crudă, din moment ce făcea dovada ignorării totale a condiţiilor existente la acea vreme. Subiectul s-a discutat până la epuizare şi au fost trase concluziile cele mai surprinzătoare. Bine-cunoscutul construct istorico-sociologic numit

„mentalitatea de ghetou” (care ocupă, în Israel, un loc în cărţile de istorie şi care a fost îmbrăţişat în special de către psihologul Bruno Bettelheim – contra protestelor furioase ale iudaismului american oficial) a fost introdus în mod repetat pentru a explica un comportament care nu a fost deloc caracteristic poporului evreu şi care, de aceea, nu poate fi explicat prin factori specific evreieşti. Sugestiile proliferate până în momentul în care cineva, care găsea în mod evident discuţia prea plictisitoare, a avut ideea sclipitoare de a evoca teoriile freudiene şi de a atribui întregului popor evreu o „dorinţă de moarte” – inconştientă, desigur. Aceasta a fost concluzia neaşteptată pe care anumiţi recenzori au preferat să o tragă din „imaginea” unei cărţi, creată de anumite grupuri de interes, în care cu aş fi pretins în mod nejustificat că evreii s-ar fi sinucis. Şi de ce aş fi spus o asemenea minciună monstruos de neplauzibilă? Din „ură faţă de sine”, desigur.

Din moment ce rolul conducătorilor evrei a ieşit în evidenţă la proces, iar eu l-am raportat şi comentat, era inevitabil ca şi acest aspect să fie pus în discuţie. Aceasta, după părerea mea, este o chestiune serioasă, dar dezbaterea a contribuit prea puţin la clarificarea ei. După cum s-a putut vedea dintr-un proces recent din Israel, în urma căruia un anume Hirsch Bimblat, un fost şef al poliţiei evreieşti dintr-un oraş polonez, astăzi dirijor al Operei din Israel, a fost condamnat de un tribunal districtual la cinci ani închisoare şi a fost apoi reabilitat de către Curtea Supremă a Israelului, a cărei opinie unanimă reabilita în mod indirect consiliile evreieşti în general, societatea evreiască este net divizată în privinţa acestei chestiuni. Totuşi, în cadrul dezbaterii, participanţii ale căror voci se auzeau cel mai tare erau aceia care fie că identificau poporul evreu cu liderii săi – în contradicţie flagrantă cu distincţia netă făcută în aproape fiecare declaraţie a supravieţuitorilor, care poate fi rezumată în cuvintele unui fost deţinut la Theresienstadt: „Poporul evreu în ansamblu s-a comportat minunat. Doar conducătorii săi au dat greş” –, fie găseau justificări funcţionarilor evrei, citând toate serviciile demne de laudă pe care aceştia le făcuseră înainte de război şi, mai presus de toate, înaintea epocii Soluţiei Finale, ca şi cum nu ar fi fost nicio diferenţă

între a-i ajuta pe evrei să emigreze şi a-i ajuta pe nazişti să-i deporteze pe evrei.

Dar dacă aceste chestiuni exagerate aveau într-adevăr legătură cu această carte, deşi li se dădeau dimensiuni excesive, au existat altele care nu aveau însă nicio legătură cu ea. A fost, de exemplu, o discuţie aprinsă asupra mişcării de rezistenţă germane încă de la începuturile regimului hitlerist, pe care este clar că nu am tratat-o, din moment ce problema conştiinţei lui Eichmann şi aceea a situaţiei din jurul său au legătură numai cu perioada războiului şi a Soluţiei Finale. Dar au existat aspecte încă mai fantastice. O serie de persoane au început să dezbată chestiunea dacă victimele persecuţiei nu ar putea fi mai „periculoase" decât ucigaşii lor sau dacă cineva care nu a fost de faţă are dreptul de a „judeca" trecutul; sau care este acela care ocupă locul central pe scenă în timpul unui proces. Asupra ultimului punct, unii au mers atât de departe încât au afirmat nu numai că greşeam interesându-mă ce fel de om era Eichmann, dar şi că lui nu ar fi trebuit săi se dea voie să vorbească deloc ~ adică, presupun, că procesul ar fi trebuit să decurgă fără apărare.

După cum se întâmplă adesea în cazul discuţiilor purtate cu o mare implicare afectivă, interesele pragmatice ale anumitor grupuri, a căror atenţie este centrată în totalitate pe chestiunile faptice şi care, de aceea, încearcă să distorsioneze aceste fapte, ajung în mod rapid şi inexplicabil să se confrunte cu concepţiile intelectualilor care, din contră, nu sunt câtuşi de puţin interesaţi de fapte, ci le tratează doar ca un punct de plecare pentru „idei". Dar chiar şi în aceste lupte artificiale putea fi deseori remarcată o anumită seriozitate, un grad de implicare autentică, şi aceasta chiar în contribuţii aduse de oameni care se lăudau că nu puteau citi cartea şi promiseseră că nici nu o vor citi vreodată.

În comparaţie cu aceste dezbateri, în care s-a divagat enorm, cartea în sine nu trata decât un subiect dureros de limitat. Relatarea unui proces nu pune în discuţie decât chestiunile tratate pe durata procesului sau care ar fi trebuit tratate în interesul dreptăţii. Iar dacă situaţia generală a unei ţări în care are loc procesul se întâmplă să fie importantă pentru desfăşurarea acestuia, atunci şi ea trebuie luată în

considerare. În aceste condiţii, cartea de faţă nu se ocupă de istoria celui mai mare dezastru care s-a abătut vreodată asupra poporului evreu, nici nu este o prezentare a totalitarismului sau a istoriei poporului german în timpul celui de-al Treilea Reich, şi nici măcar o tratare teoretică a naturii răului. Centrul atenţiei oricărui proces este persoana acuzatului, un individ în carne şi oase, cu o istorie proprie, cu ansamblul practic unic de calităţi, particularităţi şi scheme comportamentale, cu circumstanţe specifice cu care s-a confruntat. Tot ceea ce depăşeşte acest cadru, cum ar fi istoria poporului evreu risipit pe tot mapamondul şi a antisemitismului, comportamentul poporului german şi al altor popoare sau ideologiile şi aparatul guvernamental din vremea celui de-al Treilea Reich influenţează procesul numai în măsura în care formează fundalul şi circumstanţele în cadrul cărora acuzatul şi-a comis actele. Toate lucrurile cu care acuzatul nu a intrat în contact sau care nu l-au influenţat trebuie omise din lucrările procesului şi deci şi din raportul asupra acestuia.

Se poate argumenta că toate întrebările generale pe care le punem în mod involuntar de îndată ce începem să vorbim despre aceste chestiuni – de ce a trebuit să fie germanii? de ce a trebuit să fie evreii? care este esenţa regimului totalitar? – sunt mult mai importante decât întrebarea asupra tipului de crimă pentru care este judecat un om şi a naturii acuzatului asupra căruia trebuie să se pronunţe justiţia. O chestiune mai importantă chiar decât întrebarea: cât este de capabil sistemul juridic actual pentru a se ocupa de acest tip special de crimă şi de criminal, cu care s-a confruntat în repetate rânduri de la al Doilea Război Mondial încoace. Se poate susţine că în discuţie nu mai este o fiinţă umană particulară, un singur individ distinct aflat în boxa acuzaţilor, ci mai curând poporul german în general, sau antisemitismul cu toate formele sale, sau întreaga istorie modernă, sau natura omului şi a păcatului originar – astfel încât în cele din urmă întreaga specie umană se află în boxă, lângă acuzat. Toate acestea au fost adesea discutate, cu precădere de către aceia care nu-şi vor găsi liniştea până ce nu vor descoperi „un Eichmann în fiecare dintre noi". Dacă acuzatul este luat ca un simbol, iar procesul ca un pretext pentru a aduce în discuţie chestiuni care sunt aparent mai interesante decât

aceea a vinovăţiei sau nevinovăţiei unei persoane, atunci principiul consistenţei cere să ne înclinăm în faţa afirmaţiei lui Eichmann şi a avocatului său, că el a fost pus în această situaţie deoarece era nevoie de un ţap ispăşitor, nu numai pentru Republica Federală Germania, ci şi pentru tot ansamblul de evenimente ca atare şi pentru ceea ce a făcut ca asemenea evenimente să fie posibile – adică, pentru antisemitism şi guvernare totalitară, ca şi pentru specia umană şi păcatul originar.

Nu este nevoie să mai precizez că nu m-aş fi dus niciodată la Ierusalim dacă aş fi împărtăşit aceste opinii. Am crezut şi cred că acest proces trebuia să aibă loc în interesul justiţiei şi nimic mai mult. Consider, de asemenea, că judecătorii aveau dreptate atunci când au subliniat în verdictul lor că „statul Israel a fost fondat şi reorganizat ca stat al evreilor", şi avea de aceea jurisdicţie asupra unei crime comise împotriva poporului evreu; iar prin prisma confuziilor curente existente în cercurile oamenilor legii cu referire la semnificaţia şi utilitatea pedepsei, m-am bucurat că instanţa l-a citat pe Grotius, care, citând la rândul său un autor mai vechi, explica faptul că pedeapsa este necesară „pentru apărarea onoarei sau a autorităţii aceluia care a fost ultragiat în aşa fel încât neputinţa de a pedepsi să nu-i poată cauza degradarea".

Nu există desigur nicio îndoială că atât acuzatul şi natura actelor sale, cât şi procesul însuşi ridica probleme de natură generală, care merg dincolo de chestiunile luate în discuţie la Ierusalim. Am încercat să ating câteva dintre aceste probleme în Epilog, care încetează a mai fi un simplu raport. Nu aş fi fost surprinsă dacă oamenii ar fi găsit inadecvat modul meu de a trata problema, iar o discuţie asupra semnificaţiei generale a întregului ansamblu de fapte, care ar fi fost cu atât mai plină de sens cu cât s-ar fi referit în mod mai direct la evenimente concrete, ar fi fost bine-venită. Îmi imaginez, de asemenea, că o controversă autentică ar fi putut lua naştere din cauza subtitlului cărţii, căci atunci când vorbesc despre banalitatea răului, o fac numai la nivelul strict al faptelor, atrăgând atenţia asupra unui fenomen care i-a privit pe oameni în ochi la proces. Eichmann nu era Iago şi nici Macbeth, şi nimic nu era mai departe de mintea lui decât să dorească,

precum Richard III, să „se dovedească un ticălos”. Cu excepţia unei extraordinare perseverenţe în eforturile pentru propria sa avansare, el nu a avut absolut niciun motiv. Însăşi aceasta perseverenţă nu era criminală în sine; în mod cert, Eichmann nu şi-ar fi omorât superiorul pentru a-i lua locul. Pentru a spune lucrurilor pe nume, el nu a *înţeles practic niciodată ceea ce făcea.* Lipsa sa de imaginaţie este aceea care i-a permis să stea luni în şir în faţa unui evreu german care conducea interogatoriul la poliţie, descărcându-şi sufletul şi explicându-i iar şi iar cum s-a făcut că a ajuns numai la rangul de locotenent-colonel în SS şi că nu era vina lui că nu fusese avansat. Eichmann ştia, în general, destul de bine despre ce era vorba, iar în declaraţia sa finală în faţa curţii a vorbit despre „reevaluarea valorilor prescrisă de guvern[ul nazist]”. Nu era prost. Pură inconştienţă – ceva cu totul diferit de prostie – a fost ceea ce l-a predispus să devină unul dintre cei mai mari criminali ai vremii. Şi dacă acest lucru este „banal” sau chiar hilar, dacă, cu toată bunăvoinţa de care am da dovadă, nu putem descoperi vreo profunzime diabolică sau demonică în spusele lui Eichmann, suntem totuşi departe de a-l putea numi un caz obişnuit. Desigur, nu poate fi atât de obişnuit ca un om aflat în faţa morţii, mai mult, stând sub spânzurătoare să nu fie capabil să se gândească la nimic altceva decât la ce a auzit la înmormântări toată viaţa, şi că aceste „cuvinte nobile” ar trebui să umbrească complet realitatea propriei sale morţi. Faptul că o asemenea rupere de realitate şi o asemenea inconştienţă pot face mai mult rău decât toate instinctele rele luate la un loc şi care, probabil, sunt inerente fiinţei umane – aceasta a fost de fapt lecţia care putea fi învăţată la Ierusalim. Dar nu era decât o lecţie, nicidecum o explicaţie a fenomenului sau o teorie despre acest fenomen.

Deşi pare mai complicată, problema tipului de crimă aflat în discuţie aici – o crimă despre care toţi sunt de acord că este fără precedent – este mult mai simplă decât examinarea straniei interdependenţe dintre inconştienţă şi rău. Conceptul de genocid, deşi introdus special pentru a caracteriza un tip de crimă necunoscut anterior, deşi aplicabil până la un anumit punct, nu este pe deplin adecvat, din simplul motiv că masacrarea unei populaţii întregi nu este lipsită de precedente. Acestea au fost la ordinea zilei în Antichitate, iar secolele de

colonialism şi imperialism oferă o mulţime de exemple pentru încercări mai mult sau mai puţin reuşite în acest sens. Expresia „masacre administrative” pare mai potrivită pentru a denumi conceptul. Termenul a apărut în legătură cu imperialismul britanic; englezii au respins în mod deliberat asemenea proceduri, ca mijloc de menţinere a dominaţiei lor în India. Expresia are meritul de a risipi prejudecata că asemenea acte monstruoase pot fi comise numai împotriva unei naţiuni străine sau a unei rase diferite. Este bine cunoscut faptul că Hitler şi-a început omorurile în masă oferind „morţi blânde” „bolnavilor incurabili” şi că intenţiona să-şi continue programul de exterminare cu germanii „taraţi genetic” (bolnavi de inimă şi de plămâni). Dar pe lângă aceasta, se pare că acest gen de omor poate a direcţionat asupra oricărui grup dat, altfel spus, ca principiul selecţiei depinde doar de factori circumstanţiali. Nu este imposibil de imaginat că, în economia automatizată a unui viitor nu foarte îndepărtat, oamenii ar putea fi tentaţi să-i extermine pe toţi aceia al căror coeficient de inteligenţă este sub o anumită limită.

Această problemă a fost pusă greşit în discuţie la Ierusalim deoarece este foarte greu de încadrat din punct de vedere juridic. Am ascultat protestele apărării că Eichmann nu era, la urma urmei, decât o „mica rotiţă” în angrenajul Soluţiei Finale şi pe acelea ale acuzării, care credea că a descoperit în Eichmann motorul acesteia. Personal nu am dat mai multă importanţă celor două teorii decât a dat Curtea de Justiţie de la Ierusalim, din moment ce întreaga teorie a rotiţei dintr-un imens angrenaj este lipsită de sens din punct de vedere legal şi, de aceea, nu are importanţă ordinul de mărime atribuit „rotitei” numite Eichmann. În hotărârea sa, instanţa a recunoscut în mod natural că o asemenea crimă nu putea fi comisă decât cu ajutorul unei birocraţii gigantice care să folosească resursele guvernului. Dar în măsura în care crima rămâne crimă – şi aceasta este, desigur, premisa unui proces –, toate rotiţele din mecanism, oricât ar fi ele de nesemnificative, sunt transformate în înfăptuitori de către instanţă, altfel spus, în fiinţe umane. Dacă acuzatul se scuză pe baza faptului că a acţionat nu în calitate de om, ci de simplu funcţionar ale cărui atribuţii ar fi putut fi duse foarte bine la îndeplinire de către oricine altcineva,

este ca şi cum un criminal ar indica statisticile criminale – care stabilesc că zilnic sunt comise x crime, în locurile y şi z – şi ar declara că nu a făcut decât ceea ce se aşteptau statisticile, că nu este decât un simplu accident faptul că el a făcut-o şi nu altcineva, din moment ce cineva tot trebuia să o facă.

Este desigur important din punctul de vedere al ştiinţelor politice sau sociale că stă în esenţa regimului totalitar, şi poate în însăşi natura birocraţiei, de a face din oameni simpli funcţionari şi simple rotiţe în mecanismul administrativ, dezumanizându-i. Se poate discuta la nesfârşit şi chiar în mod profitabil, pe marginea regulii lui Nimeni, ceea ce reprezintă adevărata natură a formei politice cunoscute sub numele de Birocraţie. Trebuie înţeles în mod clar că administrarea justiţiei poate lua în considerare aceşti factori numai în măsura în care constituie circumstanţele crimei – tot aşa cum, în cazul furtului, starea economică a hoţului este luată în considerare fără a scuza însă furtul, care rămâne a fi tratat ca atare. Suntem, este adevărat, foarte obişnuiţi, de către psihologia şi sociologia modernă, pentru a nu mai vorbi de birocraţia modernă, cu explicarea responsabilităţii făptaşului pentru actele sale în termenii unui determinism sau al altuia. Este discutabil dacă asemenea explicaţii, aparent profunde, ale acţiunilor umane sunt corecte sau nu. Ceea ce nu intră însă în discuţie este că nicio procedură judiciară nu ar fi posibilă pe baza lor şi că administrarea justiţiei, măsurată de asemenea teorii, este o instituţie extrem de lipsită de modernitate, pentru a nu spune demodată. Atunci când Hitler a spus că va veni o zi în care, în Germania, faptul de a fi jurist va fi considerat o „ruşine”, el vorbea despre visul sau, visul unei birocraţii perfecte.

După câte văd, pentru a trata acest întreg arsenal de întrebări, jurisprudenţa are la dispoziţie doar două categorii, ambele destul de neadecvate, după părerea mea, pentru a trata aceste chestiuni. Acestea sunt conceptele de „fapte de stat” şi de fapte în virtutea „ordinelor de sus”. În orice caz, acestea sunt singurele categorii în termenii cărora sunt discutate asemenea chestiuni în acest gen de procese, de obicei la cererea acuzatului. Teoria faptelor de stat se bazează pe argumentul că un stat suveran nu poate judeca un altul, *par in parem non habet jurisdictionem.* Practic vorbind, acest argument a fost deja avansat la

Nürnberg, fără a avea însă nicio șansă, din start; dacă ar fi fost acceptat, până şi Hitler, singurul care era cu adevărat răspunzător în sensul deplin al cuvântului, nu ar fi putut fi tras la răspundere – o stare de fapt care ar fi lezat până şi cel mai elementar simţ al justiţiei. Cu toate acestea, un argument care nu are nicio şansă din punct de vedere practic nu este neapărat inconsistent la nivel teoretic. Speculaţiile obișnuite – că Germania era dominată, în vremea celui de-al Treilea Reich, de o bandă de criminali căreia suveranitatea şi principiul parităţii nu îi pot fi asociate – nu erau de niciun folos. Pe de o parte, oricine ştie că analogia cu o bandă de criminali este aplicabilă numai în anumite limite, nu tuturor, iar pe de alta, aceste crime au avut loc, în mod indiscutabil, în cadrul unei ordini „legale". Aceasta a fost, cu adevărat, principala lor trăsătură.

Ne putem, poate, apropia oarecum mai mult de miezul problemei dacă înţelegem că în spatele conceptului de faptă de stat stă teoria *raţiunii de stat.* Conform acestei teorii, acţiunile statului, care este răspunzător de viaţa ţării şi deci de legile ce-l guvernează, nu fac subiectul aceloraşi reguli ca şi actele cetăţenilor ţării. Aşa cum domnia legii, deşi concepută pentru a elimina violenţa şi războiul tuturor contra tuturor, necesită întotdeauna instrumentele violenţei pentru a-şi asigura propria existenţă, tot aşa un guvern se poate vedea obligat să comită acţiuni care sunt, în general, privite drept crime, pentru a-şi asigura propria supravieţuire şi supravieţuirea legalităţii. Războaiele sunt în mod frecvent justificate pe aceste baze, dar faptele de stat criminale nu apar numai în domeniul relaţiilor internaţionale, iar istoria naţiunilor civilizate a înregistrat numeroase exemple de acest gen – de a asasinarea ducelui d'Enghien de către Napoleon, la uciderea liderului socialist Matteotti, de care Mussolini însuşi se pare că a fost răspunzător.

Raţiunea de stat face apel – pe drept sau pe nedrept, după caz – la *necesitate,* iar crimele de stat comise în numele acesteia (care sunt crime în adevăratul înţeles al cuvântului, în termenii sistemului dominant de legi al ţării în care au loc) sunt considerate măsuri de urgenţă, concesii făcute stringenţelor impuse de *Realpolitik,* pentru a păstra puterea şi deci pentru a asigura continuarea ordina legale

existente în ansamblul ei. Într-un sistem politic şi legislativ normal, asemenea crime sunt nişte excepţii de la regulă şi nu sunt subiectul pedepsei legale (sunt *gerichtsfrei,* conform expresiei din teoria dreptului german), deoarece existenţa statului însuşi este în joc, şi nicio entitate politică externă nu are dreptul de a nega existenţa unui stat sau de a dicta cum trebuie să şi-o păstreze. Cu toate acestea – după cum am aflat din istoria politicii evreieşti a celui de-al Treilea Reich –, într-un stat fondat pe principii criminale, situaţia se schimbă. Atunci, un act ne-criminal (cum ar fi, de exemplu, ordinul lui Himmler de la sfârşitul verii anului 1944 în vederea opririi deportării evreilor) devine o concesie în faţa necesităţii impuse de realitate, în cazul în speţă înfrângerea iminentă. Aici se naşte întrebarea: care este natura suveranităţii unei asemenea entităţi? Nu a violat ea principiul parităţii (*par in parem non habet jurisdictionem),* garantat de dreptul internaţional? Semnifica *par in parem* doar apanajul suveranităţii? Sau implică şi o egalitate sau o asemănare substanţială?

Putem oare aplica acelaşi principiu care îi este aplicat unui aparat guvernamental în care crima şi violenţa sunt excepţii şi cazuri-limită, unei ordini politice în care crima este legală şi dominantă?

Cât sunt de neadecvate conceptele juridice pentru a da seama de faptele criminale care făceau subiectul chestiunii tuturor acestor procese reiese poate chiar mai clar din conceptul de acte întreprinse conform „ordinelor de sus”. Tribunalul de la Ierusalim a respins argumentul avansat de apărare cu lungi citate din cărţile de drept penal şi militar ale ţărilor civilizate şi, în special, din Germania, căci în timpul lui Hitler articolele pertinente fuseseră anulate. Toate sunt de acord asupra unui punct: ordinele evident criminale nu trebuie ascultate. În plus, instanţa s-a referit la un caz care avusese loc în Israel cu mulţi ani în urmă; fuseseră aduşi în faţa instanţei soldaţi care îi masacraseră pe locuitorii civili ai unui sat arab, cu puţin timp înaintea începerii campaniei din Sinai. Sătenii fuseseră găsiţi în afara caselor lor în timpul unei perioade de interzicere a circulaţiei pe timp de noapte, de care se pare că nici nu aveau habar. Din nefericire, la o analiză mai atentă comparaţia prezintă deficienţe sub două aspecte. În primul rând, trebuie să luăm din nou în considerare faptul că legătura dintre

excepţie şi regulă, care este de primă importanţă în recunoaşterea caracterului criminal al unui ordin executat de un subaltern, a fost inversată în cazul acţiunilor lui Eichmann. Deci, pe baza acestui argument se putea de fapt justifica neascultarea de către Eichmann a anumitor ordine ale lui Himmler, sau ascultarea lor cu ezitări: erau în mod clar excepţii de la regula prelevantă. Sentinţa a găsit acest aspect deosebit de incriminant pentru acuzat, fapt desigur de înţeles, dar nu tocmai consistent. Acest lucru reiese cu uşurinţă din hotărârile pertinente ale tribunalelor militare israeliene, care erau citate de către judecători în sprijinul afirmaţiilor lor. În acestea se precizează: ordinele nerespectate trebuie să fie „evident ilegale"; ilegalitatea „ar trebui să fluture ca un steag negru deasupra [sa], pe care stă scris «Interzis»". Cu alte cuvinte, pentru a fi recunoscut de către soldat ca „evident ilegal", ordinul ar trebui să violeze, prin anormalitatea sa, canoanele sistemului legal cu care soldatul este obişnuit. În aceste privinţe, jurisprudenţa israeliană coincide întru totul cu aceea a altor ţări. Fără îndoială că, în formularea acestor articole, legislatorii se gândeau la cazuri în care un ofiţer care înnebuneşte subit, să spunem, le comanda subordonaţilor săi să omoare un alt ofiţer. În orice proces normal intentat pentru un asemenea delict, ar deveni de îndată clar că soldatului nu i se cerea să-şi consulte conştiinţa, sau un „sentiment de legalitate care zace adânc în conştiinţa fiecărui om, chiar şi a acelora care nu sunt obişnuiţi cu cărţile de drept [...] cu condiţia ca ochiul să nu fie orb, iar inima să nu fie împietrită şi coruptă". Mai curând ar fi de aşteptat ca soldatul să fie capabil să facă deosebirea între o regulă şi o excepţie clară de la aceasta. Codul militar german precizează în mod explicit că nu este suficientă conştiinţa. Paragraful 48 spune: „Pedepsirea unei acţiuni sau omisiuni nu este exclusă pe motivul că persoana şi-a revizuit comportamentul conform cerinţelor conştiinţei sau cerinţelor religiei." O trăsătură particulară a liniei logice a tribunalului de la Ierusalim este aceea că noţiunea de simţ al dreptăţii este prezentată doar ca un substitut al legii. Caracterul său plauzibil rezidă în presupunerea că legea exprima doar ceea ce conştiinţa i-ar spune oricum fiecăruia.

Dacă ar trebui să aplicăm într-un mod coerent tot acest raţionament

pentru cazul lui Eichmann, ar trebui să conchidem că el a acţionat integral în cadrul tipului de raţionament ce i se cerea: s-a comportat conform regulii şi a examinat ordinul primit pentru a-i vedea „legalitatea manifestă", mai exact regularitatea; nu trebuia să se bazeze pe „conştiinţa" sa din moment ce nu se număra printre aceia care nu erau familiarizaţi cu legile propriei ţări. În realitate însă, situaţia era diametral opusă.

Al doilea considerent în baza căruia argumentul comparaţiei se dovedea eronat se referea la practica juridică de a permite invocarea „ordinelor de sus" drept circumstanţe atenuante importante, practică explicit menţionată de către instanţă. Aceasta a citat cazul pe care l-am menţionat anterior, al masacrului locuitorilor arabi din Kfar Kassem, drept dovadă că jurisdicţia israeliană nu-l absolvă pe acuzat de responsabilitate pentru „ordinele de sus" pe care acesta le-a primit. Aşa şi este; soldaţii israelieni au fost condamnaţi pentru crimă, dar „ordinele de sus" au constituit un argument atât de greu în direcţia circumstanţelor atenuante, încât ei nu au fost condamnaţi la închisoare decât pentru un timp relativ scurt. Desigur, acest caz privea un act izolat, nu – cum este cazul lui Eichmann – o activitate care se întindea de-a lungul a ani de zile şi în care o crimă urma altei crime. Cu toate acestea, nu se poate nega faptul că el a acţionat în numele unor „ordine de sus", şi dacă i s-ar fi aplicat prevederile legii israeliene obişnuite, ar fi fost cu adevărat greu să i se aplice pedeapsa maximă. Realitatea este că, în teorie şi în practică, legea israeliană nu poate decât să admită, cum este cazul jurisdicţiei oricărei ţări, că existenţa „ordinelor de sus", chiar atunci când ilegalitatea lor este „manifestă", poate perturba în mod grav funcţionarea normală a conştiinţei unui om.

Acesta nu este decât un exemplu dintre nenumăratele menite a demonstra neadecvarea sistemului legal actual şi a conceptelor juridice curente, în condiţiile faptelor de masacru administrativ organizate de aparatul de stat. Dacă privim chestiunea mai îndeaproape, vom observa fără prea multă dificultate că, în toate aceste procese, judecătorii au judecat numai pe baza faptelor monstruoase. Cu alte cuvinte, ei au judecat liber şi nu s-au aplecat

asupra standardelor şi precedentelor legale cu care căutau – mai mult sau mai puţin – să-şi justifice deciziile. Faptul a fost deja evident la Nürnberg, unde judecătorii pe de o parte au declarat „crima împotriva păcii” ca fiind cea mai gravă dintre toate crimele cu care au avut de-a face, întrucât includea toate celelalte crime, dar pe de altă parte au administrat pedeapsa cu moartea doar acelor acuzaţi care participaseră la noua crimă de masacru administrativ – presupusă a fi un delict mai puţin grav decât delictul de a fi conspirat împotriva păcii. Ar fi într-adevăr tentant să urmărim aceste inconsistenţe, şi altele similare, într-un domeniu atât de obsedat de consistenţă ca jurisprudenţa. Acest lucru nu poate fi însă făcut aici.

Rămâne însă o problemă fundamentală, care a fost prezentă sub formă implicită în toate procesele postbelice şi care trebuie menţionată aici deoarece atinge una dintre chestiunile morale centrale ale oricărei perioade, aceea a naturii şi rolului judecaţii umane. Ceea ce am pretins în aceste procese, în care acuzaţii comiseseră crime „legale”, este ca fiinţele umane să fie capabile de a distinge binele de rău chiar şi atunci când trebuie să se conducă după propria lor judecată, ceea ce se întâmplă uneori să fie în deplină contradicţie cu ceea ce ei trebuie să considere ca fiind opinia unanimă a tuturor acelora din jurul lor. Această chestiune este cu atât mai serioasă cu cât ştim că acei puţini care au fost suficient de „aroganţi” pentru a se încrede numai în judecata lor nu erau identici cu aceia care continuau să se conformeze vechilor valori sau care erau conduşi de o credinţă religioasă. De când ansamblul societăţii respectabile îi cedase într-un fel sau altul lui Hitler, maxima morală care determină comportamentul social şi poruncile religioase – „Să nu ucizi!” – care ghidează conştiinţa practic dispăruseră. Puţinii care mai erau încă în stare de a distinge binele de rău se conduceau într-adevăr numai după propria lor judecată şi o făceau în deplină libertate. Nu existau reguli după care să se conducă şi care să trateze cazurile particulare cu care ei se vedeau confruntaţi. Erau nevoiţi să decidă în fiecare situaţie în parte, deoarece nu existau reguli pentru cazurile fără precedent.

Din disputele asupra acestei cărţi – ca şi din cele, destul de asemănătoare, din jurul cărţii *The Deputy,* de Hochhuth – a reieşit cât

de tulburaţi sunt oamenii vremurilor noastre de această problemă a judecăţii (sau, aşa cum se spune adesea, de oamenii care îndrăznesc „să împartă dreptatea”). Ceea ce a ieşit la lumină nu este nici nihilism, nici cinism, cum ar fi de aşteptat, ci numai o extraordinară confuzie privind chestiuni elementare de moralitate – ca şi cum, în asemenea chestiuni, un instinct ar fi într-adevăr ultimul lucru a cărui existenţă să fie admisă în zilele noastre. Multele note curioase care au fost ocazionate de aceste dispute par extrem de relevante. Aşa se face că nişte literaţi americani şi-au manifestat convingerea naivă că tentaţia şi coerciţia sunt unul şi acelaşi lucru, că nu i se poate cere nimănui să reziste tentaţiei. (Dacă cineva îţi pune pistolul la inimă şi îţi porunceşte să-ţi împuşti cel mai bun prieten, atunci *trebuie* pur şi simplu să îl împuşti. Sau, aşa cum s-a argumentat – acum câţiva ani în legătură cu scandalul în jurul emisiunii-concurs în care un profesor universitar a înşelat publicul –, când sunt în joc atâţia bani, cine ar putea rezista?) Argumentul că nu putem judeca dacă nu am fost de faţă şi implicaţi la rândul nostru pare să convingă pe oricine, oriunde, deşi pare evident că dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr aşa, atunci nu ar fi fost niciodată posibilă nici împărţirea dreptăţii, nici scrierea istoriei. Spre deosebire de aceste confuzii, reproşul plin de superioritate morală adus acelora care judecă datează de multa vreme, lucru care nu-i conferă însă validitate. Chiar şi judecătorul care condamnă un criminal poate să spună atunci când se duce acasă: „Şi, mulţumită lui Dumnezeu, mă duc acolo.” Toţi evreii germani au condamnat în mod unanim valul de fanatism care a atins poporul german începând cu 1933, transformându-i – de la o zi la alta – pe evrei în paria. Este de înţeles că niciunul dintre ei nu s-a întrebat vreodată câţi din grupul său ar fi făcut exact acelaşi lucru dacă i s-ar fi dat ocazia? Dar este oare, din acest motiv, condamnarea mai puţin justă?

Gândul că poate, în aceleaşi circumstanţe, ai fi greşit chiar şi tu însuţi ar putea naşte o tendinţă de iertare, dar aceia care invoca astăzi caritatea creştină par derutaţi la rândul lor în privinţa acestei chestiuni. În declaraţia postbelică a Bisericii Protestante din Germania – *Evangelische Kirche în Deutschland* – citim următoarele: „Declarăm în faţa lui Dumnezeu Atotmilostivul că împărtăşim acelaşi sentiment de

vinovăţie pentru ultragiul comis la adresa evreilor de către propriul nostru popor prin omisiune şi tăcere."[11] Găsesc că un creştin este vinovat în faţa lui Dumnezeu dacă răspunde la rău prin rău, deci bisericile ar fi păcătuit în faţa milostiveniei dacă milioane de evrei ar fi fost ucişi drept pedeapsă pentru vreun rău pe care l-ar fi comis. Dar faptul că bisericile împărtăşesc pur şi simplu vina pentru un ultraj, după cum o afirmă ele însele, se cere a fi considerat drept păcat în faţa Dumnezeului Dreptăţii.

Această divagaţie nu este întâmplătoare. Dreptatea – şi mila – face obiectul judecaţii şi practic nimic nu pare să facă opinia publică de pretutindeni să pară mai unitară în păreri decât faptul că nimeni nu are dreptul să-l judece pe altul. Ceea ce ne permite opinia publică să judecăm şi chiar să condamnăm sunt tendinţele sau grupuri întregi de popoare – cu cât mai mulţi, cu atât mai bine; pe scurt, ceva atât de general, încât distincţiile nu mai pot fi făcute, numele nu mai pot fi spuse. Este inutil să mai adaug că aceste tabuuri se aplică cu atât mai mult atunci când sunt puse în discuţie faptele sau cuvintele unor personalităţi ale vieţii culturale, politice şi sociale. Acest lucru este de obicei exprimat prin aserţiuni ce desemnează ca „superficial" faptul că se insistă asupra detaliilor şi că se menţionează indivizii, în timp ce este considerat un semn de denaturare faptul că se vorbeşte în termeni de generalităţi în spiritul cărora toate pisicile sunt negre, iar noi toţi suntem la fel de vinovaţi. Astfel, acuzaţiei aduse de Hochhuth unui singur papă – un om uşor identificabil, cu un nume propriu – i s-a răspuns imediat printr-o condamnare a întregii creştinătăţi. Acuzaţia împotriva creştinătăţii în general, cu cei două mii de ani de istorie, nu poate fi demonstrată, iar dacă ar putea fi, ar fi oribil. Nimeni nu pare să aibă nimic împotriva acestui lucru atâta vreme cât *nicio persoană* nu este implicată şi nu există niciun risc să mergem un pas mai departe şi să susţinem: „Există, fără îndoială, motive pentru acuzaţii grave, dar acuzatul este *omenirea* în totalitatea ei" (conform lui Robert Weltsch în

---

[11] Citat din Aurel v. Jüchen dintr-o antologie critică privind *Summa Imuna* a lui Hochhuth, Rowohl Verlag, p. 195.

Summa Iniuria[12] citat mai sus; sublinierea îmi aparţine).

O altă asemenea scăpare din zona faptelor demonstrabile şi a responsabilităţii personale sunt nenumăratele teorii, bazate pe presupuneri nespecifice, abstracte, ipotetice – de la *Zeitgeist* la complexul lui Oedip – care sunt atât de generale încât explică şi justifică fiecare eveniment şi, fiecare faptă: nu se ia în considerare nicio alternativă la ceea ce s-a întâmplat în realitate şi nimeni nu s-ar fi putut comporta altfel decât a făcut-o. Printre constructele care „explică" totul umbrind toate detaliile, găsim noţiuni ca aceea a „mentalităţii de ghetou" a evreilor europeni sau vina colectivă a poporului german, noţiuni derivate dintr-o interpretare ad-hoc a istoriei lor, sau afirmaţia la fel de absurdă a unui gen de inocenţa colectivă a poporului evreu. Toate aceste clişee au în comun faptul că fac gândirea inutilă, iar rostirea lor este lipsită de risc. Deşi putem înţelege reţinerea celor afectaţi îndeaproape de dezastru – germani şi evrei – de a examina prea îndeaproape comportamentul unor grupuri şi persoane care păreau a fi sau era necesar să fie neatinse de colapsul moral – mai exact, comportamentul bisericilor creştine, al liderilor evrei, al celor implicaţi în conspiraţia împotriva lui Hitler din 20 iulie 1944 –, această reţinere justificabilă nu este suficientă pentru a explica abţinerea evidentă pretutindeni de a emite judecăţi în termeni de responsabilitate morală individuală.

Mulţi oameni ai zilelor noastre ar fi de acord că nu există vină colectivă sau inocenţă colectivă, iar dacă ar exista, nimeni nu ar putea fi vinovat sau inocent. Aceasta nu înseamnă însă a nega faptul că responsabilitatea *politică* există ca atare, indiferent de ceea ce a făcut un membru individual al grupului în cauză şi ea nu poate fi judecată în termeni morali şi nici nu poate fi adusă în faţa instanţei penale. Fiecare guvern îşi asumă responsabilitatea politică pentru faptele bune sau rele ale predecesorilor săi, iar fiecare naţiune pentru faptele bune sau rele ale trecutului. Atunci când, preluând după revoluţie puterea în Franţa, Napoleon a spus: îmi voi asuma responsabilitatea pentru tot

[12] *Summum ius, summa iniuria* (în latină în original) – Suprema dreptate, suprema nedreptate

ceea ce a făcut vreodată Franţa, de la Sfântul Ludovic la Comitetul Salvării Publice, el nu făcea decât să afirme oarecum emfatic una dintre realităţile de bază ale vieţii politice. Înseamnă, în general vorbind, că fiecare generaţie – prin aceea că este născută într-o continuitate istorică – este împovărată de păcatele părinţilor tot aşa cum este binecuvântată de faptele strămoşilor. Dar nu despre acest tip de responsabilitate discutăm aici; nu este vorba despre o responsabilitate personală şi doar metaforic poate cineva să spună că *se simte* vinovat pentru ceva ce nu el a făcut, ci tatăl sau poporul său. (Din punct de vedere moral, este tot atât de rău să te simţi vinovat fără a fi făcut ceva anume pe cât este să te simţi lipsit de orice vină atunci când eşti cu adevărat vinovat de ceva.) Este de înţeles că problema anumitor responsabilităţi politice în relaţiile dintre naţiuni va putea fi cântărită într-o bună zi de un tribunal internaţional. Ar fi însă de neconceput ca un asemenea tribunal să fie un tribunal penal, care se pronunţă asupra vinovăţiei sau a nevinovăţiei indivizilor.

Singurele lucruri puse în discuţie într-un tribunal penal sunt problema vinovăţiei sau a nevinovăţiei individului, actul de a face dreptate atât acuzatului, cât şi victimei. Procesul lui Eichmann nu a fost o excepţie, chiar dacă instanţa s-a confruntat cu o crimă pe care nu o putea găsi în cărţile de drept şi cu un criminal cum nu mai fusese întâlnit altul în niciun tribunal, cel puţin până la Procesul de la Nürnberg. Raportul de faţă tratează numai măsura în care instanţa de la Ierusalim a reuşit să răspundă cerinţelor justiţiei.

Glosar

Einsatzgruppen – unităţile mobile de exterminare a raselor inferioare, înfiinţate în martie 1941, care acţionau în Est. Ele se aflau sub comanda R.S.H.A.ului adică a lui Reinhardt Heydrich.

Gasgeschichten – exterminare prin gazare.

Gauleiter – Conducător de partid regional, districtual.

Gestapo – Geheime Staatspolizei – poliţia secretă de stat condusă de Heinrich Müller

Höherer SS-und Polizeiführer – demnitari SS şi şefi de poliţie, împuterniciţi locali ai lui Himmler în Germania şi în ţările ocupate. Ei erau subordonaţi direct lui Himmler.

Kristallnacht – „Noaptea de cristal". Pogromul din noaptea de 9–10 noiembrie 1938 soldat cu distrugerea unor magazine, case şi sinagogi evreieşti, omorârea a 100 de evrei şi trimiterea altor 20 000 în lagărele de concentrare.

Naţionalsozialistische Deutsche Arbeitpartei sau **N.S.D.A.P. –** Partidul Naţional-socialist al muncitorilor germani.

Oberkommando der Wehrmacht (OKW) – Comandamentul Unificat al Armatei, creat în 1938, la origine un comitet de coordonare a celor trei ramuri ale forţelor armate, a fost transformat treptat de Hitler într-un instrument de control politic pe care îl folosea în special pentru a-şi impune voinţa asupra OKH sau Statul-Major al Armatei, citadela opoziţiei militare (sub comanda feldmareşalului, Wilhelm Keitel).

Reichssicherheitshauptamt sau **R.S.H.A. –** (Biroul Central pentru Securitatea Reichului) condus de Reinhardt Heydrich, iar după

moartea acestuia (în 1942) de Ernst Kaltenbrunner,

Schutzstaffeln sau **SS** – create în 1925 ca trupe destinate protecţiei lui Hitler şi a celorlalţi lideri ai N.S.D.A.P. – În ianuarie 1929 în fruntea lor se afla Himmler – rolul acestor trupe era deja dublu: participau alături de S.A. la instalarea climatului de intimidare care avea să-i permită lui Hitler preluarea puterii şi rezolvau conflictele care apăreau în cadrul partidului. În iunie 1934, trupele SS sunt însărcinate cu asasinarea lui Ernst Röhm şi a celorlalţi lideri ai S.A. („Noaptea cuţitelor lungi"). Din acest moment începe instaurarea „statului SS". SS-ul devine poliţia politică a statului nazist, fiind direct subordonat lui Hitler.

Sicherheitsdienst sau **S.D.** (Serviciu! de Securitate al Reichsführerului SS)

— înfiinţat în 1932 de Himmler ca serviciu de informaţii al N.S.D.A.P.ului;

— S.D. îi spiona pe membrii de partid;

— era un centru de informare şi cercetare pentru Gestapo;

— condus de Obergruppenfűhrerul S.S. Otto Ohlendorf

Sturm Abteilung sau **S.A.** (batalioane de asalt) – înfiinţate în 1921 pentru a asigura ordinea în timpul întrunirilor mişcării fasciste. În 1930, ele devin o adevărată armată şi vor juca un rol esenţial în cucerirea puterii de către nazişti. Începând din 1931, ele sunt conduse de Röhm şi devin instrumentul de instaurare a climatului de intimidare în Germania.

— 1934 – 400 000 luptători, iar după venirea la putere a lui Hitler 3 000 000.

— în 1934 Hitler hotărăşte eliminarea lui Röhm şi a principalilor lideri ai S.A. din cauza puterii prea mari de care se bucura deja Röhm. („Noaptea cuţitelor lungi", 30 iunie 1934).

(S.S.) Wirtschafts – Verwaltungshauptamt sau **W.V.H.A.** – Biroul Central pentru Administraţie şi Economie al S.S. (condus de Oswald Pohl).

Bibliografie

Adler H.G., *Theresienstadt 1941–1945.* Tübingen, 1955

Adler H.G., *Die verheimlichte Wahrheit. Theresienstadter Dokumente,* Tübingen, 1958

American Jewish Committee, *The Eichmann Case in the American Press,* New York, n.d.

Anti-Defamation League, *Bulletin,* martie 1961

Baade, Hans W., „Some Legal Aspects of the Eichmann Trial" in *Duke Law Journal,* 1961

Bamrn, Peter, *Die unsichtbare Flagge,* München, 1952

Barkai, Meyer, *The Fighting Ghettos,* New York, 1962

Baumann, Jürgen, „Gedanken zum Eichmann-Urteil" în *Juristenzeitung,* 1963, N. 4

Benton, Wilbourn E., şi Grimm, Georg, eds., *Nuremberg: German Views of the War Trials,* Dallas, 1955

Berteisen, Aage, *October '43,* New York, 1954. (Despre Danemarca)

Bondy, François, „Karl Jaspers zum Eichmann-Prozess", *Der Monat,* mai 1961

Buchheim, Hans, „Die SS în der Verfassung des Dritten Reichs", *Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte,* aprilie 1955

Centre de Documentation Juive Contemporaine, *Le Dossier Eichmann,* Pans, 1960

de Jong, Louis, „Jews and Non-Jews în Nazi-occupied Holland" în *On the Track oftyranny,* ed. M. Beloff, Wiener Library, Londra

Dicey, Albert Venn, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution,* 9th édition, New York, 1939

Drost, Peiter N., *The Crime of State,* 2 vol., Leyden, 1959, vol. „Eichmann Tells His Own Damning Story”, *Life,* 28 noiembrie şi 5 decembrie 1960

Einstein, Siegfried, *Eichmann, Chefbuchhalter des Todes,* Frankfurt, 1961

Fest, T.C., *Das Gesicht des Dritten Reiches,* München, 1963

Finch, George A., „The Nuremberg Trials and Internaţional Law”, *American Journal for Internaţional Law,* vol. XLI, 1947

Fiender, Harold, *Rescue in Denmark,* New York, 1963

Frank, Hans, *Die Technik des Staates,* München, 1942

Globke, Hans, *Kommentare zur deutschen Rassegesetzgebung,* München – Berlin, 1936

Green, L.C., „The Eichmann Case”, *Modern Law Review,* voi. XXIII, Londra 1960

Hausner, Gideon, „Eichmann and His Trial”, *Saturday Evemng Post,* 3, 10 şi 17 noiembrie 1962

Heiber, Helmut, „Der Fall Grünspan”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* aprilie 1957

Henk, Emil, *Die Tragödie des 20 Juli 1994,* 1946

Hesse, Fritz, *Das Spiel und Deutschland,* München, 1953

Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews,* Chicago, 1961

Höss, Rudolf, *Commandant of Auschwitz,* New York, 1960

Hofer, Walther, *Der Naţionalsozialismus. Dokumente 1933–1945,* Frankfurt, 1957

Holborn, Louise, ed., *War and Peace Aims of the United Naţions,* 2 vol., Boston, 1943, 1948

Jager, Herbert, „Betrachtungen zum Eichmann-Prozess” în *Kriminologie und Strafrechtsreform,* Heft 3/4, 1962

Jaspers, Karl, „Beispiel für das Verhängnis des Vorrangs naţionalpolitischen Denkens” în *Lebensfragen der deutschen Politik,* 1963

Kaltenbrunner, Ernst, *Spiegelbild einer Verschwörung,* Stuttgart, 1961

Kastner, Rudolf, *Der Kastner Bericht,* München, 1961

Kempner, Robert M.W., *Eichmann und Komplizen,* Zürich, 1961

(Conţine procesele-verbale ale Conferinţei Wannsee)
Kimehe, Jon şi David, *The Secret Roads. The „Illegal" Migration of a People, 1938–48,* Londra, 1954
Kirchheimer, Otto, *Political Justice,* Princeton, 1961
Kirchhoff, Hans, „What Saved the Danish Jews?" în *Peace News,* Londra, 8 noiembrie 1963
Klein, Bernard, „The Judenrat" în *Jewish Social Studies,* vol. 22, ianuarie 1960
Knierim, August von, *The Nuremberg Trials,* Chicago, 1959
Krug, Mark M., „Young Israelis and Jews Abroad – A Study of Selected History Textbooks" în *Comparaţive Educaţion Review,* octombrie 1963
Lamm, Hans, *Uber die Entwicklung des deutschen Judentums în Dritten Reich,* mimeographed dissertation, Erlangen, 1951 –, *Der Eichmannprozess în der deutschen öffentlichen Meinung,* Frankfurt, 1961
Lanksn, Doris, *The Legal System,* „Israel Today" series, No. 19, Ierusalim, 1961
Lederer, Zdenck, *Ghetto Theresienstadt,* Londra, 1953
Lehnsdorff, Hans Graf von, *Ostpreussisches Tagebuch,* München, 1961
Levai, Eugene, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jews,* Zürich, 1948
Lösener, Bernhard, *Die Nürnberg Gesetze,* Sammlung Vahlen, vol. XXIII, Berlin, 1936
Maschmann, Melitta, *Fazit,* Stuttgart, 1963
Maunz, Theodor, *Gestalt und Recht der Polizei,* Hamburg, 1943
Monneray, Henri, *La Persécution des Juifs en France,* Paris, 1947
Motzkin, L.eo, ed., *Les Pogromes en Ukraine sous les gouvernements ukrainiens 1917–1920,* Comité des Délégations Juives, Paris, 1927
Mulisch, Harry, *Strafsache 40/61,* Köln, 1963 *Nazi Conspiracy and Aggression,* 11 vol., Washington, 1946–1948
Oppenheim, L. şi Lauterpacht, Sir Hersch, *Internaţional Law,* 7th ed., 1952
Pacchter, Henry, „The Legend of the 20tK of July, 1944" în *Social*

Research, primăvara anului 1962

Pearlman, Moshe, *The Capture of Adolf Eichmann*, Londra, 1961

Pendorf, Robert, *Mörder und Ermordete. Eichmann und die Judempolitik des Dritten Reiches,* Hamburg, 1961

Poliakov, Leon, *Auschwitz,* Paris, 1964

Poliakov, Leon şi Wulf, Josef, *Das Dritte Reich und die Juden,* Berlin, 1955

Reck-Malleczewen, Friedrich P., *Tagebuch eines Verzweifelten,* Stuttgart, 1947

Reitlinger, Gerald, *The Final Solution,* New York, 1953; Perpetua ed., 1961

Reynolds, Quentin; Katz, Ephraim; şi Aldouby, Zwy, *Minister of Death,* New York, 1958

Ritter, Gerhard, *The German Resistance: Carl Goerdeler's Struggle against Tyranny,* New York, 1958

Robinson, Jacob, „Eichmann and the Question o Jurisdiction”, *Commentary,* iulie 1960

Robinson Jacob şi Friedman, Philipp, *Guide to Jewish History under Nazi Impact,* o bibliografie publicată de YIVO Institute for Jewish Research and Yad Vashem, New York şi Ierusalim, 1960

Rogat, Yosal, *The Eichmann Trial and the Rule of Law,* published by the Center for the Study of Democratic Institutions, Santa Barbara, California, 1961

Romoser, George K., *The C.risis of Political Direction în the German Resistance to Nazism,* University of Chicago dissertation, 1958 –, „The Politics of Uncertainty: The German Resistance Movement”, în *Social Research,* primăvara anului 1964

Rothfels, Hans, *German Opposition to Hitler,* Chicago, 1948

Rotkirchen, Livia, *The Destruction of Slovak Jewry,* Ierusalim, 1961

Rousset, David, *Les Jours de notre mort,* Paris, 1947

Schneider, Hans, *Gerichtsfreie Hoheitsakte,* Tübingen, 1950

Schramm, Percy Ernst, „Adolf Hitler – Anatomie eines Diktators”, în *Hitlers Tischgespräche,* 1964

Servatius, Robert, *Verteidigung Adolf Eichmann, Plädoyer*, Bad Kreuznach, 1961

Silving, Helen, „In Re Eichmann: A Dilemma of Law and Morality”, *American Journal of Internaţional Law,* vol, LV, 1961

Stone, Julius, *Legal Controls of Internaţional Conflict,* New York, 1954

Strauss, Walter, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung. Aufzeichnungen von Bernhard Losener”, Vierteljahrshefte für Zeit-geschichte, iulie 1961

Strecker, Reinhard, ed., *Dr. Hans Globke,* Hamburg, n.d.

Taylor, Telford, „Large Questions în the Eichmann Case”, *New York Times Magazine,* 22 ianuarie 1961

Torres, Henry, *Les Procès des Pogromes,* Paris, 1928

Trial of the Major War Criminals, The, 42 vol., Nürnberg, 1947–1948

Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals, 15 vol., Washington, 1949–1953

Vabres, Donnedieu de, *Le Procès de Nuremberg,* Paris, 1947

Wade, E.C.S., „Act of State în English Law”, *British Ycar Book of Internaţional Law,* 1934

Wechsler, Herbert, „The Issues of the Nuremberg Trials”, *Principles, Politics, and Fundamental Law,* New York, 1961

Weisenborn, Günther, *Der lautlose Aufstand,* Hamburg, 1953

Wighton, Charles, *Eichmann, His Careerand His Crimes,* Londra, 1961

Woetzel, Robert K., *The Nuremberg Trials în Internaţional Law,* New York, 1960

Wucher, Albert, *Eichmanns gab es Viele,* München-Zürich, 1961

Wulf, Josef, *Łódź. Das letzte Ghetto auf polnischem Boden,* Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst, vol. LIX, Bonn, 1962

— *Vom Leben, Kampf und Tod im Ghetto Warschau,* op. cât., vol. XXXII, Bonn, 1960

Yad Vashem, *Bulletin,* Ierusalim, aprilie 1961 şi aprilie-mai 1962

Zaborowski, Jan, *Dr. Hans Globke, the Good Clerk*, Poznan, 1962

Zeisel, Hans, „Eichmann, Adolf”, *Britannica Book of the Ycar,* 1962

Indice